

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

BÂ ALEVÎ TARİKATI VE TEMEL ESASLARI

Doktora Tezi

Semih BEKÇİ

Ankara, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

BÂ ALEVÎ TARİKATI VE TEMEL ESASLARI

Doktora Tezi

Semih BEKÇİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Ankara, 2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

BÂ ALEVÎ TARİKATI VE TEMEL ESASLARI

Doktora Tezi

Semih BEKÇİ

Danışman

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

Semih BEKÇİ

BÂ ALEVÎ TARİKATI VE TEMEL ESASLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

.....

Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

.....

Prof. Dr. Hayri KAPLAN

.....

Doç Dr. Öncel DEMİRDAŞ

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TABAKOĞLU

.....

Tez Savunması Tarihi: 13.04.2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

13.04.2022

Semih BEKÇİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1
A. KONU VE KAPSAM	1
B. AMAÇ VE ÖNEM	2
C. METOT	3
D. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	4
1. Tarikatın Usûl ve Esaslarını Anlatan Eserler	4
2. Biyografi ve Tabakat Türü Eserler	10
3. Diğer Eserler	12
E. BÂ ALEVÎ TARİKATININ TARİHİ ARKA PLANI	15
1. Hadramevt Bölgesi ve Terim	15
2. Hadramevt Bölgesinde Dinî ve İlmî Durum	19
3. Siyasi Durum	22
4. Hadramevt'te Faaliyet Gösteren Diğer Tarikatlar	27
4.1. Amûdiyye Tarikatı ve Şeyh Said b. İsa Amûdî (ö. 671/1272)	27
4.2. Abbâdiyye Tarikatı	30

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMLERİ

1. BÂ ALEVÎ TARİKATININ GENEL ÖZELLİKLERİ	34
1.1. İtikadi Yönleri	42
1.2. Fıkhi Yönleri	47
2. BÂ ALEVÎ TARİKATININ DÖNEMLERİ	52
1.3. TEMHÎD DÖNEMİ (HİCRÎ IV.- VII. YÜZYILLAR)	55
2.1.1. Ahmed b. İsa (ö. 345/956) ve İlmî Yönü	57

2.1.1.1. Basra'dan Hadramevt Bölgesine Göçü	58
2.1.1.2. Bahrân Hadisesi	62
2.1.1.3. Ahmed b. İsa'nın Mezhebi	62
2.1.2. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. 383/993)	64
2.1.3. Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. ?)	66
2.1.4. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. 512/1118)	68
2.1.5. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed. b. İsa (ö. 527/1132)	68
2.1.6. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed. b. İsa (ö. 551/1156)	70
2.1.7. Ali b. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed. b. İsa (ö. 59?)	71
2.1.8. Sâlim b. Basrî b. Abdullah b. Basrî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. 604/1207)	71
2.2. TESİS DÖNEMİ (HİCRÎ VII. - XII. YÜZYILLAR)	73
2.2.1. Muhammed b. Ali Bâ Alevî (el-Fakîhu'l-Mukaddem) (ö. 653/1255)	75
2.2.1.1. Tarikat Hırkasını Giymesi	78
2.2.1.2. Muhammed b. Ali'nin Soy ve Tarikat Silsilesi	84
2.2.2. Alevî b. Muhammed b. Ali (ö. 669/1270)	87
2.2.3. Abdullah b. Alevî b. Muhammed b. Ali (ö. 731/1330)	88
2.2.4. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Ali (Mevlâ'd-Devîle) (ö. 765/1363)	90
2.2.5. Ebû Bekir b. Sâlim (Sâhibu'l-Înât) (ö. 992/1584)	91
2.3. TECDÎD DÖNEMİ (HİCRÎ XII. – XIV. YÜZYILLAR)	97
2.3.1. Abdullah b. Alevî Haddâd (ö. 1132/1720)	99
2.3.2. Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir (ö. 1272/1855)	106
2.3.3. Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî (ö. 1273/1856)	108
2.4. ÇAĞDAŞ DÖNEM (XIV.-XV. YÜZYILLAR)	111
2.4.1. Ömer b. Ahmed Ebû Bekir b. Sumayt (ö. 1396/1976)	112

2.4.2. Abdulkadir b. Ahmed b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 1431/2010)	116
2.4.3. Muhammed b. Abdullah Heddâr (ö. 1418/1997)	117
2.4.4. Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt Bâ Alevî	118
2.4.5. Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû Bekir Meşhûr	119
2.4.6. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz	121

İKİNCİ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ KOLLARI

1. ÂLU'S-SAKKÂF	124
1.1. Şeyh Abdurrahman Sakkâf (ö. 819/1416)	125
1.1.1. Mücâhede Yönü	127
1.2. Şeyh Ebû Bekir Sekrân b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 821/1418)	130
1.3. Şeyh Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 895/1489)	132
1.4. Şeyh Ömer Mihdâr b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 833/1429)	134
1.4.1. Sosyal Hayata Etkisi	137
2. AYDERÛSİYYE	140
2.1. Telif Hareketinin Başlaması	142
2.2. Şeyh Abdullah Ayderûs b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 865/1460)	147
2.2.1. Mücâhede Yönü	151
2.3. Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs (ö. 914/1508)	157
2.3.1. Aden'de İkameti	161
2.3.2. Ebû Bekir Adenî'nin Mürşidleri	165
2.4. Seyyid Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs (ö. 990/1582)	168
3. ATTÂSİYYE	171
3.1. Şeyh Ömer b. Abdurrahman Attâs (ö. 1072/1661)	175
3.2. Ali b. Hasan Attâs (Sâhibu'l-Meşhed) (ö. 1172/1758)	181
3.3. Abdullah b. Alevî Attâs (ö. 1334/1915)	185
4. HADDÂDİYYE	187

4.1. Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd (ö. 1416/1995)	188
5. BÂ FAKÎH	190
5.1. Muhammed b. Ali Mevlâ ‘Aydîd (ö. 862/1457)	191
5.2. Seyyid Abdullah b. Ebû Bekir (ö. 1255/1839)	191
6. BEL FAKÎH	193
6.1. Muhammed b. Abdurrahman el-Eska‘ (ö. 917/1512)	194
6.2. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh (Allâmetu’d-dünya) (ö. 1162/1748) ...	195
6.2.1. Eserleri	199
6.3. Abdullah b. Hasan Bel Fakîh	204
7. ÂLU’Ş-ŞÂTİRÎ	206
7.1. Abdullah b. Ömer Şâtirî (ö. 1361/1942)	206
7.2. Sâlim b. Abdullah Şâtirî (ö. 1439/ 2017)	208
8. ÂLU HİBŞÎ (HABEŞÎ)	210
8.1. Ahmed b. Zeyn Hıbşî (el-Habeşî) (ö. 1144/1731)	210
8.2. Ayderûs b. Ömer Hıbşî (ö. 1314/1896)	214
9. ÂLU’L-CİFRÎ	216
9.1. Şeyh b. Muhammed b. Şeyh b. Hasan b. Alevî Cifrî (ö. 1222/1807)	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BA ALEVÎ TARİKATININ TEMEL ÖĞRETİLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

1. TEMEL ÖĞRETİLER	223
1.1. İlim	224
1.1.1. Hadramevt Bölgesinde Eğitim Merkezleri ve Tedrisat	228
1.1.2. Bâ Alevîler’in İlim Anlayışları	233
1.1.3. Bâ Alevî Tarikatında Ledün İlmi	241
1.1.4. Hadramevt Bölgesinde Kadınların Eğitimi	242
3. Vera‘	246
4. Havf	249
5. İhlâs.....	253

2. TASAVVUFÎ EĞİTİM	258
2.1. Tasavvuf	258
2.2. Sûfî	261
2.3. Seyr u Sülûk	262
2.4. Mürşid	268
2.5. Mürid	270
2.6. Hırka	278
2.7. Tahkîm Akdi (Biât, İntisâb, El Alma)	286
2.8. Zikir ve Vird (Râtib)	290
2.9. Semâ	302
2.10. Bâ Alevî Tarikatı'nın Diğer Dinî Merasimleri	312
2.11. Râbita.....	317
2.12. Vahdet-i Vücûd Anlayışı	322
2.13. Halvet	329
2.14. Sohbet	334

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ İSLÂM'IN YAYILMASINDAKİ ETKİLERİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

1. İSLÂM'IN YAYILMASINDAKİ ETKİLERİ	338
1.1. Endonezya	343
1.2. Hindistan	355
1.3. Singapur.....	362
1.4. Doğu Afrika	365
2. OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ	368
2.1. Yemen'de ilk Osmanlı Hutbesi'nin Okunması	375
SONUÇ	378
KAYNAKÇA.....	387
EKLER	428

EK- 1: Basra'dan Hadramevt Bölgesine ilk Gelen Bâ Alevîler'in Büyük Dedesi Ahmed b. İsa'nın Kabri.....	428
EK- 2: Ahmed b. İsa'nın Türbesi	429
EK- 3: Bâ Alevî Tarikatının Kurucusu Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l- Mukaddem) Terim'deki Kabri	430
EK- 4: AbdullahAyderrûs'un Halvet Giriş Kapısı	431
EK- 5: Abdullah Ayderûs'un Halvet Yeri	432
EK- 6: Abdullah Ayderûs'un Sandukası	433
EK- 7: Abdullah Haddâd'ın Terim'deki Kabri	434
EK- 8: Abdullah Haddâd'ın Makamı Mescidu'l-Feth, Terim	435
EK- 9: Abdullah Haddâd'ın Ravza-i Mutahhara'da Sergilenen ve Peygamber Efendimiz'in Ahkâkını Yansıtan Mısrası	436
EK- 10: Mescidu Âl Bâ Alevî (Terim'deki Bâ Alevîler'in Meşhur Mescidi)	437
EK- 11: Abdullah Haddâd'ın İçerisinde Ders Verdiği Mescidu'l-Evvâbîn Zâviyesi	438
EK- 12: Abdullah Ayderûs'un Terim'deki Mescid ve Zaviyesi	439
EK- 13: Terim Ribât'ı	440
EK- 14: Terim'deki Ömer Mihdâr'ın Mescid ve Minaresi. Minare 53 metre uzunluğuna sahip, kilden yapılmış dünyanın en yüksek minaresidir.	441
EK- 15: Ahkâf Üniversitesi'ne Bağlı Terim'de Kurulan Külliyyetü's-Şerîa'	442
EK- 16: Bâ Alevîler Tarafından Yıllık gerçekleştirilen Hz. Hûd'un (a.s.) Kabrinin Ziyareti	443
EK- 17: Bâ Alevîler'in Yayıldıkları Bölgeler	444
EK- 18: Bâ Alevîler'in Güney Hindistan'daki Dergâhı	445
EK- 19: Bâ Alevîler'in Sri Lanka'da Sahîh Buhârî Okuma Hatim Programı Davetiyesi	446
EK- 20: Ömer b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt'ın Komor Adaları Banknotlarına Basılan Resmi	447
EK- 21: Ömer b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt'ın Yaşadığı Evin Eğitim ve Araştırma Merkezi'ne Dönüştürme Açılış Programı. Resimde Takımadaları Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Bakanlar ve Üst Düzey Katılımcılar Yer Almaktadır.....	448

EK- 22: Fadl b. Alevî'nin (Fâzıl Paşa) İstanbul'da Sultan II. Abulhamid Türbesindeki Kabri	449
EK- 23: Seyyid Fazıl Paşa'ya İkinci Rütbeden Nişan-ı Osmani Verildiğini Gösteren Belge	450
EK- 24: Fâzıl Paşa'nın Osmanlı Devleti Vezaretine Atandığını Gösteren Belge	451
EK- 25: İstanbul'dan Ayrılan ve Sefer Masraflarının Osmanlı Devleti Tarafından Karşılanan Bâ Alevîler'in İsimlerinin Bulunduğu Belge	452
EK- 27: Bâ Alevî Tarikatı Şeyhlerinin, Osmanlı Devleti'nden Hadramevt Bölgesine Asker Gönderilmesi ve Bölgenin Osmanlı Devleti Tarafından Yönetilmesine Dair Yaptıkları Başvurunun Belgesi	453
EK- 28: Sultan II. Abdulhamid Tarafından Kaleme Alınan ve Hadramevt Bölgesi Şeyhlerine Gönderilecek Kur'ân-ı Kerimlere Yazdırılacak Vakfiyesi ve Onun Tercümesi	454
EK- 29: Bâ Alevî Tarikatının Silsilesi	455
EK- 30: Terim'deki Dâru'l-Mustafa Eğitim Merkezinin İç ve Dış Görünümü.	456
EK- 31: Bâ Alevîler'in 2017 Yılında Türkiye'de İrşad Amaçlı Gerçekleştirdikleri Programlarından İki Kare.	457
ÖZET	458
ABSTRACT	460

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
trc.	: Tercüme Eden
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa Sayısı.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Temelde insan ve onun gönül dünyasını muhatap alan tasavvuf, dinin ihsân boyutunun yaşanmasını amaçlayan bir ilim olmasının yanında İslâm'ın ruhunu teşkil etmektedir. Tasavvufun müesseseseleşmiş şekli ve pratik yönünün uygulama merkezleri olan tarikatlar, çağlar boyunca bu aktivetisini koruyarak tasavvufun günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Tarikatlar, edindikleri bu misyon ile sosyal hayatın içerisinde olup tasavvufî öğelerin daha fazla kitlelere ulaşmasını sağlamış ve yeri geldiğinde de devlet-millet arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Tarih sahnesinde dünyanın farklı coğrafyalarında pek çok tarikat ortaya çıkmış, şeyhlerinin kaleme aldıkları eserlerinin yanı sıra dergâh ve medreselerde yürüttükleri faaliyetlerle hayatın her alanında varlık göstererek toplumların değişim ve dönüşümlerinde aktif rol oynamışlardır.

Bu çalışma hicrî VI. asırda el-Fakîhu'l-Mukaddem ve el-Üstâzu'l-Âzam lakaplarıyla tanınan Muhammed b. Ali Bâ Alevî'nin (ö. 653/1255) kurduğu Bâ Alevî tarikatı, kolları, İslâm'ın yayılmasındaki etkileri, temel öğretileri ve tasavvufî görüşlerini ele almaktadır. Yemen'in Hadramevt bölgesinin Terim şehrinde tesis edilen Bâ Alevî tarikatı zaman içerisinde kollara ayrılmış, aralarından pek çok âlim, sûfî, şair ve düşünür yetişmiştir.

Çalışma bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümünde tarikatın tarihi arka planı, literatür incelemesi, Hadramevt'in dinî, ilmî ve siyasi yönleri ele alınmış, bölgede aktif rol oynayan tarikatlara da kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde tarikatın genel özellikleri, itikadi ve fikhî yönleri incelenmiştir. Bu bölümde tarikat temhîd, tesis, tecdit ve çağdaş dönemlere ayrılarak kuruluş öncesinden günümüze kadar geçirdiği tarihsel süreç irdelenmiş, her dönemin bazı önemli şahsiyetleri, eser ve etkileri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde tarikatın öne çıkan kolları, kurucuları, eserleri, halifeleri ve yayıldıkları bölgeler tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde tarikatın

âdâp, usûl ve erkânlarına, üzerine inşa edildiği temel öğretilerine ve şeyhlerin tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise tarikatın yayıldığı Hindistan, Endonezya, Singapur ve Doğu Afrika gibi ülkelerde Bâ Alevîler'in İslâmiyet'in yayılmasındaki etkileri tespit edilmiştir. Bâ Alevîler'in Osmanlı Devleti ile olan etkileşimine ve Pâyitaht'a gerçekleştirdikleri ilmî ve dinî seyahatlerine yer verilmiştir.

Yaklaşık sekiz asırlık bir geçmişe sahip olan ve dünyanın birçok bölgesinde varlık gösteren Bâ Alevî tarikatının daha önce sistematik ve kapsamlı bir araştırmaya konu olmayışı bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu açıdan çalışmanın bu alandaki eksikliği giderdiğini umuyoruz. Çalışmada Bâ Alevîler'in birincil ve ilk yazılı kaynaklarına ulaşma gayreti gösterilmiş, böylece tarikatın başlangıcından günümüze kadar geçirdiği tarihi süreç ve tasavvufi görüşler asıl kaynaklardan verilmiştir. Çalışmamızın Yemen tasavvufu üzerine yapılacak, daha derin ve kapsamlı araştırmalara kaynaklık edeceğini ümit ediyoruz.

Çalışma boyunca yardım ve desteklerini her daim gördüğüm, çalışmaya rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ'a şükranlarımı sunuyorum. Çalışmaya olan katkılarından dolayı Prof. Dr. Mustafa AŞKAR ve Prof. Dr. Hayri KAPLAN hocalarıma teşekkür ediyorum. Değerli vakitlerini ayırarak kıymetli görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Osman TÜRER, Prof. Dr. Halil ALDEMİR, Doç. Dr. Öncel DEMİRDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TABAKOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AĞKUŞ hocalarıma da minnetlerimi sunarım. Tashih ve düzeltme aşamasında desteklerini sunan Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ALTUNCU, Arş. Gör. Enes Furkan ÖMEROĞLU, Arş. Gör. Abdulkaki DURMAZ, Arş. Gör. Hüseyin KANDEMİR, Öğr. Görevlileri Murat YILMAZ ve Burak BADIN'a, tenkit ve eleştirileri ile akademik anlamda katkıda bulunan Dr. Osman ÜLKER hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın başlangıcından itibaren fikirlerinden istifade ettiğim ve kaynak temini noktasında yardımlarını esirgemeyen Müessesetu'l-Furkan li't-turâsi'l-İslâmî'de görevli Dr. Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb'e, Terim'de bulunan Merkezu'n-nûr li'd-dirâsâti ve'l-ebhâsi ve hizmeti'l-mahtûtât merkezi müdür yardımcısı Hüseyin b. Şeyh b. Abdulkadir Ayderûs ile Katar Üniversitesi'nden Doç. Dr. Abdulhakim Abdulhak Muhammed Seyfettin hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Eğitim hayatım boyunca maddî manevî destek ve teşviğini esirgemeyen, bu yola girmeme vesile olan kıymetli babama Allah'tan rahmet ve mağfiret diliyorum. Dualarıyla her zaman yanımda olup yolumu aydınlatan değerli anneme, çalışma süresince birçok hususta fedakârlık göstererek bana destek veren vefalı eşime, oğlum ve kızıma da minnetlerimi sunuyorum.

Semih BEKÇİ

Ankara Nisan 2022

GİRİŞ

A. KONU VE KAPSAM

Tasavvufun kurumsallaşma dönemi olarak kabul edilen hicrî VI. asır tarikatların oluşmaya başladığı zaman dilimidir. Tarihi süreç içerisinde teşekkül eden tarikatlarda zikir, çile, riyâzet ve seyr u sülûk gibi temel uygulamalar icra edilmiş, meşrep farklılıklarından dolayı pratiklerde bazı değişiklikler görülmüş, tarikatların adâp, usûl ve esaslarını konu alan eserler kaleme alınmıştır. Hicrî VII. asırda ortaya çıkan tarikatlardan biri de Yemen'in Hadramevt bölgesinde kurulan ve dünyanın farklı coğrafyalarına yayılan "Bâ Alevî" diğer adıyla "Aleviyye" tarikatıdır. Çalışmanın konusu olan "Bâ Alevî Tarikatı ve Temel Esasları" başlığının altında tarikatın genel hatları ele alınacaktır. Bu bağlamda tarikatın teşekkülü ve tarihi süreç içerisindeki seyri, kolları, İslâm'ın yayılmasındaki etkileri, tarikatın mihenk taşları kabul edilen şeyhlerinin biyografik bilgileri, eserlerinden hareketle tasavvuf ve seyr u sülûk anlayışları gibi başlıca konular incelenerek, genelde Yemen sûflerinin özelde de Bâ Alevîler'in İslâm tasavvuf düşüncesine katkıları ortaya konacaktır.

Yapılan araştırmada Bâ Alevî tarikatının müstakil ve bir bütünlük içerisinde şimdiye kadar akademik bir tarzda çalışılmadığı görülmüştür. Çalışmamız tarikatı sistematik bir şekilde inceleyerek dönemlere ayırıp genel hatlarını ele alması, önemli kolları, kurucuları ve bazı önemli şahsiyetlerine yer vermesi, tarikatın usûllerini ele alması açısından Yemen tasavvufunun Bâ Alevîler özelinde ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bâ Alevî tarikatının bütün kolları ve şeyhlerine yer vermek çalışmayı uzatacağı gibi sistematik yapısını da etkileyebileceğinden ön plana çıkan belirli kollar ve şahsiyetler üzerinde durulmuştur.

Bâ Alevîler'in tasavvuf anlayışları ele alınırken temel öğretilerinin yanı sıra tarikatın kendine has âdâp, usûl ve erkânları ile yetinilmiştir. Eserlerinde tasavvûfî düşünceye dair kaleme aldıkları diğer ıstılahlar ve onlara getirdikleri yorumlar başka bir müstakil çalışma olabileceğinden burada onlara yer verilmemiştir.

B. AMAÇ VE ÖNEM

Bu çalışma, hicrî VII. Asırda Yemen'de kurulan ve tarihi süreç içerisinde Arap yarımadası, Doğu Afrika, Endonezya, Malezya, Singapur ve Hindistan başta olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarına yayılmış olan Bâ Alevî tarikatının gelişim sürecini, usûl, erkân ve yöntemlerini, kollarını ve şeyhlerinin tasavvufî düşünceye kattıkları yorumlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Yaklaşık sekiz asırlık bir geçmişe sahip olan ve aralarından pek çok âlim, sûfî, fakîh ve şair yetişen Bâ Alevîler, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eserler kaleme almışlardır. Çalışmamızın birincil kaynakları arasında yer alan söz konusu eserlerin ve Yemen'in Hadramevt bölgesinde bulunan ve tarikatın merkezi konumuna sahip olan Terim'in barındırdığı kütüphanelerdeki eserlerin bir nebze olsun gün yüzüne çıkarılması çalışmamızın önemli hedefleri arasındadır. Bununla özellikle tasavvuf alanındaki araştırmacıların oraya yönelmesine zemin hazırlaması ve Yemen tasavvuf literatürünün tanınmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Sünnî bir din anlayışına sahip olan Bâ Alevî tarikatının, diğer tarikatlar ve gayrî sünnî oluşumlarla olan ilişkisinin irdelenmesi, tarikata ivme kazandıran önemli şahsiyetlerin fikirlerinin tasavvuf düşüncesine katkıları ile birlikte tarikatın İslâm dünyasındaki konumunu ortaya çıkarması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bununla beraber Yemen'de yaşanan tasavvufî anlayışın ortaya çıkıp şekillenmesinde önemli etkiye sahip olan bölgenin dinî, ictimai ve kültürel hayatının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Ayrıca çalışma, Bâ Alevî tarikat mensuplarının, yayıdıkları gayri müslim diyarlarda İslâmiyetin neşrine dair yürüttükleri irşad faaliyetlerini ve bu coğrafyaların dinî, siyasî, ekonomî ve ictimâî alanlarında gösterdikleri etkin rollerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

C. METOT

Bâ Alevî tarikatının genel hatlarını konu edinen çalışmamızda nitel araştırma tekniklerinden biri olan dökümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk önce tarikatın tarihi gelişimi hakkında sağlam yargı ve değerlendirmelerde bulunabilmek ve konuya ışık tutması açısından, geliştiği bölgenin siyasi, dinî, ilmî ve sosyo-kültürel hayatına dair çerçeve çizilmiş, daha sonra da Bâ Alevîler'in temel öğretileri, kolları, İslâm'ın yayılmasındaki rolleri, eğitim metotları ve tasavvufî anlayışları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, tarikatın öncü şahsiyetlerinin hayatlarına temas etmesi yönüyle de biyografik eserlere ayrı bir önem verilmiş, bu yolla tarikat pirlerinin hayatları, eserleri, etkileri ve tasavvuf tarihindeki yerleri ortaya konarak tarihsel ve betimsel bir anlatım benimsenmiştir.

Yapılan veri taraması sonucunda özellikle Bâ Alevî şeyhlerinin tarikatın âdâp, usûl ve erkânlarını ele aldıkları eserlere başvurmak sûretiyle birincil kaynaklara erişim sağlanmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda dökümanlar analiz edilerek, sünnî tarikatlarla bağlantıları ve Ehl-i sünnet dışı fırkalarla olan mücadeleleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun dışında gerek Yemen'in tasavvuf tarihini ele alan, gerekse yurt içi ve yurt dışında akademik anlamda yazılmış ilgili ikincil kaynaklar da incelenerek Bâ Alevî tarikatının İslâm düşüncesindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada tespit edilen kaynakların verileri incelenirken kronolojiye riayet edilmiş, tarikatın tarihi seyri içerisinde üzerinde ittifak edilen ve zaman içinde değişen konular tespit edilerek aralarındaki fark ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada birincil

kaynaklar ile daha sonra yazılan eserler arasında da mukayeseye yapılarak veri tahlili yapılmış, ortaya çıkan farklı sonuçlara temas edilmiştir. Böylece tarikat bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak tasavvuf tarihindeki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

D. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bâ Alevîler Yemen'in dinî, ilmî, idarî ve iktisadi alanlarında etkin rol oynamalarıyla beraber bölgede tasavvuf kültürünün sistematize edilerek kurumsal bir yapıya bürünmesini sağlamışlardır. Bâ Alevîler'in önde gelen ilim adamlarının kendi tarih, menâkıb, tarikatın âdâp ve öğretilerini içeren eserleri kaleme almasıyla, tarikatla alakalı geniş bir literatür oluşmuş, çalışmamızda da söz konusu kaynaklara başvurularak onlardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda Bâ Alevî şeyh ve müntesiplerinin tarikata dair bizzat kaleme aldıkları eserler öncelikli verilerimizi oluşturmaktadır. Diğer taraftan son dönemlerde kaleme alınan ve çalışmanın farklı yönlerine temas eden ikincil kaynaklar da incelenerek ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir. Çalışmamızın, Bâ Alevî tarikatı özelinde Yemen tasavvufuna dair pek tanınmayan literatürün ortaya çıkmasına katkıda bulunacağını umuyoruz. Söz konusu literatür, çalışmanın özgünlüğüne katkıda bulunduğu gibi, Yemen tasavvufu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara da yardımcı olmasını temenni ediyor ve bu bağlamda tarikat literatüründe yer alan bazı önemli kaynakların tanıtımının faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

1. Tarikatın Usûl ve Esaslarını Anlatan Eserler

Mecmû'û'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, evrâduhu kasâiduhu kütübuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu

Çalışmamızın temel kaynaklarından biri Bâ Alevîler arasında ilk yazılı eser ortaya koyan Abdullah Ayderûs'un (ö. 865/1460) kitaplarıdır. Ayderûs'un müstakil

çalışmaları daha sonra Terim’de bulunan Dâru’t-turâs tarafından 2017 yılında toplanarak tek bir cilt halinde basılmıştır. Bu mecmua, Ayderûs’un tasavvufi kavramlarının yanı sıra, seyr u sülûk eğitimi, âdâp ve usûlleri ile Ehl-i sünnet düşüncesini ele aldığı *el-Kibrîtu’l-Ahmer ve’l-iksîru’l-ekber fî ma’rifeti esrâri’s-sülûk ilâ Meliku’l-Mulûk* ve *Risâletun fî’t-tasavvuf* adlı eserleri, erbaîn ve halvet konularının işlendiği *Risâletun fî duhûli’l-halveti ve’l-erbaîniyye* adlı risalesi, irşad mahiyetinde gönderdiği mektupları, vasiyetleri, râtib ve zikirleri ile tasavvuf içerikli kasidelerini içermektedir. Söz konusu eserlere Bâ Alevî tarikatının tasavvuf anlayışını ortaya koyan ilk yazılı kaynaklar olma özelliği taşıdığından çalışmada sıklıkla müracaat edilmiştir.

el-Burkatu’l-meşîka fî zikri libâsi’l-hırkati’l-enîka

Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf (ö. 895/1489) tarafından Terim’de yazılmıştır. Bu eser de Bâ Alevîler’in ilk yazılı kaynaklarından olması hasebiyle tarikat üzerine yapılacak ilmî ve akademîk çalışmalara kaynaklık etmesi yönüyle son derece önemlidir. Tarikatın hırka senedi, uhuvvet akdi ve tahkîm usûllerinin anlatıldığı eserde, ayrıca tarikat hırkasının kısımları, keyfiyet ve faziletleri, Kur’ân ve sünnete bağlılığın önemi ve bazı tasavvufî kavramların yorumlanması gibi konuları içermektedir. Ali b. Abdurrahman b. Sehl Cemelu’l-Leyl Bâ Alevî tarafından 1347/1928 yılında Mısır’da basılmış, aralarında Şeyh Taha b. Abdullah el-Mağribî’nin de bulunduğu Ezher Üniversitesi’nden bir heyet tarafından tashih edilmiştir.

el-Cüzu'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf

Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs Adenî (ö. 914/1508) tarafından kaleme alınan eser, tarikat hırkasının giyiminin delilleri, meşruiyeti, kaynağı ve çeşitleri ile tarikatta gerçekleşen tahkîmin (el alma, intisap) şekillerini detaylıca ele almaktadır. Ebû Bekir Adenî eserinde, Kâdiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye ve Kâzerûniyye gibi Bâ Alevî dışındaki diğer tarikatlardan giydiği hırka ve sohbet senet zincirlerini de aktarmaktadır. Eserde tarikatın diğer tarikatlar ile olan bağlantısını ortaya koyması açısından ayrıca önem arz etmektedir. Eser, aynı müellifin marifet ilimlerinin yanı sıra nasihat ve irşad türünden beyitler içeren *Mehecetu's-sâlik* ve *Hucetu'n-nâsik* adlı hacimli divanı ile birlikte Dâru'l-hâvî tarafından 2011 yılında Terim'de basılmıştır.

Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd

Haddâdiyye kolunun kurucusu Abdullah b. Alevî Haddâd (ö. 1132/1720) tarafından imlâ sureti ile kaleme alınan eserdir. Tarikat içinde yazılmış daha önceki eserler, âdâp konularını işlemiş olsa da tarikatın âdâbına yönelik müstakil bir çalışma yapmadıkları tespit edilmiştir. Haddâd ise bu eserinde müridin takınması gereken âdâpları sistematik bir şekilde ele almış ve bu kitap tarikatta âdâp türünde yazılan ilk eser olma özelliğini kazanmıştır. Muhammed Bâkır Bâ Hasan tarafından 1071/1661 yılında imlâsı tamamlanan eser, bir mukaddime, on yedi fasıl, bir tetimme ve bir hatime ile son bulur. Eser Dâru'l-hâvî tarafından 1994 yılında basılarak neşredilmiştir. Aynı zamanda Abdullah Haddâd'ın öğrenci ve halifelerinden olan Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh söz konusu risaleyi *Menhecu'l-hakki'r-reşîd* ve *bulğatu'l-mürîd* adlı eseriyle manzum bir şekilde kaleme almıştır.

Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik

Bazı tarikat şeyhlerinin isteği üzerine Attâsiyye kolunun kurucusu olan Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs (ö. 1334/1915) tarafından kaleme alınan bir eserdir. On iki bölüm, on dört fasıl ve bir hatimedden meydana gelen eserin birinci kısmında tarikat, hırka giyimi ve delilleri yer almaktadır. İkinci kısmında mürşidi kâmilin özellikleri, telkîn ve kardeşlik hukuku, üçüncü kısımda tarikatlar ve kurucuları, dördüncü kısımda Ahmed b. İsa'nın Basra'dan ayrılıp Hadramevt bölgesine hicreti, beşinci kısımda Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın menkıbeleri, altıncı kısımda ehli beytin faziletleri, yedinci kısımda soy ve neseple övünmenin yerilmesine dair malumatlar, sekizinci kısımda Kur'ân ve sünnete bağlılığın önemi, ihlâs ve sahih niyet, ibadetlerin gizliliği, riya ve kibir gibi konular, dokuzuncu kısımda tövbe, onuncu kısımda mücâhede ve ilm-i ledün, on birinci kısımda veli ve kısımları, on ikinci kısımda evliyâ hususiyetleri ve makamları gibi konular genel hatları ile anlatılmıştır. Bâ Alevî tarikatı ile ilgili doyurucu ve son derece önemli bilgiler içerdiğinden çalışmada sıklıkla başvurulmuş bir eserdir. Eser Muhammed b. İbrahim'in katkılarıyla ilk defa 1312/1894 yılında, Hindistan'da Gülizâr Hasenî Matbaasında basılmıştır.

Raşefâtü ehli'l-kemâl ve nesemâtu kurbi ehli'l-visâl

Abdullah Haddâd'ın öğrencisi Şeyh Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh (ö. 1162/1748) tarafından kaleme alınan eser, sohbet ve zikir meclislerinde hâlâ okunan en meşhur manzumesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şemâili, ilim, marifet, tarikat, seyr u sülûkun esasları, vecd, aşk, zevk ve hakikat ilimlerle dair bilgiler içeren eser dibace ile beraber 19 fasıldan oluşmaktadır. Mekke'de bulunan salih ve âlim kişilerin talebi üzerine yazılmıştır. Esere, müellifin hocası ve şeyhi olan İmâm Haddâd tarafından takriz yazılmıştır. Bazı ilim adamları söz konusu manzumeyi şerh edemeyeceklerini itiraf etmesi, bazılarının da ancak İbnu'l-Arabî seviyesindeki kişilerin şerh

edebilecekleri bir eser olduğunu vurgulamaları müellifin oldukça belîğ olduğunun göstergesi olmuştur. İlk olarak Mısır’da hicri 1323/1905 yılında basılan *Reşafât*’ın üç şerhi bulunmaktadır. Birincisi nâzımın kendisi tarafından öğrencilerine gönderdiği mektuplarındaki açıklamaları; ikincisi Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân’ın *Levâmiu’l-envâr bi şerhi raşefâti’l-ebrâr* isimindeki şerh; üçüncüsü ise Hasan b. ‘Îvad Muhaddem’in *el-Kuûsu’l-muşennefât bi şerhi’r-raşefât* isimli iki ciltli eserlerdir.

Reşafât’ın bir parçası olduğu külliyyat Dâru’t-turâs tarafından 2015 yılında, *Mecmûu’l-a‘mâli’l-kâmile li müellefâti ve fetâvâ ve resâili’l-imâm Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh* ismiyle iki cilt şeklinde basılmıştır.

Sebîlu’r-ruşdi ve’l-hidâye ilâ şerhi’l-ebyâtî’l-manzûmeti fî vasiyyeti ehli’l-bidâye

Abdullah Haddâd’ın önde gelen halifelerinden biri olan Ahmed b. Zeyn Hıbşî Alevî’nin (ö. 1144/1731) kaleme aldığı eserdir. Abdullah Haddâd’ın, sülûk eğitimine başlayan bidâyet ehli kişilere matufen imla ettirdiği manzumenin şerhidir. Yazma halinde bulunan beş farklı nüshanın, Abdurrahman b. Taha b. Abdulkadir Hıbşî tarafından bir araya getirilip, âyet ve hadislerin tahrir edilmesi sûretiyle tashih ve tahkiki yapılarak Hadramevt’da yer alan Dâru Makâmî’l-İmâm Ahmed b. Zeyn tarafından 2008 yılında ilk basımı yapılmıştır. Eser, emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münkerin teşvik edilmesi, ilim, takvâ, kalp, nefis, sohbet, kabir ehlinin durumları, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ittibâ başta olmak üzere Bâ Alevîler’in tasavvufî görüşlerini ortaya koyması bakımından öneme haizdir.

el-Menhecu’s-seviy şerhu usûli tarikati’s-sâdeti Âl Bâ Alevî

Bu başlıkta ele alacağımız son eser günümüzün çağdaş Bâ Alevî temsilcilerinden biri olan Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt tarafından kaleme alınmıştır. Kitapta tarikatın beş temel öğretisi olan ilim, amel, havf, vera‘ ve ihlâs

konuları geniş bir şekilde açıklanmıştır. Bir mukaddime, beş bölüm ve bir hatimedden oluşan kitapta ayrıca her bölüm altında bab ve fasıllar açılarak temel öğretiler kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Bâ Alevî tarikatı hakkında genel malumatlar veren esere çalışmamızda sıklıkla başvurulmuştur. Elimizde bulunan üçüncü baskısı merkezi Terim'de bulunan Dâru'l-ilmî ve'd-da'veti tarafından 2012 yılında basılmıştır.

Tanıtımı yapılan bu eserlerin dışında tarikatın usûl, erkân, âdâp ve tasavvufî görüşlerini ele alan pek çok eser bulunmaktadır. Hepsinin teker teker tanıtılması çalışmanın sınırlarını aşacağından tezimizde başvurduğumuz bazı önemli eserlerin isim ve yazarlarının belirtilmesi ile yetinilecektir.

- Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 895/1489), *Me'âricu'l-hidâye ilâ zevkin şehide cenye semerâti'l-muâmelâti fî'n-nihâye*
- Ebû Bekir b. Sâlim Bâ Alevî el-Hüseynî (ö. 992/1584), *Mi'râcu'l-ervâh ve'l-menhecu'l-vaddâh*
- Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî (ö. 1272/1855), *Mecmû' Habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir*
- Ahmed b. Zeyn Hıbşî el-Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye*
- Şeyh Muhammed b. Abdullah b. Şeyh Ayderûs Bâ Alevî, *Îdâhu esrâri ulûmi'l-mukarrabîn,*
- Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî, *Îdâhü'l-esrâri'l-'ulviyye ve minhâcü's-sâdeti'l-Aleviyye*
- Ayderûs, Abdurrahman b. Mustafa, *en-Nefhâtu'l-kuddûsiyye fî beyâni't-tarîkati'l-Ayderûsiyye*
- Muhammed b. Ahmed Şâtirî, *Sîretu's-selef min Benî Alevî el-Hüseyniyyîn*

- Hatem b. Muhammed b. Alevî Âlu Şeyhâni'l-Cifrî, *Sâdetu Âl Alevî el-Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn usûluhum ensâbuhum a'lâmuhum tarîkatuhum*
- Münîr b. Sâlim b. Sa'd Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyetu'l-Hadramiyye enneş'etu ve'l-imtidâd.*

2. Biyografi ve Tabakat Türü Eserler

el-Cevheru's-şeffâf fî menâkibi's-sâdeti'l-eşrâf min Âl Bâ Alevî ve ğayrihim mine'l-evliyâ ve's-sâlihîn ve'l-ekâbir

Abdurrahman b. Muhammed el-Hatîb (ö. 855/1451) tarafından kaleme alınan bu eserin elimizdeki nüshası üç ciltten meydana gelmektedir. Dört fasıl ve beş yüz iki bölümden müteşekkildir. Birinci fasıl evliyâ ve salih kulların faziletleri, ikinci fasıl velî zatların serdettikleri kerâmetlerin isbat ve delililleri, üçüncü fasıl Terim'in mescid ve tarihi yönleri, dördüncü fasıl ise ehl-i beytin faziletlerini içermektedir. İkinci faslı dört döneme ayıran müellif, her bir bölümü tarikatın önemli kişilerine hasretmiştir.

Birinci dönemi Ali b. Alevî Hâli'i-Kasem'den, (ö. 527/1132) ikinci dönemi el-Fakîhu'l-Mukaddem'den (ö. 653/1255) başlatmış, üçüncü dönemi Ali b. Alevî b. el-Fakîhu'l-Mukaddem'den, (ö. 709/1309) dördüncü dönemi de Abdurrahman Sakkâf'tan (ö. 819/1416) başlatmış ve her tabakada geçen zatların hayatını ele almıştır. Yaptığımız literatür taraması sonucunda Bâ Alevîler hakkında yazılmış en eski tabakat eserinin bu olduğu tespit edilmiştir.

el-Meşre'u'r-revî fî menâkibi's-sâdâti'l-kirâm Âli Ebî Alevî

İlk dönem tabakat türü eserlerden biri de Muhammed b. Ebû Bekir Şillî'nin, (ö. 1093/1682) Bâ Alevîlerden iki yüz yetmiş sekiz zatın hayat ve menkıbelerini kaleme aldığı iki ciltlik eseridir. Eser özellikle Terim başta olmak üzere Hadramevt bölgesinin tarihini ve ilmî hayatını da ele almaktadır. İlk olarak 1319/1901 yılında merkezi

Mısır'da bulunan Matbaatu'l-âmirati's-şerefiyye tarafından basılmıştır. Daha sonra 1982 yılında kısaltılarak tekrar basılmış olsa da ilk baskısı daha fazla itibar görmektedir. Bu sebeple çalışmamızda birinci baskı tercih edilmiştir. Ahmed b. Zeyn Hıbşî, şeyhi Abdullah Haddâd'ın talebi üzerine bu kitabı *el-Mesleku's-seviyy fî cemi' fevâide muhimmetin mine'l-meşre'i'r-revî* ismiyle kısaltmıştır.

el-Gurer: Gureru'l-behâi'd-daviy ve dureru'l-cemâli'l-bedî'i'l-behiy

Muhammed b. Ali b. Alevî Hard Bâ Alevî (ö. 960/1552) tarafından 944/1537 yılında kaleme alınan eser, Bâ Alevî tarikatının ilk dönemleri hakkında detaylı bilgi vermesinin yanında, Yemen, Hadramevt bölgesi ve Terim tarihi hakkında araştırma yapmak isteyenlerin müracaat ettiği kaynaklar arasındadır. Bâ Alevî ve onların döneminde yaşamış diğer fukahanın menkıbelerini ele alan eser, kendisinden sonra tarikat ile ilgili yazılan hemen hemen tüm tabakat kitaplarına kaynaklık etmektedir.

'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye ve simtu'l-'ayni'z-zehebiyye bi zikri tarîki's-sâdâti'l-Aleviyye

Ayderûs b. Ömer Hıbşî'nin kaleme aldığı, tahkikini de Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bâ Zîb'in yaptığı iki ciltlik eserdir. Müellif eserine yazdığı uzun mukaddimesinde, tarikatın genel özelliklerini, şeyhlerinin tasavvuf anlayışını ve düşüncelerini, erkân ve usûllerini anlatmıştır. Müellifin gerek kendisinin tarikat hırkası ve icazetini aldığı şeyhlerinin ve kendisinden icazet alan müritlerinin isnad zincirlerini tek tek açıklaması, gerekse diğer Bâ Alevî şeyhlerinin isnad zincirlerini genişçe aktararak hayatlarına temas etmesi, eseri isnad ve biyografi alanında önemli bir konuma yerleştirmektedir. Müellif eserini 1304/1886 yılında yazmış, ilk nüshası da 1308/1890 yılında Muhammed b. Ayderûs b. Muhammed Şihâbeddîn tarafından kaleme alınmıştır. Günümüze kadar gelmeyi başarmış olan nüsha Hadramevt'in Gurfa beldesinden müellifin evinde muhafaza edilmektedir. İkinci nüsha 1309/1891 yılında Alevî b. Cafer

b. Alevî tarafından kaleme alınmış, Terim'in Ahkâf Kütüphanesinde 2132 numarada yer almaktadır. Diğer bir nüsha da Mısır'da Ezher Üniversitesi Kütüphanesinde 351 numarada bulunmaktadır. Çalışmamızda tahkikini Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb'in yaptığı, 2009 yılında Dâru'l-ilmî ve'd-daveti adlı yayın evinin bastığı kaynağı kullandık. Eser, tarikatın senet açısından diğer tarikatlarla olan bağlantısını ortaya koyması nedeniyle önem arz etmektedir.

Bu eserler dışında, Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin menkıbe ve tercemei hayatlarını ele alan ve çalışmada müracaat edilen diğer bazı eserler de şunlardır:

- Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir 'an ahabâri'l-karni'l-âşir*
- Alevî Şeyh b. Muhammed Cifrî, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye ve'l-esrâri'l-ğaybiyye li sâdâti meşâyihî't-tarîkati'l-Haddâdiyyeti'l-Aleviyye*
- Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*
- Abdullah b. Muhammed b. Sâlim Bâ Kuseyr el-Kenedî, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye ilâ mevâtini's-sâdeti'l-Aleviyye*
- Abdullah b. Muhammed b. Hâmid b. Ömer Sakkâf'ın *Târîhu's-şuarâi'l-Hadramiyyîn* gibi eserler zikredilebilir.

3. Diğer Eserler

Yemen ve Hadramevt bölgesi tarihini ele alan eserler:

- Alevî b. Tâhir b. Abdullah b. Taha Haddâd, *eş-Şâmil fî târîhi Hadramevt ve muhâlifihâ*
- Alevî b. Tâhir b. Abdullah b. Taha Haddâd, *Ceniyyu's-şemârih: Cevâbu es'iletin fî't-târîh*

- Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*
- Abdurrahman b. Ubeydullah Sakkâf, *İdâmu'l-kût fî zikri buldâni Hadramevt*
- Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*
- Ahmed b. Abdullah Şenbel, *Târîhu Hadramevt el-ma'rûf bi târîhi Şenbel*
- Salih Ali Ömer Bâ Sarre, *Dirâsâtun fî târîhi Hadramevti'l-hadîs ve'l-muâsır*
- Said 'Avad Bâ Vezîr, *Safahâtun mine't-târîhi'l-Hadramî*
- Mahâ Hasan es-Sarâyira, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karneyni'l-evveli ve's-sânî'l-hicriyeyn*
- Abdurrahman Abdulvâhid eş-Şucâ, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî'-Yemen fî'l-karneyni'l-sâlisi ve'r-râbi' li'l-hicreti*
- Abdunnûr, Muhammed Yeslim, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*
- Muhammed Yeslim Abdunnûr, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Terim fî'l-karni'l-âşiri'l-hicrî*
- Kerâme Mübârek Süleyman Bâ Mü'min'in *el-Fikru ve'l-mucteme' fî Hadramevt* gibi eserler çalışmada müracaat edilip faydalanılan başlıca kaynaklar arasındadır.

Farklı coğrafyalardaki faaliyetlerini inceleyen eserler:

- Alevî b. Tâhir Haddâd, *el-Medhal ilâ târîhi 'l-İslâm fî 'ş-şarki 'l-aksâ*
- Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz, *Menhecu'd-da'veti ilallâh fî medreseti Hadramevt*
- Mahmud Şakir, *Endonezya*
- Şeyh Hüseyin Muhammed el-Kâf, *el-İslâm fî Endonezya 'l-muâsara*
- Muhammed b. Ahmed Şâtirî, *Dirâsetun muhtasaratun şâmile tun 'ani 'l-hicreti 'l-letî yekûmu bihâ ebnâu 'l-arab ve fî mukaddemetihim el-Hadârime*
- Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu 'l-muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi ve li 'l-eimmeti min eslâfihi mine 'l-fedâili ve 'l-meâsir*
- Emîr Şekîb Arslân, *Hâdiru 'âlemi 'l-İslâmî*
- Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtu 'ulemâi Hadramevt fî neşri 'l-İslâm ve 'ulûmihi fî 'l-Hind*
- Münîr Sâlim Bâ Züheyr, *Lemhatun 'an devri 'l-'ulemâi 'l-Hadârimeti 'd-da 'vâ fî bilâdi 'l-Hind*
- Sir Thomas- W. Arnold'un Hüseyin İbrahim Hasan- Abdulmecîd Âbidîn- İsmail Necrâvî tarafından tercemesi yapılan *ed-Da'vetu ile 'l-İslâm bahsun fî târîhi neşri 'l-'akîdeti 'l-İslâmiyye*
- Muhammed Ahmed Meşhûr Haddâd, *Hakâiku târîhiyyetun 'ani 'l-'arabi ve 'l-İslâm fî Afrîka 'ş-Şarkıyye*

Tasavvufî, itikâdî ve fikhî yönlerini ortaya koyan bazı eserler:

- Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîdeti*
- Seyyid Ömer b. Hâmid el-Geylânî, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fıkhi's-Şâfiî*
- Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi's-Şâfiî*
- Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû bekir el-Meşhûr, *el-Ebniyetu'l-fikriyye: el-Câmiatu li sevâbiti't-tarîkati'l-Aleviyye*
- Muhammed Yâsir el-Kodamânî'nin *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî ve ğaydun min faydi akvâlihimu's-şerîfe ve ehvâlihimu'l-munîfe.*

E. BÂ ALEVÎ TARİKATININ TARİHİ ARKA PLANI

1. Hadramevt Bölgesi ve Terim

Hadramevt¹ zaman içerisinde birçok hükümdarlık tarafından yönetilen uzun bir tarihî geçmişe sahiptir. Mürekkebi iki isimden oluşan Hadramevt, ismini Hâdir

¹ “Hadramevt” şeklindeki telaffuzun en fasih ve meşhur olduğu ifade edilmekle beraber “Hadramût” şeklinde de telaffuz edilmektedir. Bizler çalışmada en yaygın kullanım olan Hadramevt ifadesini kullandık. Bazı kaynaklarda da ilk isminin “Vebâr”, daha sonra “Vâdi'l-Ahkâf” daha sonra da “Hadramevt” olduğu belirtilmiştir. Bkz. İbrahim b. Yusuf b. İbrahim el- Hemzi el-Vehrânî İbn Kurkûl, *Metâli'u'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*, Dâru'l-felâh li'l-bahsi'l-ilmiyyi ve tahkîki't-turâs, Katar, 2012, II, 387; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 2003, I, 8; Abdurrahman b. Ubeydullah Sakkâf, *İdâmu'l-kût fî zikri buldâni Hadramevt*, Dâru'l-minhâc, Beyrut, 2005, s. 41-46; Alevî b. Tâhir b.

Meyyit'ten aldığını söyleyenler olduğu gibi, Hadramevt b. Yaktan b. Âmir b. Sâlih'ten veya Âmir b. Kahtân'dan² aldığını aktaranlar da olmuştur.³ Arap yarımadasının güney sahillerinde dar bir şerit halinde uzanan Hadramevt bölgesi, Yemen'nin güney doğusundaki bölgenin adıdır. Doğusunda Umman, kuzeyinde Suudi Arabistan'la arasını ayıran Rub'ulhâlî çölü, güneyinde Aden körfezi bulunmaktadır. Ülkeyi bir baştan bir başa geçen Hadramevt vadisi sahile kadar uzanır.⁴

Yemen'in güneydoğusunda yer alan ve Hadramevt bölgesinin en meşhur iki şehrinden biri olan Terim,⁵ adını ilk kurucusu kabul edilen Terim b. Hadramevt'ten

Abdullah b. Taha Haddâd, *eş-Şâmil fî târîhi Hadramevt ve muhâlifihâ*, thk. Muhammed Ebû Bekir, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., 2017, s. 257.

² Âmir b. Kahtân, girdiği savaşlarda çok kimseyi öldürdüğünden dolayı “ölüm geldi” anlamında kullanılan Hadramevt ifadesi anılmıştır. Şehâbuddîn Ebû Abdullah Yakût b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî Hemevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru sâdır, Beyrut, ts. II, 270.

³ Farklı görüşler için bkz. Hemevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, 269-270; İbrahim Ahmed Makhefî, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabâili'l-Yemeniyye*, Dâru'l-kelime, San'a, 2002, I, 476-477; Safiuddin Abdulmû'min b. Abdulhak Bağdadi, *Merâsidu'l-ittila' 'alâ esmai'l-emkineti ve'l-buka'*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Daru'l-cil, Beyrut, 1992, I, 409.

⁴ Muhammed b. Ahmed el-Yemenî Hecrî, *Mecmû' buldâni'l-Yemen ve kabâilihâ*, thk. İsmail b. Ali el-Ekva', Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, San'a, 1996, II, 264; Hüseyin Algül, “Hadramut”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, XV, 65-68.

⁵ Abdurrahman b. Ubeydullah Sakkâf, *İdâmu'l-kût fî zikri buldâni Hadramevt*, Dâru'l-minhâc, Beyrut, 2005, s. 871; Yahya Şâmî, *Mavsû'atu'l-'arabiyyeti ve'l-İslâmiyye*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Beyrut, 1993, s. 131-132. Bölgeyi oluşturan ikinci şehir ise Şibâm'dır. Şibâm, Amâlikalar tarafından melikler için inşa edilmiştir. Bkz. Ferya Sitârek, *el-Bevvâbatu'l-cenûbiye li cezîrati'l-'arab rihletun ilâ Hadramevt 1934*, trc. Vefâ ez-Zehbî, thk. Ahmed İbiş, Dâru'l-kutubi'l-vataniyye, Abudabi, 2013, s. 219.

aldığını söyleyenler olduğu gibi,⁶ Terim b. Sukûn b. Eşres'ten aldığını dile getirenler de olmuştur.⁷ Yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular, kuruluş tarihinin milattan önce dördüncü yüzyıla dayandığını ortaya koymaktadır. Terim'in, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm'a davet mektubunu aldıktan sonra toplu olarak İslâmiyet'e girdiği rivayet edilmektedir. Terimliler, Hz. Ebû Bekir'e halifelîği döneminde biat ettiğinden şehir, Sıddık'ın şehri anlamına gelen Medînetu's-Sıddîk ismi ile de anılmıştır.⁸ Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) irtidat zamanında kendisine biat eden Terimlilere "Salih ve evliya kullar eksik olmasın, suyu tatlı olsun ve ateşi sönmesin (yıkılmadan devam etsin)" şeklinde duada bulunduğu aktarılmıştır.⁹ Terim, ridde olaylarına müdahale etmek için Hadramevt bölgesine intikal eden sahabenin Yemen'deki ilk durağı, dolayısıyla toplanıp

⁶ Bkz. Makhefi, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabâili'l-Yemeniyye*, I, 230-231; Hemevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, 27; Muhammed Emîn b. Fadlullah b. Muhibbiddîn b. Muhammed Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdi 'aşar*, el-Matbaatu'l-vehbiyye, y.y.y., h. 1284, I, 77-78.

⁷ Hecrî, *Mecmû' buldâni'l-Yemen*, I, 143; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 872; Muhammed Murtedâ el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, et-Turâsu'l-'arabî, thk. Abdulalîm et-Tahâvî, 1. bsk., Kuveyt, 2000, XXXI, 326; Hemevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, 27; Ahmed Câbir Afîf, *el-Mavsû'atu'l-Yemeniyye*, thk. Humeyd Mutî', Müessesetu'l-'afîfi's-sekâfiyye, San'a, 2002, I, 665.

⁸ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, I, 77-78.

⁹ Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'âşir*, thk. Ahmed Hâlû – Mahmu el-Anavût-Ekrem el-Bûşî, Dâru sâdir, Beyrut, 2001, s. 122.

organize olduğu yer olarak kaydedilmiştir. Ridde olaylarında şehit düşen sahabenin de burada defnedildiğı aktarılmıştır.¹⁰

Terim, hicrî dördüncü asırdan sonra medrese ve ribâtlarıyla meşhur olmuş, fikir, düşünce ve ilim dünyasına âlim, âbid ve zâhid yetiştiren, önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir.¹¹ Ahkâf Kütüphanesi başta olmak üzere diğer kütüphanelerinde Kur’ân ilimleri, hadis, siyer, kelam, fıkıh, tasavvuf, astronomi ve aritmetik gibi alanlarda binlerce yazma ve matbu eser barındıran Terim,¹² dünyanın birçok bölgesine göç eden Bâ Alevîler’in de hareket noktası ve merkezi konumundadır.¹³ 2010 yılında İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’nün (ICESCO) Terim’i ‘İslâm Kültür Başkenti’ olarak ilan etmesi bu şehrin hâlâ İslâm dünyası açısından önemli bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir.¹⁴

¹⁰ Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu’l-kût*, s. 871-872; Mustafa b. Abdurrahman Attâs, *Safhâtun mechûletun min târîhi Hadramevt*, thk. Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah Attâs, Dâru’l-kutub, San’a, 2005, s. 9.

¹¹ Hecrî, *Mecmû‘ buldâni’l-Yemen*, I, 144; Attâs, Mustafa b. Abdurrahman, *Safhâtun mechûletun min târîhi Hadramevt*, s. 10.

¹² Abdulhadi Tâzî, “Rihletu Mağribiyyin ilâ Hadramevt: 865/1460”, *el-Mivred dergisi*, 21/1, Vizâretu’s-sakâfati ve’l-a‘lâm, Irak, 1993, s. 19-20.

¹³ Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu’l-kût*, s. 871.

¹⁴ Bkz. Muhammed Cemîh, “Terim: Medînetu’l-mesâcidi ve’l-kusûri’l-Yemeniyyeti’t-tîniyyeti”, *Cerîdetu şarki’l-avsat*, S. 11685, Zilhicce, Londra, 2010, s. 1.

2. Hadramevt Bölgesinde Dinî ve İlmî Durum

Yemen üzerinde çalışma yapan tarihçilerin aktardığına göre Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerden Hz. Hûd'un (a.s.) bu bölgede yaşadığına inanılmaktadır.¹⁵ Hz Hûd'un kabrinin olduğuna inanılan yerde günümüzde hâlâ her yıl Şaban ayında Hadramevtliler tarafından ziyaret gerçekleştirilmektedir.¹⁶ Diğer bir ziyaret yeri de Hz. Salih'in (a.s.) kabridir. Bununla birlikte kabrin yeri hakkında farklı görüşler de mevcuttur.¹⁷

İslâmiyetten önce Arap yarımadasında olduğu gibi Hadramevt'te de putperestlik inancı yaygındı. Bununla beraber Yemen'in farklı bölgelerinden gelen Yahudi kabilelerin etkisiyle Yahudilik, Necrân'dan gelen Hristiyan ailelerin de etkisiyle

¹⁵ Müfessir ve tarihçiler, Ahkâf kelimesi ile ilgili kum, kum tepeleri veya kumdan dağ veya Hadramevt bölgesinde meşhur olan bir vadinin adı şeklinde farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Hangi anlam yüklense de veriler Ahkâf'ın Hadramevt bölgesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Hasan b. Ahmed b. Yakub Hemedânî, *Sıfatı cezîrati'l-'arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 1990, s. 170; Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, Mektebetu Terim el-hedîse, Terim, 1994, I, 37-38; Muhammed b. Ali b. 'Avad Bâ Hannân, *Cevâhiru târîhi'l-Ahkâf*, Dâru'l-minhâc, Cidde, 2008, s. 31-33; Fehmî b. Ali b. 'Ubeyd et-Terimî Hadramî, *ed-Durru'l-mendûd fî ehbâri kabri ve ziyâreti'n-nebiyyi Hûd*, Dâru'l-fakîh, Terim, 1998, s. 18-21.

¹⁶ Hz. Hûd'un (a.s.) kabrinin ziyareti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fehmî b. Ali b. 'Ubeyd et-Terimî Hadramî, *ed-Durru'l-mendûd fî ehbâri kabri ve ziyâreti'n-nebiyyi Hûd*, Dâru'l-fakîh, Terim, 1998; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 37-38.

¹⁷ Farklı görüşler için bkz. Muhammed el-Bağdâdî Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, ts. VIII, 167-168; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 70-72; Salâh Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, Mektebetu's-sanâ'nî, Kahire, 1935, I, 58.

Hristiyanlık bölgede yaygınlık kazanmıştır.¹⁸ Güneşe ve aya tapanların varlığından da bahsedilmiş, hatta milattan önceki dönemlere ait olduğu kabul edilen bir ay tapınağı da bölgede keşfedilmiştir.¹⁹ Bunların yanında Hadramevt bölgesinde hanif dinine inanan kişilerin olduğu da rivayet edilmektedir.²⁰

İslâmiyet'in ilk yıllarında dinî davetin kendilerine ulaştığı Hadramevtliler, bu çağrıya uyarak hicretin yedinci yılında Vâil b. Hacer b. Rabâte b. Vâil el-Hadramî²¹ başkanlığında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir heyet göndererek İslâmiyet'i benimsediklerini bildirmişlerdir. Hz. Peygamber de Muaviye

b. Ebî Süfyân ve Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî'yi (r.a.) onlara dinlerini öğretmek üzere elçi olarak görevlendirmiştir.²² Yemen'in tamamının İslâmiyet'i kabulü ise hicri onuncu yılda gerçekleşmiştir.²³

Hicrî üçüncü asrın sonlarında Basra'da yaşanan siyasi kargaşalar, Hadramevt bölgesi ve araştırmamızın konusu olan Bâ Alevî tarikatı için önemli sonuçlar

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer. b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Menşûrâtü'l-mektebeti'l-haydariyye, Necef, 1964, I, 172-174; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 55.

¹⁹ Ebû Saîd Neşvendî, *Adrihatu Hadramevti'l-mukaddeseti*, y.y.y., Hadramevt, 2010, s. 9; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 53-55.

²⁰ Salâh Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, Mektebetu's-San'anî, Kahire, 1935, I, 58-59.

²¹ Vâil b. Hacer, babası gibi Hadramevt meliklerinden biridir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) altlarına cübbesini serdiği kişilerden olup, ona mektuplar göndermiştir. Muaviye b. Ebû Süfyan zamanında Kufe'de vefat etmiştir. Bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 194.

²² Salâh Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, Mektebetu's-San'anî, Kahire, 1935, I, 58-59; Hecrî, *Mecmû' buldâni'l-Yemen*, II, 268.

²³ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 116-129.

doğurmuştur. Basra ve Kufe’de Zencî köleler ve Karmatîler siyasi otoriteye başkaldırmış, bölgede yaşanan istikrarsızlık halkın can güvenliğini tehdit etmesi nedeniyle, birçok insanın Yemen başta olmak üzere güvenilir bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Basra’dan Yemen’e göç edenler arasında Bâ Alevîler’in atası olan Ahmed b. İsa el-Muhâcir İlallah (ö. 345/956) da bulunmaktadır. Salih Hâmîd, bu göç ile ehl-i beytten Hadramevt bölgesine ilk yerleşen kişinin Ahmed b. İsa olduğunu aktarmaktadır. Yine onun ifadesine göre hicrî üçüncü asırda Hadramevt bölgesinde henüz ciddi bir ilmî faaliyet bulunmamaktadır.²⁴ Zira bölgede Haricîlerin bir fırkası olan İbâzîlerin²⁵ etkili olduğu görülmektedir. Onlara rağmen Ahmed b. İsa bölgede ilim ve irşad faaliyetlerini yürütmeye gayret göstermiştir.

²⁴ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 325-328- II, 435. Bu durum “Hadramevt’li âlim ve sûfî yetişmemiştir” anlamına da gelmemelidir. Zira Hadramevt bölgesinden Hicaz, Mısır ve Irak’a göç edip bulundukları yerlerde ilmî faaliyet gösteren sûfî ilim adamları yetiştiği bilinmektedir.

²⁵ Hâricîlerin en mutedil fırkası olarak kabul edilen İbâziyye’nin kurucusu Abdullah b. ‘İbâd kabul edilmektedir. Başlangıç tarihi Emevi halifesi Mervan b. Muhammed dönemine kadar gitmektedir. İbâzîlerin Hadramevt bölgesinde ki varlıkları üç döneme ayrıldığı söylenebilir. Üçüncü dönemde Ahmed b. İsa’nın hicrî 317 yılında Hadramevt’a gelmesi ve onlarla mücadelesi sonucu tesirleri zayıflamış, hicrî yedinci asırda etkilerini kaybetmişlerdir. Ahirette ru’yetullahı inkâr, Kur’ân’ın mahlûk oluşu, Mizan ve Sırât’ı mecâz olarak tevil etmeleri gibi fikirlere sahiptirler. Genel fikir yapıları ve Hadramvet bölgesindeki tarihi serüvenleri için bkz. Geniş bilgi için Bkz. Mâni‘ b. Hammâd Cühenî, *el-Mevsûatu’l-müeyyessa fî’l-edyâni ve’l-mezâhibi ve’l-ehzâbi’l-muâ’sara*, Dâru’n-nedveti’l-‘âlemiyye, Riyad, h. 1418, I, 58-63; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 261-272; Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdulkarim Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1992, I, 131; Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu’l-mezâhibi’l-İslâmiyye fî’s-siyâseti ve’l-‘akâidi ve târihi’l-mezâhibi’l-fikhiyye*, Dâru’l-fikri’l-‘arabî, Kahire, ts. s. 73-74.

Hicrî dördüncü asırda ise Haricîlerin bir fırkası olan İbâzîlerin Hadramevt bölgesinin neredeyse tamamında etkili oldukları görülmektedir. Ahmed b. İsa, İbâzîlere karşı ehl-i beyten olduğunu gizlememenin yanında vaaz ve irşad faaliyetleri ile ön plana çıkarak bu fırkaya karşı koymuş, İbâzîlerin Hadramevt bölgesinde zayıflamalarına ve sünnî fikrin bölgede hâkim olmasına katkı sağlamıştır. Böylece Bâ Alevî tarihinin fikrî ve ictimai yapısında bir miad olarak kabul edilen Ahmed b. İsa'nın bölgeye intikalinden sonra genişleyen aile, bu bölgede etkinliğini arttırmıştır.²⁶ Tüm bu gelişmeler yaklaşık üç asır sonra kurulacak olan Bâ Alevî tarikatına zemin hazırlamış, aile üyelerinin daha sonra yerleşeceği Terim'in de tarikatın merkezi olmasını sağlamıştır.

Hadramevt bölgesinde İbâzîliğin tamamen ortadan kalkması hicrî yedinci asırda gerçekleşmiştir. İbâzîlik güç kaybederken Bâ Alevî tarikatının da gittikçe kurumsallaştığı ve bölgede Ehl-i sünnet'i temsil eden önemli bir hareket haline geldiği görülmektedir. İleride daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi Bâ Alevî tarikatının tam kurumsal bir yapıya kavuşması İbâzîlerin ortadan kalktığı hicri VII. yüzyılda Muhammed b. Ali'nin, Ebû Medyen el-Mağribî'den (ö. 594/1198) tarikat hırkasını giymesiyle başlamıştır. Bu dönemden sonra Hadramevt bölgesi ilmî, dinî, siyasi ve sosyo-kültürel hayatın merkezi haline gelmiştir.

3. Siyasi Durum

Hadramevt bölgesinin siyasi tarihi genel olarak Fars, Cahiliyye ve İslâmiyet olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır.²⁷ İlk iki dönemin üzerinde durma çalışmanın

²⁶ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 306-308.

²⁷ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi 'l-Hadramî*, I, 52-78.

hacmini aşacağından dolayı üçüncü dönem olan İslâmiyet dönemi ile yetinilecek ve bu da genel hatları ile sınırlı kalacaktır. Hadramevt bölgesinin siyasi durumunu ortaya koymak tarikatın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Hiz. Peygamber döneminde bu bölgedeki insanların İslâm dinine girdiğini daha önce belirtmiştik. Hicretin on ikinci senesine gelindiğinde ise bölgede yaygın olan Kinde kabilesinden azımsanmayacak kadar kişi ridde ve zekât vermeme olaylarına karışmış, sahabelerden Ziyâd b. Lebîd onlarla mücadele ederek İslâm dinine tekrar girmelerini sağlamış ve irtidat hareketine son vermiştir.²⁸ Emeviler döneminde de birtakım siyasi istikrarsızlıklar yaşandığını görmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi h. 129'da Kinde kabilesinden olan Abdullah b. Yahya el-İbâzî'nin, Yemen'de siyasi otoritenin zayıflamasından faydalanarak, Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'e başkaldırıp halifeliğini ilan etmesidir. Böylece İbâzîlerin hicrî 129 yılından 591 yılına kadar devam edecek Hadramevt bölgesindeki nüfuzu başlamıştır.²⁹ San'a camisinde hutbe okuyarak Allah'ın kitabına, Resûlü'nün sünnetine davet eden, zina, hırsızlık ve içkiyi küfür sayan³⁰ Abdullah b. Yahya el-Kenedî el-İbâzî halkın itibarını kazanmaya başlayarak "Tâlibü'l-Hak" ünvanıyla anılmaya başlanmıştır.³¹ İbâzîlik önce San'a'yı sonra Mekke ve Medine'yi kısa süreliğine hâkimiyeti altına almıştır. Hicrî 130 yılında

²⁸ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 135-161; Ebû'd-Diyâ Abdurrahman b. Ali er-Rabî' eş-Şeybânî Zebîdî, *Kurretu'l-'uyûn bi ehbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva', Mektebetu Ebû Zer el-Gifârî, San'a, 1988, s. 58.

²⁹ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 206; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 122.

³⁰ İbâziyye ilke ve prensiplerinin ortaya konduğu bu geniş hutbe için bkz. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi 'ş-Şâfi*, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., ts. I, 129.

³¹ Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbâziyye", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XIX, 256.

Emevî ordularına yenilmesi üzerine kendi bölgesi olan Hadramevt bölgesine geri çekilmek zorunda kalmıştır.³²

Abbasiler döneminde ise Yemen, San'a, Hadramevt ve Cened olmak üzere üç ayrı bölgede müstakil valiler tarafından yönetilmiştir. İbâzîler gibi sünnî fikri benimsemeyen Alevî fırkası da hicrî üçüncü asırda bölgede yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine Abbasi halifesi, Muhammed b. Ziyâd b. Abdullah b. Ziyâd b. Ebû Süfyân'ı Yemen'nin Hadramevt bölgesine vali olarak atamıştır.³³ Yemen'de Alevîlerin etkisini ortadan kaldıran Muhammed b. Ziyâd bütün Yemen'e hâkimiyet sağlamış, Hadramevt ahalisi de Abbasilerin hükmü altına girmiştir. Buna rağmen Yemen genelinde istikrarsızlığın devam ettiğini söylemek mümkündür. Zira iç karışıklıklar ve siyasi krizler bitmemişken Yahya b. Hüseyin b. Kasım b. İbrahim (ö. 322/934) liderliğinde Zeydiyye hareketi ortaya çıkmıştır.³⁴ Zeydîler, Aden ve San'a'ya saldırarak

³² Bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 210-211; Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti 'l-mezhebi 'ş-Şâfi*, I, 131.

³³ Bu atama ile Beni Ziyad hükümdarlığının tohumları ilk defa Yemen'de atılmış oluyordu. Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdolvâhid e-Şeybânî İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, thk. Ebûl-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1987, II, 232-237; Tâcuddîn Abdalbaki b. Abdulmecîd Yemânî, *Târîhu'l-Yemen el-musemmâ behcetü'z-zemen fî târîhi'l-Yemen*, thk. Abdullah Muhammed el-Hubsî-Muhammed Ahmed es-Senebânî, Dâru'l-hikmeti'l-yemânîyye, San'a, 1988, s. 30-31; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 144-145.

³⁴ Zeydîler'in Yemen'deki hâkimiyeti (280/893) yılında Hâdî-İlelhak lakabıyla anılan Yahyâ b. Hüseyin tarafından kurulmuştur. Yahyâ, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin ardından Zeydiyye mezhebinin en önemli temsilcisi kabul edilmektedir. Bkz. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013; İsmail b. Ali Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekadâtuhâ*, Mektebetu'l-cîli'l-cedîd, San'a, 2007; Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhnın gelişimi ve hâdî ile'l-hak*, Kitap dünyası yay., İstanbul, 2019;

burayı ele geçirmişlerdir.³⁵ Yine bu dönemde Karmatîler Hadramevt bölgesini istila etmişlerse de bu durum fazla uzun sürmemiştir.³⁶

Bu dönemde Hadramevt bölgesine gelen Ahmed b. İsa'nın yaşanan bu kargaşadan etkilendiği görülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi İbâzîlere karşı mücadele etmiş olması sebebiyle sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştır.³⁷ Hatta İbâzîlerle Bahran Vak'ası denilen bir çarpışma yaşamış ve onları mağlup etmeyi başarmıştır.³⁸

Hicrî IV. yüzyıla gelindiğinde Hadramevt bölgesinde Râşidîlerin (400/700-1009/1300) hâkimiyet kurduğu görülmektedir. Bu yönetimin Şâfiî mezhebine bağlı oluşu, Bâ Alevîler'in Şâfiîliği yaymalarında etkili olmuştur. Bu yönetim sayesinde Bâ Alevîler, bölgede daha etkili olmaya başlamıştır. Bu iki gücün yükselmeye devam etmesiyle birlikte bölgede İbâzîlerin etkisi ciddi anlamda daralmıştır.³⁹

Râşidîler yönetimi esnasında bölgede başka siyasi kargaşaların ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela VI. yüzyılın sonlarına doğru Osman b. Ali⁴⁰ yönetiminde

Abdurrahman Abdulvâhid Şucâ', *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî'l-Yemen fî'l-karneyni'l-sâlisi ve'r-râbi' li'l-hicreti*, İsdârâtü vizâreti's-sekâfeti ve's-sibâhe, San'a, 2004, s. 137-144.

³⁵ Yemânî, Abdalbaki b. Abdulmecîd, *Behcetü'z-zemen fî târihi'l-Yemen*, s. 44.

³⁶ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 148.

³⁷ Muhammed. Sâlim Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr 'alâ merviyâtî'l-ahyâr fî sîreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, İdâratu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Katar, 1986, II, 65.

³⁸ Çalışmamızın "Bahran Hadîsesi" başlığına bakınız.

³⁹ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 168-173.

⁴⁰ Suriye'ya bağlı Zencîle'ye nisbetle Zencîlî ile anılan Osman b. Ali, Mısır'da bulunan Eyyûbi Devletine bağlı bir savaşçı iken isyan daha sonra isyan hareketini başlatmıştır.

Zencîliler Hadramevt bölgesini istila etmiştir.⁴¹ Bu dönemde Râşidîler ile Zencîliler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bunun üzerine Eyyûbî komutanı Seyfu'l-İslâm Tuğtekin b. Eyyûb⁴² harekete geçmiş ve Zencîleri bölgeden uzaklaştırmıştır. Böylece Râşidîler Terim'in yönetimini tekrar ele geçirmişlerdir.⁴³

Bu dönemde yaşanan siyasi kargaşada Bâ Alevîler'in nasıl bir rol oynadığına dair yeterli veriye ulaşılamamıştır. Elimizdeki kaynaklardan hareketle Ahmed b. İsa'nın İbâzîlerle çatıştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte sünnilik konusunda hassas olan Bâ Alevîler'in bâtil hareketlere destek vermediğini söylemek zor olmaz. Üstelik bu dönemde Bâ Alevîler'in henüz yeterince güçlü olmadığı da bir gerçektir. İleride detaylı olarak ele alacağımız gibi tarikatın hem siyasi hem de dini anlamda bölgede etkin konuma gelmeleri sonraki yüzyıllarda gerçekleşecektir.

⁴¹ Bkz. Taha Hüseyin 'Avad Hudeyl, "*Hadramevt fî zillî'l-vucûdî'l-Eyyûbî (575-621/ 1179-1224)*", *el-Mu'temeru'l-ilmîyyi'l-evvel: et-Târîhu ve'l-muerrihûne'l-Hadârime mine'l-karnî's-sâdisi hattâ'l-karnî't-tâsîi'l-hicreyn*, Merkezû Hadramevt li'd-dirâsâti't-târihiyye, Mikellâ, 2019, s. 85-95; Ebû Abdullah Bahâuddîn Muhammed b. Yusuf b. Yakûb Kenedî, *es-Sulûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mulûk*, thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-ekva', Mektebetu'l-irşâd, San'a, 1993, I, 462.

⁴² Seyfu'l-İslâm lakabıyla anılan bu zat ilm-i siyasete hâkim, cesur ve cömert bir şahsiyettir. Yemen'de yönetim kurallarının koyan, kanunları belirten adaletli bir şahsiyettir. Bkz. Ebû Muhammed et-Tabîb b. Abdullah b. Ahmed b. Ali el-Hadramî eş-Şâfî Bâ Mahrame, *Kilâdetu'n-nehri fî vefîyyâti a'yâni'd-dehri*, Dâru'l-minhâc, 1. bsk., Cidde, 2008, IV, 363-365.

⁴³ Salâh Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, I, 81-83; Taha Hüseyin 'Avad Hudeyl, "*Hadramevt fî zillî'l-vucûdî'l-Eyyûbî (575-621/ 1179-1224)*", s. 85-102.

4. Hadramevt'te Faaliyet Gösteren Diğer Tarikatlar

4.1. Amûdiyye Tarikatı ve Şeyh Said b. İsa Amûdî (ö. 671/1272)

Bâ Alevîler tarikatını detaylı ele almadan önce onunla aynı dönemde Hadramevt bölgesinde etkin olan iki tarikattan bahsetmek yerinde olacaktır. Hicrî VII. asırda Hadramevt bölgesinde doğup genişleyen tarikatlardan birincisi Şeyh Said b. İsa (ö. 671/1272) tarafından kurulan Amûdiyye tarikatıdır.⁴⁴ Bölgenin önde gelen şeyhlerinden olan Şeyh Said'in soyu Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) dayandığından el-Bekrî es-Sıddîkî nisbesiyle anılmıştır.⁴⁵ Şeyh Said,⁴⁶ Hadramevt bölgesinin Dav'an mahallinde dünyaya gelmiş, zahidane bir hayat geçirmiştir. Kaynaklar kendisinin ümmî olmasıyla beraber salih zatların sohbet ve ilim meclislerinden geri durmadığını, tefekkür ehli bir zat olduğunu ve mânevî terbiyeyi bu şekilde elde edip ledün ilme sahip olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Abdullah b. Muhammed b. Sâlim Bâ Kuseyr el-Kenedî, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye ilâ mevâtini's-sâdeti'l-Aleviyye*, Matbaatu'l-'ulûm bişâri'i'l-halîc, Zengibâr, 1358, s. 135.

⁴⁵ Bkz. Said b. Ahmed b. Muhammed Hatîb, *'Arâisu'l-vucûd ve mir'âtu's-şuhûd fî ba'di menâkibi arifî billâh şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, vr. 12^a-13^a; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî târihi Hadramevt*, s. 647-648; Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, Matbau' gülizâr hasenî, Hindistan, h. 1313, s. 85-86.

⁴⁶ Amûdiyye ailesi için bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhsin Nâhî, *el-Kavlu'l-muhtâr fî mâ li âli'l-Amûdî mine'l-ehyâr*, thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bâ Zîb, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ürdün, 2005, s. 22-28; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî Târihi Hadramevt*, s. 829-835; Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *'Arâisu'l-vucûd*, s. 38-48; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 134-136; Nâhî, *el-Kavlu'l-muhtâr*, s. 20.

⁴⁷ Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, Feru'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. Bsk., Aden, 2002, s. 12-13,39; Nâhî, *el-Kavlu'l-muhtâr*, s. 28; Bâ Kuseyr,

Şeyh Said b. İsa Amûdî, Ebû Medyen Mağribî'nin gönderdiği öğrencisi vasıtasıyla seksen yaşında tarikat hırkasını giymiştir.⁴⁸ Bundan dolayı Amûdiyye tarikatını, Medyeniyye tarikatının bir kolu kabul edenler olmuştur.⁴⁹ Nitekim Abdullah Haddâd'ın öğrencisi Abdurrahman b. Abdullah Bel Bakîh, Amûdiye tarikatını meşhur sünî tarikatlar arasında zikrederek kaynağının Medyeniyye tarikatı olduğunu vurgulaması⁵⁰ bu hususu destekler mahiyettedir. Şeyh Said hırkayı giydikten sonra irşad faaliyetlerine başlamış, öğrenci ve müridleri ile beraber tarikatın yayılmasını sağlamıştır. Sosyal hayatta da etkin bir rol oynayan Amûdî, Dev'an bölgesinde mescid ve medreseler inşa ettirmiş, asırlarca devam eden sadaka geleneğini⁵¹ kurmuştur.⁵²

Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 135; Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *'Arâisu'l-vucûd*, s.14.

⁴⁸ Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif eş-Şercî Zebîdî, *Tabakâtü'l-havâs ehli's-sıdkı ve'l-ihlâs*, Dâru'l-menâhil, Beyrut, 1986, s. 145-146; Nâhî, *el-Kavlü'l-muhtâr*, s. 29; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 135.

⁴⁹ Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü'l-vesâili'l-hakâ'ik*, Süleymâniye Kütüphanesi, (İbrahim Efendi), nr. 430, II, vr. 302; Louis Massignon, *"Tarikat"*, MEB, İslâm Ansiklopedisi, XII/1, 5, Eskişehir, 2001.

⁵⁰ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Ref'u'l-estâr şerhu'l-kasîdeti'l-müsemmâti miftahu'l-esrâr fî tenezzülü'l-envâr*, (*Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile* içerisinde), II, 294-296.

⁵¹ Yaşadığı bölge halkının ekinlerinin zarar gördüğünü kendisine iletmeleri üzerine onlara dua etmiş ve ekinlerinden fakir ve miskinlere pay ayırıp sadaka vermelerini tavsiye etmiştir. Bu sadaka verme âdeti günümüzde de devam etmektedir. Bkz. Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 44.

⁵² Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 29-45; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 135-136; Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *'Arâisu'l-vucûd*, s. 24-27.

Âmûdiyye tarikatının kurucusu Şeyh Said'in onyedî zatı yetiştirdiği aktarılmış ve seyr u sülûk yolunda icazetler verdiği kaydedilmiştir. Bu zatlardan bazıları şunlardır: Şeyh Muhammed b. Muhammed Bâ Ma'bed ed-Dev'anî, Şeyh Muhammed b. Sâlim Bâ Vezîr, Şeyh Nâce b. Amta', Şeyh Bâ Amr, Şeyh Bâ Yezîd.⁵³

Şeyh Said, Yâfiî'nin aktardığı kıssaya göre hayatının sonuna doğru cüzzam hastalığına yakalanmış,⁵⁴ nihâyetinde 671/1272 yılında vefat ederek Kaydûn'da defnedilmiştir.⁵⁵

Yaptığımız araştırmada Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali ile Âmûdiyye tarikatının kurucusu Şeyh Said arasında güçlü bir bağın olduğu tespit edilmiştir. Muhammed b. Ali'nin tarikat hırkasını giydikten sonra kırmış olduğu kılıcının yarısını ve tesbihini, vefatından önce Şeyh Said'e vermesi tasavvufî manada aralarındaki güçlü bağı göstermektedir. Hatta Alevî b. Tâhir Haddâd, bunları ona vermesinin anlamının, ona hilafet vermek gibi anlaşılabilceğini aktarmıştır.⁵⁶ Şeyh Said'in, hocasının vefatından sonra Muhammed b. Ali'ye öğrencilik yaptığı bilgisi,⁵⁷ Haddâd'ı destekleyen bir veri olup, bu bilgi ona intisap ettiği şeklinde yorumlanabilir.

⁵³ Diğer halifeleri için bkz. Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el- 'İtru 'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 32-33; Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *'Arâisu 'l-vucûd*, s. 32-38.

⁵⁴ Affüddîn Abdullâh b. Es'ad el-Yemenî Yâfiî, *Ravzu 'r-reyâhîn fî hikâyâti 's-sâlihîn*, thk. Adnan Abdu Rabihi- Muhammed Edip el-Câvir, Dâru'l-beşâir, y.y.y., ts., s. 335.

⁵⁵ Ebû Bekir el-Meşhûr, *el- 'İtru 'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 47; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu 'l-eşvâki 'l-kaviyye*, s. 136.

⁵⁶ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî Târîhi Hadramevt*, s. 819-821.

⁵⁷ Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu 'l-eşvâki 'l-kaviyye*, s. 135.

Amûdiyye tarikatının, Bâ Alevî tarikatı ile bağlantısını ortaya koyan diğer bir husus da senet zincirlerinin Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs (ö. 1192/1778) vasıtasıyla birleşmesidir. Tarihçi Alevî b. Tâhir Haddâd, Amûdiyye tarikatı silsilesinin günümüzde kaybolup unutulduğunu ifade etmişse de, Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî *Ebvâbu's-saâde ve Selâsilu's-siyâde* adlı eserinde tarikatın silsilesinin bulunduğunu aktarmış ve senedi eserine almıştır. Zebîdî eserinde 'Amûdiyye tarikatının Said b. İsa'ya nisbet edildiğini aktardıktan sonra tarikata intisabının Seyyid Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs vasıtasıyla olduğunu ve senet zincirinin Şeyh Said b. İsa'ya ulaştığını aktarmıştır.⁵⁸ Söz konusu silsilede Said Amûdî'nin, Muhammed b. Ali'den (el-Fakîhu'l-Mukaddem) hırka giydiği zikredilmiştir. Muhtemelen bu isnâd zincirinin meydana gelmesi, Şeyh Said'in, hocasının vefatından sonra Muhammed b. Ali'ye intisabından sonradır. Tüm bu veriler Şeyh Said'in daha sonraları Muhammed b. Ali'ye intisap ettiğini ortaya koyan unsurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Zebîdî'nin aktarmış olduğu silsile senedinde bir hata olduğu tespit edilmiştir. Zira Ahmed b. Muhammed Amûdî'den (ö. 865/1460) hırka giyen Ebû Bekir Adenî (ö. 914/1508) olduğu halde, Ebû Bekir Sekrân (ö. 821/1418) olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹

4.2. Abbâdiyye Tarikatı

Hadramevt bölgesinde kurulmuş tarikatlardan ikincisi de Abdullah b. Muhammed Bâ Abbâd'a (ö. 687/1288) nisbet edilen Abbâdiyye tarikatıdır. Şeyh

⁵⁸ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî târîhi Hadramevt*, s. 816-817.

⁵⁹ Çalışmamızda Ahmed b. Muhammed Amûdî, Ebû Bekir Adenî'nin şeyhleri arasında zikredilmiştir. Bu durum da söz konusu silsilenin senedinde hata olduğunu gösteren ayrı bir husustur. Silsilenin senedi ve zikredilen ayrı ikinci bir silsile için bakınız. Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî târîhi Hadramevt*, s. 817-818.

Abdullah'ın soyu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğunluk, Hz. Osman'a (r.a.) nisbet ederken, tarihçi Salih Hamid ise nesep ilmiyle uğraşan muhakkiklere dayanarak Himyerî kabilesine mensup olduğunu, Beni Ümeyye'ye nisbetinin ise yanlış olduğu görüşündedir. Zira soy ağacında geçen Abduşşems isminin Ümeyye'nin babası olarak anlaşılması bu yanlışlığın temel nedeni olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan Şeyh Abdullah'ın babası Muhammed'in, soylarının nereden geldiğine dair soruya açık cevap vermemesi, o zamanlar yaygın olan mezhep çatışmalarından korunmak için soyunu gizli tuttuğu şeklinde değerlendirilmiştir.⁶⁰

Şibâm şehrinde dünyaya gelen Şeyh Abdullah'ın gençliği ve eğitimi hakkında yeterli veri bulunmamaktadır. 622/1225'de babası vefat ettiğinde⁶¹ Şeyh Abdullah henüz çocuk yaşlarda olduğuna göre doğum tarihinin hicrî yedinci asrın başlarında olduğu söylenebilir. İlerleyen yaşlarında Terim'e gidip Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali'den istifade etmiştir.⁶²

Bazı kaynaklar Abbâdiyye tarikatını Bâ Alevî tarikatının bir şubesi (kolu) olarak saymıştır.⁶³ Bazı kaynaklarda ise Şeyh Abdullah'ın başlarda Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali'nin ilim öğrenciliğini yaptığına dair veri bulunmakla beraber tarikat şeyhinin Ahmed b. Ca'd olduğu aktarılmıştır.⁶⁴ Bâ Alevî tarikatının bir

⁶⁰ Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 616; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 784-785.

⁶¹ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 786.

⁶² Muhammed b. Ali b. Alevî Bâ Alevî Hard, *el-Gurer: Gururu'l-behâi'd-daviy ve dureru'l-cemâli'l-bedî'i'l-behiy*, y.y.y., ts. s. 500.

⁶³ Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, II, vr. 268; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 784.

⁶⁴ Zebîdî, *Tabakâtu'l-havâs*, s. 176.

kolu olduğunu aktaran kaynaklar, Abbâdiyye tarikatının kendine prensipler ortaya koyduğunu zikretmiş, Şeyh Abdullah'ın, Hadramevt bölgesinin batı ve sahil kesimlerinde etkin rol oynadığını, bölgenin sosyal ve dinî alanlarında söz sahibi olduğunu aktarmıştır.⁶⁵

Şeyh Abdullah'ın âbitliğinin yanı sıra haftanın bazı günlerinde kaside ve şiirler dinlediği, def ve semâ ile cehrî zikir yaptığı aktarılmıştır.⁶⁶ İrşad amaçlı farklı yerlere gönderdiği müridleri sayesinde tarikatı yayılmıştır.⁶⁷ Şeyh Abdullah nihâyetinde hicri 687 yılında Ğurfe denilen yerde vefat etmiş Şibâm kabristanına defnedilmiştir.⁶⁸ Kendisinin yerine şeyh olarak Muhammed b. Ömer'i bırakmıştır.⁶⁹

Hadramevt bölgesinde hicri yedinci asra kadar ferdi olarak yaşanan tasavvufî hayat, Aleviyye, Amûdiyye ve Abbâdiyye gibi tarikat ve kolların doğuşuyla farklı bir boyut kazanmış, böylece bölgede tarikat dönemi başlamıştır.⁷⁰ Söz konusu tarikatların

⁶⁵ Emin b. Ahmed b. Abdullah Sa'dî, *es-Sûfiyyetu fî Hadramevt neş'etuhâ usûluhâ âsâruhâ*, Dâru't-tevhîd li'n-neşri, Riyad, 2008, s. 168; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 784.

⁶⁶ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 787.

⁶⁷ Yetişirdiği halife ve kırk civarında nakiplerin isimleri için bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 788-790.

⁶⁸ Bazı kaynaklarda da Havl denilen yerde vefat etmiş ordan da Şibâm kabristanına defnedilmiştir. Havl, Ğurfe köyü kurulmadan önceki bölgenin adıdır. Bkz. Abdurrahman b. Ali b. Hassân, *el-Behâu fî târihi Hadramevt*, thk. Abdullah Muhammed Habeşî, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., 2020, s. 136.

⁶⁹ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 787-792.

⁷⁰ Muhammed b. Ali (el-Fakîhu'l-Mukaddem) ve Şeyh Said b. İsa Hadramevt bölgesinde ilk olarak tarikat hırkası giyen zatlar olmuştur. Dolayısıyla tasavvuf hayatının sosyal bir boyutu olan tarikat süreci başlamış olmaktadır. Bu durum daha önce Hadramevt bölgesinde tasavvuf hayatı yoktur anlamına

kurulmasıyla tasavvufun tarikat boyutunun bölgede ivme kazandığını söylemek mümkündür. Son olarak bu üç tarikatın da birbirleri ile bağlantılı olduğu, Bâ Alevî tarikatının daha etkin rol oynadığı tespit edilmiştir.

gelmemektedir. Zira tasavvufi hayat hayat ferdi olarak yaşıyor, sûflerin eserleri okunuyordu. Bkz. Nâhî, *el-Kavlu'l-muhtâr*, s. 29-30.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMLERİ

Bu bölümde Bâ Alevî tarikatının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreleri dönemlere ayırarak inceleyeceğiz. Buna başlamadan önce tarikatın genel özelliklerine temas etmek uygun olacaktır. Ayrıca tarikatın itikadî ve fikhî yönlerinin belirlenmesi onların daha iyi anlaşılmasına ve tarihi süreçte kaydettikleri mesafenin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla dönemlerini incelemeden önce bu iki konu netleştirilmeye çalışılacaktır. Buradan hareketle bu bölüm iki kısma ayrılacaktır. Birinci kısımda tarikatın genel özellikleri itikadî ve fikhî yönlerine ağırlık verilerek incelenecek, ikinci kısımda ise kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği evreler detaylı olarak incelenecektir.

1. BÂ ALEVÎ TARİKATININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Bâ Alevî tarikatı hicri VII. asırda Muhammed b. Ali (ö. 653/1255) tarafından Yemen'in Terim şehrinde kurulan sünnî bir tarikattır.⁷¹ Bâ Alevîler'in soyu Hz. Ali'nin (r.a.) oğlu Hz. Hüseyin'nin (r.a.) soyundan geldiğinden ehli beytten kabul edilmektedirler. Bununla birlikte çalışmamızın konusu olan tarikata Bâ Alevî veya Aleviyye denmesinin nedeni, soylarının Hz. Ali'ye (r.a.) dayandığı için değil,⁷²

⁷¹ Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) tarikat hırkasını giymesi ve tarikatın kuruluşu bahsi çalışmanın "İkinci Dönem ve Önemli Şahsiyetleri" başlığı altında ele alınmıştır.

⁷² Burada değinilmesi gereken bir husus, DİA maddesinde Aleviyye/Bâ Alevî tarikatı Hz. Ali'ye nisbet edilen tarikat şeklinde tarif edilmiştir. Oysa Bâ Alevî tarikatının ilk yazılı kaynakları başta olmak üzere ulaştığımız kaynaklarda Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'ya nisbet edildiklerinden bu ismi aldıkları

soylarının kendisinde birleştigi kurucu şahsiyet olan Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'ya nisbet edildikleri içindir.⁷³ Bâ Alevî ailesi ve kolları, ailenin kurucusu olan şahsın isminin başına “Bâ”, “Bel”, “Bil”, “Âl-i Bâ”, “İbn Âl”, “Evlâdu Bâ” gibi ön ekler ve kelimeler getirilerek anılmakta, bunlar künye ve nisbe yerine geçmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte Aleviyye tarikatı, Hadramevt bölgesinde Sâdetu Bâ Alevî, Arabistan Güney Yarımadasında da Âlu Bâ Alevî ve Sâdetu'l-Aleviyye olarak da bilinmektedirler.⁷⁵

tespit edilmiştir. Bkz. Ali b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf es-Sekrân, *el-Burkatu'l-meşîka fî zikri libâsi'l-hurkati'l-enîkati*, nşr. Seyyid Ali b. Abdurrahman b. Sehl Cemelu'l-Leyl Bâ Alevî, y.y.y., Mısır, h. 1347, s. 67; Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Meşhûr, *Şemsu'z-zahîra fî nesebi ehli'l-beyt min benî Alevî, Âlemu'l-ma'rife*, Cidde, 1984, I, 64; Münîr b. Sâlim b. Sa'd Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyetu'l-Hadramiyye en-neş'etu ve'l-imtidâd*, thk. Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr-Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz, Mektebetu Terim'i-hadîse, Terim, 2014, s. 29; Süleyman Uludağ, “Aleviyye”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, II, 369.

⁷³ Alevî, bölgede bilinen bir kuş veya meşhur bir grup anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bkz. Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hibşî, *Şerhu'l-'ayniyye nazmu'l-habîb Abdullah b. Alevî Haddâd Bâ Alevî*, Matbaatu Karaçi el-mahdûde, Singapur, t.s. s. 136; Hüseyin b. Şeyh b. Abdulkadir Ayderûs, *en-Nekâbetu'l-useriyye fî Hadramevt: Nekâbetu'l-Aleviyyîn ve devruhâ fî'd-dabti'l-userî ve'l-ictimâî fî Hadramevt*, Merkezi Hadramevt li'd-dirâsâti't-târihiyye, Terim, 2021, s. 6.

⁷⁴ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, I, 74-75; Sâmi es-Sakkâr, “Bâ Alevî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, IV, 355.

⁷⁵ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 67; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 64; Münîr b. Sâlim b. Sa'd Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyetu'l-Hadramiyye*, s. 29; Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, II, vr. 302a.

İtikadi yönden Eş'arî, fihhi yönden Şâfîdirler. Tarikat silsilesinin tamamının Peygamber Efendimiz'in ehl-i beytinden olan seyyidlerden meydana gelmesi ise bu tarikatı diğer tarikatlardan ayıran en önemli özelliklerinden biri kabul edilmiştir.⁷⁶

Yemen'in Hadramevt bölgesinde doğup dünyanın farklı coğrafyalarına dağılan ve İslâm'ın neşri için büyük uğraşlar veren Bâ Alevî tarikatı müntesipleri, İslâm'ın sünnî yorumunu benimsemişlerdir. Kuruluşundan günümüze kadar yaklaşık sekiz asırlık bir tarihe sahip olan tarikatın özü, Kur'ân ve sünnete iktidâ, şeriat kurallarına uyumlu bir yaşam, seleflerinin menheclerine uymalarıdır. Abdullah Haddâd, Bâ Alevîler'in, seleflerinin izinden gitmenin gerekliliği üzerinde durmuş, Bâ Alevî tarikatının, şöhet ve bid'atlardan uzak en mutedil yol olduğunu kaydetmiştir. Abdullah b. Alevî Attâs'ın tarikatın ana hedefinin Kur'ân ve sünneti ihyâ etmekten başka bir şey olmadığını belirtmesi sünnî inanca bağlılıklarını ortaya koyan bir husustur. Sahabe ve tâbiîn yolunun esas alındığını belirten Ahmed b. Zeyn Hibşî de tarikat prensiplerinin sünnî yoldan sapmayan bir menhece sahip olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Tarihi süreç içerisinde Bâ Alevîler, tarikatlarını şöyle tanımlamaktadırlar: Abdullah b. Alevî Haddâd, selef-i salihinin akidesine sahip olma, sahih niyet, takvâ,

⁷⁶ Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, I, vr. 25a.

⁷⁷ Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs, *İlmu'n-nebrâs fî't-tenbîhi 'alâ menheci'l-ekyâs*, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmîyye, Havta, ts. s. 4; Ahmed b. Zeyn Alevî Hibşî, *Tebisiratu'l-velî bi tarîki's-sâdeti Âl Ebî Alevî*, Makâmu'l-imâm Ahmed b. Zeyn Hibşî, Hadramevt, 2003, s. 30; Ayderûs b. Ömer Hibşî, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye ve simtu'l-'ayni'z-zehebiyye bi zikri tarîki's-sâdâti'l-Aleviyye*, thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bâ Zîb, Dârul-ilmî ve'd-da'veti, Terim, 2009, I, 218-223; Alevî b. Tâhir b. Abdullah el-Hadramî Haddâd, *'Ukûdu'l-elmâs bi menâkibi'l-imâm el-habîb Ahmed bin Hasan Attâs*, Matbaatu'l-medenî, 1968, I, 52; Muhammed b. Zeyn İbn Sumayt, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd fî menâkibi'l-İmâmi'l-Haddâd*, haz. Ali b. İsa Haddâd, Mısır, ts. I, 206-209.

zühhd, tevazu, ibadetlere sıkıca sarılmak, havf ve yakîn, kalb tasfiyesi gibi prensiplerin, tarikatın temelini oluşturduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh ise tarikatı, temeli kitap ve sünnet, zâhirî Gazzâlî'nin öğretileri doğrultusunda dinî ilimler ve onunla amel etmek, bâtını, Şâzeliyye'nin öğretilerini merkeze alarak hakikatleri, makam ve halleri tahkik etmek, Allah'a sıdk ile yönelmek, benlik davası gütmemek, halvet, riyâzet, mücâhede ve sohbet gibi seyr u sülûk esasları icra etmek, âdâbının da esrarları muhafaza etmek şeklinde tarif etmiştir.⁷⁹

Tarikatın kökü Medyenîyye tarikatına dayanmaktadır.⁸⁰ Ebû Medyen el-Mağribî'nin Abdulkâdir Geylânî'den (ö. 561/1165) hırka giymesi ve onu en büyük şeyhlerinden kabul etmesi,⁸¹ diğer taraftan Bâ Alevî zatlarından Ebû Bekir Adenî'nin Kâdiriyye tarikatından da hırka giymiş olması Bâ Alevî tarikatının hem Medyenîyye hem de Kâdiriyye tarikatı ile güçlü bir bağının olduğunu göstermektedir. Bunun yanı

⁷⁸ Hatem b. Muhammed b. Alevî Âlu Şeyhân Cifrî, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn usûluhum ensâbuhum, a'lâmuhum tarikatuhum*, Menşûru difâf, Beyrut, 2017, s. 347; Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah b. Şeyh Hıbşî, *el-'Ukûdu'l-lu'lu'iyye fî beyânî tarîkati's-sâdeti'l-Aleviyye*, thk. Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmiyye, Terim, 1289, s. 5-6.

Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *İlmu'n-nebrâs*, 19.

⁷⁹ Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile li müellefâti ve fetâvâ ve resâili'l-imâm Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh*, Dâru't-turâs, Terim, 2015, I, 227-229; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 230; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *İlmu'n-nebrâs*, 20-21; Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt el-Alevî Hadramî, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-habîb*, Dâru'l-kutubi'l-'arabiyyeti'l-kübrâ, Mısır, ts. s. 36-40.

⁸⁰ Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 229.

⁸¹ Ahmed b. Muhammed Tilimsânî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endülüsi'r-ratîb*, thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut, 1968, VII, 138.

sıra tarikatın önde gelen şeyhlerin silsilelerinin birçok sünnî tarikatla birleştiği de aktarılmaktadır.⁸² Buradan hareketle Bâ Alevîler'in kendilerini izole etmeyerek diğer sünnî tarikatlarla da bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Bâ Alevî tarikatı, Medyenîyye'nin bir şubesi ise de⁸³ zaman içerisinde şeyhlerin eserlerinde seyr u sülûk, tahkîm (el alma, intisâb), halvet, riyâzet, mücâhede, mükâşefe ve esrâr ilimleri, hâl ve makamlara dair kendi görüşlerini ortaya koymuş olmaları Alevîyye'nin müstakil bir tarikat kabul edilmesini sağlamıştır.

Tarikat öğretilerinde, ne şerîata aykırı sekr ne de müşâhede ve tevhid esrarlarını örten sahv hali benimsenerek mutedil bir yol izlenmiştir. Nitekim Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın tarikat şeyhlerinde olması gereken özellikleri; şeriat-tarikat ve hakikat ilimlerini cem' eden, kitap ve sünnete tabi, sahih akideye sahip, bid'atlardan uzak duran, mâsivâdan yüz çeviren, muhabbet ehli, müşâhede ve kâmil ahlâk olarak belirtmesi bu tarikatın mutedil bir yapıda olma isteklerini göstermektedir. Bâ Alevî tarikatı, diğer sünnî tarikatlara usûl olarak benzerlik gösterirken, zikir, meşrep, el verme, hırka giydirme gibi furû' meselelerde kendine has bir sistem geliştirmiştir.⁸⁴ Bu farklılıklar da tüm tarikatlarda görülen, her tarikatın kendi meşrep, usûl ve esaslarına göre belirlediği prensipler olarak değerlendirilebilir.

⁸² Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Alevîyyeti'l-Hadramîyye*, s. 51.

⁸³ Alevîyye, Şâzeliyye ve 'Amûdiyye tarikatları gibi Medyenîyye'nin kolları kabul edilmiştir. Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 46-47; Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-habîb*, s. 35.

⁸⁴ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 230; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 204-234; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 211-212.

İlim, amel, vera‘, havf ve ihlâs, tarikatın genel esasları olarak kabul edilmiş, Gazzâlî’nin görüşlerine çok önem verilmiş, bu doğrultuda onun dinî öğretileri tarikatın hareket noktası olmuş, özellikle ilim ile amel etme noktasına yoğunlaşmıştır. İmam Gazzâlî’nin eserlerine özellikle de *İhyâ*’ya gösterilen önem ve okutulmasının teşvik edilmesi tarikatın olmazsa olmazlarından kabul edilmiştir. Bu konuda kullanılan “Tarikat ilimlerini Gazzâlî eğirmiş, Şa‘rânî dokumuş, Haddâd kısaltmış, Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir de (ö. 1272/1855) açıklamış.” şeklindeki ifade,⁸⁵ Bâ Alevî tarikatının Gazzâlî’den ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Bâ Alevîler’in nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesini sağlayacak amellerin yanında, üzerinde önemle durdukları bir konu da İslâmî eğitimidir. Tarikat şeyh ve müntesipleri gerek Yemen’de gerekse göç ettikleri yerlerde ilmî faaliyetlerden geri durmamış, ribât, medrese, enstitü gibi eğitim kurumlarının açılmasına her zaman destek olmuşlardır.

Öte taraftan Bâ Alevîler’in İbnu’l-Arabî’nin eserleri hakkında temkinli bir duruş sergiledikleri görülmektedir. Onlara göre bu tür eserleri, havas ve irfânî hakikatlerin künhüne vâkıf kişilerin anlayabileceği, bu sebeple de yolun başındaki sâliklerin İbnu’l-Arabî’yi okumamalarını tavsiye etmişlerdir. Müellifin kullandığı lafızlardan tam olarak neyi kastettiğini anlayamayan müridin, birtakım yanlış sonuçlara varabileceğini ve zarar görebileceğini ifade etmişlerdir. Nitekim Abdullah Ayderûs’un, seyr u sülûk aşamasında olan oğlu Ebû Bekir Adenî’yi *Fütûhâtü’l-Mekkiyye* adlı eseri okumasını yasaklaması Adenî’nin tekâmülünü tamamladığı daha sonraki yıllarda ise İbnu’l-

⁸⁵ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 350-351; Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt, *el-Menhecu’s-seviyyu şerhu usûli tarikati’s-sâdeti Âl Bâ Alevî*, Dâru’l-İlmi ve’d-da‘veti, 3. bsk., Terim, 2012, s. 250; Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir Kâf, *Tuhfetu’l-ehbâb ve tezkiratu uli’l-elbâb bi zikri nezrin min menâkıbi Alevî b. Abdullah b. Ayderûs b. Muhammed Şihâb*, Dâru’l-hâvî, Beyrut, 2002, s. 173.

Arabî'nin eserlerini okuyup yorumlaması, Bâ Alevîler'in bu konudaki düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸⁶ Abdullah Haddâd da okunmasını tavsiye ettiği eser türleri arasında İbnu'l-Arabî'nin telifatlarını saymamış hatta tam olarak anlayamayanların hulûl ve ittihâd yoluna sapıp zındıklaştıklarını ifade ederek bu tür eserlerin okunmasını sakıncalı bulduğunu dile getirmiştir.⁸⁷

Bâ Alevîler, mânevî fütûhât ve esrâr yolunu benimseyip amel ve pratik yönüne ağırlık verdiklerinden telif hareketine iki buçuk asır sonra, daha sonra da ifade edileceği üzere tarikatın ikinci döneminde başlayabilmişlerdir. Sonraki dönemlerde tarikatın önde gelen kişileri tasavvuf ile ilgili birçok eser kaleme almışlardır.

Zaman içerisinde oldukça genişleyen tarikat, Haddâdiyye, Ayderûsiyye ve Attâsiyye şeklinde farklı kollara ayrılmıştır. Bu kollarla beraber tarikat şeyhlerinin tebliğ ve irşad faaliyetlerine ağırlık vermeleri, medrese ve ribât gibi eğitim merkezlerinin inşasına önem göstermeleri tarikatın Yemen başta olmak üzere Hicaz bölgesi, Güney Doğu Asya ile Doğu Afrika ülkeleri gibi dünyanın farklı coğrafyalarda

⁸⁶ Şillî, Muhammed b. Ebû Bekir Bâ Alevî, *el-Meşre'u'r-revî fî menâkibi's-sâdâti'l-kirâm Âl Ebî Alevî*, Matbaatu'l-âmmeti's-şerefiyye, 1. bsk, h. 1319, II, 34-36; Muhammed b. Ömer Bahrak Hadramî, *Mevâhibu'l-Kuddûs fî menâkibi ibni'l-Ayderûs*, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmiyye, Terim, h. 1363, s. 12; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 155-158; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 24-25.

⁸⁷ Abdullah b. Alevî Haddâd, *Risâletü'l-mu'âvene ve'l-müzâhara ve'l-müâzara li'l-râğibîne mine'l-mü'minîne fî sulûki'l-âhira*, Dâru'l-hâvî, Terim, 1994, s. 49-50.

yayılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda yürüttükleri irşad hareketleri ile de gayri müslimlerin İslâmiyet'i benimsemelerine vesile olmuşlardır.⁸⁸

Bâ Alevî ailesinin etki ve düşünceleri İslâm âleminin önde gelen şahsiyetlerinin de dikkatini çekmiş ve bu konuya eserlerinde yer vermişlerdir. Nitekim İmâm Nebhânî (ö. 1932) onların büyük çoğunluğunun ilim, amel ve fazilet sahibi kişiler olduğunu, tüm Müslümanların icmai ile ehl-i beytten olduklarını, ehl-i sünnet ve'l-cemâât fikirlerini benimseyen şâfiî fikhına bağlı kimseler olduklarını kaydetmiştir. Nebhânî, onlarla bir araya geldiğini, yol gösterici ve kalpten pası giderecek seviyede eserler kaleme aldıklarını, sayılarının çokluğu ve Yemen'deki Zeydîlere komşuluk etmelerine rağmen onlardan etkilenmemelerinden sitayişle bahsetmiştir.⁸⁹ Endonezya asıllı Fas'lı muhaddis ve tarihçi Abdulhafız b. Muhammed (ö. 1964), *Mu'cemu's-şuyûh* adlı eserinde Yemen'in Hadramevt bölgesinden olan Bâ Alevîler'in ilim ve irfan ehli olduklarını ve dünyanın birçok coğrafyasında etki ve saygınlıklarından bahsetmiştir. Tarikatlarının aile boyutuna da işaret ederek, ehli beyt neseplerinin sıhhatine dikkat çekmiş, baba ve ecdatlarından aldıkları mânevî mirası devam ettiklerinin altını çizmiştir. Mağrib'li Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed el-'Ayâşî başta olmak üzere birçok Fas'lı'nın kendilerini medheden kasideler irad ettiğini ve onlardan el adığını ifade etmesi,⁹⁰ Bâ Alevîler'in önemini ortaya koyan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁸ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, ss. 17-35; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 217-218.

⁸⁹ Yusuf b. İsmâil Nebhânî, *Riyâdu'l-Cenneti fî ezkâri'l-Kitâbi ve's-Sünne*, thk. 'İmâd 'Alâvî, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Beyrut, 1990, s. 23-24.

⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Abdulhafız b. Muhammed Tâhir b. Abdülkerîm Fâsî, *Mu'cemu's-şuyûh el-musemmâ riyâdu'l-Cenneti*, thk. Abdülmecîd Hayâlî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2002, II, 151-152.

1.1. İtikadi Yönleri

İslâm tarihçileri hicrî üçüncü asrı, İslâmî düşüncenin baharı olarak kabul etmektedir. Zira bu dönemde İslâmî düşünce sistematik bir hal almış, telif hareketlerinin yanı sıra mezhepler teşekkül etmiştir. Mu‘tezile ekolü siyasi ve fikrî açıdan zayıflamış, Ehl-i sünnetin öncüleri olarak kabul edilen İmam Eş‘arî, İmam Maturidî ve İmam Tahâvî gibi şahsiyetler Kur‘ân ve sünnete dayalı fikirlerini yayma gayreti içerisinde olmuş⁹¹ Ehl-i sünnet ve‘l-cemâât akaidi ifadesi zikredildiğinde Eş‘arîlik ve Mâturîdilik anlaşılmaya başlanmıştır.⁹² Sünnî kelâm ekolünün önemli kurucularından biri olarak kabul edilen İmam Eş‘arî, Ehl-i sünnet akîdesinin gelişip yayılmasına olan önemli katkılarından dolayı “Nâsirüddîn” lakabıyla da anılmıştır. Basra’da yürüttüğü öğretim ve telif faaliyetlerine Bağdat’ta da devam etmiş sünnî inanç doğrultusunda pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁹³ Eş‘arî, aslında yeni bir fikir ortaya atmamış, “Eş‘arîlik ekolü” kurma gibi bir amacı da olmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin düşünce ve görüşlerini sistematik bir şekilde delillendirme yoluna gitmiş, Eş‘arî’nin bu düşüncesine tabi olanlara da zamanla “Eş‘arî” denmeye başlanmıştır. Kendisinin düşünce sistemi İslâmî çevrede kabul görmüş bu minvalde eserler ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Bununla beraber

⁹¹ Muhammed İbrahim Feyyûmî, *Târîhu’l-firaki’l-İslâmiyyeti’s-siyâsî ve’d-dînî şeyhu Ehli’s-sünneti ve’l-cemâati el-İmâm Ebû’l-Hasan el-Eş‘arî*, Dâru’l-fikri’l-‘arabî, Kahire, 2003, s. 3.

⁹² Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî el-Mürtedâ Zebîdî, *İthâfu’s-sâdeti’l-muttekîn bi şerhi İhyâi ‘ulûmi’d-dîn*, Müessesetu’t-târîhi’l-‘arabî, Beyrut, 1994, II, 6.

⁹³ İrfân Abdülhamîd Fettâh, “Eş‘arî, Ebû’l-Hasan”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, XI, 444-447.

⁹⁴ Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfiyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi’l-kutubi’l-‘arabiyye, y.y.y.,

Eş‘arîlik önemli bir kelâmî ekol olarak günümüze kadar gelerek çok geniş coğrafyalarda taraftar bulmuştur.

İtikadî açıdan Eş‘arîlik ekolünü benimseyenler arasında çalışmamızın da konusu olan Bâ Alevî tarikatı gelmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi Basra’dan Hadramevt bölgesine göçüyle söz konusu ekol bölgede büyük bir ivme kazanmıştır.⁹⁵ Bâ Alevî müridlerinin gerek eserlerinde, gerek şiir ve irşad mahiyetinde yazdıkları mektuplarında Eş‘arîliğe mensup oldukları açıkça görülmektedir. Nitekim tarikatın müceddidi olarak kabul edilen Abdullah b. Alevî Haddâd’ın *Risâletü’l-muâvene* adlı eserindeki şu ifadeleri akidevî yönlerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir:

“Ey bu yolun yolcusu! İtikadın, fırka-i nâciye’nin prensipleri doğrultusunda olmalı. Bu fırka, Hz. Resûlullah’ın (s.a.v.) yolunu benimseyenlerin adı olan Ehl-i sünnet ve’l-cemâât olarak bilinir. Sahabe ve tâbiîn yolunu gözetten fırkanın da Ebû Hasan el-Eş‘arî’ye nisbet edilen Eş‘arîlik olduğunu göreceksin.”⁹⁶

ts. III, 365; Ali Muhammed Abdullah Ayderûs, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî’l-‘akîdeti*, Câmiatu Sûdân, Sudan, 2019, s. 36-38.

⁹⁵ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 91; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 25-26; Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân, *Zahîratu’l-ma‘âd bişerhi râtibi’l-Haddâd*, Matbaatu Iecneti’l-beyânî’l-arabî, thk. Hüseyin Muhammed Mahlûf, Kahire, 1959, s. 129.

⁹⁶ Ayrıca İmâm Haddâd’ın “İtikadında Eş‘arî ol, zira o küfür ve sapmalardan arınmış kaynaktır” anlamındaki mısrasında Eş‘arîliği tavsiye etmesi, akidevî yönlerini ortaya koymasını açısından önem arz etmektedir. Bâ Alevî ailesinin Eş‘arîliği hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Hadramî eş-Şâfiî Haddâd, *Risâletü’l-Muâvene ve’l-muzâharati ve’l-muâzare li’l-râğibîne mine’l-mü’minîn fî sulûki tarîki’l-âhireti*, Dâru’l-hâvî, y.y.y., 1994, s. 67; Abdullah b. Alevî b. Muhammed Haddâd, *Dîvânu’l-İmâmi’l-Haddâd el-musemmâ ed-durru’l-menzûm li zevi’l-‘ukûli ve’l-fuhûm*, nşr.

İmâm Haddâd'ın Eş'arîliği tek hak mezhep olarak görmeyip onun dışındakilerin de hak veya bâtil olabileceği görüşünde olması⁹⁷ taassuptan uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bâ Alevî tarikatının tasavvufî düşünceleri ile Eş'arîlik arasında güçlü bir bağ kurmaya çalıştıklarını görmek mümkündür. Görüşlerine çok önem verdikleri Gazzalîn'in ve Kuşeyrî'nin Eş'arîliklerine yaptıkları atıflar bunun bir göstergesidir.⁹⁸ Günümüz Bâ Alevîler'in temsilcilerinden Ali b. Muhammed Hıbşî'nin dört ciltlik *Divan*'ında Eş'arîliğe yaptığı övgülerden hareketle günümüzde de itikadi olarak bu yolda devam ettikleri anlaşılmaktadır.⁹⁹

Bâ Alevîler'in önde gelen âlimleri Eş'arîliği sadece itikadi bir mezhep olarak görmemiş aynı zamanda bu mezhebin yayılmasını, anlaşılmasını ve kendi müntesiplerinin daha iyi benimseyebilmeleri için Eş'arî itikadı ile ilgili eserler kaleme

Abdulkadir Geylânî b. Sâlim el-Hard, y.y.y., ts. s. 231-270; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 25-26; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *'Ukûdu'l-elmâs*, I, 87-88.

⁹⁷ Bununla beraber kendisi Eş'arîliği diğer bütün ekollerin önünde görerek eserinde bunu delillendirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Alevî b. Muhammed Haddâd, *Tesbîtu'l-fuâd bi zikri kelâmi mecâlisi'l-İmâm Abdullah b. Alevî Haddâd*, thk. Ahmed b. Abdulkерim el-Hesâvî eş-Şeccâr-Ahmed b. Hasan b. Abdullah Haddâd, *Fistâk nâşîyûnel firîbe lîmîted*, Singapur, 1999, I, 197; Ahmed b. Hasan b. Salih; Sakkâf, *Menhecu İmam Abdullah b. Alevî Haddâd fî'l-akîde*, y.y.y. ts. s. 39-43.

⁹⁸ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu'l-muâvene*, s. 67; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, II, 258-259.

⁹⁹ Ali b. Muhammed b. Hüseyin Hıbşî, *Dîvânü'l-İmâmi'l-Hıbşî el-müsemmâ el-cevheru'l-meknûn ve's-sirru'l-masûn*, Mektebetu turâsi'l-imâmi'l-Hıbşî, Sey'ûn, t.s. s. 143; Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 39-41.

almışlar ve tarikattaki ritüellerinde söz konusu mezhebe atıflarda bulunmuşlardır.¹⁰⁰ Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın yazdığı manzume ve Şeyh b. Abdullah b. Şeyh Ayderûs'un (ö. 990/1582) bu manzumeye şerh mahiyetinde kaleme aldığı *el-Fevzu ve'l-büşrâ fî'd-dunyâ ve'l-uhrâ şerhu'l-akîdeti'z-zehrâ* isimli eseri tarikatın bu alanda kaleme aldıkları ilk eserlerden biridir.¹⁰¹ Abdullah Ayderûs'un, tarikata girmek isteyenlere verdiği telkinde "Amelde mezhebimiz Şâfiî, usûlde Eş'arî, tarikatımız da sufi tarikatıdır" şeklindeki ifadeleri,¹⁰² Bâ Alevîler'in önde gelen şeyhlerinden Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in, öğrencilerine, Eş'arî kelamcısı olan İmâm Senûsî'nin (ö. 895/1490) '*Âkîdetu ehli'tevhîdi's-suğrâ* adlı eserini okumalarını tavsiye edişi,¹⁰³ aynı şekilde Abdullah b. Ahmed Bel Fakîh'in *el-Akîdetu'n-nûrâniyye* adlı manzumesinde kullandığı "Usûlde imamımız Eş'arî'dir." ifadesi¹⁰⁴ Bâ Alevîler'in Eş'arîliğe mensubiyetlerini ortaya koyan diğer hususlardandır.

¹⁰⁰ Bâ Alevîler'in kelâm ilmine dair kaleme aldıkları eser ve içeriklerinin geniş bilgisi için bkz. Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 318-328.

¹⁰¹ Şeyh b. Abdullah b. Şeyh Ayderûs, *el-Fevzu ve'l-büşrâ fî'd-dunyâ ve'l-uhrâ şerhu'l-akîdeti'z-zehrâ*, Mektebetu'l-ahkâf, Terim, h. 1279, No: 2912.

¹⁰² Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzû'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf*, (*Dîvânu'l-Adenî, Meheccetu's-sâlik ve huccetu'n-nâsik* içerisinde), Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2011, s. 476-477; Haddâd, Alevî b. Tâhir, '*Ukûdu'l-elmâs*, I, 90.

¹⁰³ Bkz. Yusuf b. Abidîn b. Muhammed el-Fâsî Mağribî, *Rihletu İbn Âbid el-Fâsî mine'l-Mağrib ilâ Hadramevt*, thk. İbrahim es-Sâmirâî- Abdullah Muhammed Hıbşî, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, s. 108.

¹⁰⁴ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 41; Abdullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Bâ Alevî Bel Fakîh, *en-*

Hadramevt bölgesinin siyasi durumunda temas ettiğimiz gibi Bâ Alevîler'in sünnî fikirlerini Hadramevt bölgesinde yayma gayretleri kendilerini İbâzî, Şîî ve Râfizîlerle karşı karşıya getirmiş adeta bir fikir ve düşünce savaşı yaşanmıştır. Tarikat bölgede güçlendikçe Şâfilik ve Eş'arîlik daha etkin bir hale gelmeye başlamış, böylece İbâzîler bölgede tutanamamıştır.¹⁰⁵ Hadramevtlilerin fikir, eser ve eğitim metotlarında Şâfî ve Eş'arîliği vurgulamaları, söz konusu ekollerin bölgede yayıldığını gösteren önemli bir delil olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁶

Bâ Alevî tarikatı hicrî sekizinci asırdan itibaren Hadramevt bölgesinde yayılmakla kalmamış, itikadi ve tasavvufi etkileri irşad faaliyetleri için seyahat ettikleri yurt dışında da hissedilmiştir. Nitekim Hindistanda kelâm alanında kaleme aldıkları eserler Eş'arîliğin Hint alt kıtasında yayılmasına katkı sağlamıştır.¹⁰⁷

Bâ Alevî ailesinde telif hareketi hicrî dokuzuncu Asırda Ayderûsiyye kolu ile beraber başlamış ve daha sonraki dönemlerde hız kesmeden günümüze kadar devam etmiştir. Bu minvalde tasavvuf, kelâm, fıkıh ve tabakat türü kitaplar başta olmak üzere farklı alanlarda da eserler ortaya koymuşlarsa da akâid ilmine dair kaleme aldıkları eserlerin nisbeten azlığı dikkat çekmektedir. Bunun altında yatan temel nedenin akâid ilmine tam hâkim olunmadan derinlemesine inmenin inanç açısından kişide meydana getirebileceği birtakım mahzûrlar olduğu düşüncesidir. Abdurrahman b. Abdullah Bel

Nefesâtu'r-Rahmâniyye fî şerhi'l-manzûmeti'n-nûrâniyye fî'l-akîdeti'l-Kur'âniyye, thk. Ali b. Hasan b. Zeyn Bel Fakîh, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2017, s. 345-350.

¹⁰⁵ Sakkâf Ali Kâf, *Hadramevt 'İbra arbaate 'aşera karnen*, Mektebetu Usâme, Beyrut, 1990, s. 58-59.

¹⁰⁶ Bkz. Kâf, Sakkâf Ali, *Hadramevt 'İbra arbaate 'aşera karnen*, s. 59-60.

¹⁰⁷ İtikadi alanda kaleme aldıkları eserler için çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Hindistandaki Etkileri başlığına bakınız.

Fakîh, yolun başındaki ilim öğrencisinin kelâm ilminde tartışmalı konulara inmesini kendisinde şüphe, vehim ve vesvese gibi düşünceler doğurabileceğinden kâfi gelecek kadar akâid ilmini öğrenmesinin yeterli olacağını kaydetmiştir.¹⁰⁸ Abdullah Haddâd da ilâhiyyât ve nübüvvet konularında derin bilgisi olmayan mübtedînin akaid meselelerinde ihtiyacı kadar öğrenmesi gerektiğini, kaynak olarak da Gazzâlî'nin görüşlerine müracaat edebileceğini öğrencilerine tavsiye etmiştir.¹⁰⁹

1.2. Fıkhi Yönleri

Bâ Alevîler'in Şâfilik ile ilişkisine değinmeden önce önce mezhebin Yemen'de yayılma sürecini kısaca ele almak faydalı olacaktır. Zira Yemen'in en büyük yerleşim bölgelerinden olan ve Bâ Alevîler'in yaşadığı Hadramevt'i ele alırken Yemen'den bağımsız hareket etmek mümkün görünmemektedir. Şâfilik Yemen'e erken dönemde girdiği söylenebilir. Buradan hareketle Şâfi mezhebinin Yemen'de yayılma sürecini başlangıç, orta ve son dönem olmak üzere üç evrede incelemek yerinde olacaktır.

Başlangıç Dönemi: Şâfi mezhebinin Yemen'de yayılmaya başladığı dönem olup hicrî dördüncü asrı kapsamaktadır. Yemen'de Şâfi mezhebini ilk olarak öğretip yayan kişi olarak el-Hâfiz Musa b. Umrân el-Muâfirî (ö. 307/919) kabul

¹⁰⁸ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Fethu besâiri'l-ihvân fî şerhi devâiri'l-İslâm ve'l-îmân ve'l-ihsân (Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile* içerisinde), s. 410.

¹⁰⁹ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 308- , II, 11, 38.

edilmektedir.¹¹⁰ Ebû Hasan et-Tâcir Adenî (ö. 335/946) ve Fakîh Abdullah ez-Zurkânî (ö. 360/970) ilk dönem Şâfiî fakihleri arasında sayılan önemli diğer iki isimdir.¹¹¹

Orta Dönem: Beşinci asrı ifade eden bu zaman dilimin en önemli özelliği Yemenlilerin Hicaz bölgesine yaptıkları ilmî seyahatler olduğu söylenebilir. Eğitimlerini tamamlayıp geri dönen Yemenli Şâfiî fakihler bölgede kendi mezheplerinin geniş kabul görmesine katkı sağlamışlardır. Bunlarla birlikte Yemenli olmayan fakihlerin de gelip buraya yerleşmesi, yetiştirdikleri öğrenciler ve kaleme aldıkları eserler ile mezhebin yayılma sürecini hızlandırmıştır.¹¹²

Yayılmanın Son Dönemi: Ebû İshâk Şirâzî'nin (ö. 476/1083) eserleri okunmaya ve fetvalar yine bu eserler üzerinden verilmeye başlanmıştır. Bu dönemin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Fakîh Zeyd el-Yufâî' (ö. 515/1121), Mekke'deki eğitiminin ardından Yemen'e dönmüş Şirâzî'nin eserlerini Yemen'e sokan ilk kişi olduğu kaydedilmiştir.¹¹³

Şâfiî mezhebinin Hadramevt bölgesinde ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih vermek mümkün değilse de İmam Şafii'nin öğrencileri Ahmed b. Yahya et-Tuceybî (ö. 251/865) ve İmam Harmale b. Abdullah'ın bölge insanıyla sıkı ilişkiler içinde olması halkın üzerinde etkiler bırakmış ve Şâfiî mezhebinin

¹¹⁰ Ömer b. Ali b. Semura el-Ce'dî, *Tabakâtu Fukahâi 'l-Yemen*, thk. Fuâd Seyyid, Dâru'l-Kalem, Beyrut, ts., s. 80.

¹¹¹ Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti 'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, I, 198.

¹¹² Bu dönemin önemli fakih ve eserleri için bkz. Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti 'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, I, 202-211.

¹¹³ Dönemin diğer Yemenli fakihler ve eserleri için bkz. Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti 'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, I, 211- 244.

benimsenmesinin yolunu açmışlardır. Daha da önemlisi Alevî b. Tâhir Haddâd, İmam Şâfiî'nin hicrî 179 yılında, Necran'da kâdılık yaptığını,¹¹⁴ yayınladığı hüküm ve fetvalarla,¹¹⁵ bölge halkı başta olmak üzere Yemen'in genelinde derin etkiler bırakıp şöhret bulduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Hadramevt bölgesinin Necran'a çok yakın bir mesafede olması, İmam Şâfiî'nin hem mezhebinin hem de etkisinin bölgeye olan nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Ahmed b. İsa'nın hicrî 317'de bölgeye gelmesinin ardından kendisi ve ailesinin tedrisat yoluyla verdikleri eğitim Şâfiî mezhebinin ve Eş'arî akîdesinin burada yayılmasının önünü açtığı söylenebilir.¹¹⁷ Tarihçi Sehâvî Yemen'in bir ilim ve ulemâ merkezi olduğunu kaydettikten sonra Şâfiî mezhebinin hicri dördüncü asırdan itibaren Yemen'de yayıldığını kaydederken¹¹⁸ Muhammed Ebû Zehra da bu tezi

¹¹⁴ Muhammed Ebû Zehra, *eş-Şâfiî: hayâtuhu ve 'âsruhu, ârâuhu ve fıkhu*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire, 1978, s. 22; Ömer b. Semura, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 138.

¹¹⁵ Bedruddin Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Muhammed el-Yemenî Ehdel, *Tuhfetuz-zemân fî târihi sâdâti'l-Yemen*, thk. Abdullah Muhammed Hibşî, Merkezu'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-Yemenî, Yemen, 2004, I, 105.

¹¹⁶ Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, I, 56.

¹¹⁷ Ahmed b. İsa'nın Şâfiî mezhebine müntesipliği konusunda farklı görüşler de mevcuttur. Şâfiî mezhebine mensubiyyetini dile getirenler çoğunlukta olmasına karşın, mezheplerin o dönemde daha yeni yeni yaygınlık kazandığını, hicrî II. ve III. yüzyılda ehl-i beytten olan İmam Muhammed Bâkır ve İmam Câfer-i Sâdık gibi ecdadının yolunu takip ettiğini dolayısıyla herhangi bir mezhebe bağlı olmadığını ifade edenler olmuştur. Ayrıca Basra'da iken Şâfiî mezhebine nasıl ve kimin aracılığı ile girdiği konusundaki tartışmalar için bkz. Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, I, 257-280; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, ss. 780-800; Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, Mektebetu Terim el-Hedîse, Terim, 1994.

¹¹⁸ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Şemsuddîn Sehâvî, *el-İ'lânu bit-tevbih limen zemme ehle't-târih*, Müessesetü'r-risâle, 1. bsk., Beyrut, 1986, s. 281-282.

destekleyen ifadeler kullanmıştır.¹¹⁹ Tüm bu veriler hicri üçüncü asırdan itibaren, diğer bir ifade ile Ahmed b. İsa'dan önce de Şâfiî mezhebinin Hadramevt'da varlığını ortaya koymaktadır.¹²⁰

Ahmed b. İsa'nın bölgeye hicretinden sonra bölgede yaygın olan İbâziyye mezhebine rağmen, siyasi ve sosyo-kültürel faktörlerin de etkisiyle Şâfiî mezhebi yayılmaya başlamıştır,¹²¹ Zira hicri dördüncü asırda Ziyâdiyye ve Sulayhiyye devletlerinin İbâziyye mezhebine karşı olumsuz tavır takınmaları, İbâziyye'nin zayıflamasına¹²² neden olduğu gibi Şâfiîliğin de yayılmasının önünü açan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³ İlerleyen zamanlarda Hadramevt bölgesinde

¹¹⁹ Ebû Zehra, Muhammed, *eş-Şâfiî; hayâtuhu ve asâruhu, ârâuhu ve fikhuhu*, s. 333.

¹²⁰ Seyyid Ömer b. Hâmid Geylânî, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi's-Şâfiî*, Nedvetu'l-Üstâz Abdulaziz er-Rufâî, Riyad, h. 1418, s. 8-9; Geylânî, Seyyid Ömer, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi's-Şâfiî*, s. 10; Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi's-Şâfiî*, I, 258.

¹²¹ Ahmed. b. İsa Hadramevt bölgesine hicret edip Hüseyyise mevkiinde yerleşmesiyle geçen yaklaşık otuz yıl zarfında İbâzî ve Karrmatîler ile fikri anlamda çarpışmış, sünnet-i seniyyenin ihyâsı, bid'atların ortadan kalkması ve Şâfiî mezhebinin temel öğretilerini yayma gibi hizmetlerde bulunmuştur. Bu faktörler, medrese ve ribât gibi eğitim kurumlarının açılması gibi hizmetlerin aksamasına neden olduğu kaydedilmiştir. Hatta Hüseyyise gibi tepe bir yerde yerleşmiş olmasının altında İbâzîler'in tehlike ve saldırılarından korunmak olduğu da kayıtlarda belirtilmiştir. Bkz. Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 39.

¹²² Hatta İbâzîlerin Ahmed İsa'nın hükmü altına girdikleri, Hadramevt bölgesinde İbâziyye akımının neredeyse yok edildiği, bid'attan uzaklaşarak sünneti seniyyeye göre hayatı benimsedindiği vurgulanmıştır. Bkz. Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye*, s. 134; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 127; Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi's-Şâfiî*, I, 141.

¹²³ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 24; Geylânî, Seyyid Ömer, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi's-Şâfiî*, s. 12.

gittikçe yaygınlaşan Şâfiî mezhebinin Bâ Alevîler'in mücerred Şâfiî olmasına elbette bağlı değildir. Zira telif ettikleri eserler,¹²⁴ kurdukları ribât ve medreseler, yayınladıkları fetvaların Şâfiî mezhebine göre olması mezhebin geniş bir muhite yayılmasını sağlayan etkenlerdendir.

İbâzîlerin hicrî altıncı asırda Hadramevt bölgesinde etkilerini kaybetmeleri¹²⁵ onların baskıları altında kalan Hadramevtlilerin fikir ve düşünce dünyalarını netleşmelerine zemin hazırladığı gibi, sünnî fikrin yayılmasının önünü açan en büyük etken olarak kabul edilebilir. Hicrî altıncı asırdan itibaren genelde Hadramevt bölgesi özelde ise Terim şehri tam anlamıyla bir eğitim-öğretim ve sosyo-kültürel hayatın merkezi haline gelmiştir. Mescidlerde icra edilen eğitim hayatı daha sonra kurulan medrese, ribât ve enstitülerde devam etmiş, bu durum itikadda sünnî inancının furûatta da Şâfiî mezhebinin yayılmasını sağlamıştır.¹²⁶

Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) ribâtı, Şeyhe Sultâne ez-Zebîdiyye el-Kenediyye'nin (ö. 843/1439) ribâtı, Şeyh Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân'ın tesis ettiği Harbiyye Ribât'ı ile 1304/1886 yılında kurulan Terim Ribât'ı, zaman içerisinde ilmî faaliyetleri ile ön plana çıkan bazı medrese ve ilim ribâtları arasında zikredilebilir. Bu eğitim kurumları Yemen sınırları başta olmak üzere yurt dışından da öğrenci kabul etmiş, mezun ettikleri fukâhâlar da gittikleri bölge ve ülkelerde Şâfiî

¹²⁴ İbâdât, Miras hukuku, Fetvalar, Nikâh, Menâsik ve İstalahlar gibi müstakil eserler vermişlerdir. Bâ Alevî'lerin kaleme aldıkları eserler ve müelliflerin listesi için bkz. Geylânî, Seyyid Ömer, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi'sh-Şâfiî*, s. 24-42.

¹²⁵ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, s. 161.

¹²⁶ Bâ Zîb, Muhammed, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi'sh-Şâfiî*, I, 254.

mezhebinin yayılmasında etkili olmuşlardır.¹²⁷ Bâ Alevîler'in İslâm'ı yaymada etkileri başlığında ifade edileceği üzere irşad için gittikleri yerlerde de Şâfî mezhebinin yayılmasında etkili oldukları vurgulanmıştır.

2. BÂ ALEVÎ TARİKATININ DÖNEMLERİ

Hicrî VII. asırda kurulan Bâ Alevî tarikatı günümüzde hâlâ varlığını devam ettiren tarikatlardan bir tanesidir. Tarikatın geniş bir tarihe sahip olması farklı dönemlere ayrılarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu sebeple kaynaklarda tarikatın farklı dönemlere ayrılarak incelendiği görülmüştür. Abdurrahman b. Ubeydullah Sakkâf *İdâmu'l-kût* adlı eserinde tarikatı üç döneme ayırmıştır.¹²⁸ Birinci dönemi Ahmed b. İsa'dan el-Fakîhu'l-Mukaddem'e yani hicrî IV. asırdan VII. asra kadar; ikinci dönemi el-Fakîhu'l-Mukaddem'den Abdullah Ayderûs'a yani VII. asırdan IX. asra kadar; üçüncü dönemi ise Ayderûs'tan yani IX. asırdan XIV. asra kadar olan dönemdir.

¹²⁷ Geylânî, Seyyid Ömer, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi'ş-Şâfîi*, s. 15-19.

¹²⁸ Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 897-899.

Tablo 1: Abdurrahman b. Ubeydullah Sakkâf'ın Dönemlendirmesi

Birinci Dönem	IV. ve VII. asır arası dönem
İkinci Dönem	VII. ve IX. asır arası dönem
Üçüncü Dönem	IX. ve XIV. asır arası dönem

Sakkâf'ın bu taksiminde üçüncü dönemi çok geniş tutması, ileride görüleceği gibi, tarikatın müceddidi kabul edilen Abdullah Haddâd'ın Bâ Alevîler içerisindeki etkisini belirsizleştirmektedir. Diğer taraftan Şâtirî tarikatın ikinci dönemini el-Fakîhu'l-Mukaddem'den Abdurrahman b. Ömer Attâs'a kadar yani VII. asırdan XII. asra kadar; üçüncü dönemini ise Haddâd'dan XIV. asra kadar ele almıştır. Böylece Şâtirî'nin bu taksimi, tarikatın Haddâd'tan başlayan yükseliş evresini daha bağımsız bir bölüm altında inceleme fırsatını bize sunmaktadır. Haddâd'tan başlayarak tarikatın yükseliş evresini bağımsız bir bölüm altında inceleme imkânını elde etmekteyiz:

Tablo 2: Muhammed Şâtirî'nin Dönemlendirmesi

Birinci Dönem	Tesîs Dönemi	IV. ve VII. asır arası dönem
İkinci Dönem	—	VII. ve XI. asır arası dönem
Üçüncü Dönem	—	XII. ve XIV. asır arası dönem
Dördüncü Dönem	—	XIV. asırdan günümüze kadar olan dönem

Bu sebeple bizler de çalışmada Muhammed b. Ahmed Şâtirî'nin tasnifini esas almakla birlikte her bir dönemi tarihi seyri içerisinde değerlendirmek sûretiyle, farklı isimlendirmede bulunarak izah etmeye çalıştık. Şâtirî dönemlendirmesinde birinci evreyi tesis olarak isimlendirmişse de biz bu dönemi temhid, ikinci dönemi tesis olarak

isimlendirdik. Çünkü tesis ifadesi kuruluş anlamına geldiğinden, tarikat da henüz birinci dönemde kurulmadığından bu evreye temhîd yani hazırlık dönemi ismini vermeyi uygun bulduk. Tarikatın kurulduğu ikinci dönemi ise tesis dönemi olarak isimlendirdik. Üçüncü dönemi tecdit, dördüncü dönemi de çağdaş dönem olarak isimlendirdik. Şâtirî ise böyle bir isimlendirmeye gitmemiştir.¹²⁹ Sonuç olarak çalışmamızda Bâ Alevî tarikatının tarihi sürecini aşağıdaki tabloda olduğu gibi dönemlere ayırdık:

Tablo 3: Çalışmamızdaki Dönemlendirmemiz

Birinci Dönem	Temhîd Dönemi	IV. ve VII. asır arası dönem
İkinci Dönem	Tesis Dönemi	VII. ve XII. asır arası dönem
Üçüncü Dönem	Tecdit Dönemi	XII. ve XIV. asır arası dönem
Dördüncü Dönem	Çağdaş Dönem	XIV. asırdan günümüze kadar olan dönem

Tarikatın bu dönemlere ayrılmasının temel sebebi tarikat içerisinde bir dönüm noktası kabul edilen şahsiyetler, eserleri, etkileri ve tarikata kazandırdıkları ivmelerdir. Tarikatın henüz kurulmadığı bu dönemde tasavvuf daha çok zühd boyutu ile yaşanmış ve henüz tasavvuf ile ilgili eserler kaleme alınmamıştır. Bu sebeple birinci dönemde Bâ Alevîler'in önemli simalarına değinilmiş, yaşanan zühd hayatı ve gelişmeler, tarikatın kuruluşuna zemin hazırlayan faktörler şeklinde değerlendirilmiştir. İkinci dönem ise tarikatın kurulduğu, telif hareketinin başladığı, büyüyerek gelişen tarikatın farklı kollara ayrıldığı, buna bağlı olarak da irşad amaçlı seyahetlerin gerçekleştiği zaman dilimidir.

¹²⁹ Muhammed b. Ahmed Şâtirî, *Sîretu's-selef min benî Alevî el-Hüseyniyyîn*, Dâru'l-hâvî, Terim, t.s., s. 17-57.

Abdullah Haddâd ile başlayan üçüncü dönem ise Bâ Alevî kolları ve nüfuzlarının daha da arttığı, daha fazla eserin ortaya konduğu ilmî canlılığın zirve yaptığı zaman dilimidir. Haddâd, fikir ve düşünceleri ile tarikata yeni bir bakış açısı kazandırdığından tarikatın müceddidi olarak kabul edilmiştir. Dördüncü dönemde tarikatın çağdaş şeyhleri ele alınmış, etkileri ve irşad faaliyetleri irdelenmiştir. Ayrıca her dönemde yaşanan gelişmeler işlenip dönemler arası bir kıyaslamaya gidilmiştir.

Burada ele aldığımız dönemler Bâ Alevîler'in Yemen merkezinde yaşanan gelişmeler esas alınarak oluşturulmuştur. Bunun nedeni ise, çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacağı gibi, tarikatın birçok kola ayrılmış ve dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış olmasıdır. Dünyanın değişik yerlerinde bulunan Bâ Alevîler kendi tecrübe ve deneyimlerini yaşamıştır. Bu sebeple dünyanın farklı yerlerine dağılan Bâ Alevîler'in tarihsel süreç içerisinde Yemendekilerden farklı süreçler geçirmiş olmaları mümkündür. Yemen dışındaki Bâ Alevîler'in yapıları ve bulundukları bölgedeki etkileri bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

1.3. TEMHÎD DÖNEMİ (HİCRÎ IV.- VII. YÜZYILLAR)

Hicrî dördüncü asrın başından yedinci asra kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ahmed b. İsa'nın Basra'dan Hadramevt'e gelişinden, tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'ye (el-Fakîhu'l-Mukaddem) kadar olan süreçtir. Bu dönemde yaşayan zatlar genellikle "İmam" ünvanıyla anılmışlardır.¹³⁰ Soy senet zincirinde yer alan bu dönemin önde gelen zatların, fıkıhta ictihâd mertebesine ulaştıkları ifade edilmektedir. Bu dönemde yaşayan Bâ Alevîler'in eser telif etmemelerinin nedeni olarak, ilim tedrisatı, ibadet ve ahlâk üzerine yoğunlaşmaları ifade edilmektedir. Tasavvuf, daha çok zühd

¹³⁰ Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selef min Benî Alevî*, s. 17-19.

boyutunda yaşanmıştır. Bölgedeki siyasi istikrarsızlık ile can ve mal güvenliğinin sağlanması adına, dönemin şartları gereği ikinci döneme nisbeten güvenliğe daha fazla önem gösterilmiştir. Zira ilk yerleşilen bölgelerin temel ihtiyaçlara cevap vermemesi, yaşam koşullarının ağır olması ve birtakım siyasi nedenlerden dolayı yerleşim yerlerini sürekli değiştirmek zorunda kalmışlardır.¹³¹ Bu yüzden aile üyelerinin sıklıkla Hicaz, Şam ve Irak bölgelerine seyahat etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu dönemde yaşayan aile üyeleri, Abdullah b. Ahmed b. İsa'nın üç çocuğu olan Basrî, Cedîd ve Alevî ailelerinden meydana gelmektedir. Basrî'ye nisbet edilen Basriyyûn ile Cedîd'e nisbet edilen Cedîdiyyûn ailelerinin mensupları ilim, ibadet ve zühd hayatı ile ön plana çıkmış, soyları hicrî yedinci yüzyıla kadar devam edebilmiştir. Alevî'nin soyu ise günümüze kadar devam edip, Bâ Alevîler olarak anılan aile kendisine nisbet edilmektedir.¹³²

Çalışmamızın bu bölümünde tarikatın temhîd döneminin önemli bazı şahsiyetleri incelenecektir. Ele alınacak zatlar aynı zamanda Bâ Alevîler'in soy şeceresinin birer halkasını oluşturmaktadır.

¹³¹ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 15.

¹³² Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selef min Benî Alevî*, s. 19-25; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 67.

2.1.1. Ahmed b. İsa (ö. 345/956) ve İlmî Yönü

Bâ Alevîler'in atası olarak kabul edilen Ahmed b. İsa 241/855 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.¹³³ Kaynaklar onun soy ağacını şöyle zikreder: Ahmed b. İsa b. Muhammed b. Ali b. Câfer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Ali b. Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib.¹³⁴ İlk tahsilini babasından görmüş, daha sonra ilim ve irfanın merkezi konumunda olan Basra'da önde gelen âlimlerden ders almıştır. İslâm medeniyeti ve düşüncesinin şekillendiği dönemde Basra'da yaşamış, döneminin önde gelen âlim ve sûfilerinden İbn Dahhâk, İbn Kuteybe, Kazvînî, Sehl et-Tüsterî, Ebû Huseyn en-Nûrî, Cüneyd El-Bağdâdî gibi zatların çağdaşıdır. Ahmed b. İsa'nın bu ilmî çevreden istifade etmesi fikir ve düşünce hayatını şekillendirmiş, az da olsa hadis rivâyetinde bulunmuştur.¹³⁵ Müberred (ö. 286/900), Ebû Bekir er-Râzî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi dönemin önde gelen âlim ve fikir adamlarıyla mektuplaştığı, fikir teatisinde bulunduğu kaydedilmiştir.¹³⁶ Ahmed b. İsa meşhur tarihçi Muhammed b. Carîr et-Taberî (ö. 310/923) ile mektuplaşması, Taberî'nin de cevap niteliğinde yazdığı şiirde kendisine "Emîrî" şeklinde olan hitabı, Ahmed b. İsa'nın saygınlığına delil teşkil

¹³³ Bazı kaynaklarda doğumunun 260/874 tarihinde olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selefmin Benî Alevî*, II, s. 63; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 55; Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 122.

¹³⁴ Bâ Mahrame, *Kilâdetu'n-nehr*, II, 618.

¹³⁵ Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 39-41.

¹³⁶ Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 73-75.

etmektedir.¹³⁷ Kaynaklar, önemli bir konuma sahip olan Ahmed b. İsa'yı ileri görüşlü ve basiretli olarak tanımlamış, “şeyhulislâm”, “muhyi's-sünneti”, “zâhid”, “faziletli” gibi sıfatlarla kaydederken, Şâfiî mezhebine mensup fasih bir vaiz olduğu da ifade edilmiştir.¹³⁸

2.1.1.1. Basra'dan Hadramevt Bölgesine Göçü

Abbâsilerin hüküm sürdüğü hicrî III. asrın sonlarında Basra başta olmak üzere Irak'ın birçok bölgesinde isyan ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Hicrî 255-270 yılları arasında Hariciler komutasında olan Zencîler, siyasi otoriteye başkaldırmış, Basra'yı yağmalamış, şehrin giriş ve çıkışlarını kapatarak ticarete el koymuşlardı. Basra ahalisi kadın çocuk yaşlı demeden öldürülmüş, şehir yakılıp yıkılmıştır. Halifeye bağlı askerler mücadele etmişlerse de bu yıkıma engel olamamışlardır. İç çatışmalardan kaynaklanan açlık, korku, endişe ve yayılan veba hastalığı, Basralılar üzerinde bir yıkım oluşturmuştu. Zencîlerin bu isyanı, on dört yıl süren kanlı çarpışmalardan sonra¹³⁹ hicrî 270 yılında son bulmuşsa da etkileri uzun zaman hissedilmiştir. Hicrî 287 yılına gelindiğinde ise Karmatîler ayaklanmış ve Abbâsi halifesi Mukedir billahın halifeliği

¹³⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm ve ehbâru muhaddîsîhâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâ min ġayri ehlihâ ve vâridîhâ*, thk. Beşşâr 'Îvâd Marûf, Dâru'l-ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001, II, 553; Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 108.

¹³⁸ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 130-134; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 96; Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 108, 121.

¹³⁹ Tarihçi Bâ Mahreme, Zencîlerin komutanlığını yapan kişinin Ali b. Muhammed isminde azılı bir Haricî olduğunu, bu kişinin Basra'da çocuk, yaşlı ve kadınlardan oluşan 12.000'den fazla insanı katlettiğini haber vermektedir. Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Muaviye'yi söven bu kişinin Haricilik mezhebi kisvesi altında bir zındık olduğu, kendisini de ġayb bilgisine muttali' ve insanlara gönderilmiş bir rehber olarak tanımlamıştır. Bkz. Bâ Mahrame, *Kilâdetu'n-nehr*, II, 590-591; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 123.

dönemi boyunca¹⁴⁰ bu isyanlar devam etmiştir.¹⁴¹ Hilafet kurumunun Zencîler ve Hâricîlerin yaralarını sarmaya uğraştığı dönemde, Karmatîler, Bahreynli Yahya b. Mehdî komutasında çarpışmalara girişmiş, Kufe başta olmak üzere Irak'ı istila etmişlerdir. Valilerinin Basra'yı koruma çabası sonuç vermemiş ve nihayetinde hicrî 311 yılında Basra, Karmatîlerin eline geçmiştir. Basra ve Irak yollarının kesilmesinin ardından Halife, genel bir çağrı yapmış ve nihâyetinde hicrî 316 senesinde Karmatîlere karşı şiddetli bir direniş sonucunda Karmatîler bozguna uğratılıp güçleri zayıflatılmıştır.¹⁴²

Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler neticesinde birçok kişi Basra'yı terk ederek daha güvenilir bölgelere göç etmeye başlamıştır. Göç edenler arasında Bâ Alevîler'in atası kabul edilen Ahmed b. İsa el-Muhâcir İlallâh da yer almıştır. Basra'dan ayrılırken beraberinde ailesi, oğlu Abdullah, aşireti ve akranları olduğu tespit edilmiştir.¹⁴³ Basra'dan ayrılırken geride bıraktığı mülkünü yönetmesi için bir oğlunu bırakmıştır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Karmatîler Abbâsî halifesi Me'mûn zamanında ortaya çıkmış, Mu'tasım zamanında ise oldukça genişlemişlerdir. Ebû Said Eş'ab'e nisbet edilen bu grup, Bâtinîlerden kabul edilmektedirler. Mecûsîlerden oluşan bu grubun kuruluş amacının Fars egemenliğini hâkim kılıp İslâm'ın hâkimiyetini ortadan kaldırmak olduğu belirtilmiştir. Geniş bilgi ve görüşleri için bkz. Zebîdî, *Kurretü'l-uyûn bi ehbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*, s. 122-123; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 99-105.

¹⁴¹ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 85.

¹⁴² Faysal Sâmîr, *Sevratu'z-Zenc*, Dâru'l-medâ, Dimaşk, 2000, ss. 97-101; Muhammed Suhel Takkûş, *Târîhu'l-Devleti'l-Abbâsiyye*, Dâru'n-nefâis, 7. bsk, Beyrut, 2009, s. 172-179; Muhammed Şihâb, *İmam el-Muhâcir*, s. 21-32.

¹⁴³ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 97; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 130-131.

¹⁴⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 33.

Göç ederken tek gayesinin, bid‘atla mücadele, sünnet-i seniyyenin ihyâsı, irşad ve İslâm dinine hizmet olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Hicrî 317 yılında Medine’ye ardından da hac farızasını ifa etmek için Mekke’ye gitmiştir.¹⁴⁶ Karmatîler’in Mekke’yi istila edip Haceru’l-esvedî kırıp başka yere götürdükleri meşhur hadise yaşandığında,¹⁴⁷ Ahmed b. İsa Mekke’de bulunuyordu. Yaşanan tüm bu olumsuz hadiseler neticesinde Ahmed b. İsa yönünü Yemen’e çevirmiştir.¹⁴⁸ Bazı kaynaklarda Yemen’i tercih etmesindeki sebebin, hac farızası sırasında Yemenliler ile görüştüğü, onların daveti ile oraya göç ettiği kaydedilmektedir. Onu davet edenlerin sünnî olduğu ve o dönemde Yemen’de güçlü olan İbâzîlere karşı mücadele ettikleri zikredilmektedir.¹⁴⁹ Alevî b. Tâhir Haddâd, Yemenlilerin, Ahmed b. İsa ile görüşmelerinde kendisine, İbâzîlerle olan mücadelelerinde, etrafında toplanacakları bir liderlerinin olmadığını, sünnî fikir ve

¹⁴⁵ Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Cafer Attâs, *Tâcu’l-a‘râs ‘alâ menâkibi’l-habîbi’l-kutbi Salih b. Abdullah Attâs*, Matbaatu minâratı kuds, Cakarta-Endonezya, t.s. I, 253-270; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru’t-târîhi’l-Hadramî*, I, 157; Bâ Mahrame, *Kilâdetu’n-nehr*, II, 618.

¹⁴⁶ Bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 97; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu’l-meşîka*, s. 130-131.

¹⁴⁷ Bâ Mahrame, *Kilâdetu’n-nehr*, III, 65-66; Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, I, 124-125; Muhibbî, *Hulâsatu’l-eser*, I, 76-77; Süheyl Zekkâr, *el-Câmiu’ fî ehbâri’l-karâmite fî’l-ehsâi Şam, Irak, Yemen*, Dâru Hassân, Dimaşk, 1987, s. 503.

¹⁴⁸ Muhibbî, *Hulâsatu’l-eser*, I, 75; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru’l-hakâik fî beyâni’t-tarâik*, s. 99-102; Kerâme Mübârek Süleyman Bâ Mü’min, *el-Fikru ve’l-mucteme‘ fî Hadramevt*, y.y.y., el-Cumhûriyyetu’l-Yemeniyye, ts. s. 182.

¹⁴⁹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 56; Bîcânî, *Eşî‘aatu’l-envâr*, II, 5.

düşüncenin bölgede yayılmasında öncülük etmesini teklif etmiş olabileceklerini kaydetmiştir.¹⁵⁰

Ahmed b. İsa önce Hadramevt bölgesinin şehirlerinden Terim'e yakın olan Hicrîn'e, ardından Beni Cuşeyr karyesine, en son da Huseyyise'ye göç etmiştir. Kaynaklar, Ahmed b. İsa'nın Basra'dan Hadramevt'e göçünden dolayı el-Muhâcir İlallâh lakabı ile anıldığını kaydeder.¹⁵¹ Burada bulunduğu sırada İbâziyye¹⁵² mezhebine tabi olanlar çoğunlukta olmasına rağmen halkı irşad etmiş, Şâfiî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş, bid'atlarla mücadele etmiş, halkın çoğunun Ehl-i sünnet akidesini benimsemesine vesile olmuştur.¹⁵³ Sünnetin ihyâsı için İbâzîlere karşı verdiği mücadele, onun sürekli yer değiştirmesine neden olmuştur.¹⁵⁴ Nihayetinde 345/956 yılında ikamet ettiği Hüseyyise'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Göçünün diğer nedenleri için bkz. Alevî b. Tâhir b. Abdullah Haddâd, *Cenîyyu's-şemârih: Cevâbu es'iletin fi't-târih*, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2012, s. 64-71.

¹⁵¹ Basra'dan Hadramevt'a olan göçünden dolayı el-Muhâcir lakabıyla anılmı olmuştur. Münîr b. Sâlim Bâ Züheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 29; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 55; Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 63; Şâtîrî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, I, 156.

¹⁵² Bir Hârici fırkası olan İbâzîlerin Hadramevt bölgesinde ki varlıkları üç döneme ayrıldığı söylenebilir.

¹⁵³ İbrahim Hasan Muhammed Kutbî, *el-Ağsân li müşeccerâti ensâbi Adnan ve Kahtân*, Mektebetu'l-Azîziyyeti, Riyad, 1995, s. 317; Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 109-111; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 121-127.

¹⁵⁴ Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 65.

¹⁵⁵ Huseyyise bölgesinin doğusuna defnedilmiş, üzerine bina yapılan kabrinin yanında da bir kuyu ve mescid bulunmaktadır. Tarikatın önde gelen şahsiyetlerinden Abdurrahman Sakkâf ve Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs burayı sıklıkla ziyaret ettikleri ifade edilmiştir. Bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-*

2.1.1.2. Bahrân Hadisesi

Ahmed b. İsa, Hadramevt'te gerek ailesinin yerleşeceği bir ev gerekse irşad faaliyetlerinin aksamaması için yerleştiği bölgelerde toprak satın almıştır. Vaaz ve irşad hareketiyle bölgede dikkat çekmeye başlayan Ahmed b. İsa'yı, İbâzîler kendileri için bir tehdit olarak görmüş ve onu ortadan kaldırmak için harekete geçmişlerdir.¹⁵⁶ Kendisine saldıracakları haberini alan Ahmed b. İsa tabileriyle beraber, Bahrân vadisinde İbâzîlerle karşı karşıya gelmiştir. Savaş Ahmed b. İsa'nın lehine sonuçlanmış, Hâricîlerin komutanları öldürölüp geriye kalanlar ise kaçmıştır.¹⁵⁷ Bahran hadisesinden anlaşılacağı üzere Ahmed b. İsa'nın Hadramevt'e gelmesi, bölgede bir etki uyandırmıştır.¹⁵⁸

2.1.1.3. Ahmed b. İsa'nın Mezhebi

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da Hadramevt ve Yemen tarihçilerinin Ahmed b. İsa'nın mezhebi hakkındaki ihtilafıdır. Bazı zayıf görüşlere göre onun İmâmî olduğu iddia edilse de¹⁵⁹ Şâfiî mezhebine bağı sunnî bir âlim olduğu

Gurer, s. 99; Kutbî, *el-Ağsân li müşeccerâtı ensâbi Adnan ve Kahtân*, s. 317; Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 317; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 77.

¹⁵⁶ Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selef min Benî Alevî*, s. 16.

¹⁵⁷ Bu tarihi vakianın Ahmed b. İsa'dan sonra meydana geldiğini savunan tarihçiler de olmuştur. Muhammed Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir*, s. 58-59.

¹⁵⁸ Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 67; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 79-80.

¹⁵⁹ Buradaki imâmetten maksadın Hz. Ali'den (r.a.) tevarüs edilen kutubluk makamı olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân ve sünnet prensiplerine uygun hareket eden Ahmed b. İsa'yı ve ecdadını takiyecilikten,

kanaati yaygındır.¹⁶⁰ Diğer bir görüş ise kendisinin herhangi bir mezhebe bağlı olmayan bir müctehid olduğudur. Yaşadığı hicrî dördüncü asır amelî ve itkadi mezheplerin henüz yaygınlık kazanmadığı bir dönem olduğundan bir mezhebe aidiyetini kesinleştirmek oldukça zordur. On iki imamın masumiyetine inanan İmâmiyye mezhebinin fikrî yapısı dördüncü asrın sonlarında oluştuğundan dolayı Ahmed b. İsa'nın İmâmiyye koluna bağlı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Ayrıca İmâmiyyenin temel ilkesine göre on iki imamın masumiyetini ifade etmeyen bu mezhepten sayılmamaktadır. Ahmed b. İsa zamanında böyle bir prensibin henüz olmaması, gaybet-i kübrânın Ahmed b. İsa'dan sonra ortaya çıkması, üstelik kendisinden böyle bir ifadenin de nakledilmemiş olması Ahmed b. İsa'nın İmâmiyye mezhebine müntesip olma iddiasını ortadan kaldırmaktadır.¹⁶¹ Alevî b. Tâhir Haddâd da '*Ukûdu'l-elmâs*' isimli eserinde onun İmâmiyye'ye mensub olmadığını delilleri ile uzunca aktarmıştır.¹⁶² Diğer taraftan Ahmed b. İsa'nın Hadramevt bölgesinde İbâzîler ile sürekli bir fikri çarpışma içerisinde oluşu ve onlara muhalefet edişi, yönetimin desteğini arkasına alan ve bölgede hâkim olan İbâzîlerden şiddet görmesi, Hadramevt bölgesine gelindikten ancak iki yüz yıl sonra Bâ Alevîler'in Terim'de ikâmet edebilmeleri, kendisinin İmamîyye mezhebine değil, sünnî bir anlayışa sahip olduğunu gösteren temel

sahabeyi sövmekten de tenzih etmiştir. Abdurrahman b. Abdullah Sakkâf, *Nesîmun hâcirun fî te'kîdi kavley 'an mezhebi'l-Muhâcir*, Sûfiyetu Hadramevt, y.y.y., h. 1367.

¹⁶⁰ Said 'Avad Bâ Vezîr, *Safahâtun mine't-târîhi'l-Hadramî*, Mektebetu's-sakâfe, Aden, ts. s. 56-64; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 160-161.

¹⁶¹ Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû bekir Meşhûr, *el-Ebniyetu'l-fikriyye: el-Câmiatu li sevâbiti't-tarîkati'l-Aleviyye*, Cidde, 2001, s. 85-87.

¹⁶² Haddâd, Alevî b. Tâhir, '*Ukûdu'l-elmâs*', I, 94-97.

faktörlerden kabul edilmiştir.¹⁶³ Yemen’de Şîîlerin yaygın olduğu yerlerin aksine, Sünnîlerin yoğun yaşadığı bölgeleri seçmiş olması da sünnî bir akideye sahip olduğunun bir göstergesidir. Diğer taraftan Ahmed b. İsa hicrî dördüncü asırda terk ettiği Basra’da Şâfiî mezhebinin yaygın olması sebebiyle onun bu mezhebin takipçilerinden olduğu söylenebilir. Nitekim kendisinden sonra Bâ Alevîler’in Şâfiî mezhebine bağlılığı ve bu mezhebi yaymadaki gayretleri de bize bu ailenin İmâmiyye’ye bağlı olmadığını, Ahmed b. İsa’dan itibaren Şâfiî mezhebine bağlı olduklarını ortaya koymaktadır.

Ahmed b. İsa’dan Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali Bâ Alevî’ye kadar üç asra yakın bir dönem geçmiştir. Bu dönemde aileden önemli ilim adamları ve sûfîler çıkmış, tasavvufun tohumlarını Hadramevt’e ekerek bölgenin tamamına yayılmasının önünü açmışlardır.

2.1.2. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. 383/993)

295/907 yılında Basra’da dünyaya gelen Abdullah, babası Ahmed b. İsa ile birlikte Hadramevt’e göç etmiştir.¹⁶⁴ Bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlık ve mezhepsel çatışmalar ilim tahsil etmesine engel olmuştur. Bunun üzerine Mekke’ye ilmî seyahat gerçekleştirerek, dönemin önde gelen âlimleri yanı sıra *Kûtu’l-kulûb* müellifi Ebû Tâlib el-Mekkî’den (ö. 386/996) tasavvuf dersleri okumuş nihayetinde de ondan ilim icazeti almıştır. Mekkî’den oldukça etkilenen Abdullah, Hadramevt’te sûfîlerin gözetiminde

¹⁶³ Attâs, Mustafa b. Abdurrahman, *Safhâtun meçhûletun min târihi Hadramevt*, s. 24-30.

¹⁶⁴ Asıl adı Abdullah olmakla beraber Ubeydullah şeklinde meşhur olmuştur. Zira kendisi tevazu amacıyla bu isimle anılmak istemiştir. Bkz. Şillî, *el-Meşre’u’revî*, I, 32; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 103; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu’l-meşîka*, s. 135.

yetişen ilk kişi olduğu kaydedilmiştir. Fark,¹⁶⁵ cem¹⁶⁶ ve cem‘u‘l-cem¹⁶⁷ hallerinde kemâle erdiği nakledilmiştir.¹⁶⁸ Aynı zamanda hadis hafızı da olan Abdullah, ilmî icazetten sonra Hadramevt bölgesinde ilim tedrisatına başlamıştır. Huseyyise bölgesinden sonra Sumel köyüne göç etmiştir.¹⁶⁹ Nebevî eğitim modeli ve ahlâkı ile İslâm kardeşliğini bölgede yaymaya çalışmış, insanları Ehl-i sünnet akidesi altına toplama gayretini göstermiştir. Hicrî 383 yılında, 93 yaşında iken vefat etmiş, Basrî¹⁷⁰ Cedîd¹⁷¹ ve Alevî adında üç çocuk bırakmıştır. ¹⁷² Basrî’nin soyu hicrî VI. asra,

¹⁶⁵ Fark: Çoklukta birliği, birlikte çokluğu, herhangi bir karşılıklı engelleme olmadan görmek anlamına gelir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, 6. bsk. Otto yay. Ankara, 2014, s. 159.

¹⁶⁶ Cem‘: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hâdis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkma hâlidir. Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 96.

¹⁶⁷ Cem‘u‘l-cem‘: Cemden sonra daha üstün olan makamdır. Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 98.

¹⁶⁸ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu‘l-meşîka*, s. 135; Ali b. Ebû Bekir el-Meşhûr, Ubeydullah ve ebnâuhu’s-selâse, Fer‘u‘d-dirâsâtı ve hidnetu‘t-turâs, 2002, s. 11-20; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 179-181.

¹⁶⁹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 102.

¹⁷⁰ Basra’da doğmuş asıl adı İsmail’dir. Basrî lakabı ile meşhur olmuştur. Alevî’nin şakîk (ana-baba bir) kardeşidir. Tefsir ve fıkıh alanında kendinî yetiştiren Basrî, hadis dalında ise temayüz etmiştir. Vefat tarihi belli olmamakla beraber Terim’ yakın bir yer olan Sumel’de, (başka kaynaklarda da Sehl köyünde) vefat etmiştir. Nesli h. VI. asrın ortalarında devam etmemiştir. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 101; Arif Ahmed Abdulğânî, *el-Cevheru ‘ş-şeffâfî ensâbi’s-sâdeti ‘l-eşrâf*, Dâru kinân, Dimaşk, 1997, II, 820.

¹⁷¹ Cedîd Hadramevt bölgesinde dünyaya gelmiştir. Abdullah’ın en küçük oğludur. Babası ve kardeşlerinin himayesinde dinî hamasetin bolca yaşadığı dönemde yaşamıştır. Bolca ilmî seyahatler gerçekleştirmiş, şeriat, tefsir, hadis ve lugat ilimlerini tahsil etmiştir. Vera‘, takvâ ve zühd hayatı yaşayan Cedîd, Terim’e yakın Beytu Cubeyr köyünde kurduğu medrese sayesinde dersler vermiştir. Neslî, kardeşi

Cedîd'in de VII. asra kadar devam etmiştir.¹⁷³ Alevî'nin ise soyu günümüze kadar devam etmiştir.

2.1.3. Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. ?)

Ahmed b. İsa'nın Hüseyyise köyüne yerleşmesinden sonra dünyaya gelen torunlarından biridir. Bu aile Ahmed b. İsa ve oğlu Abdullah b. Ahmed döneminde henüz Bâ Alevî ismini almamışlardı. Genel kanaate göre bu ailenin Bâ Alevî ismi ile anılması Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa ile başlamıştır. Yani bugün dünyanın çeşitleri bölgelerinde bulunan tüm Bâ Alevîler'in kendisine nisbet edildiği kişidir.¹⁷⁴

Kaynaklardan Alevî b. Abdullah'ın yoğun bir şekilde İslâmî eğitim ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra hadis, tefsir, fıkıh, lugat ilimlerinde eğitim aldığı nakledilir. Haremeyn-i Şerîf'e ilim tahsili için seyahatler yapmıştır. Hadramevt'e döndükten sonra ilim tedrisatına başlamış, yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Öğrencilerine hadis ezberlemeyi, tefsir ve fıkıh ilimlerine önem göstermeleri konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Şeriat ilimlerine haiz olan Alevî, riyâzet, mücâhede, takvâ, ihlâs ve vera' konularında da son derece hassas olmakla

Basrî gibi h. VII. asrın ortalarında (bir rivâyete göre de h. VI. asrın başlarında) devam etmemiştir. Terim'e yakın bir yer olan Sumel'de veya Beyt'u Cubeyr köyünde vefat etmiştir. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 31; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer* s. 101-102, Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, I, 75.

¹⁷² Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 30-32.

¹⁷³ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 101; Arif Ahmed Abdulğani, *el-Cevheru's-şeffâf*, II, 820; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 31; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 101-102.

¹⁷⁴ Ömer b. Abdurrahman Sâhibu'l-Hamrâ, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârîfi billâh Ayderûs Abdullah*, y.y.y., ts., s. 43; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 31; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 112; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 135; Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 66.

beraber kitap ve sünnet çizgisinden çıkmamaya özen göstermiştir.¹⁷⁵ Bütün hayatını dedesi Ahmed b. İsa'nın düşüncelerini geliştirmek ve yaymak için harcamıştır. Alevî b. Abdullah'ın, sadece Muhammed¹⁷⁶ adında bir oğlu vardır. Terim'e altı mil uzaklığında Sumel köyünde vefat eden Alevî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 101; Arif Ahmed Abdulğani, *el-Cevheru's-şeffâf*, II, 820; Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, I, vr. 24.

¹⁷⁶ Bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 167; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 136; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 70.

¹⁷⁷ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 165.

**2.1.4. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö.
512/1118)**

Alevî b. Muhammed aileye ismini veren Alevî b. Abdullah'ın torunudur. Bir önceki başlıkta da belirttiğimiz gibi Alevî b. Abdullah'ın Muhammed isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. Elimizde oğluyla ilgili yeterince bilgi bulunmadığından onun hayatına temas edilmemiştir. Muhammed b. Alevî'nin oğlu olan ve dedesinin ismini alan Alevî b. Muhammed ile ilgili de çok az bilgi bulunmaktadır. Alevî b. Muhammed Hadramevt'in Beyt-i Cubeyr mahallinde doğmuştur. Erken yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş, zâhirî ve bâtinî eğitimini ilk olarak babasından almıştır. Zâhirî ilimlerde yetkin bir şahsiyet olan Alevî, tevazu ve sekînet ehlinden kabul edilmektedir. İnsanların kendisinden istifade ettiği zâhid ve âbid bir kişiliğe sahip olan Alevî, 512/1118 yılında doğduğu yerde vefat etmiştir. Hâli'ü'l-Kasem nisbesiyle meşhur olan Alî b. Alevî, onun oğludur.¹⁷⁸

**2.1.5. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed. b. İsa (ö.
527/1132)**

Beytu Cubeyr köyünde doğup büyümüş, Hâli'ü'l-Kasem nisbesiyle meşhur olmuştur. Babasından aldığı ilk eğitiminden sonra döneminin önemli hadis âlimlerinden ders almıştır. Küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Şeyh Ali'nin, muhakkık, basiretli, âbid ve âlim bir şahsiyet olduğu aktarılmıştır. Daha sonra hicrî 521 yılında Terim'e yerleşmiştir.¹⁷⁹ Böylece Bâ Alevî ailesinden, Terim'e ilk yerleşen kişi

¹⁷⁸ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 208; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 168.

¹⁷⁹ Bazı kaynaklarda 561 yılı olarak geçmektedir. Kaynaklar vefat tarihinin 527/29 olduğunu gösterdiğine göre Terim'e yerleşme tarihinin 561 olması yazım hatası olarak değerlendirilebilir. Bkz. Hard,

olmuştur.¹⁸⁰ Terim'e yerleştikten sonra geniş bir arazi satın alarak, oraya atalarının Basra'da oturdukları yerin adı olan Kasem ismini vermiştir. Böylece Hali'u'l-Kasem, yani Kasem'de yaşayan kişi ünvanıyla meşhur olmuştur.¹⁸¹ Daha sonra Terim'de Mescidu Âli Ahmed veya Benî Ahmed ismindeki meşhur camiye inşa etmiştir. İçerisinde gece gündüz Kur'ân-ı Kerim okunduğu, virdlerin çekildiği, zâhid ve âbidlerin i'tikâfa girdiği bir yer olmuştur. Mescid, aile için ayrı bir öneme sahip olduğundan, Bâ Alevî tarikatı şeyhleri vakitlerinin çoğunu söz konusu mescitte geçirmişlerdir. Hatta aileden Şeyh Muhammed b. Ahmed el-Alevî ve kardeşleri mescitte çok vakit geçirip i'tikâf yaptıklarından kendilerine "mescid güvercinleri" denmiştir.¹⁸²

İnsanlar, irşad vazifesini icra eden Şeyh Ali'nin sohbet meclislerine rağbet göstermiştir. Kaynaklarda menkıbelerinin anlatıldığı bu zat, kerâmet ve mükâşefe sahibi hâl ehlinden kabul edilmektedir. Hicrî 527 yılında vefat etmiş, Terim'in Zenbel kabristanına¹⁸³ defnedilerek, Bâ Alevî ailesinden Terim'de ilk defnedilen kişi olmuştur.¹⁸⁴

Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 105. Nitekim aynı eserin 169. Sayfasında ölüm tarihi 527 olarak verilmesi, 561 tarihinin yanlış olduğunun göstergesidir.

¹⁸⁰ Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 129; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 104-108; Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 67.

¹⁸¹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 70; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 129- II, 230.

¹⁸² Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 120-121; Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifi billâh Ayderûs Abdullah*, s. 42.

¹⁸³ Terim'de bulunan bir mezarlık olup Bâ Alevîler'in genel olarak defnedildiği yerdir. İçerisinde evliyâ ve salihlerin yattığı kabul edilir. Sahabe kabirlerinin olduğu bir mezarlıktır. Şeyh Abdurrahman Sakkâf burada on binden fazla Allah dostunun ve kutup ehlinden seksen kadar kişinin yattığını belirtmiştir.

2.1.6. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b.

Ahmed. b. İsa (ö. 551/1156)

Terim’de doğup yaşamış, ilk ilim tahsilini babasından alarak Kur’an-ı Kerîmi ezberlemiş, ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Yemen’in fakîhi, müftüsü ve sûfisi olarak tanınmaktadır. Dört oğlu, Şeyh Alevî, (el-Fakîhu’l-Mukaddem’in amcası) Hafız Abdullah, Şeyh Ahmed (el-Fakîhu’l-Mukaddem’in kayınpederi) ve velî lakabıyla meşhur Alî (el-Fakîhu’l-Mukaddem’in babası) başta olmak üzere, Şeyhu’l-İslâm Sâlim b. Fadl, Şeyh Ali b. Ahmed b. Mervân, Kâdı Ahmed b. Muhammed b. İsa, Muhammed b. Ali’nin yetiştirdiği önemli öğrencilerindendir.¹⁸⁵ Daha sonra Terim’den ayrılıp Mirbât mahalline yerleştikten dolayı “Sâhibu’l-Mirbât” olarak anılagelmiştir. Zühd, takvâ ve vera‘ hayatı sürmüş, ilim ve irfanıyla Mirbât’ta derin etkiler bırakmıştır.¹⁸⁶ Hayatını insanların faydasına adanmış vaaz ve irşadtan geri durmamıştır. Hicri 551 yılında vefat eden Muhammed b. Ali, Mirbât’ta defnedilmiş olup kabri günümüzde de ziyaret edilen meşhur mekânlar arasındadır.¹⁸⁷

Terim’in de önemli ziyaret mekânlarından. Bkz. Haddâd, Ahmed b. Şeyh Hasan, *el-Fevâidu’s-seniyye*, s. 151.

¹⁸⁴ Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 230-231; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 70-71. Ğurer isimli menâkıb kitabında ise vefat tarihinin 522 olarak kaydedildiği görülmüştür. Bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 169.

¹⁸⁵ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 72.

¹⁸⁶ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 172-174.

¹⁸⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 72; Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, I, 198-199.

**2.1.7. Ali b. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah
b. Ahmed. b. İsa (ö. 59?)**

Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) babasıdır.¹⁸⁸ Terim'de doğup orada yaşamıştır. Selef-i sâlihinin yolunu takip etmiş, şariat ilimlerini tahsil etmesinin yanında hakikat ehli insanlardan feyiz aldığı ifade edilmiştir. Âlim, âbid ve zâhidlerden kabul edilen bu zat, geriye sadece tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'yi bırakarak, 590'lı yıllarda vefat etmiştir.¹⁸⁹ Bâ Alevîler, nesep bakımından bu zatın ve kardeşi Alevî b. Muhammed'in (el-Fakîhu'l-Mukaddem'in amcası) soyundan gelmektedirler.

**2.1.8. Sâlim b. Basrî b. Abdullah b. Basrî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö.
604/1207)**

Sâlim b. Basrî, Bâ Alevîler'in kendisine nisbet edildiği Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'dan değil, Alevî'nin, Basrî künyesiyle meşhur olan kardeşinin soyundan gelmektedir.¹⁹⁰ Sâlim b. Basrî, Terim'de dünyaya gelmiş, babasının yanı sıra, Yemen ve Hicaz bölgesinde zamanın büyük âlimlerinden dersler almıştır.¹⁹¹ Bâ Alevî tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali Bâ Alevî başta olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir.¹⁹² Hadis âlimlerindne kabul edilen Sâlim b. Basrî,¹⁹³ üç yüzü aşkın

¹⁸⁸ *Meşre'u'r-revî* adlı eserde baskı hatasından olacak ki “oğludur” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 238.

¹⁸⁹ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 238; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 199.

¹⁹⁰ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 67.

¹⁹¹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 69.

¹⁹² Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 111-112.

müftünün, aralarındaki en faziletli kişinin Sâlim b. Basrî'nin olduğunu beyan etmişlerdir. Hâricîlerin bid'atlarıyla mücadele etmiş, fırkanın ileri gelenlerini delil ve burhanlarla ilzam etmiştir. İlmî üstünlüğünün yanı sıra kerâmet ve menkıbelerini anlatan bolca kaside, medhiye ve şiirler yazılmıştır.¹⁹⁴ Hicrî 604 yılında Terim'de vefat etmiştir.¹⁹⁵ Alevî'nin soyundan gelmemesine rağmen burada özellikle Sâlim b. Basrî'nin zikredilmesi tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'ye hocalık yapması ve dönemin ilim adamları tarafından otorite kabul edilmesi sebebiyledir.

Temhid döneminde yaşayan Bâ Alevîler incelendiğinde dönemi yansıtan belirli özellikleri tespit etmek mümkündür. Öncelikle bu dönemde ailenin şer'î ilimlere daha ağırlık verdiği ve bu sebeple Mekke ve Medine'ye giderek orada eğitim aldıkları görülmektedir. Aile henüz bir tarikat yapısına dönüşmediğinden tasavvufî, takvâ, vera' ve bir zühd hareketi olarak yaşanmaktadır. Ön plana çıkan diğer bir husus da aile üyelerinin tebliğ ve irşad faaliyetlerini Yemen'de yürütmesidir. Ailenin irşada verdiği bu önem ileriki dönemlerde de onun temel karakteristik özelliklerinden biri olarak kalmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler daha sonra kurulacak olan Bâ Alevî tarikatına zemin hazırlayan temel faktörlerdir.

¹⁹³ Taha Hüseyin 'Avad Hudeyl, *et-Târîhu ve 'l-muerrihûne 'l-Hadârime mine 'l-karni's-sâdisi hattâ 'l-karni 't-tâsii 'l-hicreyn*, s. 436.

¹⁹⁴ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu 'l-meşîka*, s. 69-70.

¹⁹⁵ Şillî, *el-Meşre 'u 'r-revî*, II, 112. *Burkatu 'l-meşîka* adlı eserde Sâlim'in 654 yılında vefat ettiği bilgisi mevcuttur. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu 'l-meşîka*, s. 70. Fakat Sâlim'in, 653 yılında vefat eden el-Fakîhu'l-Mukaddem'in hocası olması, 604 yılının, sehven 654 olarak yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir.

2.2. TESİS DÖNEMİ (HİCRÎ VII. - XII. YÜZYILLAR)

Kuruluşundan, tarikatın müceddidi olarak kabul edilen Abdullah b. Alevî Haddâd'a kadar olan bu dönem, hicri yedinci yüzyıldan on ikinci asrın ortalarına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde yaşayan zatlar genellikle “Şeyh” ünvanıyla anılmışlardır. Aile, Sakkâf, Attâs, Ayderûs, Mihdâr, Sekrân Bâ Fakîh ve Bel Fakîh boyları ile bir hayli genişlemiştir. İlim, amel, ahlâk ve sünnete tabi olmak bir ve ikinci dönemin ortak özellikleri ise de ikinci dönemi birinci dönemden ayıran en temel özellik, Bâ Alevî tarikatının Muhammed b. Ali önderliğinde kurumsallaşmasıdır. Bu dönemde eğitim merkezleri, ribât ve mescidlerin açılması, yaygınlaşmış dersler, öğrencilerin herhangi bir mezhep veya görüşe ait olduklarına bakılmaksızın ücretsiz verilmektedir.¹⁹⁶

Bâ Alevîler hicri dokuzuncu yüzyıldan itibaren eserler telif etmeye başlamışlardır. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs'un *el-Kibrîtu'l-ahmer'i*, Şeyh Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs'un *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf'i*, Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın *Maâricu'l-hidâye* ve *el-Burkatu'l-meşîka fî zikri libâsi'l-hırkati'l-enîka'sı* bu dönemde yazılan ilk eserlerdir.¹⁹⁷ El-Mukaddemu's-Sânî ve Kutub lakaplarıyla anılan Abdurrahman Sakkâf (ö. 819/1416), oğlu Ğavs Ömer el-Mihdâr (ö. 833/1429), Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs (ö. 865/1460), Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim (ö. 992/1584) gibi şahsiyetler de bu dönemin öne çıkan zatlarındandır.¹⁹⁸

Bu dönemi ilkinden ayıran diğer bir özellik de Bâ Alevîler'in ekonomik yönden güçlenmesidir. Önceleri ziraat ve tarım gibi işlerle uğraşırlarken, bu dönemde ticaret ile de meşgul olmaya başlamışlardır. Ticari faaliyetlerini Hadramevt, Aden ve Yemen'de

¹⁹⁶ Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selef min Benî Alevî*, s. 26-27.

¹⁹⁷ Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt, *Menhecu's-seviyy*, s. 20.

¹⁹⁸ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 21.

sınırlı tutmayıp, hem İslâm'ın neşri hem de ticaret için uzak doğu ve Hindistan'a seferler gerçekleştirmişlerdir. Gerek ikamet ettikleri yerlerde gerekse irşad ve ticaret için sefere çıktıkları bölgelerde mescid, ribât, vakıf ve çeşmeler inşa etmişlerdir.

Bu dönemin önemli bir özelliği de sosyal düzenle ilgili olarak kurdukları nakîblik (liderlik, başkanlık) sistemidir. Oldukça genişleyen aileyi bir arada tutabilmek ve sosyal hayatta karşılaşılan problemleri çözmek için kurulan bir sistemdir. Söz konusu sistem hicri IX. asrın sonlarında, Ömer el-Mihdâr b. Abdurrahman Sakkâf zamanında tesis edilmiştir. Nekâbet meclisi, her biri bir boyu temsil eden on kişiden oluşmaktadır. Mecliste alınan kararlar, nakîbu'n-nukabâ veya nakîbu'l-eşrâf şeklinde isimlendirilen meclis başkanının onayına sunulmuştur. Son sözü o söyler, onun verdiği karara herkes uyardı. Tüm bunlar Bâ Alevî ailesinin kendi aralarında aldıkları kararlara bağlı kalarak gerçekleşmekte idi. Söz konusu kararların yazıldığı vesika, dönemin Terim emiri Sultan b. Duveys b. Yemânî başta olmak üzere elli civarında nakîbin imza ve mührünü taşımaktaydı. Nakiplerin tam listesi bulunmamakla beraber bu görevi yürüten bazıları şunlardır: Abdullah Ayderûs (ö. 865/1461), Ahmed b. Alevî (ö. 973/1566), Abdullah b. Şeyh b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs (ö. 1019/1610) ve oğlu Zeynulabidin (ö. 1041/1631). Kaynaklarda nakiplik sisteminin zamanla farklı şehirlere de yayıldığı görülmektedir. Anlaşmazlık yaşayan kabileler arasında barışı tesis etmek, misafirleri ağırlamak mansıblık görevini üstlenen kişinin vazifeleri arasındadır.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Muhammed Şâtirî, *Sîretu'selef min Benî Alevî*, s. 37-43.

2.2.1. Muhammed b. Ali Bâ Alevî (el-Fakîhu'l-Mukaddem) (ö. 653/1255)

Muhammed b. Ali, 574/1178 yılında Terim'de doğmuştur.²⁰⁰ Erken yaşlarda Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemiş, ilk tahsilini de babasından almıştır. Daha sonra Ali b. Ahmed Bâ Mervân,²⁰¹ Şeyh Abdullah b. Abdurrahman Bâ Ubeyd et-Terimî,²⁰² Şeyh el-Kâdî Ahmed b. Muhammed Bâ İsa, el-Fakîh Sâlim b. Fadl, Seyyid Ali b. Muhammed b. Cedîd, Şeyh Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Hub, gibi Terim ve Hadramevt bölgesinin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır.²⁰³ Tasavvuf ve hakikat ilimlerini ise Sâlim b. Basrî, Muhammed b. Ali el-Hatîb, amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât, Muhammed b. Ali el-Hatîb ve Süfyân el-Yemenî'den almıştır.²⁰⁴ Muhammed b. Ali'nin çocukluk ve gençlik yıllarında riyâzete girdiği, istikâmetten ayrılmadığı, sahabe ve selef-i sâlihinin yolunu takip eden bir şahsiyet oduğu aktarılmıştır. Muhammed b. Ali'nin, imâmet ve ictihâd mertebelerine ulaştığı nakledilmiş, hocası Ali b. Ahmed b. Mervân, kendisine hitâben: “Ey Fakîh, sende imâmetin bütün şartları bulunmaktadır.” şeklinde kullandığı ifadeler, ilmî yetkinliğini ortaya koyan hususlardandır.²⁰⁵ Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Muhammed b. Ali'nin kutbiyyet makamına ulaştıktan sonra ders

²⁰⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 20; Amin Buxton, *Imams of the Valley*, DTI publishing house, South Africa, 2021, s. 17.

²⁰¹ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3.

²⁰² Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3; Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, Feru'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk, Aden, 2002, s. 14-15.

²⁰³ Abdurrahman b. Muhammed Hatîb, *el-Cevheru's-şeffâf fî menâkibi's-sâdeti'l-eşrâf*, s. 77, hikâye no: 26; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 203.

²⁰⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3; Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 40.

²⁰⁵ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 202-203.

vermeye başladığını ve yüzlerce talebe yetiştirdiğini aktarmıştır. Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. İbâd, Şeyh Abdullah b. İbrahim b. Kuşeyr, Said b. Ömer ile kendi evlatları olan Alevî, Abdullah ve Ahmed öne çıkan önemli öğrencilerinden bazılarıdır. Muhammed b. Ali birkaç risâle dışında eser telif etmemiştir.²⁰⁶

Muhammed b. Ali, ilmî liyâkat ve kabiliyetinin yanı sıra ilmi ile âmil bir kişiliğe sahip olduğundan, Bâ Alevî tarikat silsilesinde “el-Üstâzu'l-Âzam” ve el-Fakîhu'l-Mukaddem” lakapları ile anılan ilk kişi olmuştur. Ayrıca Hadramevt bölgesinde tasavvufun gelişip yayılmasına olan katkısı, bölgenin düşünce ve fikir dünyasına olan derin etkisi de bu ünvân ve lakapları almasında rol oynamıştır.²⁰⁷ Kaynaklar incelendiğinde Muhammed b. Ali'nin kendi hocaları ve dönemin âlimleri ile mektuplaştığı anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan mektupları incelendiğinde tasavvuf ilmine dair düşünceleri tespit edilmiştir. Mektuplarında amel ve ihlâstan yoksun bir ilmin, kuru bir yapraktan farksız olduğunu dile getirmiş, kuru bir ilim etrafında yapılan müzakere ve tartışmalara da karşı çıkmıştır. İhlâs ve amel unsurlarının üzerinde oldukça fazla durması, daha sonra kuracağı tarikatın temel esaslarından kabul edilmesini sağlamıştır. Mektuplarının içerdiği keşf ve hakikat ilimlerine dair malumatlar

²⁰⁶ Kaleme aldığı bazı risâleler şunlardır. Muhtelif meselelerden oluşan üç yüz sorunun cevabını verdiği bir risâle kaleme almıştır. Hocası Şeyh Saduddin b. Ali ez-Zifârî'ye, müşâhede ve mükâşefe ilimlerini anlatan iki risale göndermiştir. Tarikat ve hakikat inceliklerini anlatan risalesini de diğer bir hocası Süfyân el-Yemenî'ye göndermiştir. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3-4; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 208; Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, I, vr. 26b, 27a.

²⁰⁷ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu A'lâmi Hadramezt el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, s. 13-15; Bîcânî, *Eşî'aatu'l-envâr*, II, 40.

dikkat çekmiş, Sa'd b. Ali ez-Zafârî ona cevaben yazdığı mektupta kendisini müritliğe davet etmiş²⁰⁸ ve şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Ey Fakîh! Sakın ola kerâmet ve benzeri şeylere iltifat etme, kalbin Allah'ın muhabbetiyle dolup taşsın, hâlini sürekli muhafaza et, karşılaştığın her durumu Kur'ân ve sünnet ölçüsüyle tart, eğer onlara uyuyorsa uygula, yoksa terk et. Ey Fakîh, kimsenin sana yol göstermesine ihtiyacın yok, zâhir ve bâtın, şeriat ve hakikat bilgilerine bizlerden daha fazla vâkıfsın.”²⁰⁹

Muhammed b. Ali'nin diğer bir hocası Süfyân el-Yemenî'ye göndermiş olduğu bir mektupta hakikat ilimlerine dair bilgilere değinmiş, el-Yemenî de öğrencisinin Rabbânî sırlara ve ledün ilimlerine son derece vâkıf olduğunu, gaybî meselelere kâşif olduğunu, söz konusu meselelere cevap veremeyeceğini bildirerek özür beyan etmiştir.²¹⁰

²⁰⁸ el-Fakîhu'l-Mukaddem, gerek selef sûfîlerin gerek döneminde yazılan ve yaşanan tasavvufî öğretilere hâkim olmuş, fakat belli ve muayyen bir ekol veya meşrebe intisabı gerçekleşmemiştir. Muğlak ve derin bilgilere olan itilâı artmış, kendisinde gördüğü bazı halleri gördükten sonra bunları Şeyh Zafârî ile paylaşmış, bunun üzerine Zafârî ehl-i sülûk olduğundan, öğrencisinde gördüğü bu vakıların, şeytanın bir vesvesesi olabileceği veya gelip geçici bir hâl olduğunu belirtmiş, istidrâc olabileceğinden dolayı el-Fakîhu'l-Mukaddem'i uyarmıştır. Daha sonraki mektuplaşmalarda ise durumunu böyle olmadığını bilakis, Allah'tan bir atıyye ve bir mevhibe-i ilâhî olduğuna kanaat getirerek onu müritliğe davet etmiştir. Geniş bilgi için bakınız: Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, s. 18-20.

²⁰⁹ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 4; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 206-207; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, s. 20-21.

²¹⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 4; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 208.

Bu mektuplaşma gerçekleştiğinde Muhammed b. Ali'nin henüz otuzlu yaşlarda olması daha genç yaşlardan itibaren tasavvuf konusunda derin bir irfâna sahip olduğunu ve döneminin büyük âlimlerini etkileyebildiğini göstermektedir.²¹¹

2.2.1.1. Tarikat Hırkasını Giymesi

Muhammed b. Ali'nin yaşadığı hicri yedinci asır, Hadramevt bölgesinde birbirine zıt çeşitli akım ve fikirlerin hâlâ devam ettiği bir dönemdir. San'a'da Zeydîlik yaygın iken, Hadramevt bölgesinde ise İbâzîlik gücünü kaybetmiş olsa da varlığını sürdürüyordu. Bunların karşısında, Bâ Alevîler'in de tâbi olduğu Eş'arîlik ise bölgede hâkim oluyordu. Önceki asırlarda daha çok bireysel tarzda yaşanan tasavvuf, tarikat müesseselerinin kurulmasıyla sistematik ve kurumsal bir yapı kazanmıştır. Söz konusu dönemde İslâm dünyasının batı ve doğu bölgeleri göz önüne alındığında iki büyük tarikat ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi doğuda Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin (ö. 561/1165) kurduğu Kâdiriyye tarikatı diğeri ise batıda Ebû Medyen el-Mağribî et-Tilimsânî'nin (ö. 580/1184) kurduğu Medyeniyye tarikatıdır. Yemen'de henüz bu ikisi kadar güçlü bir tarikat müessesesi ortaya çıkmamasına rağmen Bâ Alevîler ve özellikle Muhammed b. Ali bölge dışında da tanınmaya başlamıştır. Muhammed b. Ali'nin ders halkaları genişlemiş, mezun ettiği öğrenciler sayesinde ismi, uzak diyarlarda anılmaya, fikir ve düşüncelerinin tesiri bölge dışında da hissedilmeye başlamıştır.²¹² Bu durumdan haberdar olan Medyeniye tarikatının kurucusu Ebû Medyen, öğrencisi olan Şeyh Abdurrahman el-Muk'ad'ı Hadramevt bölgesine irşad için görevlendirerek, kendisine teslim ettiği hırkayı Muhammed b. Ali'ye giydirmesini istemiştir. Şeyh Abdurrahman,

²¹¹ Sa'd b. Ali ez-Zafârî 607 yılında vefat ettiğine göre, o sıra Muhammed b. Ali otuz iki yaşında olması gereklidir. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 3.

²¹² Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, ss. 25-30.

Mekke’de vefat edeceğini hissetmesi üzerine bu görevi Şeyh Abdullah el-Mağribî’ye devretmiştir.²¹³ Terim’e gelen Şeyh Abdullah, Muhammed b. Ali’ye hırkayı giydirecek vekâleten halifelik vermiştir.²¹⁴ Tasavvufun sembol ve işaretlerinden olan hırkayı giymiş, tahkîm ahdini (el almayı) Şeyh Abdullah vasıtası ile Ebû Medyen’den alarak, herkese durumu ilan etmiştir. Çevresindeki kişilerden bazıları bu duruma sıcak bakmamış, hatta hocası Bâ Mervân, “Nurunu giderdin, saygınlık ve makamından vazgeçip tasavvuf ve fakr yolunu seçtin!” ifadeleri ile ona karşı açık bir tavır almıştır. Bunun üzerine Muhammed b. Ali “Fakr benim övgü ve iftiharımdır, bununla şeytan ve nefse galip gelirim, sizden yüz çevirerek ayrılmıyorum, size bir alternatif olarak da bunu yapmadım.” ifadeleri ile mukabelede bulunmuştur.

Bâ Mervân’ın, öğrencisi Muhammed b. Ali’ye bu açık tavrının tasavvuf karşıtlığından kaynaklandığı söylenemez. Aralarındaki hoca talebe ilişkisine dayanan güçlü bir bağın olduğu dikkate alındığında ve Muhammed b. Ali’nin ilmî yeteneğinden

²¹³ Abdurrahman el-Hatîb naklettiği başka bir rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: Fadl adında Dımaşk’tan (Şam) Hadramevt bölgesine gelen ve salihlerden biri olarak bilinen kişi, Muhammed b. Ali’ye: “Senin kalbinin kilidini sadece Mekke’de bulunan Şeyh Abdurrahman Muk‘ad çözebilir”. Muhammed b. Ali bunun üzerine Mekke’ye seyahat eder. Yolda iken Şeyh Abdurrahman’ın vefat etmesi üzerine Terim’e geri döner. Bkz. Hatîb, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevheru ’ş-şeffâf fî menâkibi’s-sâdeti’l-eşrâf*, s. 81, hikâye no: 27; Bâ Mahrame, *Kilâdetu’n-nehr*, V, 231.

²¹⁴ Ebû Medyen el-Mağribî, Hadramevt bölgesinde başka kişiler için de hırka gönderip tasavvuf silsilesine katmıştır. Bunlardan biri Şeyh Saîd b. İsa el-‘Amûdi olup bu zatın hırka giymesinde bir ihtilaf yoktur. Hırka giydirdiği diğer iki isim olan Şeyh Bâ Hemrân ve Şeyh Bâ Ömer isimlerinde bir ihtilaf söz konusudur. Hatîb, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevheru ’ş-şeffâf fî menâkibi’s-sâdeti’l-eşrâf*, s. 81-82, hikâye no: 27; Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *‘Arâisu’l-vucûd*, s. 18-21; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru’l-hakâik fî beyâni’t-tarâik*, s. 77-78; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu’l-Âzam el-Fakîhu’l-Mukaddem*, s. 37.

dolayı akranlarının önünde olması gibi başlıca nedenler Bâ Mervân'ı böyle bir düşünceye sevk ettiği söylenebilir. Tasavvuf ve zühd hayatına girecek olan Muhammed b. Ali'nin edindiği ilmî tecrübeyi kaybedeceğine dair taşıdığı endişeler kendisinin böyle bir tutum sergilemesine neden olmuş olabilir.

Tarikat şeyhliği sıfatıyla kullandığı bu ilk ifadeler onun tarikata girme nedenleri hakkında ipucu vermektedir. el-Fakîhu'l-Mukaddem, seçtiği bu yolun prensip ve düşüncelerini hayata geçirmeye başlamıştır.²¹⁵ Hadramevt bölgesinde ferdî olarak yaşanan tasavvufî öğretilere sistematik bir hâl kazandırmış ve kendine has tarikat prensiplerini ortaya koymuştur.²¹⁶ Tarikat hırkasını giydikten sonra, düşünce ve öğrencileri ile tasavvufun Hadramevt bölgesinde yayılmasını sağlamıştır.²¹⁷

Muhammed b. Ali'nin doğrudan Ebû Medyen'den hırka giymemiş olması beraberinde bazı tartışmalara neden olmuştur. Kendisinin Şeyh Abdurrahman el-Muk'ad'ın gönderdiği Abdullah el-Mağribî'den tarikat hırkasını giymesi sebebiyle, şeyhinin de el-Muk'ad olduğu bazıları tarafından dile getirilmiştir. Oysa Bâ Alevî tarikatının ilk yazılı kaynaklarından olan *el-Burkatu'l-meşîka* adlı eserde bu konuya temas edilerek, Şeyh Abdullah'ın sadece bir elçi olduğu, hırkayı gönderen asıl kişinin Ebû Medyen el-Mağribî olması sebebiyle şeyhinin de o olduğu belirtilmiştir.²¹⁸

²¹⁵ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 5; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyânî't-tarâik*, s. 77-78; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, ss. 29-37.

²¹⁶ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, s. 17-18.

²¹⁷ Abdullah b. Muhammed Hibşî, *es-Sûfiyye ve'l-fukahâ' fî'l-Yemen*, Mektebetu'l-cî'li'l-cedîd, San'a, 1976, s. 23-24.

²¹⁸ Geniş bilgi için bakınız. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 210.

Hicrî VII. asır, Hadramevt bölgesinin siyasal ve kültürel alanlarda ilerleme kaydettiği bir dönemdir. Kabileler arası çarpışma ve kan davalarının nihâyete ermeye başladığı bir zaman dilimi olmasına rağmen güvenlik tam olarak sağlanamadığından bireysel tarzda kılıç taşıma uygulaması genel olarak devam etmiştir. Muhammed b. Ali tarikat hırkasını giydikten sonra kuşandığı kılıcını kırıp atarak yeni bir hayata geçişin sinyallerini vermiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki Bâ Alevîler genişleyip bölgede etkin hale gelmesi sebebiyle zaman zaman siyasi otoriteyi tehdit edeceklerine dair şaiialar yayılmıştır. Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah Attâs da Muhammed b. Ali'nin kılıcını kırmasını dönemin yönetimine başkaldıracağına dair yapılan propagandaların ve siyasilerin bu oluşumu potansiyel tehdit olarak görmesinin önüne geçmek için böyle bir karar almış olabileceğini vurgular. Zira hayatını ele alan kaynaklarda böyle bir dava içerisine girdiğine dair veri bulunmaması da söz konusu şaiiaların asılsız olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir sebebin ise sünnî akide ve düşüncenin bölgede hâkim olup, Hâricîliğin ve İbâzîliğin zayıflamasıyla kılıca gerek kalmadığı, onlardan gelebilecek bir saldırı ihtimalinin zayıflamasıyla bunu gerçekleştirdiğini söylemektedir.²¹⁹ Son olarak Muhammed b. Ali'nin fakr yolunu seçtiğinden dolayı ilim ve iman gibi mânevî silahları kuşanmanın toplum için zâhiren kılıç taşımaktan daha evlâ ve hayırlı olduğu görüşü sebebiyle bu sembolik eylemi gerçekleştirmiş olabileceği aktarılır.²²⁰ Buna göre Muhammed b. Ali, hayatın

²¹⁹ Attâs, Mustafa b. Abdurrahman, *Safhâtun meçûletun min târihi Hadramevt*, s. 30-31; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 22.

²²⁰ Ali b. Hasan Attâs, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs tercümetu'l-habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y., ts., I, 192-194; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *eş-Şâmil fî Târihi Hadramevt*, s. 820; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 23; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, II, 304-305.

yoğunluğundan sıyrılmış, fakr yolunu seçerek kendini yoğun bir şekilde ilim ve amele vermiş, kılıcını kırması bu değişimin bir sembolü olarak kabul edilmiştir.²²¹

O dönemlerde Hadramevt bölgesinde âlimler fıkıh ve hadis ilimleri ile meşgul olmuş, tasavvuf ve öğretileri ile ilgilenenlerin sayısı çok az olduğundan söz konusu ilim henüz yaygınlaşmamıştı. Tasavvufun bölgede daha erken bir dönemde sistemleşmemesinde şu hususlar zikredilebilir:

- a. Yemen ve Hadramevt bölgesinde yaşanan siyasi kargaşa ve savaşlar.
- b. Yemen'in, ilim ve tasavvufi bölgelerden uzaklığı.
- c. İbâzî mezhebinin Hadramevt bölgesindeki varlığı.
- d. Maddi imkânsızlık ve fakirliğin yaygın olması.²²²

Muhammed b. Ali'nin tarikat hırkasını giymesiyle ünü artmış, çeşitli bölgelerden âlimler ders halkasına iştirak etmiştir. Muhammed b. Ali, tasavvufa yeni bir boyut kazandırmış, tarikat öğretilerini anlatarak bölgede geniş bir tabakaya yayılmasını sağlamıştır. Bu itibarla kendisi Hadramevt bölgesinde tarikat müessesesini kuran ilk şahsiyet konumundadır.²²³ Tasavvuf ilmini ve öğretilerini kendisinden ders alarak bölgede yayılmasını sağlayan öğrencileri arasında Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman Bâ İbâd, Şeyh Abdullah b. İbrahim Bâ Kuşeyr, Şeyh Said b. Ömer Bâ

²²¹ Ebû Bekir el-Meşhûr, *el-'Itru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, s. 21.

²²² Muhammed Yeslim Abdunnûr, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, İsdârâtu Terim, Terim, 2010, s. 369-370.

²²³ Ehdel, *Tuhfetuz-zemân fî târîhi sâdâti'l-Yemen*, II, 428; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 202.

Lihâf, Şeyh İbrahim b. Yahya Bâ Fadl, el-Fakîhu'l-Mukaddem'in çocukları Alevî, Abdullah, Ahmed ile torunu Abdullah b. Alevî gibi önemli şahsiyetler zikredilebilir.²²⁴

Muhammed b. Ali, vefatına yakın bir zamanda, yüz gün ğaybet²²⁵ ve istiğrak²²⁶ halinde kalmıştır. Kendisini anlatan kaynaklar istiğrak halinde iken şatahât²²⁷ türü ifadeler kullandığını, menkıbe ve kerâmetlerini detaylıca ele almıştır.²²⁸ İstiğrak halinin bitmesinin ardından 653/1255 yılında yetmiş dokuz yaşında Terim'de vefat etmiştir. Kabri Terim'de bulunan Zenbel kabristanındadır. Günümüzde de meşhur ziyaretgâhlardan olup üzerine bir kubbe inşa edilmiştir.²²⁹ Geriye Alevî, Abdurrahman,

²²⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 6.

²²⁵ Ğaybet hali, kalbin, üzerine gelen vâridat ve tecellilerden dolayı, kalbin, dış dünya ile ilişkisinin kesilmesi, sadece Allah ile beraber olma halidir. Bkz. Seyyid Şerif Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddık Minşâvî, Dâru'l fadîle, Kahire, ts. s. 137.

²²⁶ İstiğrâk: Zakirin kalbinin, zikir esnasında, zikre ve kalbe iltifat etmemesi, fenâ halinde olmasıdır. Bu halde olan kişi dış âlemden uyarılar almaz, kendinden geçip, Rabbiyle başbaşa kalmıştır. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 248.

²²⁷ Şatahât: Vecde gelip aşırı feyz ve tecellilere mazhar olan zatlardan, şeriata aykırı olarak görünen sarfedilmiş sözlerdir. Vecd halinde ağızdan çıkan bu tür ifadeler bilinçli olarak söylenmiş değildir. Dış dünyadan farklı, zaman ve mekân olgusunun olmadığı bir âlemde sarf edilmiş sözlerdir. Bkz. Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtu's-sûfiyye*, Vekâletu'l-matbû'ât, Kuveyt, ts., s. 10-12; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 452-453.

²²⁸ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 140; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 201-202; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 9-10.

²²⁹ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 140; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 10; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 212.

Abdullah, Ali ve Ahmed adında beş evlat bırakmış, bunların hepsinin ilim, amel ve vera‘ üzere bir hayat sürdükleri nakledilmiştir.²³⁰

2.2.1.2. Muhammed b. Ali’nin Soy ve Tarikat Silsilesi

Tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali’nin bir soy bir de tarikat silsilesi olmak üzere iki farklı senet zinciri bulunmaktadır.²³¹ Burada Muhammed b. Ali’nin soy ve tarikat zincirinin ayrı ayrı ele alınması, onların ehli beytten geliyor olmasındandır. Bu sebeple aile içinde bir kişi hırkayı giymemiş bile olsa ehli beytten olması yönünde bir saygınlığa sahiptir. Diğer taraftan Muhammed b. Ali’nin Ebû Medyen’den hırkayı giymesi ise tarikat silsilesini aileden bağımsız hale getirmektedir. Daha önce Ahmed b. İsa’nın ehli beytten oluşan aile zinciri belirtilmişse de burada tarikatın kurucusu olması sebebiyle Muhammed b. Ali’nin soy şeceresinin tekrar yazılmasını uygun görüyoruz.

a. Soy Silsilesi (Şeceresi)

Ehl-i beytten olan Muhammed b. Ali’nin soy şeceresi geriye doğru şu şekildedir:

Muhammed b. Ali b. Muhammed Sâhibu’l-Mirbât b. Ali Hâli’u’l-Kasem b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa b. Muhammed en-Nakîb²³² b.

²³⁰ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 215.

²³¹ Ayderûs b. Ömer b. Ayderûs el-Alevî Hibşî, *Minhatu’l-Fettâhi’l-Fâtir bi zikri esânîdi’s-sâdâti’l-ekâbir*, Dâru’l-fakîh li’n-neşri ve’t-tevzî’, Terim, 1998, s. 216.

²³² Câfer-i Sâdık’ın soyu, oğlu Ali’nin üç oğlundan biri olan Muhammed’ten devam eder. Muhammed b. Ali, Mekke’den (bazı kaynaklarda Medine’den) ayrılıp Basra’ya bağlı Cercân’a yerleşen ailenin ilk ferdidir. 203/819 yılında orada vefat etmiştir. Vefatının ardından ailesi Ress (Basraya yakın bir yer) bölgesine yerleşir. Burada İsa, ardından Hadramevt’a göç eden Ahmed b. İsa dünyaya gelir. Bkz. Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, I, 121; Muhammed Kâzım b. Ebî’l-Fütûh b. Süleyman Yemânî, *en-Nefhatu’l-anberiyye*

Ali el-Uraydî b. İmam Cafer Sâdık b. İmam Muhammed Bakır b. Ali Zeynulabidîn b. Hüseyin b. İmam Ali b. Abû Talib ve Fatimetu'z-Zehrâ bintu'r-Resul Muhammed b. Abdullah Sallalâhu Aleyhi ve Sellem.²³³

b. Tarikat Silsilesi

Muhammed b. Ali'den başlayan bu şecere Ebû Medyen el-Mağribî ile devam eder. Bu itibarla Bâ Alevî tarikatı, Medyenîyye'nin bir şubesi olarak kabul edilebilir.²³⁴ Bununla birlikte Muhammed b. Ali'nin Ebû Medyen el-Mağribî'den tarikat hırkasını giydikten sonra kendi yol ve menhecini kurması, zaman içerisinde şeyhlerin eserlerinde seyr u sülûk, tahkîm (el alma, intisâb), halvet, riyâzet, mücâhede, mükâşefe ve esrâr

fî ensâbi hayri'l-berîyye, thk. Seyyid Mehdî er-Recâî, y.y.y. ts. s. 52; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 47.

²³³ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 209-211; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 88; Ali b. Hasan Attâs, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts. I, 189; Yusuf b. Abdullah Cemelu'l-Leyl, *eş-Şeceretu'z-zekiyye fî'l-ensâbi ve siyeri Âli Beyti'n-Nubuvve*, Mektebetu't-tevbe, Riyad, h. 1422, s. 657; Arif Ahmed Abdulğani, *el-Cevheru's-seffâf*, I, 228-229- II, 821; Seyyid Murtedâ Zebîdî, *er-Ravdu'l-celî fî ensâbi Âl Bâ Alevî*, thk. Arif Ahmed Abdulğani, Dâru kinân li'n-neşri ve't-tevzî', Dimaşk, 2010, s. 34; Cemâluddîn Ahmed b. Anber, *'Umdetu't-tâlib fî nesebi Âl Ebî Tâlib*, Mektebetu't-tövbeti, 1. bsk., Riyad, 2003, s. 424-430; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, s. 18; Muhammed Diyâ Şihâb, *El-İmam el-Muhâcir Ahmed b. İsa mâ lehû ve lineslihi min'l-fedâili ve'l-meâsiri*, Dâru's-şurûk, I. bsk., 1980, Suudi Arabistan, s. 65, 97; Seyyid Murtedâ Zebîdî, *er-Ravdu'l-celî fî ensâbi Âl Bâ Alevî*, thk. Arif Ahmed Abdulğani, Dâru kinân li'n-neşri ve't-tevzî', Dimaşk, 2010, s. 34.

²³⁴ Alevîyye, Şâzeliyye ve 'Amûdiyye tarikatları gibi Medyenîyye'nin kolları kabul edilmiştir. Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 46-47; Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-Habîb*, s. 35.

ilimleri, hâl ve makamlara dair kendi görüşlerini ortaya koymuş olmaları Aleviyye'nin müstakil bir tarikat kabul edilmesini sağlamıştır.

Söz konusu tarikat silsilesi şu şekildedir:

- Hz. Peygamber (s.a.v.).
- Ali b. Ebû Tâlib
- Hasan el-Basrî (ö. 110/728)
- Ebû Muhammed Habîb b. isa el-'Acemî el-Horasânî (ö. 130/747)
- Davûd et-Tâî (ö. 165/781)
- Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/815)
- Serî es-Sakatî (ö. 251/865)
- Ebû'l-Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909)
- Ebû Bekir Dülef eş-Şiblî (ö. 334/946)
- Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)
- Ebû Muhammed Abdullah el-Cüveynî (İmâmu'l-Harameyn Cüveynî'nin babasıdır).
- İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah Cüveynî (ö. 478/1085)
- Ebû Hâmid Gazzâlî (ö. 505/1111)
- Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Mu'âfirî
- Ebû'l-Hasan Ali b. Hırzihim, (ö. 559/1163)
- Ebû Ya'zâ Yelnûr b. Meymûn ed-Dükkâlî el-Mağribî (ö. 572/1176)
- Şeyh Şuayb Ebû Medyen el-Mağribî (ö. 594/1198)

- Muhammed b. Ali Bâ Alevî (el-Fakîhu'l-Mukaddem) (ö. 653/1255)²³⁵

2.2.2. Alevî b. Muhammed b. Ali (ö. 669/1270)

Terim'de doğan Alevî, zâhirî ilimlerinin yanında seyr u sülûk eğitimini babasının yanında tamamlayarak ondan tarikat hırkasını giymiş, babasından sonra onun yerine şeyh olmuştur.²³⁶ Haremeyn bölgesine ilmî seyahatler gerçekleştirerek orada Abdullah b. 'Îbâd ve Ahmed b. Ebi'l-Ca'd gibi önemli âlimlerden İslâmî eğitimini tamamlamıştır. Mekke'de bulunduğu sıralarda hac ve umre farizasını yerine getirmesinin yanında sohbet ve ilim meclislerine de iştirak etmiştir. Daha sonra Medine'deki ilim meclislerine katılmış ve burada mânevî feyizlere mazhar olduğu aktarılmıştır.²³⁷

Alevî, meşrebi gereği siyasetten uzak durmuştur. Onun siyaset işlerine koyduğu mesafeyi örneklendirmek için kaynaklarda şöyle bir hikâye anlatılmaktadır. Bir gün Alevî, bölgenin valisi tarafından huzuruna davet edildiğinde bunu kabul etmemiş, bunun üzerine valinin kendisine geldiğini görünce şu beyitleri serdetmiştir:

إذا ما الأمير بباب الفقير فنعم الأمير و نعم الفقير

وإذا ما الفقير بباب الأمير فبئس الفقير و بئس الأمير

Emîr, sûfinin kapısına gittiğinde, emîr de sûfî de ne güzeldir,

²³⁵ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 210-211; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 220; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtir*, s. 217-219.

²³⁶ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtir*, s. 215; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 218; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1086.

²³⁷ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 212; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 519.

Sûfî, emîrin kapısına geldiğın de ise, sûfî de emîr de ne kötüdür.²³⁸

Eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü medrese ve rıbâtlarda mezun olan iki oğlu Abdullah Bâ Alevî ve Şeyh Ali başta olmak üzere, Şeyh Ali b. Selim, Sûfî Ahmed b. Muhammed Bâ Muhtar öğrencilerinden bazılarıdır. Alevî, Terim'in Benî Alevî Mescidinde çoğu kez gece ve gündüz i'tikâfa girer, ibadetlerini orada icra etmekle beraber, müritlerin mânevî halleri ile ilgilenen müşâhede, ferâset ve ehli keşif olan kutuplardan kabul edilmektedir. Aynı zamanda ehl-i keşf âriflerin şehâdeti ile o, hayatlarında olduğu gibi vefatlarından sonra da tasarrufta bulunabilenler arasında zikredilmiştir.²³⁹ Geriye Abdullah ve Ali adında iki evlat bırakan Alevî, 669/1270 yılında vefat etmiş, Terim'de bulunan Zenbel kabristanına defnedilmiştir.

2.2.3. Abdullah b. Alevî b. Muhammed b. Ali (ö. 731/1330)

638/1240 yılında doğan Abdullah b. Alevî, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmî ilimleri ilk olarak dedesi Muhammed b. Ali'den ve babası Alevî'den almıştır.²⁴⁰ Dönemin önde gelen âlimlerinden tahsiline devam eden Şeyh Abdullah, fıkıh bilgisini Bel Fakîh Ahmed b. Abdurrahman b. Alevî b. Muhammed Sâhibi'l-Mirbât ve Şeyh Abdullah b. İbrahim Bâ Kuşeyr'den almıştır. Yemen'de Şeyh Ömer b. Meymûn'dan da isitifade ederek Arapça gramerin inceliklerine vâkıf olmuştur. Babasının gözetiminde seyr u sülûk eğitimine başlayan Şeyh Abdullah, kaynaklarda aktarıldığına göre bu eğitimin çok sıkı ve uzun sürdüğü, özellikle ilk yıllarında Terim'in dağ ve تنها

²³⁸ Hatîb, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevheru 'ş-şeffâf fî menâkibi's-sâdeti'l-eşrâf*, s. 116, hikâye no: 61; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 514.

²³⁹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 218.

²⁴⁰ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 123; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 231.

yerlerinde halvete çekilip, riyâzet ve mücâhedede bulunduğu nakledilmiştir. Ders aldığı bu hocalarından hırka giymiş ve kendisine zikir telkini yapılmışsa da asıl irşad ve tarikat hırkasını babası Alevî b. Muhammed b. Ali'den almıştır.²⁴¹ 670/1271 yılında Mekke'ye ardından da Medine'ye ilmî seyahatler düzenlemiştir. Mekke'de ikamet ettiği sekiz sene boyunca Hadis dersleri verdiği gibi şerî' ve edebî ilimlerle de iştigal etmiştir. Mekke'de gerçekleştirdiği tedrisattan mukim ve misafirler istifade etmiş kendisine İmamu'l Haremyen lakabı verilmiştir.²⁴² Bazı kaynaklar onun Gazzâlî gibi şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerini cem' ettiğinden, Terim'in şeyhu'l-İslâm'ı olduğunu yazmaktadır.²⁴³ Mekke'de bulunduğu sıralarda 698/1299 yılında²⁴⁴ kardeşi Ali b. Alevî'nin vefat haberini aldıktan sonra Terim'e yerleşmiş, tarikatın Terim'deki şeyhi olmuştur. Yolculuğu esnasında sırasıyla Zebîd'e oradanda Taiz'e uğrayarak irşad faaliyetlerini sürdürmüş, Taiz'de bazı zatlara hırka giydirmiştir.²⁴⁵ Hadramevt bölgesinde ilk kez "şeyh" olarak anılan kişi olduğu aktarılmıştır.²⁴⁶ Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Abdullah b. Alevî'nin ibadet, riyâzet ve mücâhedelerinden dolayı, ariflerin,

²⁴¹ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 185; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 123-124.

²⁴² Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 185.

²⁴³ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 57; Muhammed b. Ali Bâ levî, *el-Gurer*, s. 227-233; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 123.

²⁴⁴ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1082.

²⁴⁵ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 56; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 230.

²⁴⁶ Ahmed b. Şeyh Hasan b. Abdullah b. Alevî b. Muhammed Haddâd, *el-Fevâidu's-seniyye fî zikri nebzetin min fedâili nisbeti men yentesibu ile silsilei'n-nebeviyye*, Merkezu'n-nûr, Terim, 2008, s. 262.

kendisinin tasarruf sahibi, temkin ve şühûd ehli bir zat olduğunu kabul ettiklerini aktarmıştır.²⁴⁷

Terim’de ölene kadar tedris ve irşad faaliyetlerine devam eden Şeyh Abdullah, uzak ve yakın diyarlardan gelen öğrencilere medrese eğitimi vermiş, tarikat ve hakikat ilimlerini de anlatmaya gayret göstermiştir. Üç oğlu Ali, Muhammed ve Ahmed b. Abdullah, Muhammed b. Ali Mevlâ’d-Devîle, Ahmed b. Abdurrahman, Şeyh Ali b. Silm, Şeyh Fadl b. Muhammed Bâ fadl, Muhammed b. Ebû Bekir Bâ İ’bâd, Şeyh Muhammed b. Ali Bâ Şuayb el-Ensârî, Şeyh Muhammed b. Ali el-Hatîb, önemli bazı öğrencileri ve hırka giydirdiği zatlardandır.²⁴⁸

731/1330 yılında Terim’de vefat eden Abdullah b. Alevî dedesi el-Fakîhu’l-Mukaddem’in yanında defnedilmiştir.²⁴⁹ Doksan küsur yıl yaşayan Abdullah b. Alevî, Bâ Alevî ailesinin en uzun yaşayan aile ferdidir.²⁵⁰

2.2.4. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Ali (Mevlâ’d-Devîle) (ö. 765/1363)

Mevlâ’d-Devîle lakabıyla meşhur olan bu zat, Terim’de doğmuş ve orada hayatını devam ettirmiştir. Küçük yaşlarda babası vefat ettiğinden amcası Abdullah b. Alevî onu büyütmüş, mânevî terbiyesiyle yakından ilgilenerek, ona tarikat hırkası

²⁴⁷ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 187-188; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 228.

²⁴⁸ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 186; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 229-230; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 124.

²⁴⁹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 231; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 124.

²⁵⁰ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 188-192; Alevî Şeyh b. Muhammed Cifrî, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye ve’l-esrâri’l-vehbiyyeti’l-ğaybiyye*, Terim li’d-dirâseti ve’n-neşr, Terim, h. 1281, s. 135.

giydirmiştir.²⁵¹ Mekke ve Medine’de bulunarak bazı arif ve fakihlerden istifade etmiştir. İlim tahsiline dair hakkında herhangi bir rivâyet tespit edilememiştir.²⁵²

Muhammed b. Ali üç önemli haslete sahip olduğunu bildirmiştir. Ölümün Allah ile buluşmak olduğunu, bundan dolayı da ölümden nefret etmediğini, fakirlikten korkmadığını ve maddi imkânsızlığına rağmen misafir ağırlamayı sevdiğini belirtmiştir.²⁵³ Şeyh Abdulkadir Ayderûs, Muhammed b. Ali Mevlâ’d-Devile’nin ümmî olduğunu, buna rağmen tasavvufun hakikatlerine vâkıf olduğunu dile getirmiştir. Ümmî olan bu zatın, ilim meclislerinde herkesi şaşırtacak şekilde ilim sahibi kişiler gibi sözler sarf etmesi, insanlarda onun ilmî ledüne sahip olduğu kanaati uyandırmıştır.²⁵⁴ Ölümüne kadar hayatını ibadet ve taat ile geçiren Muhammed b. Ali, hicri 765 yılında vefat etmiş ve Terim’de bulunan Zenbel kabristanına defnedilmiştir.²⁵⁵

2.2.5. Ebû Bekir b. Sâlim (Sâhibu’l-‘Înât) (ö. 992/1584)

919/1513 yılında Terim’de dünyaya gelen Şeyh Ebû Bekir genç yaşlarda Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş döneminin âlimlerinden Arapça ve dinî ilimleri tahsil etmiştir.²⁵⁶ Bâ Alevî ailesinin önemli özelliklerinden olan *İhyâu ‘Ulûmi’d-dîn*’i okuma geleneğini

²⁵¹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 253; Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 180; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘Ikdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1081.

²⁵² Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, I, 203.

²⁵³ Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 179.

²⁵⁴ Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 182.

²⁵⁵ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, I, 202-203.

²⁵⁶ Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi’l-mevâhib ve buğyetu matlabi’l-metâlib*, thk. Şeyh Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Lübnan, 2019, s. 5; Muhammed Ahmed Dernîka, *Mu‘cemu’l-müellifîne’s-sûfiyyîn*, el-Müessesetü’l-hadîse li’l-küttâb, Trablus-Lübnan, 2006, s. 30.

devam ettirmiş hatta hayatı boyunca kırk kez okuduğu ifade edilmiştir. Şâfî fıkından İmâm Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserini okumuş öğrencilerine de bu eseri okutmuştur. Tasavvuf ilminde de Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eseri üzerine yoğunlaşmıştır.²⁵⁷ Bu durum kendisinin hem şer'î hem de hakikat ilimlerini beraber ve dengeli bir şekilde öğrettiğini göstermektedir. Şeyh Ahmed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân, Seyyid Ahmed b. Alevî Bâ Cehdeb el-Alevî, Fakîh Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Sehl Bâ Kuşeyr, el-Kâdî Ahmed Şureyf Alevî Hard, Şeyh Ömer b. Abdullah Bâ Mahreme, Allâme Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir Bâ Şeybân, Şeyh Muhammed Ebû Hasan Muhammed b. Muhammed Bekrî gibi Hadremevt'in önde gelen âlimlerinden dersler almıştır.²⁵⁸

Kaynaklar, gençliğinde seyr u sülûk eğitime başlayarak riyâzet ve mücâhedelerini gayretli bir şekilde yerine getiren bir zat olduğunu, maksuda ulaşmanın önünde en büyük engel olarak gördüğü nefsi emmârenin ıslahı için yoğun çaba sarf ettiğini nakletmektedir. Aynı şekilde kaynaklar, sülûk eğitiminde halvet ve inziva yolunu seçtiğini, bu süreçte doksan gün aralıksız oruç tutarak vakitlerini ibadetle geçirdiğini, az yemek, az uyku ve az kelam prensiplerini hayata geçirmek suretiyle on beş sene boyunca süt, hurma ve kahve ile yetindiğini aktarmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁷ Anonim: Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir el-müntekâ min terâcimi hâvî cemî'l-me'fâhir Ebî Bekir b. Sâlim tâci'l-ekâbir*, y.y. ts., s. 28-30.

²⁵⁸ Ebû Bekir b. Sâlim, *Miftâhu's-serâir ve kenzu'z-zehâir*, haz. Abdullah b. Ahmed b. Abdullah Heddâr, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1965, s. 3; Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 33-36; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 27; Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir Kâf, *Hulâsatu'l-haber 'an ba'di e'yânî'l-karneyni''âşiri ve'l-hâdi 'aşer*, thk. Ömer b. Hâmid Geylânî, Dâru'l-minhâc, 2002, s. 80.

²⁵⁹ Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi'l-mevâhib* s. 5; Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 76-78.

Seyr u sülûk eğitiminde mesafe kat eden Şeyh Ebû Bekir çeşitli tariklerden tarikat hırkası giymiştir. İlk olarak babası Şeyh Sâlim'den aldığı birinci isnad zinciri el-Fakîhu'l-Mukaddem'e kadar geriye doğru şu şekildedir:

a. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Şeyh Sâlim, Şeyh Abdullah, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Abdullah ve Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Şeyh Muhammed Mevlâ'd-Devîle, Şeyh Ali b. Alevî-Şeyh Abdullah Bâ Alevî, Şeyh Alevî b. Şeyh Muhammed b. Ali (el-Üstâzu'l-Âzam/el-Fakîhu'l-Mukaddem).

Bâ Alevî tarikat silsilesinde bulunan Şihâbuddin Ahmed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'dan tarikat hırkasını giydiği ikinci tarikat silsilesi ise el-Fakîhu'l-Mukaddem'e kadar geriye doğru şu şekildedir:

b. Şeyh Ebû Bekir, Şeyh Ahmed, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Ali, Şeyh Ebû Bekir es-Sekrân, Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Şeyh Muhammed Mevlâ'd-Devîle, Şeyh Ali b. Alevî-Şeyh Abdullah Bâ Alevî, Şeyh Alevî b. Şeyh Muhammed b. Ali (el-Üstâzu'l-Âzam/el-Fakîhu'l-Mukaddem).

Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in, Şeyh Marûf'tan²⁶⁰ giydiği tarikat hırkası ise üçüncü tarikat silsilesini oluşturmaktadır. Bu silsile Bâ Alevî tarikatından bağımsız olup geriye doğru şu şekildedir:

c. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Ebû Muhammed Marûf b. Abdullah Bâ Cemmâl, Şeyh İbrahim b. Abdullah b. Ömer Bâ Hürmüz şeklinde devam edip seyyidu't-tâife ile

²⁶⁰ Şeyh Marûf kendisinin zâhir ve bâtın ilimlerinde önünü açan şeyhi olarak belirtilmiştir. Bkz. Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 46.

bilinen Cüneyd el-Bağdâdiye kadar uzanan silsiledir.²⁶¹ Diğer taraftan Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in yetiştirip tarikat hırkası giydirdiği otuz iki halifesi olduğu kaydedilmiştir.²⁶²

Kaynaklar incelendiğinde Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in hem gençlik yıllarında hem de halifelik aldıktan sonra Terim'in merkezinde yaşamadığı anlaşılmaktadır. Gençlik ve eğitim yıllarını Terim'e bağlı bir köy olan Lisk'te geçiren Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, eğitim, tedris, vaaz ve irşad faaliyetlerini yapmak maksadıyla Hadramevt bölgesine bağlı 'Înât'a göç etmiştir.²⁶³ Eğitim ve irşad faaliyetlerini yürütmek için mescid, medrese ve dergâhtan oluşan bir külliye inşa etmiştir.²⁶⁴ Asıl şöhretine buraya göç ettikten sonra ulaşmış, böylece 'Înât; Hadramevt, Aden ve Yemen'in sahil bölgeleri başta olmak üzere Suriye, Hindistan, Mısır gibi ülkelerden gelen öğrenci ve müridlerin uğrak yeri olmuştur. Geniş katılımlı sohbet meclisleri düzenlemiş özellikle çarşamba ve sabah namazından sonra verdiği derslerin yoğun ilgi gördüğü ifade edilmiştir. Buradaki medrese ve dergâhta yetişen zâhirî ve mânevî ilimlerde temayüz eden öğrencileri ile

²⁶¹ Söz konusu üç silsilenin geniş bilgisi için bkz. Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 61-66.

²⁶² Seyyid Ahmed b. Muhammed, Seyyid Abdurrahman b. Muhammed Cifrî, Seyyid Abdurrahman b. Ahmed el-Bayd, Şeyh Hasan b. Ahmed Bâ Şuayb, Şeyh Ahmed b. Sehl el-Yetîm bunların en meşhurları kabul edilmiştir. Diğer halifelerinin isimleri için bkz. Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 81- 92; Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi'l-mevâhib* s. 6.

²⁶³ Kelime zabtına bu şekilde ulaştığımız 'Înât, Hadramevt bölgesi'nin en meşhur yerleşim birimlerinden olup Terim'e on beş kilometre uzaklığındadır. Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Abdullah Heddâr, *el-Cevâhir fî menâkibi Şeyh Ebî Bekir tâci'l-ekâbir*, Dâru'l-fikri'l-hadîs, Kahire, 1971, s. 21.

²⁶⁴ Rûhu'l-Bilâd Câmisi olarak isimlendirilen Söz konuus mescid, günümüzde önemini hâlâ koruyan yerlerden biri olmuştur. İlim halkalarının düzenlendiği, zikir ve evrâdların çekildiği, bayram gecelerinin ihyâ edildiği önemli yerlerdendir. Bkz. Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi'l-mevâhib* s. 94.

müritlerini irşad vazifesi için uzak diyarlara göndermiştir.²⁶⁵ Her cuma namazından sonra ikinci vaktine kadar yaptığı ders ve vaazlara geniş katılımlar olmuş, vefatının ardından da cuma namazlarından sonra onun eserleri okunmak suretiyle bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.²⁶⁶

Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim tasavvuf ilmine dair pek çok eser kaleme almıştır. Bunların bazıları günümüze ulaşabilmiştir. Yazdığı önemli eserler şunlardır: Tarikat hakkında 27 yaşında yazdığı *Miftâhu's-serâir ve kenzu'z-zehâir*, akâid ve Kur'ân ilimleri hakkında hicrî 987 yılında kaleme aldığı *Mi'râcu'l-ervâh ve'l-menhecu'l-vaddâh* ve hicrî 991 yılında kaleme aldığı hakikat, marifet, keşf ve tecelli ilimlerini içeren *Fethu bâbi'l-mevâhib ve buğyetu matlabi'l-metâlib* adlı eseridir.²⁶⁷ Ayrıca kaynaklar, virdleri, ezkârları, *Divan'ı*²⁶⁸ *el-Fahriyye*” ismindeki kasidesi ile kerâmetlerini ele almıştır.²⁶⁹

²⁶⁵ Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 43-47.

²⁶⁶ Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 145-146.

²⁶⁷ Heddâr, Abdullah b. Ahmed b. Abdullah, *el-Cevâhir fî menâkibi Şeyh Ebî Bekir tâci'l-ekâbir*, s. 14; Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 109-110; Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi'l-mevâhib* s. 6; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 27-28; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Müessesetu't-târîhi'l-'arabî, İstanbul, 1951, I, 238.

²⁶⁸ İrşâd ve hahikat bilgilerini içeren divanı, Kaside-i fahriyye ile küçük ve büyük tâiyyelerden oluşan kaside çeşitlerini de içermektedir. Sâlik ve müritlere rehber teşkil eden bu divan ve diğer eserleri tasavvuf sahasında çalışan araştırmacılar için yol gösterici kaynaklar mesabesinde olduğunu ifade etmek gerekir. Bkz. Heddâr, Abdullah b. Ahmed b. Abdullah, *el-Cevâhir fî menâkibi Şeyh Ebî Bekir tâci'l-ekâbir*, s. 81.

²⁶⁹ Bkz. Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs, *Sebîlu'l-muhtedîn fî zikri edi'yeti ashâbi'l-yemîn*, Zâviyetu'l-Ayderûsiyyeti'l-ilmiyye, Terim, ts. s. 29; Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 110-143.

Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Yemen’de özellikle Zebîd ve Hadramevt bölgelerinde yetişen pek çok âlim ve sûfî gibi İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) fikirlerinden etkilenmiş, vahdet-i vücûd, hakikat-i Muhammediyye, insân-ı kâmil gibi konular üzerinde durmuş,²⁷⁰ *Mi’râcu’l-ervâh ve’l-menhecu’l-vaddâh* isimli eserini bu minvalde kaleme almıştır. Yine bir önceki paragrafta bahsettiğimiz Divan’ında “Ene’l-Ârş ve’l-kursî, Ene’l-levh” gibi vahdet-i vücûd düşüncesini andıran ifadelere rastlamak mümkündür. Kendisinin bu ifadeleri vahdet, sekr ve tecelli âleminde iken sarf ettiğini, kesret, sahv ve beşeriyet sıfatlarına döndüğünde ise bu ifadelerinden ötürü mazur görülmesinin gerektiğini ifade ettiği aktarılmıştır.²⁷¹

Hakkında menâkıb türünde yirmi üç eser yazılan Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim,²⁷² hicrî 992 yılında ‘Înât’da vefat etmiş ve orada defnedilerek kabri üzerine geniş bir kubbe inşa edilmiştir.²⁷³ Vefatından sonra geriye bıraktığı evlatları ile aile oldukça genişlemiş Âlu Huseyn, Âlu Hâmid, Âlu Mihdâr, Âlu Şeyhân, Âlu Şeyh gibi çeşitli boy ve kabilelere ayrılmıştır.²⁷⁴ Sadece Yemen’de ikamet etmeyen Benî Sâlim ailesi, Hicaz bölgesi başta olmak üzere Güney doğu Asya, Doğu Afrika gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

²⁷⁰ Mehmet Yıldız, “*Ebû Bekir b. Sâlim*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, I, 362.

²⁷¹ Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, y.y.y. ts. s. 104.

²⁷² *En-Nehru’l-mevrûd fî menâkibi’ş-Şeyh Ebî Bekir fahri’l-vucûd, el-Cevâhir ve’d-durer fî tercemeti’ş-Şeyh Ebî Bekir, Faydu’l-cûd fî sîreti fahri’l-vucûd*, bunlardan bazılarıdır. Kaleme alınan söz konusu eser ve yazarları için bkz. Ebû Bekir b. Sâlim, *Miftâhu’s-serâir ve kenzu’z-zehâir*, s. 7-10.

²⁷³ Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi’l-mevâhib* s. 6; Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 533-533; Hıbsî, Abdullah b. Muhammed, *es-Sûfiyye ve’l-fukahâ’ fî’l-Yemen*, s. 20.

²⁷⁴ Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi’l-mevâhib*, s. 5-6.

Muhammed b. Ali'nin Medyeniyye tarikatının şeyhi Ebû Medyen el-Mağribî'nin gönderdiği hırkayı giymesiyle başlayan tesis dönemi, böylece Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim ile nihayete ermiştir. Bu dönemde ailenin şer'î ilimlere önem vermeye devam etmesiyle beraber artık kurumsal anlamda tarikat haline dönüştüğünü görmek mümkündür. Bu dönemde de ailenin önde gelenlerinin Mekke ve Medine ile bağlarını koparmadığı, buralara gelerek bir süre yaşadıkları görülmektedir. İlk dönemden farklı olarak özellikle ileride postişin olacak şeyhlerin mutlaka seyr u sülûk eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır. Tarikat şeyhlerinin sadece Terim'in merkezinde kalmadıkları çevre köylere yerleşerek buralarda da degâh ve mescidler inşa ettikleri görülmektedir. Bu dönemin en önemli diğer bir özelliği ise artık telif hareketinin başlamış olmasıdır. Tasavvuf şeyhleri özellikle tarikatın âdâp, usûl ve erkânına yönelik eserler kaleme almışlardır.

Bâ Alevî tarikatında kolların oluşmaya başlaması, bu dönemin diğer bir özelliğini oluşturmaktadır. Nitekim tarikatın bel kemiğini oluşturan ve dünyanın farklı bölgelerine yayılmasına büyük katkıları olan Âlu's-Sakkâf, Ayderûsiyye ve Attâsiyye bu dönemde ortaya çıkan önemli kollardır. Bu kollar, kurucuları ve önemli bazı şahsiyetleri çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı olarak ele alınacağından burada yer verilmemiştir.

2.3. TECDÎD DÖNEMİ (HİCRÎ XII. – XIV. YÜZYILLAR)

Bu dönem hicrî on ikinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Daha önceki asırlarda şeyh ve seyyid lakapları ile anılan Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, bu dönemde genellikle habîb lakabı ile anılmışlardır.²⁷⁵ Bu dönemin en önemli özelliği Abdullah Haddâd'ın tarikata getirdiği yeni düşüncelerdir.

²⁷⁵ Muhammed Şâtirî, *Sîretu'selef min Benî Alevî*, s. 44; Mustafâ Hasan Bedevî, *el-Îmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera'l-hicrî sîretuhu ve menhecuhu*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994, s. 37.

Haddâd, artan gündelik uğraşlardan dolayı insanların riyâzet ve mücâhede gibi ağır şartları olan uygulamaları yerine getiremeyeceği kanaatine varmıştır. Sülûk eğitiminde tarikata yeni prensipler kazandırarak, döneminin insanının helal ve harama dikkat etmesi, insanlara yardım etme, nafîle ibadetlere riâyet etme gibi dinî sade düzeyde yaşamasını, riyâzet ve mücâhede olarak değerlendirebileceğini savunmuştur. Seyr u sülûk aşamasındaki sâliklerin görevlerinin hafifletilmesi, her salike aynı vazifelerin yüklenmemesi, îmânî konulara yoğunlaşılması onun öğretilerinin temelini oluşturmaktadır. Haddâd, bu prensiplerle seyr u sülûku kolaylaştırdığı için tarikatı daha geniş kitlelere hitap edebilecek hâle getirmiş bu sebeple kendisi Yemen halkının tarikatı anlamındaki “Tarikatu Ehli’l-Yemen” ismini de kendi yolu için kullanmıştır. Bu sebeple tarikatın müceddidi olarak kabul edilmiştir.²⁷⁶ İmam Haddâd’ın eserleri, düşünceleri, şiir ve tavsiyeleri tarikat içerisinde büyük bir etki uyandırmış ve geniş bir coğrafyaya yayılan Bâ Alevîler’in tamamı kendisinden sonra onun virdlerini okumuşlardır.²⁷⁷

Bu dönemin öne çıkan bir diğer özelliği de Yemen dışına seyahat rotalarının artmasıdır. Bâ Alevîler’in irşad ve tebliğ vazifesi için gittikleri Hicaz ve Hindistan’a ek olarak Pasifik Okyanusu Adaları, Uzak Doğu, Doğu Afrika’ya da yönelmişlerdir. Diğer

²⁷⁶ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 350; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 21; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 350; Bedevî, *el-İmâmu’l-Haddâd: Müceddidu’l-karnî’s-sânî ‘aşera*, s. 105.

²⁷⁷ Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 21; Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Metâli’u’l-is‘âd fî nazmi sîreti’l-imâmi’l-Haddâd*, Dâru Makâmî’l-mâmi’l-Haddâd, Terim, ts. s. 16-17.

taftan Filipinler, Endonezya ve Malezya’da İslâm dinini yayma gayreti göstermişlerdir.²⁷⁸

İlk iki dönemde olduğu gibi bu dönemde de ilim tedrisata önem verilmiştir. Telif hareketinin de ivme kazandığı bu dönemde tasavvuf alanında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bir önceki dönemde kurulan kollar bu dönemde daha fazla genişlemiş, aralarından pek çok âlim ve sûfî kişi yetişmiştir. Bunlar arasında tarikatın müceddidi olarak kabul edilen Abdullah b. Alevî Haddâd (ö. 1132/1720), oğlu Hasan b. Abdullah Haddâd (ö. 1132/1720), öğrenci ve haifelerinden olan Ahmed b. Zeyn Hibşî (ö. 1144/1731), Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh (Allâmetu’d-dünya) (ö. 1162/1748), Muhammed b. Zeyn b. Sumayt (ö. 1172/1758), Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir (1272/1855) ve Hasan b. Salih Bahr Cifrî’yi (ö. 1273/1856) saymak mümkündür.

2.3.1. Abdullah b. Alevî Haddâd (ö. 1132/1720)

Kaynaklarda kutbu’l-irşad, şeyhu’l-İslâm olarak geçen Abdullah Haddâd 1044/1634 yılında Terim’de dünyaya gelmiştir.²⁷⁹ Henüz üç veya dört yaşında iken

²⁷⁸ Muhammed Şâtirî, *Sîretu’s-selef min Benî Alevî*, ss. 44-50; Muhammed Abdulmecîd b. Muhammed, *İmdâdu’l-fuâd bimenâkibi kutbi’l-irşâd*, Dâru’l-kalem, Hindistan, ts. s. 50.

²⁷⁹ Bazı salih kimseler doğum tarihini belirtmek üzere “Vulide bi Terim İmâmun Kerîm”, Mikân b. Muhyiddin el- Milîbârî de eş-Şemsu kad talaet (eş-Şemsu= 431+ kad=104+ talaet=509 toplam: 1044) ifadelerini not düşmüşlerdir. Muhammed Halil b. Ali Murâdî, *Silku’d-durer fî a’yânî’l-karnî’s-sânî ‘aşer*, Dâru İbn Hazım, Beyrut, 1988, III, 91; Abdullah b. Muhammed b. Hâmid b. Ömer Sakkâf, *Târîhu’s-suarâi’l-Hadramiyyîn*, Matbaatu’l-‘ulûm bi şârii’l-Halîc, y.y.y., h. 1356, II, 25; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu’l-eşvâki’l-kaviyye*, s. 38; Abdullah Muhammed Hibşî, *Masâdiru’l-fikri’l-İslâmî fî l-Yemen*, el-Mecmeu’s-sakâfî, Abudabi, 2004, s. 349; Muhammed Abdulmecîd, *İmdâdu’l-fuâd bimenâkibi kutbi’l-irşâd*, s. 51.

çiçek hastalığına yakalanması gözlerini kaybetmesine neden olmuştur. Buna rağmen babasının teşviği ile Ahmed b. Muhammed Belhâc'ın gözetiminde Kurân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarını zâhiri ilimlerin tahsili ile geçiren İmâm Abdullah, diğer taraftan da ibadet, riyâzet ve mücâhede ile mânevî eğitimini sürdürmüştür.²⁸⁰

Bâ Alevî tarikatındaki geleneklere uygun olarak babasının hakikat ilimlerinden önce şariat ilimlerini öğrenmesini istemesi üzerine Kâdı Sehl b. Ahmed Bâ Hasan, Abdullah b. Ahmed Bel Fakîh gibi döneminin önde gelen âlimlerinden İslâmî ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra İmâm Gazzâlî'nin eserleri başta olmak üzere, İbn Atâullah'ın *Letâîfü'l-minen*, Bâ Alevî tarikat pirlerinin menâkıbnâmeleri ile mânevî zevk ehlinin divan ve eserlerini öğrencilerinden dinlemiştir.²⁸¹ İmâm Abdullah'ın, cehr-i zikre katıldığı, muhabbet ve vecd meşrepli bir şahsiyet olduğu ifade edilmiştir.

Abdullah b. Alevî Haddâd'ın gerek ilim tahsili gerekse ibadette gösterdiği üstün gayret ve çabası ârif zatların dikkatini çekmiş bu sebeple onun yetişmesine özen göstermişlerdir. Nitekim hâl ehli birinin “ O, Allah'ın rahmeti ve tevfiği ile asıl fitrat ve kemâl üzerine yetişmiş, müstakîm bir zattır.” ifadesini kullanmıştır.²⁸² Basiret ve tebettül ehli kişilerde görülen bazı özellikler kendisinde de görüldüğü ve halvete sık sık

²⁸⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 181; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 30-44; Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidü'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 39-42; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 568.

²⁸¹ İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 6; Ahmed b. Zeyn el-Alevî Hıbşî, *Sebîlu'r-ruşdi ve'l-hidâye ilâ şerhi'l-ebyâti'l-manzûmeti fî vasiyyeti ehli'l-bidâye*, Dâru makâmî'l-İmâm Ahmed b. Zeyn, el-Havta, 2008, s. ث.

²⁸² İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 39.

girdiği aktarılmıştır. Rabbi ile ünsiyet kurmak adına Terim'in تنها ve sakin bölgelerine çıkarak “Ünsiyet lezzetine nail olmak için Allah ile başbaşa kalmayı seviyorum.” ifadelerini sıkça kullanmıştır.²⁸³

Öğrencisi Muhammed b. Zeyn b. Sumayt'ın Abdullah Haddâd'dan bizzat aktardığına göre yaklaşık yüz kırk kişiden tarikat hırkası giydiğini belirtmiştir. Bunlardan bazılarıyla bir araya gelerek, bazılarıyla da mektuplaşma yoluyla hırka giydiğini ifade etmektedir. Abdullah b. Haddâd'ın hayatı boyunca Yemen'den hiç çıkmadığı düşünülürse hırkaları çoğunlukla mektup yoluyla giydiği muhtemeldir. Yine bunlar arasında sadece Bâ Alevîler'in olmadığı farklı tarikat şeyhlerinden de hırka giydiğini söylemektedir. Haddâd'ın kendisinden tarikat hırkası giydiği ve en önemli kişilerden gördüğü biri Melâmiyye tarikatından olan 'Ukayl b. Abdurrahman b. 'Ukayl Sakkâf'tır²⁸⁴ (ö. 1100/1688). Haddâd'ın tarikat hırkasını giydiği bir diğer şeyhi de 'Ayniyye adlı menzûmesinde ehl-i yakîn olarak vasıflandırdığı Hurayda'da ikamet eden Şeyh Ömer b. Abdurrahman Attâs'tır.²⁸⁵ Attâs, kendisiyle musafaha etmiş, Attâsiyye

²⁸³ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 866; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 44.

²⁸⁴ İmâm Haddâd'a tarikat hırkasını giydirirken, “Şimdiye kadar senden başka kimseye hırka giydirmedim.” ifadesini kullanmıştır. Daha sonra başkasına da hırka giydirdiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bkz. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 210; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 867.

²⁸⁵ Hicrî 1071 yılında gerçekleşen bu tören, Şeyh Ömer Attâs'ın ikamet yeri olan Hurayda'da Attâs'ın İmâm Haddâd'a sarığını giydirmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca kendisine tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunmasını sıkıca tembihlediğini aktarmıştır. Bkz. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 213; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 32.

kolunda tahkîm esnasında uygulanan kelime-i tevhid telkininde bulunmuştur.²⁸⁶ Mekke’de ikamet eden ve mektuplaşma yoluyla tasavvuf icazetini aldığı Muhammed b. Alevî Bâ Alevî Sakkâf’tır.²⁸⁷ İmâm Haddâd, zikredilen şeyhlerinin yanı sıra mânevî yoldan yani üveysîlik yoluyla da el-Fakîhu’l-Mukaddem, Şeyh Abdulkadir Geylânî, Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Şeyh Ömer Mihdâr ve Şeyh Abdullah Ayderûs’tan da icazet aldığını aktarmıştır. Abdullah Haddâd’ın halifesi ve öğrencisi olan Muhammed b. Zeyn b. Sumayt *Gâyetü’l-kasdi ve’l-murâd* adlı eserinde, diğer bir halife ve öğrencisi olan Ahmed b. Zeyn Hibşî manzum bir şekilde kaleme aldığı *el-Mesleku’s-seviyy* adlı eserinde Ayderûs b. Ömer Hibşî ise *‘İkdu’l-cevâhîr* adlı isnad eserinde İmâm Haddâd’ın tarikat hırkası giydiği şeyhlerinin bütün senet ve silsilelerini detaylı bir şekilde aktarmışlardır.²⁸⁸

Abdullah Haddâd, Bâ Alevî mensupları başta olmak üzere Yemen, Hicaz, Irak, Suriye ve Hindistan gibi farklı coğrafyalardan birçok kişiye tarikat hırkası giydirmiştir.

²⁸⁶ Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 261-263; Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân, *Cevâhiru’l-enfâs ve zahâiru’l-ermâs fî menâkibi’l-habîb Ali bin Hasan bin Abdullah Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., el-Ehsâ’, h. 1431, s. 314; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü’l-kasdi ve’l-murâd*, I, 210.

²⁸⁷ Tarikat hırkası giydiği diğer şeyhlerin isimleri ve hayat hikâyeleri için bkz. Muhammed b. Zeyn b. Alevî b. Sumayt, *Behcetü’z-zamân ve selvetü’l-ehzân fî zikri tâifein min’l-a’yân ve’l-ashâb ve’l-akrân*, Matbaatu İsa’l-bâbî el-Halebî, ts., s. 216; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü’l-kasdi ve’l-murâd*, I, 210; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 865-870; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târihu’ş-şuarâi’l-Hadramiyyîn*, II, 26; Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 256-266.

²⁸⁸ Şeyhlerinin senet zincirine ulaşmak için bkz. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü’l-kasdi ve’l-murâd*, I, 219-223; Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hibşî, *el-Mesleku’s-seviyy fî cemi’ fevâide mühimmetin mine’l-meşrei’r-revî*, Dâru makâmi’l-imâm Ahmed b. Zeyn, Havta-Hadramevt, 2004, s. 299-301; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 871- 906.

Mutlak ictihâd mertebesine ulaştığı ifade edilen ve daha önce Bâ Alevî şeyhlerinin hiçbirinde gerçekleşmeyen bir durum olan bütün ailenin kollarına mensup kişilere ders verme ve hırka giydirme hadisesi, sadece kendisinde vaki olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁹ Hac farızası dışında Yemen sınırlarından çıkmayan, buna rağmen Bâ Alevî tarikatı ve öğretilerinin bu denli geniş coğrafyaya yayabilmesi son derece önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.²⁹⁰ Muhammed b. Zeyn b. Sumayt (ö. 1172-1759), Abdullah Haddâd'tan tasavvuf icazetini alanları en geniş şekilde ele alan kişidir. Nitekim *Behcetü'z-zamân ve selvetü'l-ehzân* isimli eserinde, Abdullah Haddâd'ın kendilerine hırka giydirdiği kişileri kaleme almış, aynı zamanda onlar hakkında kısa menkıbevi bilgiler de vermiştir. Çalışmanın sınırlarını aşmamak adına burada öne çıkan birkaç halifesini zikretmekle yetineceğiz. Bunlardan biri onun önde gelen halifelerden kabul edilen ve kendisine kırk yıl boyunca öğrencilik yapmış olan Ahmed b. Zeyn Hibşî'dir.²⁹¹ Babalarından tarikat hırkası giyen oğulları Hasan b. Abdullah (ö. 1188/1774) ile Alevî b. Abdullah Haddâd ise medrese, dergâh ve diğer hayrî hizmetlerini babalarından sonra devam ettirmişler ve onun yerine geçmişlerdir.²⁹² Abdullah Haddâd'ın hayatı ve menkıbelerini *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd* adındaki iki ciltlik eserinde kaleme alan Muhammed b. Zeyn b. Sumayt (ö. 1172/1758), Ömer b.

²⁸⁹ İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 228-229; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletü'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 39; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 25.

²⁹⁰ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 27.

²⁹¹ Kısa hayat tercümesine çalışmamızın üçüncü bölümünde yer alan Âlu Hibşî başlığı altında yer verilmiştir.

²⁹² Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidü'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 173-176.

Abdurrahman el-Bâr Alevî (ö. 1158/1745), Ömer b. Hâmid b. Alevî, Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh (ö. 1162/1749) diğer önemli halifelerindendir.²⁹³

Hadramevt bölgesinde yaşanan sosyal gelişmelere de kayıtsız kalmayan Haddâd, rızâ-i ilâhî doğrultusunda vaazlar vererek aralarında husumet bulunan aşiret ve kabileler arasında sulh anlaşmaları yapar, makam ve mevki sahiplerine nasihat ederdi. Toplumu cehaletten kurtaran merkezler olarak gördüğü mescid ve medreselerin inşasına da katkısı olan bir zat olmuştur.²⁹⁴

Öte yandan Abdullah Haddâd sadece ilim ve irşadla uğraştığı sakin bir hayat yaşayamamıştır. İçerisinde bulunduğu yüzyıl Yemen’de merkezi otoritenin zayıfladığı ve yerel kabilelerin kendi arasında iktidar mücadelesi verdiği bir dönem olmuştur. O dönemde Yemen’e hâkim olan Kesîrîlerin gücünün zayıflamasının ardından, Yâfîler Hadramevt bölgesinde nüfuzlarını artırmışlardır. Bâ Alevî ailesi Kesîrîleri desteklemesinden dolayı Yâfîlerin baskısı altında kalmışlardır. Bu baskılardan bunalan Haddâd, Hicrî 1099 yılında Terim’in doğusunda bulunan Hâvî’ye göç etme durumunda kalmıştır.²⁹⁵ Hayatının geri kalan kısmını Hâvî’de geçirmiştir.

²⁹³ Abdullah Haddâd’ın diğer halifeleri ve kısa hayat tercümeleri için bkz. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü’z-zamân ve selvetü’l-ehzân*, s. 131-326.

²⁹⁴ Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletü’l-eşvâki’l-kaviyye*, s. 41; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu’ş-şuarâi’l-Hadramiyyîn*, II, 28; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 568.

²⁹⁵ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 569; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu’ş-şuarâi’l-Hadramiyyîn*, II, 29; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletü’l-eşvâki’l-kaviyye*, s. 41.

Haddâd, vefatına kadar pek çok eser kaleme almıştır. Kaybettiği görme yetisinden dolayı eserlerini imlâ ettirmiştir. Kolay ve anlaşılır, aynı zamanda da belîğ bir üslup kullanan İmâm Haddâd'ın²⁹⁶ eser ve virdleri, hayatından sonra farklı dillere çevrilmiş olup günümüzde Kenya, Tanzanya, Endonezya, Malezya, Singapur hatta Avrupa'da bile okunmaktadır.²⁹⁷ Eserlerinden bazıları şunlardır:

- *Risâletu'l-müzâkere,*
- *Risâletu'l-mu'âvene ve'l-muzâhera ve'l-müvâzera,*
- *ed-Dürri'l-manzûm li-zevi'l-'uḳûl ve'l-fühûm (Divânu'l-İmam Haddâd),*
- *el-Fusûlü'l-'ilmiyye ve'l-usûlu'l-hikemiyye,*
- *ed-Da'vetu't-tâmme ve't-tezkiratu'l-'âmme,*
- *Sebîlu'l-iddikâr,*
- *İthâfu's-sâil bi cevâbi's-sâil,*
- *Âdâbu sülûki'l-mürîd,*
- *en-Nesâihu'd-dîniyye ve'l-vasâyâ'l-imâniyye,*
- *en-Nefâisu'l-ulviyyeti fî'l-mesâili's-sûfiyye,*
- *el-Hikem,*
- *Tesbîtu'l-fuâd bi zikri kelâmi mecâlisi'l-İmâm Abdullah b. Alevî Haddâd,*

²⁹⁶ Büşra Betül Punar, *Abdullah b. Alevî Haddâd: hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 35-46.

²⁹⁷ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-şuarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 28; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 21.

- *el-Mukâtebât, (Mektuplar, toplanıp iki cilt halinde yayımlanmıştır).*
- *Miftâhu's-sa'âde ve'l-felâh fî ezkâri'l-mesêi ve's-sabâh.*²⁹⁸

Hayatını ilme, tebliğ ve irşada adayan, tarikata kazandırdığı yeni prensiplerden dolayı Bâ Alevî tarikatının müceddidi olarak anılan Abdullah Haddâd, Hicrî 1132/1720 yılında Hâvî'de vefat etmiş, naaşı Terim'deki Zenbel kabristanına defnedilmiştir.²⁹⁹

2.3.2. Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir (ö. 1272/1855)

Haddâd'tan sonra şeyhliğe oğlu Hasan b. Abdullah Haddâd, Ardından Ahmed b. Hasan Haddâd gelmektedir. Bunlardan sonra şeyh olan Ömer b. Sakkâf b. Muhammed Sakkâf Bâ Alevîler'in temsilcisi olmuştur. Hayatı hakkında detaylı bilgilere ulaşamadığımızdan, halefi Ahmed b. Tâhir b. Hüseyin'i ele alacağız.

Ahmed b. Hüseyin b. Tâhir 1191/1777 yılında Terim'de dünyaya gelmiştir. Soyu Muhammed b. Ali'nin amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât'a dayanmaktadır. Terim ve Sey'ûn'daki eğitiminin ardından Mekke ve Medine'de bulunmuş, döneminin

²⁹⁸ Eserleri mühtevaları ve diğer bilgiler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 24; Bedevî, *el-Îmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 163-169; Muhammed İsa Salihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsi'l-'arabiyyi'l-matbû'*, Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-'arabiyye, Kahire, 1993, II, 167-168; Muhammed Abdulmecîd, *İmdâdu'l-fuâd bimenâkibi kutbi'l-irşâd*, s. 454-455; Büşra Betül Pınar, *Abdullah b. Alevî Haddâd: hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ünstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

²⁹⁹ Murâdî, *Silku'd-durer*, III, 93; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 42; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut, 2002, IV, 104; Bedevî, *el-Îmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 171-172.

önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Seyr u sülûk eğitiminin ardından Ömer b. Sakkâf b. Muhammed Sakkâf'tan tarikat hırkasını giyerek irşad vazifesine başlamıştır. Medrese ve dergâh faaliyetlerini beraber yürütmüş, bu minvalde pek çok öğrenci yetiştirdiği gibi tarikatın önemli simalarından Abdullah b. Ömer b. Yahya, Ayderûs b. Ömer Hıbsî, Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân, Mekke müftüsü Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah Hıbsî gibi bazı zatlara hırka giydirmiş ve zikir telkininde bulunmuştur.³⁰⁰ Görüldüğünde Allah'ı hatırlatan bir zat olduğu aktarılan Şeyh Abdullah,³⁰¹ İslâmî ilimlerde velûd bir yazardır. Şâfiî fıkında *Silmu't-tevfîk ilâ muhabbetillâhi 'lâ't-tahkîk*, Arapça gramerinde *Miftâhu'l-i'râb*, akâid ile ilgili *el-İfâde bi ta'rîfi'l-âdeti*, tasavvuf alanında ise *Tezkiratu'n-nefsi ve'l-ihvân bi âyâtin mine'l-Kur'ân ve ehâdis seyyidi veledi Adnân*, *el-Vasiyyetu'l-kübra*, *Resâilu ve vasâyâ ve ferâid ve fevâid min fethi cemîli'l-'avâid* ile bir *Dîvân* kaleme almıştır.³⁰² Bunlar dışında bazı risâleler de yazmıştır. Daru'l-hâvî yirmi üç risâlesini toplayarak *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî* isimli eserde halinde yayınlamıştır.

Daha önce temas ettiğimiz gibi Yâfiîlerin etkisi bölgede devam etmektedir. Bu sebeple Haddâd gibi, Şeyh Abdullah b. Tâhir de 1210 yılında ailesiyle birlikte Terim'den Mesîle'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Kardeşi Şeyh Tâhir'in liderliğinde,

³⁰⁰ Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2008, s. 5-6; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 447.

³⁰¹ Ali b. Muhammed b. Hüseyin Hıbsî, *Kunûzu's-saâdeti'l-ebediyyeti fi'l-enfâsi'l-'aliyyeti'l-hıbsiyye*, thk. Muhsin b. Abdullah b. Musin Sakkâf, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, ts. s. 131.

³⁰² Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-şuarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 171; Yusuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-matbûâti'l-arabiyyeti ve'l-mu'arrebeti*, Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts., I, 518.

fitne ve baskıların bitirilmesi, bölgede barışın sağlanması adına 1225 yılında Yâfîlere başkaldıran Bâ Alevîler'in başında gelmektedir.³⁰³

2.3.3. Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî (ö. 1273/1856)

1191 yılında Hadramevt'in Havta köyünde dünyaya gelen Şey Hasan,³⁰⁴ Bâ Alevîler'in Cifrî kolundan olup Ahmed b. Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) soyundan gelmektedir. Henüz iki yaşında iken babasını kaybetmiş, eğitimiyle anne ve dedesi ilgilenmiştir. Tahsil hayatını Hadramevt'in Terim, Sey'ûn ve Zî Asbah bölgelerinde, döneminin önde gelen âlimlerinin yanında tamamlamıştır.³⁰⁵ Daha sonra tedris hayatına başlayan Şeyh Hasan, şeriat ve hakikat ilimlerine dair dersler vermiş, ilmî müzakereleri tilâvetten evlâ görmüş, daha sonraları Hadramevt'in âlim ve sûfilerinden olacak pek çok kişiyi yetiştirmiştir. Seyyid Hâmid b. Ömer Sakkâf, Seyyid Muhsin b. Alevî bunlardan bazılarıdır. Zamanının meşhur âlimleri arasında kabul edilen Şeyh Hasan'ın, *Salâtu'l-mukarrabîn* isimli eser kaleme aldığı, irşad mahiyetinde mektup ve tavsiyeler yazdığı, âyetlere işârî tefsir yaptığı aktarılmaktadır.³⁰⁶

³⁰³ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu 'ş-şuarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 167-170.

³⁰⁴ Babasının çok kez deniz yolculuğu yaptığından dolayı El-Bahr lakabı ile anılmıştır. Daha sonra onun soyundan gelen kişiler de söz konusu lakap ile bilinmişlerdir. Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî, *el-Mu'cemu'l-latîf li esbâbi'l-alkâbi ve'l-kinâ fi'n-nesebi 'ş-şerîf li kabâile ve butûni's-sâdâti benî Alevî, Âlemu'l-ma'rife*, Cidde, 1986, s. 57.

³⁰⁵ Abdullah b. Sa'd b. Sumayr Hadramî, *Kilâdetu'n-nehr fi menâkibi'l-Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, Dâru't-turâs, Terim, ts. I, 22-30; Abdurrahman b. Ali b. Ömer Sakkâf, *el-Barku'l-mudîu mine'l-kelâmi'n-nesrî ve 'ş-şî'rî li'l-imâm Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, San'a, 2013, s. 4.

³⁰⁶ Hadramî, Abdullah b. Sa'd b. Sumayr, *Kilâdetu'n-nehr fi menâkibi'l-Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, I, 31-43. Ayrıca Mekke'e emirine irşad mahiyetinde yazdığı metubu için bkz. http://batheebcultural.blogspot.com/2019/03/1273_26.html. Erişim tarihi: 20.01.2022.

Öğrencilerinden olan Abdurrahman b. Ali b. Ömer Sakkâf, Şeyh Hasan b. Salih'in hayatını, menkıbelerini, mektup ve nasihatlerini ile virdlerini *el-Barku'l-mudîu mine'l-kelâmi'n-nesrî ve's-şî'rî li'l-imâm Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî* isimli eserde toplamıştır.³⁰⁷

Gençliğinde başladığı seyr u sülûk eğitimini şeriat kuralları içerisinde devam ettirmiş, azimetle amel etmeye gayret gösterdiği ifade edilmiştir. Kabz ve bast hallerinin kendisinde görüldüğü, ledün ilme sahip bir zat olduğu aktarılmıştır. “Allah benimledir, Allah beni müşâhede ediyor, Allah bana nazar ediyor.” şeklindeki ifadeleri sık kullanması mürâkabe ehli bir zat olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰⁸ Sülûkunu tamamlamasının ardından Ömer b. Sakkâf Sakkâf, Ömer b. Zeyn b. Sumayt, Seyyid Şeyh b. Muhammed Cifrî ve Ömer b. Abdurrahman el-Bârr gibi tarikatın önde gelen şeyhlerinden tarikat hırkası giymiştir.³⁰⁹

Şeyh Hasan öğrenci yetiştirme ve irşad faaliyetlerinin yanında bölgedeki gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Daha önce ifade edilen Yâfîlerin Hadramevt'deki siyasi etki ve baskılarına kendisi de karşı durmuştur. Bölgedeki nüfuzunu kullanmış, mücadeleye fiili olarak katılarak maddi menevi desteklerde bulunmuştur.³¹⁰ Aynı şekilde Hadramevt'in Şibâm bölgesinde Mekârimelere³¹¹ karşı koyarak askerlerin

³⁰⁷ Diğer önemli öğrencileri için bkz. Sakkâf, Abdurrahman b. Ali b. Ömer, *el-Barku'l-mudîu*, s. 18.

³⁰⁸ Hadramî, Abdullah b. Sa'd b. Sumayr, *Kilâdetu'n-nehr fî menâkibi'l-Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, I, 42-53.

³⁰⁹ Diğer şeyhleri için bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 434-435; Sakkâf, Abdurrahman b. Ali b. Ömer, *el-Barku'l-mudîu*, s. 17.

³¹⁰ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 152.

³¹¹ Şîf fırkalarından olan İsmâiliyyenin bir koludur.

komutanlık görevinde bulunmuş saldırıları püskürtmüştür.³¹² Yerine oğlu Abdullah'ı Bâ Alevîler'in Zî Asbah'taki temsilcisi şeklinde halife olarak bırakan Şeyh Hasan, 1273 yılında Hadramevt'in Zî Asbah köyünde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.³¹³

Bâ Alevîler Abdullah Haddâd ile birlikte tecdit dönemine girmişlerdir. Bu dönemde seyr u sülûk konusunda daha esnek olunmuş tarikatın daha geniş kitleler tarafından benimsenmesi için imanî konulara ağırlık verilmiştir. Haddâd geniş bir coğrafyaya yayılan bütün Bâ Alevîler üzerinde güçlü bir tesir oluşturmuş, onun viridler tüm müntesipler tarafından okunmaya başlanmıştır. Bu dönemin diğer bir özelliği bölgede siyasi kargaşaların baş göstermesidir. Kesîrîlerin gücünü kaybetmesi sonucunda Yâfîler Hadramevt bölgesinde etkili olmaya başlamış, Bâ Alevî şeyhleri zaman zaman Terim'i terk etmek zorunda kalmışlardır. Bâ Alevîler'in Yâfîlere karşı koyup net bir tavır takınması, tarikat şeyhlerinin faaliyetlerinin sadece dergâh ve medrese ile sınırlı kalmadığını ortaya koymaktadır. Mazlumlara yardım etmenin yanı sıra bölgenin huzuru için gerektiğinde halkı organize ederek barış için mücadele etmişlerdir.

Bu dönemde yaşayan önemli zatlardan Ahmed b. Zeyn Hıbî ile Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh'e çalışmanın ikinci bölümünde yer verileceğinden burada temas edilmemiştir.

³¹² Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 590.

³¹³ Hıbî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 445; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 152; Muhammed Yâsir Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî ve ğaydun min faydi akvâlihîmu's-şerîfe ve ehvâlihîmu'l-munîfe*, thk. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, Dâru nûri's-sabâh, Suriye, 2014, s. 135.

2.4. ÇAĞDAŞ DÖNEM (XIV.-XV. YÜZYILLAR)

On dördüncü asırdan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu zaman diliminde yaşayan zatlar genellikle seyyid ünvanıyla anılmaktadır. Bu dönemdeki eğitim faaliyetleri, ihtiyaçlara cevap veren modern binalarda devam etmiştir. Kur'ân'ın okunup ezberlendiği sibyan mektepleri, kadınlara yönelik yürütülen sohbet mekânları, eserlerin istinsah edildiği kütüphaneler kurulmuştur. İnşa edilen medrese, ribât ve enstitülerin giderleri, vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Yemen'de, özellikle 20. asırdan günümüze kadar geçen süreçte, tam bir istikrardan bahsetmek mümkün değildir. Bâ Alevîler, Yemen'de yaşanan siyasi, ekonomik ve insani krizlerden olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan komünizm, Hadramevt bölgesinde etkili olmuş, Terim'de bazı ribât ve medreselerin kapanmasına, ailenin bazı önemli simalarının yer değiştirmesine neden olmuştur. Yaşanan olumsuz gelişmeler tarikatın irşad ve tebliğ faaliyetlerini kısmen sekteye uğratmışsa da diğer dönemlerde olduğu gibi devam etmiş, aile içerisinde pek çok âlim, sûfî ve düşünür yetişmiştir. Ali b. Muhammed Hıbsî (ö. 1333/1915), Ahmed b. Hasan Attâs (ö. 1334/1916), Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Şihâb (ö. 1341/1922), Terim'de önemli bir yere sahip olan Ribât-u Terim isimindeki ilmî müesseseyi kuran Abdullah b. Ömer Şâtirî (ö. 1361/1942) gibi şahsiyetler bunlardan bazılarıdır.³¹⁴ Hicrî on dördüncü yüzyılın sonlarına doğru yaşayıp silsilede adı geçen sâdâtlar arasında ise Alevî b. Abdullah b. Şihâbu'd-dîn (ö. 1386/1966), Habîb Sâlim b. Hafız (ö. 1378/1958) ile Ömer b. Ahmed b. Sumayt (ö. 1397/1977) gibi şahsiyetler zikredilebilir. Günümüzde yaşayan Bâ Alevî

³¹⁴ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 23; Şâtirî, Muhammed, *Sîretu's-selef min Benî Alevî*, ss. 54-56.

tarikâtı silsilesine mensup zatlar, zikredilen son dönem tabakanın öğrenci ve müridleri konumundadır.³¹⁵ Bu dönemin öne çıkan bazı şeyhleri de şunlardır:

2.4.1. Ömer b. Ahmed Ebû Bekir b. Sumayt (ö. 1396/1976)

Şeyh Ömer'in dedesi Ebû Bekir (ö. 1290/1873), 1267/1850 yılında Doğu Afrika sahillerinde yer alan Komor Takımadaları'na yerleşip irşad faaliyetlerine burada devam etmiş, Şeyh Ömer de 1303/1885 yılında Büyük Takımadaları'nın Atsandrâ şehrinde dünyaya gelmiştir. Soyu Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât'a dayanmaktadır. İlk eğitimini babası Ahmed b. Ömer b. Sumayt'ten aldıktan sonra Hadramevt'e ilmî seyahatler gerçekleştirerek Terim, Sey'ûn, Dev'an ve Şibâm'da bulunmuş, Ayderûs b. Ömer Hıbşî, Sâlim b. Hafız, Ahmed b. Hasan Attâs, Tâhir b. Abdullah b. Sumayt ve Abdullah b. Ömer Şâtirî gibi tarikatın önde gelen simâlarından ders almıştır.³¹⁶ İlim tahsilinden sonra seyr u sülûk eğitimine de başlayan Şeyh Ömer, Alevî b. Abdurrahman el-Meşhûr, Ayderûs b. Ömer Hıbşî, Ali b. Muhammed Hıbşî, Ahmed b. Hasan Attâs, Muhammed b. Tâhir Haddâd başta olmak üzere tarikatın önemli simâlarından tarikat hırkası giymiştir.³¹⁷

Hadramevt bölgesindeki eğitiminin ardından Zencebar'a dönen Şeyh Ömer, burada da babasının yanı sıra Abdullah b. Muhammed Bâ Kuseyr'den ilim tahsil

³¹⁵ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 23-24.

³¹⁶ Muhammed Cübrân b. 'Avad Cübrân Şibâmî, *er-Rihletu's-Sumayetiyye ile'l-erâdi'l-Hadramiyye: Rihletu Ömer b. Ahmed b. Sumayt*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, Dâru'l-ilmi ve'd-da'veti, Terim, 2008, s. 10; Buxton, *Imams of the Valley*, s. 85.

³¹⁷ Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû Bekir Meşhûr, *Levâmi'u'n-nûr nuhbetun min a'lâmi Hadremavt min hilâli tercemeti Seyyid Alevî b. Abdurrahman el-Meşhûr*, Mektebetu dâri'l-muhâcir, San'a, ts., II, 49; Şibâmî, *er-Rihletu's-Sumayetiyye ile'l-erâdi'l-Hadramiyye*, s. 10.

etmiştir. Daha sonra rotasını Komor Takımadaları'na çevirip, burada tedris hayatına başlamışsa da Zencebar sultanının teklifi üzerine Zencebar'a geri dönmüş burada 1355/1936 yılında kâdılık, 1362/1942 yılında da baş kâdılık vazifesini yürüterek fetvalar yayınlamıştır. Bu durum şüphesiz Bâ Alevîler'in bölgedeki etkisini ortaya koyan önemli bir husustur. Bu süre zarfında irşad faaliyetlerinden geri durmamış, Madagaskar, Hicaz ve Mısır'a seyahatler gerçekleştirmiştir. Doğu Afrika'da bulunan sömürgecilere rağmen ilmî ve tebliğ faaliyetlerinden taviz vermeyerek, pek çok kişinin İslâm dinine girmesine vesile olmuştur. “*Müjdedeyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın zorlaştırmayın!*”³¹⁸ hadisine istinaden irşad faaliyetlerinde sevgi temasını ön planda tutmaya gayret etmiş, Allah ve resûlüne en sevimli gelen şeyin, Allah yoluna davet etmek olduğunu vurgulamıştır. Şeyh Ömer, 1384/1964 yılında Zencebar'da meydana gelen devrim nedeniyle Hadramvet'e yerleşmiş, Zencebar'da siyasi krizin bitmesinin ardından doğum yeri olan Takımadalar'a bağlı Atsandrâ şehrine geri dönmüştür. İlmî yetkinliğinden dolayı Takımadaların tarihteki ilk müftüsü olarak atanmıştır.³¹⁹

Tarikat ve ilim derslerinin yanı sıra sosyal bir kişiliğe de sahip olan Şeyh Ömer'in, Takımadaları'nda câmî, medrse, okul inşa ettirmesi, İslâmî eğitimi verecek müesseseleri kurması, sahih din anlayışını ortaya koyma gayreti, eğitim hayatına katkıları, Atsandrâ şehrinde Ebnâu's-safâ, Murûni şehrinde de İhvânu'l-Hudâ cemiyetlerini kurması, kabileler arasında arabulucu olarak barış sağlama, yağmur suyunun toplanmasını sağlayan su deposu ve tanklarını kurdurması gibi görevler üstlenmesi bölge halkının takdirini kazanmasına neden olmuştur. Şeyh Ömer, Komor

³¹⁸ Buhârî, “*İlim*”, 69.

³¹⁹ Abdurrauf, Abduh Ömer, “Ulemâu Cuzuri'l-Kamar ve devruhum fî neşri't-ta'îlîmi'l-'arabiyyi'l-İslâmî ve tatvîrihi fî'l-Cuzur”, *Mecelletu Kırâât*, S. 17, Recep, 1434/2013, s. 4.

Takımadaları hükümeti tarafından da saygıyla karşılanmış, bunun bir tezahürü olarak da resminin ülkenin banknotlarına basılması kararı verilmiştir.³²⁰

Tebliğ vazifesinin yanı sıra, tedris hayatını da devam ettirerek pek çok kişiyi yetiştirip mezun etmesi, seleflerinin yolunu takip ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Tahsilini bitirip seyr u sülûk eğitimini alanlara da tarikat hırkası giydirmiştir. Bunlar arasında Abdulkadir b. Abdurrahman Sakkâf, Ahmed Meşhûr Haddâd, Abdulkadir b. Abdurrahman Cüneyd gibi zatlar zikredilebilir.³²¹ Bölgede var olan diğer tarikatlarla da bağlantı kuran Şeyh Ömer, Kâdirîyye ve Şâzeliyye tarikatı şeyhlerinin sohbetlerine katılımı ile kendisinin yazdığı şiirlerin onların meclislerinde okunması bölgedeki etkinliğini ortaya koyan diğer önemli bir husustur.³²²

³²⁰ Geniş bilgi için bkz.

<https://web.archive.org/web/20200608203848/https://muwasala.org/2014/11/30/habib-umar-bin-sumayt>.

Erişim tarihi: 02.03. 2022; <https://alwatwan.net/edition-arabe/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%A5%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%AA%D8%B1%D9%85%D9%8A%D9%85%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%AA%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D9%85%D9%82%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%A8%D9%8A%D8%A8-%D8%B9%D9%85%D8%B1-%D8%A8%D9%86-%D8%B3%D9%85%D9%8A%D8%B7-%D8%A3%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%88%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%AC%D8%B9%D9%84%D9%87-%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-%D9%84%D9%84%D8%A8%D8%AD%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D9%8A.html>.

³²¹ Şibâmî, *er-Rihletu 's-Sumayetiyye ile 'l-erâdi 'l-Hadramiyye*, s. 10-13.

³²² Geniş bilgi için bkz.

<https://web.archive.org/web/20200608203848/https://muwasala.org/2014/11/30/habib-umar-bin-sumayt>.

Erişim tarihi: 02.09.2022.

Hayatını irşad ve tedrise adayan Şeyh Ömer, geriye akâid alanında *Hediyyetu'l-ihvân şerhu fethi'r-Rahmân*, hayat hikâyesi ve hatıratlarını bir araya getirdiği en-*Nefhatu's-şeziyye mine'd-diyâri'l-Hadramiyye*, *Telbiyetu's-savt mine'l-Hicaz* ve *Hadramevt*³²³ isimli eserlerinin yanı sıra, henüz bir araya getirilmemiş bir divan ve yayınladığı şer'î fetvalar bırakarak, 1396-7/1976 yılında Komor Takımadaları'nda vefat etmiş, dedesinin bölgede bulunan türbesine defnedilmiştir.³²⁴ Bölgenin yayın organlarından Al-watwan isimli gazetenin haberine göre 2020 yılında Komor Takımadaları Devlet başkanı, âlim ve üst düzey yekililerin de katılımıyla Şeyh Ömer'in bölgede bulunan evi restore edilerek eğitim ve araştırma merkezi olarak faaliyete geçirilmiştir.³²⁵

³²³ Yusuf Mar'âşî, *Nesru'l-cevâhiri ve'd-durer fi ulemâi'l-karni'r-râbi'i'l-'aşar*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2006, I, 926.

³²⁴ Şibâmî, *er-Rihletu's-Sumayetiyye ile'l-erâdi'l-Hadramiyye*, s. 13; Abdurrauf, Abduh Ömer, "Ulemâu Cuzuri'l-Kamar ve devruhum fi neşri't-ta'lîmi'l-'arabiyyi'l-İslâmî ve tatvîrihi fi'l-Cuzur", s. 4.

³²⁵ Geniş bilgi için bkz. <https://alwatwan.net/edition-arabe/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%A5%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%AA%D8%B1%D9%85%D9%8A%D9%85%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%AA%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D9%85%D9%82%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%A8%D9%8A%D8%A8-%D8%B9%D9%85%D8%B1-%D8%A8%D9%86-%D8%B3%D9%85%D9%8A%D8%B7-%D8%A3%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%88%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%AC%D8%B9%D9%84%D9%87-%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-%D9%84%D9%84%D8%A8%D8%AD%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D9%8A.html>. Erişim tarihi: 03.03.2022.

2.4.2. Abdulkadir b. Ahmed b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 1431/2010)

1331/1913 yılında Hadramevt bölgesinin Sey'ûn şehrinde dünyaya gelen Sakkâf, hafızlığını tamamlayarak pederi ve dönemin önemli simalarından hadis, tefsir, fıkıh, Arapça ve diğer İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.³²⁶ Daha sonra Nahdatu'l-İlmiyye medresesinde baş müderrislik görevini üstlenmiştir. Bir yandan öğrencilere ders verirken diğer taraftan da seyr u sülûk eğitime devam etmiştir. İlk olarak babasından hırka giymiş, tarikatın temsilcisi ve şeyhi olmuştur. Hadramevt bölgesinin önemli şeyh ve âlimlerinden biri kabul edilen Sakkâf, Hadramevt bölgesi başta olmak üzere ilmî ve tasavvufî icâzetlerini aldığı zatları, üç ayrı tabaka şeklinde izah etmiştir. Tespit edildiği kadarıyla toplamında elli sekiz kişiden icâzet almıştır.³²⁷

Yemen başta olmak üzere, Mısır, Irak, Suriye, Singapur, Doğu Afrika, Birleşik Arap Emirlikleri, Körfez ülkeleri, Malezya, Endonezya ve Ummân'da ilmî çalışmalarda bulunmuş, irşad ve tebliğ faaliyetleri yürütmüştür.³²⁸ Ayrıca çağdaş âlim ve müritlere takvâ, ilim, amel, marifet gibi konuları temel alan mektuplar göndermiş, icâzetler³²⁹ gönderip tavsiyelerde bulunmuştur.³³⁰ Bazı olumsuz siyasi gelişmelerden

³²⁶ Hocaları için bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 222.

³²⁷ Tasavvuf ve ilmi icâzetlerini aldığı bu zatlar ve menkıbeleri için bkz. Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir Meşhûr, *Cenyu'l-kitâf min menâkibi ve ahvâli 'l-imam Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir Sakkâf*, Dâru'l-Muhâcir li'n-neşri ve't-tevzî', Medine, 1998.

³²⁸ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 222.

³²⁹ İcâzet Şeyhin müridine kendisinden rivâyet etme, sözlerini nakletme ruhsatıdır. İcâzet; sözlü, yazılı veya sadece bazı öğrencilere belli hususlarda olduğu gibi, genel icaze şekli de vardır. Hüseyin b. Muhammed Heddâr, s. 206.

dolayı 1393/1973 yılında Aden’de ardından da Cidde’de ikamet eden Sakkâf 2010 yılında burada vefat etmiş ve Mekke’deki Mualla kabristanına defnedilmiştir.³³¹

2.4.3. Muhammed b. Abdullah Heddâr (ö. 1418/1997)

1340/1921 yılında Yemen’in el-Beydâ bölgesinin Azze mahallesinde dünyaya gelen Heddâr,³³² Soyu el-Fakîhu’l-Mukaddem’in oğlu Alevî’ye dayanmaktadır.³³³ Gençlik döneminde İslâmî ilimleri tahsil etmiş, daha sonra Terim’e geçerek Terim Ribâtı’nın şeyhi Abdullah b. Ömer Şâtirî,³³⁴ Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf, Ahmed Meşhûr b. Taha Haddâd, Alevî b. Abdullah b. Şihâbuddîn gibi zatlardan dersler almıştır.³³⁵ 1326/1908 yılında Baydâ’ya dönerek şer’î ilimlerin tahsil edildiği ve birçok ilim adamının yetiştiği Ribâtü’l-Baydâ³³⁶ müessesesini kurmuştur. Tarikat hırcasını

³³⁰ Tasavvufî görüşlerinin tespit edilebildiği söz konusu yazışma ve mektuplarına ulaşmak için bkz. Meşhûr, Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir, *Cenyu’l-kitâf*, s. 459-602.

³³¹ Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 336.

³³² Heddâr lakabı yüksek ses tonu sahibi anlamındadır. Bu lakap ile ilk kez anılan kişi, tebliğ ve irşad faaliyetinde yüksek ses kullanan Ahmed Heddâr b. Abdullah b. Ali b. Muhsin b. Hüseyin b. Ebû Bekir b. Sâlim’dir. Bu aileden olanlar Âlu’l-Heddâr olarak bilinmektedir. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu’cemu’l-latîf*, s. 190-191.

³³³ Muhammed b. Abdullah Heddâr, *el-Meşrebu’s-sâfî fi’l-heniyy*, thk. Ahmed b. Muhammed Heddâr-Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed Heddâr, Dârü’n-nûri’l-mubîn, Ürdün, 2011, s. 20-24; Hüseyin b. Muhammed Heddâr, *Hidâyetu’l-ehyâr fi sîreti’d-dâî ilâ’llâh Muhammed Heddâr*, Ribâtü’l-Heddâr li’l-‘ulûmi’ş-şer’iyye, Baydâ, 1999, s. 11.

³³⁴ Muhammed b. Abdullah Heddâr’ın tarikat şeyhidir.

³³⁵ Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 342.

³³⁶ Ribâtü Heddâr şeklinde de anılan söz konusu ribât, farklı bölge ve ülkelerden gelen öğrencilere hizmet eden bir medrese bir eğitim kurumudur. Terim’de bulunan Terim Ribât’ının benzeri faaliyetlerini

Şeyhu'l-İslâm Abdullah b. Ömer b. Ahmed b. Alevî Şâtirî'den giymekle beraber farklı zatlardan da tasavvuf icâzeti almıştır.³³⁷ Tedris hayatının yanında Habeşistan, Somali, Güneydoğu Asya, Irak ve Şam bölgelerinde irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur. Oldukça velûd bir yazar olan Heddâr'ın '*Aceletu's-sibâk ilâ mekârimi'l-ahlâk*,³³⁸ *Sârûhu'l-Kur'ân ve's-sünneti*, *Şifâu's-sakîm fî ehâdîsi'l-munkizi'l-'azîm*, *Cevâhiru'l-cevâhir*, *Keyfiyyetu hıfzi ehemmi'l-vâcibât*, *Neylu's-sa'âdeti min mihhi'l-ibâdeti*, *Miftâhu'l-hac*, *en-Nefahâtu'r-ramadâniyye*, *Kâsihâtu'l-elğâmi'l-kufriyye*, *Sârûhu'd-duâ*, *Tuhfetu'l-ekyâs ve'l-ebrâr ve ğizâu'l-ervâh ve'l-esrâr (Divân)*, *Hidâyetu'l-ehyâr fî sîreti'd-dâî ilâ'llâh* gibi matbu eserleri olduğu gibi mahtut eserleri de mevcuttur.³³⁹ Hayatını ilim, amel ve irşad ile geçiren ve çağımızın önemli ilim adamlarından biri kabul edilen Heddâr, 1418/1997 yılında Mekk'de vefat ederek Muallâ kabristanına defnedilmiştir.³⁴⁰

2.4.4. Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt Bâ Alevî

Endonezya'nın Jakarta şehrinde 1936 yılında dünyaya gelen Habîb Zeyn'in soyu el-Fakîhu'l-Mukaddem'in amcası Alevî'ye dayanmaktadır. Java'daki eğitimini Terim'e

sürdürmüştür. Ayrıca sohbet ve zikir meclislerinin icra edildiği bir dergâh görevi de görmüştür. İlim talebelerinin istifade edeceği yazma ve matbu eserler içeren bir de kütüphanesi mevcuttur. Bâ Alevî tarikatının tasavvufî merkezi hâline gelen ribât tarikatın da yayılmasını sağlayan bir merkez konumundadır. Diğer fonksiyonları için bkz. Heddâr, Muhammed b. Abdullah, *el-Meşrebu's-sâfi fî'l-heniyy*, s. 40- 43.

³³⁷ Diğer şeyhleri için bkz. Heddâr, Muhammed b. Abdullah, *el-Meşrebu's-sâfi fî'l-heniyy*, s. 67-69.

³³⁸ Tasavvufî ve dinî hayata dair görüşlerinin içinde genişçe yer aldığı bir eserdir.

³³⁹ Henüz yazma halinde bulunan eserlerin listesi için bkz. Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 344.

³⁴⁰ Heddâr, Muhammed b. Abdullah, *el-Meşrebu's-sâfi fî'l-heniyy*, s. 76-77.

gelerek Terim Ribât'ında devam ettirmiştir. Terim'de önde gelen âlimlerden dersler alan Habîb Zeyn, Seyyid Alevî el-Mekkî, Ömer b. Ahmed b. Sumayt, Ahmed Meşhûr b. Taha Haddâd, Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf ve Muhammed b. Abdullah Heddâr gibi zatlardan da ilmî ve tasavvufî icazetler almıştır.³⁴¹ Daha sonra Baydâ'ya giderek Muhammed b. Abdullah Heddâr'ın kurduğu ribât'ta müerrislik yapmış, Heddâr'ın damadı olmuştur. 20 yıllık müderrislik hayatından sonra Medine'ye yerleşmiştir.³⁴² Medine'de Ribâtü'l-Cifrî adındaki medresede ilmî hayatını devam ettirmekle birlikte irşad ve tebliğ gibi hizmetlerini yürütmektedir.³⁴³ Günümüzün önemli ilim adamlarından kabul edilen Habîb Zeyn, *el-Menhecu's-seviyy şerhu usûli tarîkati's-sâdeti Âl Bâ Alevî, el-Fuyûdâtu'r-Rabbâniyye min enfâsi's-sâdeti'l-Aleviyye, Fütûhâtu'l-'aliyye fî'l-hutabi'l-minberiyye, en-Nucûmu'z-zâhira li sâliki tarîki'l-âhirati, Mecmû'u'l- fetâva'l-fıkhiyye, Behcetü't-tâlibîn fî muhimmâti usûli'd-dîn* gibi önemli eserler kaleme almıştır.³⁴⁴

2.4.5. Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû Bekir Meşhûr

el-Fakîhu'l-Mukaddem'in oğlu Alevî'nin soyundan gelen Ebû Bekir Meşhûr, 1366/1947 yılında Yemen'in Ehvar bölgesinde ilim ehli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının yanında hafızlığını tamamladıktan sonra Ehvar, Aden ve Hadramevt bölgelerinde Muhammed b. Alevî Mâlikî, Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf, Ahmed Meşhur b. Taha Haddâd, Ebû Bekir b. Abdullah Hıbşî gibi önemli ilim

³⁴¹ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 7-13.

³⁴² Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 346-347.

³⁴³ Sa'dî, *es-Süfiyyetu fî Hadramevt*, s. 188.

³⁴⁴ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 14-15.

adamlarından ilim tahsil etmiştir. Aden Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden de mezun olmuştur. Bölgede artan komünizm baskısı onun Hicaz bölgesine göç etmesine neden olmuştur. Hicaz, Şam ve Mısır'ın önemli ilim adamlarından dersler almıştır. Yemen'in ilmî, kültürel ve sosyal hayatının kalkınmasında önemli bir role sahip olan Şeyh Ebû Bekir Meşhûr, on sekiz ribât ve medrese ile seksen altı eğitim ve ilim müessesesi kurmuştur. Kadınların eğitimine de önem vermiş onlara ait dâru'z-zehrâ' eğitim merkezini inşa etmiştir. Kültürel hayatın da kalkınmasına vesile olmuş bu noktada sosyal ve kültürel alanlarda gençlerin kendilerini geliştirmesi adına enstitüler inşa etmiştir. Klasik ve modern ilimleri cem etme gayreti içerisinde olan Meşhûr, kişinin ilmî yetkinliğinden sonra amacının üçlü pergel olarak isimlendirdiği eğitim, öğretim ve Allah yoluna davet olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁵

Günümüzün önemli ilim adamı, edip ve müfekkirlere kabul edilen Şeyh Ebû Bekir Meşhûr, aynı zamanda velûd bir yazardır. Farklı alanlarda kaleme aldığı seksenden fazla eser ve risâle ile ilim dünyasına katkıda bulunmuştur. *Cenyyu'l-kitâf, İhyâu luğati'l-İslâm el-'âlemiyyeti ve tecdîdihâ, Devâiru'l-i'âdeti ve merâtibu'l-ifâde, el-Muslimûn fî mucteme'âti'z-zilleti beyne siyâseti'd-deceli ve ibâdeti'l-'aceli, el-Munâsaretu ve'l-muâzaretu li kâffeti mensûbî medârisi âli beyti'n-nebevî fî'l-merhaleti'l-mu'âsara, el-Ebniyetu'l-fikriyyeti'l-câmiati li sevâbiti't-tarîkati'l-Aleviyyeti'l-Hüseyniyye* başlıca eserleri arasındadır.³⁴⁶ Ebû Bekir Meşhûr, günümüzde Hadramevt bölgesinde ikâmet edip ilim, irşad ve davet faaliyetlerine devam etmektedir.

³⁴⁵ Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 348-349.

³⁴⁶ Diğer eserleri için bkz. Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 349-350.

2.4.6. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız

1963 yılında Terim’de dünyaya gelen Ömer b. Hafız, eğitimine Terim müftüsü olan babası Muhammed b. Sâlim’in yanında başlamıştır. Daha sonra Terim fetva kurulu başkanı aynı zamanda da kardeşi olan Ali el-meşhûr b. Muhammed b. Sâlim başta olmak üzere Muhammed b. Alevî b. Şihâbuddîn, Abdullah b. Şeyh Ayderûs, Sâlim b. Abdullah Şâtirî gibi önemli ilim adamlarından dersler almıştır. Komünizm baskı ve zulmünden dolayı Beydâ şehrindeki ribâtı’l-beydâ medresesine intikal ederek, kayınpederi Muhammed b. Abdullah Heddâr ve Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt’tan dersler almıştır. Dersler ve icâzet aldığı en meşhur şahsiyetler ise Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf, Ahmed meşhur b. Taha Haddâd, Ebû Bekir Attâs b. Abdullah Hıbbî’dir. Davet ve irşad için gittiği Umman’dan sonra, Şaher’de komünizm döneminde kapatılan Ribât’ın açılışını sağlamıştır. Daha sonra Terim’e yerleşen Ömer b. Hafız, 1994 yılında Terim’deki en büyük tasavvuf kurumu kabul edilen³⁴⁷ Dâru’l-Mustafa li’l-dirâseti’l-İslâmiyye³⁴⁸ adındaki eğitim müessesesini kurmuştur. Bunun yanında velûd bir yazar da olan b. Hafız, Me’âlimu’d-d’aveti fî tariki habîbillâh, *Kabesu’n-nûri’l-mubîn min ihyâu ‘ulûmi’d-dîn, Fâidâtu’l-menni min rahamâti Vehhâbi’l-minen (divan), ez-Zahîratu’l-muşrifetu fîmâ yecibu ‘alâ’l-müslimi en ya’rifehu ve ed’iyetu’l-ehvâli’l-muhtelif*e gibi kitaplar kaleme aldığı başlıca eserlerdendir.³⁴⁹ Günümüzün önemli İslâm davetçilerinden biri olan Ömer b. Hafız, irşad faaliyeti için farklı ülkelere seyahatler düzenleyen, konferans ve röportajlar veren bir ilim adamı olup hali hazırda Terim’de ikâmet etmektedir.

³⁴⁷ Sa’dî, *es-Sûfiyyetu fî Hadramevt*, s. 193-194.

³⁴⁸ Söz konusu merkezin internet sitesi: <https://daralmustafaedu.com/>.

³⁴⁹ Diğer eserleri için bkz. Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 357-359.

Bâ Alevî tarikatının günümüz temsilcileri arasında Ali Zeynelâbidîn b. Abdurrahman Cifrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Alevî Sakkâf, Ömer b. Hâmid b. Abdulhâdî gibi şahsiyetler de mevcuttur. Bu dönemin önemli bir şahsiyeti olan Habîb Ahmed Meşhûr b. Taha Haddâd hakkında malumatlar çalışmanın Haddâdiye başlığında ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ KOLLARI

Bâ Alevî tarikatı tarihi süreç içerisinde genişlemiş ve birçok kola ayrılmıştır. Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin el-Meşhûr'un, Zeynelâbidîn Ayderûs'tan naklettiği görüşe göre Bâ Alevî ailesi 1788 yılında yüz yirmi beş kola ayrılmakta ve toplam nüfusları da on bin civarındadır.³⁵⁰ Her bir kol adını, mensubu olduğu kurucusundan veya önde gelen birinin meşhur lakabından almıştır. Çalışmada kollar, kronolojik şekilde ele alınmıştır. Kolların kurucuları nesep açısından Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'da birleşiyorlarsa da soy ağacında farklı dallardan geldikleri görülmüştür. Sakkâf, Ayderûsiyye ve Attâsiyye kollarının kurucuları, tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'nin oğlu Alevî b. Muhammed b. Ali'de birleşir. Haddâdiyye kolunun kurucusunun soyu ise Muhammed b. Ali'nin amcası Alevî b. Muhammed'e (Sâhibu'l-Mirbât) dayanmaktadır.

Bâ Alevîler diğer sünnî tarikat şeyhlerinden tarikat hırkası giydikleri gibi, ailelerinden gelmeyen müritlerine de tarikat hırkası giydirmişlerdir. Tarikat silsilesinin, nesep olarak Bâ Alevîlerden oluşması, kendisini diğer tarikatlardan ayıran bir husustur. Nitekim diğer sünnî tarikatların silsileleri, tarikat kurucularının soyuna dayanmamaktadır. Bu durum da tarikatın ana silsilesi itibari ile bir aile tarikatı olduğu sonucunu doğuruyorsa da tarikat silsilesindeki önemli zatların Bâ Alevî dışındaki

³⁵⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin b. Ömer Bâ Alevî Meşhûr, *Buğyetu'l-mustersîdîn fî telhisi fetâvâ ba'di'l-eimmeti mine'l-ulemâi'l-muteahhirîn*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ts. s. 485.

zatlara tarikat hırkası giydirdikleri gibi Bâ Alevîler dışında zatlardan da hırka giymişlerdir.³⁵¹

Zamanla gelişip büyüyen Bâ Alevîlerden pek çok âlim, şair, fakîh ve sûfî yetişmiştir. Bu kişiler, Yemen'in ilmî, dinî, siyasi, iktisadi ve soyo-kültürel alanında etkin rol oynamışlardır. Doğu Afrika, Endonezya, Malezya, Singapur ve Hindistan başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Bulundukları bölgelerin sosyal hayatında varlık gösteren aile mensupları, İslâmiyet'in neşri için irşad faaliyetleri yürütmüş, tarihi, siyasi, ekonomik ve ictimâî alanlarda etkin rol oynamışlardır. Yüz kırk kola ayrıldığı aktarılan Bâ Alevîler'in meşhur olmuş bazı kolları şunlardır; Âlu'l-Cifrî, Âlu'l-Hıbbî, Âlu'l-Haddâd, Âlu'a-Sakkâf, Âlu b. Sumayt, Âlu's-Şâtirî, Âlu'l-'Attâs, Âlu'l-'Ayderûs, Âlu Bâ Fakîh.³⁵² Bu bölümde tarikatın kolları, kurucuları, öne çıkan bazı önemli şahsiyetleri, eserleri ve tesirleri üzerinde durulacak, tarikatın ve temel öğretilerinin yayılma faaliyetleri incelenecektir. Tasavvufî görüşlerine ise çalışmanın üçüncü bölümünde yer verilecektir.

1. ÂLU'S-SAKKÂF

Bâ Alevîler'in önemli kollarından kabul edilen Âlu's-Sakkâf, dedeleri Abdurrahman Sakkâf'a nisbet edilmektedir. Birçok boydan meydana gelen Âlu's-Sakkâf Asya ülkeleri, Hicâz ve Haliç ülkelerinde yayılmıştır. Bâ Alevî tarikatının Ayderûsiyye, Attâsiyye, Âlu Ebî Bekir b. Sâlim ve Âlu Şihâb gibi aileleri, nesep olarak

³⁵¹ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 54-88; Hıbbî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 591.

³⁵² Tarihçi Salih hamid yüz kırk kadar kabile olduklarını aktarır. Bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, I, 308; Makhefî, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabâili'l-Yemeniyye*, I, 476-478.

Abdurrahman Sakkâf'a dayanmalarıyla beraber kendi isimleri ile meşhur olmuşlardır.³⁵³ Abdurrahman Sakkâf'ın yaşadığı hicrî VIII. asırda Terim, ilim ve marifet yolunda ilerleme kaydetmiş, tarikat öğretileri de buradaki medrese ve ribâtlardan mezun olan öğrenciler vasıtasıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.³⁵⁴ Sakkâf ailesinden birçok âlim, mutasavvıf, siyasetçi ve sosyolog yetişmişse de³⁵⁵ çalışmada sadece Sakkâf ailesinin atası ve bazı önemli sûfî şahsiyetleri ele alınacaktır.

1.1. Şeyh Abdurrahman Sakkâf (ö. 819/1416)

739/1338 yılında Terim'de dünyaya gelmiş, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb'in nezaretinde tecvid ilminin yanı sıra farklı kıraatları da öğrenerek Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Daha sonra ilmi seyahatlere çıkarak döneminin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Terim'de "sâhibu'l-'amâim" olarak bilinen Muhammed b. Alevî b. Ahmed b. Fakîhu'l Mukaddem'den *Vecîz ve Mühezzeb*, İmam Gazzâlî'nin *el-Basît*, *el-Vasît*, *el-Hulâsa* isimli eserlerini, Şeyh Ebû'l-İshâk Şîrâzî'nin de *et-Tenbîh*'ini, Ebû'l-Kâsım Râfî'nin *el-Muharrar* ve *el-Azîz* isimli eserleri okumuştur.³⁵⁶ Daha sonra Ğil bölgesine giderek Muhammed b. Sa'd Bâ Şukeyl'den *er-Risâle*, *İhyâ*, *Avârifu'l-maârif* gibi tasavvuf klasiklerini okuyarak fikhî bilgilerini tasavvufî bilgilerle tamamlamıştır.³⁵⁷ İlmi seyahat noktalarından olan Aden'de Kadı Muhammed b. Saîd Kebben'den (ö.

³⁵³ Makhefî, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabâilî'l-Yemeniyye*, I, 796.

³⁵⁴ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 767.

³⁵⁵ Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 679.

³⁵⁶ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 255.

³⁵⁷ Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt el-İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, Fer'ud-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, ts., s. 16-17.

842/1438)³⁵⁸ nahiv, sarf, ilmu'l-meânî ve'l-beyân derslerini okuyarak Arap diline hâkim olmuştur. Tefsir ve hadiste de yetkin bir şahsiyet olduğunu kaydedilen Sakkâf, ders aldığı diğer hocalar arasında Muhammed b. Ebû Bekir Bâ 'Abbâd, Şeyh Ali b. Sâlim et-Terimî, Şeyh Ali b. Saîd Bâ Sulayb, Şeyh Abdullah b. Tâhir ed-Deva'nî zikredilmektedir.³⁵⁹

Şeyh Abdurrahman Sakkâf, gerçekleştirdiği ilmî seyahatler ve yoğun bir eğitim sürecini geride bıraktıktan sonra Terim'de ikamet ederek tedrisata başlamış, hadis, fıkıh, tasavvuf başta olmak üzere usûl ve furû derslerini vermiştir.³⁶⁰ Pek çok öğrenci yetiştirerek mezun etmiştir. Bunlar arasında da *Cevheru'-ş-şefâf* adlı eserin sahibi Abdurrahman b. Muhammed el-Hatîb ve oğlu Şeyh Muhammed b. Abdurrahman ile Abdullah b. Ahmed Amûdî'nin olduğu kaydedilmiştir.³⁶¹ İlmi, şifahi olarak aktaran Abdurrahman Sakkâf'a ait bir esere de rastlanılmamıştır.

Sakkâf, bir yandan medrese ve dergâh işlerini yürütmüş bir yandan da yaşadığı bölgenin dinî ve kültürel hayatına etki eden sosyal bir kişiliğe sahip olmuştur. Geçimini

³⁵⁸ *Meşre'u'r-revî* adlı menâkıb kitabının II. cilt sayfa 141'inci sayfada geçen bu bilgi ya yanlıştır veya matbaba hatasıdır. Zira Muhammed b. Siad Kibben'den ders alan kişi, Abdurrahman Sakkâf değil, onun torunu Abdurrahman b. Alevî b. Muhammed b. Abdurrahman Sakkâf'tır. (ö. 855/1451). İsim benzerliğinden dolayı bir hata söz konusudur. Kaynaklar İbnu'l-Kebben'in doğumunu 776/1374 yılını göstermektedir. Abdurrahman Sakkâf ise o yılda 39 yaşındadır. Yani İbnu'l-Kebben daha doğmadan, Sakkâf'ın şeyhliği meşhur olmuştur. Abdurrahman Sakkâf gençliğinde ilim tahsili için Aden'e de gittiğine göre, muhtemelen İbnu'l Kebben'in şeyhlerinden ders aldığı sonucu çıkabilir. Bkz. Haddâd, Alevî b. Tâhir, '*Ukûdu'l-elmâs*, II, 84-85; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, '*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1074.

³⁵⁹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 83.

³⁶⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 141.

³⁶¹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 83.

sağlamak adına ziraatle uğraşmış, Terim’de mescid ve medreseler inşa ettirmiştir. Günümüzde Terim’deki “Mescidu’r-râtib” olarak bilinen ve içerisinde zikir meclisleri icra edilen mescid, Abdurrahman Sakkâf’ın yaptırdığı mescidlerin ilki, en büyüğü ve en meşhurdur. Bu mescidde meşâyih başta olmak üzere geniş bir katılımla pazartesi ve perşembe günleri semâ meclisleri düzenlenmiştir.³⁶²

Kaynaklarda Şeyh Abdurrahman’ın evin tavanı anlamına gelen Sakkâf lakabıyla anılmasının nedeninin, tavanın bütün evi kapsadığı ve üstünde olduğu gibi kendisi de zamanında yaşayan evlialardan üstün kabul edildiğinden ârifler tarafından bu lakap ile anılmıştır. Bâ Alevîlerden bu lakap ile anılan ilk kişidir. Bu lakapla anılmasının bir başka nedeni de sürekli gizli tuttuğu halinin, tavanın altında saklı olana benzetilmesinden olduğu ifade edilmiştir.³⁶³

1.1.1. Mücâhede Yönü

Şeyh Abdurrahman Sakkâf ilim tahsilini bitirdikten sonra seyr u sülûk eğitimine başlamıştır. Sıkı bir riyâzet ve mücâhede eğitiminden geçtiği, Hz. Hûd’un (a.s.) kabrinin civarında da halvete girdiği kaydedilmiştir. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet ve tahkîm cübbesini giyerek irşad faaliyetlerine başlamıştır. Kaynaklarda Şeyh Abdurrahman’ın, altı kişiden tarikat hırkası giydiği bilgisi varsa da bu zatlar tespit edilememiştir. Bununla beraber *Burkatu’l-meşîka* adlı eserde babasından hırka giydiği aktarılmıştır.³⁶⁴ Tabakat türü eserlerde Şeyh Abdurrahman Sakkâf’ın âbid ve

³⁶² Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir Kâf, *el-Habâyâ fî zikri’z-zevâyâ*, Dâru’l-hâvî, Beyrut, 2001, s. 185; Haddâd, Ahmed b. Şeyh Hasan, *el-Fevâidu’s-seniyye*, s. 130-131.

³⁶³ Bkz. Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 143; Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 644; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 25.

³⁶⁴ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu’l-meşîka*, s. 47.

zâhidliğinin yanında, azimet ile amel ettiğine dair yapılan vurgu, kendisinin şariat ve tarikat birlikteliğini beraber yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Sakkâf'ın ilmî ve mânevî yönü, Bâ Alevî tarikatında yol almak isteyenlere kaynaklık etmiş, ilim ve amel esaslarının tarikatın temel öğretilerinden kabul edilmesine zemin hazırlamıştır.³⁶⁵

Ders halkalarında şariat ilminin önemini anlatmış, ilim ile amel etmenin yanında kalbî amellere ağırlık verilmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. Zâhir ve bâtın ilimleri kesbetmeye önem vermiş, öğrenci ve müritlerine murakabe, ihlâs ve sıdktan ayrılmamalarını öğütlemiştir. “Kalbin devası ağyârdan alakayı kesmek ile mümkündür.” “İnsanlar ilme, ilim amele, amel akla, akıl tevfiğe muhtaçtır.” “Amelsiz ilim bâtıl olduğu gibi, ihlâssız amel ve ilim de hebadır.” şeklindeki sözleri zâhir ve bâtın, şariat hakikat dengesine verdiği önemi ifade etmektedir. Kendisine gelen mânevî fütûhâtların mücâhede ile değil, nefsi tanıdıktan sonra vuku bulduğunu dile getirmesi, varılacak makamların nefis terbiyesi ile gerçekleşebileceği görüşünde olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶⁶ Sohbet meclislerinde ibnü'l-vakt ol³⁶⁷ diyen Sakkâf, “İnsanların kurt gibi olduğu zamanda koyun olma ki seni yemesinler, koyun gibi olduklarında da kurt gibi olmayasın ki onları yemeyesin.”³⁶⁸ şeklindeki ifadeleri kişinin, zorunlu görülen bilgi ve donanımına sahip olması ve canlılara şefkatle muamelede bulunulmasının önemine işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Sakkâf, semâ meclislerine bir dönem

³⁶⁵ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 19.

³⁶⁶ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 258; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 144; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 22.

³⁶⁷ İbnu'l-vakt: Geçmiş ve gelecek endişesinden kurtulmuş, içerisindeki ânı yaşayan sûfî anlamına gelmektedir. Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 229.

³⁶⁸ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 26-27. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 144.

mesafeli durmuşsa da daha sonraki zamanlarda söz konusu meclislere katılması semâi benimsediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca semâ meclislerinde vecde gelip şatahâtvarî konuşan birine hiddetlenmesi şatahâta olan tavrını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.³⁶⁹

Kaynaklarda, Bâ Alevî tarikatının temel prensiplerinden biri olan selef-i salihinin yolunu takip etme özelliğinin, kendisinde bariz bir şekilde görüldüğü ve vera‘ sahibi bir şahsiyet olduğu aktarılmış, menkıbeleri, kerâmetleri, zühd yönünü ortaya koyan yaşantısı geniş bir şekilde ele alınmıştır. Kutbiyyet makamına ulaştığına şahadet edenler olmuş, hatta 814/1411 yılında oğlu Hasan, babasının “Yirmi yıldan beri kutbiyyet libasını giymişim.” sözünü nakletmiştir. Bu hallerinin bir nişanesi olarak da müritlerine bıraktığı derin izler olduğu, bu yüzden de kendisine Sabbâğ dendiği aktarılmıştır. Nitekim Muhammed b. Ebû Bekir b. Ahmed b. Ebû Alevî, Sakkâf’tan tarikat hırkasını giydikten sonra kalbinin dünya muhabbetinden arındığını, sadece kendisinin bildiği mezmûm sıfatlardan kurtulup, memdûh sıfatlara eriştiğini aktarması söz konusu etkiyi ortaya koymaktadır.³⁷⁰

Şeyh Abdurrahman Sakkâf, hayatının sonuna kadar Bâ Alevî tarikatının usûl ve erkânını tatbik ederek, Muhammed b. Ali’nin kurduğu tarikatın şeriat çizgisinde devam etmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Aleviyye’yi kitap ve sünnete bağlı bir tarikat, ana unsurlarının da ilim, amel ve ihlâs olduğunu belirtmiştir. Şeriata bağlılığı ve tarikatın sülûk eğitimine verdiği önemden de kendisine “el-Mukaddemu’s-sânî” lakabı verilmiştir.³⁷¹ Ömrünün sonuna doğru yaşlılığın beraberinde getirdiği bedeni

³⁶⁹ Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, II, 143.

³⁷⁰ Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, II, 143; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 28.

³⁷¹ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 41-42.

yorulmalardan dolayı mücâhededini tam olarak yerine getiremese de, irşad faaliyetlerinden geri durmadığı, mescitte cemaat namazlarına devam ettiği, mürit ile evlatlarına ilim ve sohbet meclislerine devam etmelerini öğütlediği ifade edilmiştir. Enbiyâ ve velîlerden mânevî izin almadan tahkîmde bulunmadığı için çok az kişiye tarikat hırkası giydirmiştir.³⁷² Vefatına yakın bir zamanda yerine oğlu Ömer Mihdâr ve Ebû Bekir es-Sekrân'ı şeyh olarak bırakmıştır. Menkıbeleri ve kerâmetleri kaynak kitaplarda zikredilen Sakkâf, 819/1416 yılında Terim'de vefat etmiş, Zenbel kabristanına defnedilmiştir.³⁷³

1.2. Şeyh Ebû Bekir Sekrân b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 821/1418)

Tabakat kitaplarında doğum tarihi belirtilmeyen Ebû Bekir Sekrân, Terim'de dünyaya gelmiş, erken yaşlarda Kur'ân-ı ezberleyerek ilk eğitimini ve seyr u sülûkunu babasının yanında tamamlayarak tarikat hırkasını ondan giymiştir. Pederinin vefatından sonra onun yerine geçerek irşad faaliyetlerine başlamıştır.³⁷⁴ Şeyh Ebû Bekir Sekrân, marifet ehli oluşu ve liyakatından dolayı, babasının hayattayken kendisine tarikat hırkasını başkalarına giydirmesine izin verdiği aktarılmıştır.³⁷⁵ Keşf ve feraset sahibi bir şahsiyet olan Sekrân, Hadramevt'in kadın evliyalarından olan Sultanetu bintu Ali ez-

³⁷² Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1076.

³⁷³ Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb Şerhu Lâmiyeti'l-habîb*, s. 123; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 146.

³⁷⁴ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, evrâduhu kasâiduhu kutubuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu*, Dârü't-turâs, Terim, 2017, s. 22; Habîb Ömer b. Abdurrahman Bâr, *Vasâyâ'l-ashâb ve hedâyâ'l-ahbâb*, Zâviyetu seyyidinâ Ayderûs, ts. s. 39.

³⁷⁵ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 37; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 33; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1071.

Zebîdî'nin de (ö. 843/1439) iltifatlarına mazhar olmuştur.³⁷⁶ “Biz hiçbir şeye sahip değiliz. Sahabe ve evliyaullahın hakikat menzillerine, tarikat sülûkuna doğru attıkları adımları takip ederiz.” şeklindeki ifadeleri başlangıçta mücâhede ve hallerini gizleyip, sırrını muhafaza eden, mükâşefelerini başkasıyla paylaşmayan bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde tarikatın önemli bir prensibi olan başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere, ona tabi olan sahabe ve selef-i salihinin yolundan gitme özelliği Sekrân'da açık şekilde görüldüğü ifade edilmiştir.³⁷⁷

Kaynaklar kendisinin ilâhî tecellilere mazhar, mükâşefe ve müşâhede ehli bir zat olduğunu kaydeder. Kendisinde bir hâl zühur ettiğinde kendinden geçer bir vaziyette sokaklarda semâ ederek, hiçbir şey hissetmeden kendinden geçerek dolaştığından kendisine “sekrân” lakabı verilmiştir.³⁷⁸ Oğlu Şeyh Ali eserinde, babasına vârid olan hâller ve tecellilerin değişkenliğine göre farklı renklere büründüğünü, bununla beraber kendisinden şatahât türü ifadeler duymadıklarını, bu sekr hâlinin bazen aylarca sürdüğünü aktarmıştır.³⁷⁹ Kerâmetleri ğaybet halinde ortaya çıkan Ebû Bekir Sekrân, sahv halinde bütün olanları reddedip, kendisinin böyle bir şey hissetmediğini dile getiren muhabbet meşrepli bir zattır.³⁸⁰ Hayatının sonuna kadar irşad ve sohbetlerle meşgul olan Sekrân, 821/1418 yılında vefat etmiştir.³⁸¹

³⁷⁶ Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *eş-Şeyhatu Sultânetu'z-Zubeydiyye*, Fer'ü'd-dirâsâti ve hidmeti't-turâs, Aden, 2002, s. 25-26.

³⁷⁷ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşika*, s. 76; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 32; Hıbbî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1071.

³⁷⁸ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 103-104.

³⁷⁹ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşika*, s. 75.

³⁸⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 33-34.

1.3. Şeyh Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 895/1489)

818/1415 yılında Terim’de dünyaya gelen Şeyh Ali, erken yaşlarında Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş, daha sonra ilim tahsiline başlamıştır. Yemen’in farklı bölgelerinde Muhammed b. Hasan Cemelu’l-leyl, Said b. Ali, Ahmed b. Muhammed Bâ Fadl ve İbrahim b. Muhammed Bâ Hürmüz gibi döneminin önemli âlimlerinden şeriat, fıkıh, hadis ve Arapça derslerini tahsil etmiş, Kazvî’nin fıkıh dalındaki eseri Hâvî’s-sağîr’i ezberlemiştir.³⁸² Aynı zamanda seyr u sülûk eğitimine de devam eden Şeyh Ali, babası Şeyh Ebû Bekir Sekrân’ın erken yaşlarda vefat etmesi üzerine sülûk eğitimini amcası Şeyh Ömer Mihdâr’ın yanında tamamlayarak ondan tarikat hırkasını giymiştir. Daha sonra kardeşi ve Ayderûsiyye tarikatının kurucusu Abdullah Ayderûs tarafından yedi gün sürecek halvete girdirilmiştir. Nihâyetinde Ayderûstan da tarikat hırkasını giymiş ve Gazzâlî’nin *İhyâ*’sını yirmi beş kez hatmettiği aktarılmıştır.³⁸³ Şeyh Ali bunların dışında, hırka giydiği zatları kendi eserinde şu şekilde belirtmiştir: Şeh Ahmed b. Abdurrahman Sakkâf, Seyyid Şeyh b. Abdurrahman Sakkâf, Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali Bâ Alevî, Şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf, (kardeşidir), İbrahim b. Muhammed Bâ Hürmüz Sa’d b. Ali Mazhec.³⁸⁴

³⁸¹ Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 644.

³⁸² Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *Burkatu’l-meşîka*, s. 3; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye*, s. 70.

³⁸³ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 980.

³⁸⁴ Şeyh Ali b. Ebû Bekir, kaleme aldığı eserinde, hem öğrencilerinden hem de tarikat hırkası hiydiği şeyhlerini anlatmıştır. Bu şeyhler arasında Bâ Alevî ailesine mensup olmayan zatlarında bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tespit Bâ Alevî ailesine yönelik yapılan “sadece birbirlerine hırka giydireyorlar” eleştirisine bir cevap kabul edilebilir. Geniş bilgi için bkz. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *Burkatu’l-meşîka*, s. 54-84.

Terim’de ikamet etmiş dergâh ve medrese faaliyetlerini yürütmüştür. İlimlerde muhakkik olma özelliğinin sûfilik vasfının önüne geçtiği kaydedilmiştir.³⁸⁵ Hayatının sonuna kadar yüzlerce öğrenci yetiştirmiş bazılarına da tarikat hırkası giydirmiştir. Bunlar arasında Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs, Şeyh Abdurrahman b. Ali b. Ebû Bekir, Ömer b. Abdurrahman Sâhibu’l-Hemrâ, el-Fakîh Muhammed b. Sehl Bâ Kuşeyr gibi zatlar yer almaktadır.³⁸⁶

Döneminin meşâyihî tarafından kutbiyyet makamında olduğu ifade edilen Şeyh Ali, aynı zamanda velûd bir yazar olup Bâ Alevî tarikatında telif hareketini başlatan zatlardandır. El-Burkatu’l-meşîka fî zikri libâsi’l-hirkati’l-enîka,³⁸⁷ ed-Durru’l-müdhişî’l-behî fî menâkibi’ş-şeyh Saîd b. Ali, Me’âricu’l-hidâye ilâ zevkin şehide cenye semarâtî’l-muâmele fî’n-nihâye başlıca eserlerindendir. Aynı zamanda bir edîp ve sufi şair olduğundan³⁸⁸ tasavvufi konuları içeren kasidelerden meydana gelen bir divan da kaleme almıştır.³⁸⁹ Bâ Alevî tarikatının önemli simalarından kabul edilen Şeyh Ali 895/1489 yılında Terim’de vafat etmiş ve Zenbel kabristanına defnedilmiştir.³⁹⁰

³⁸⁵ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 768.

³⁸⁶ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 215-217; Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 768; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 982.

³⁸⁷ Söz konusu eser, Bâ Alevî tarikatında seyr u sülûk, tevessül, hırka ve tahkîm akdi gibi tasavvufi konuları içeren ilk eserlerden olması yönü ile birincil ve önemli kaynaklardan kabul edilmektedir.

³⁸⁸ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 767.

³⁸⁹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 129; Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 668; Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 202; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu’ş-şuarâi’l-Hadramiyyîn*, I, 80-81.

³⁹⁰ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 215-218; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 296-300.

1.4. Şeyh Ömer Mihdâr b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 833/1429)

Ömer Mihdâr³⁹¹ Terim’de dünyaya gelmiş, erken yaşlarda Kur’ân’ı ezberlemiştir. İlk eğitimini babası Abdurrahman Sakkâf’tan aldıktan sonra Hadramevt başta olmak üzere Yemen’in muhtelif yerlerine ve Hicaz bölgesine ilmî seyahatlerde bulunmuş dönemin önemli ilim adamlarından ilim tahsil etmiştir.³⁹² Farklı alanlarda aldığı tahsilin yanı sıra fıkıhta İmam Nevevî’nin *Minhâcu’t-tâlibîn*’i,³⁹³ İmam Şîrâzî’nin *Tenbîh*’i, tasavvufta âdet olduğu üzere Gazzâlî’nin *İhyâ*’sı ile Mekkî’nin *Kûtu’l-kulûb*’u, tefsir de ise Sülemî’nin (ö. 412/1021) *Tefsîru’s-Sülemî (Hakâiku’t-tefsîr)* eserlerine yoğunlaştığı ve onların derin etkisi altında kaldığı ifade edilmiştir.³⁹⁴ Hadramevt bölgesinden Fakîh Ebû Bekir b. Muhammed Belhâc Bâ Fadl da fıkıh ilminde yetişmesinde katkıda bulunmuştur.³⁹⁵ Yemenli âlimler onu fakîh sûfilerden sayarak ilmi ile âmil olan şeyhler arasında zikretmişlerdir.³⁹⁶ Arife bir evliya kadın olan Sultanetu ez-Zubeydiyye’nin onun hakkında “Ben Ömer b. Abdurrahman’ı, bütün

³⁹¹ Hadara-yahduru kökünden gelen mihdâr kelimesi, hızlı bir şekilde hazır olmak anlamına gelmektedir. Şeyh Ömer de bir önemli bir durum olduğunda veya bir badireye çağrıldığı vakit hemen orada hazır bulunmasından dolayı kendisine Mihdâr lakabı verilmiştir. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu‘cemu’l-latîf*, s. 166.

³⁹² Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1072.

³⁹³ Bazı kaynaklarda ezber yönünün çok güçlü olduğu, *Minhâc* kitabını da ezberlediği kaydedilmiştir. Bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 262-263; Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, II, 241.

³⁹⁴ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1072.

³⁹⁵ Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, II, 241.

³⁹⁶ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 263.

evliyaları onun altında olduğu, gökyüzünde nurdan yapılmış bir kubbe içerisinde gördüm.” dediği rivâyet edilmiştir.³⁹⁷

Babasının sıkı mânevî eğitiminden geçen Ömer Mihdâr, çocukluğunda edindiği azimetle amel etme prensibi, ileride başlayacağı seyr u sülûk eğitiminin mukaddimesi olarak yorumlanmıştır.³⁹⁸ Oğlunun hakikat ehli olacağını ferasetiyle ön gören Abdurrahman Sakkâf, onu sıkı bir mücâhede ve riyâzet yoluna tabi tutmuştur.³⁹⁹ Kaynaklar onun seyr u sülûkta büyük bir mücâhedeye girdiğini kaydederken, Tarihçi Salih Hamid, *Târîhu'l-Hadramevt* isimli eserinde bu zorlu mücâhedeye dikkat çekmiş, mücerred aklın kabul edemeyeceği bir süreçten geçtiğini aktarmıştır.⁴⁰⁰ Havf ve recâ arasında bir ömür yaşadığı aktarılan Mihdâr'ın, son nefeste âkıbet korkusundan dolayı “Keşke dünyada kesilip yenen bir canlı olsaydım.” şeklindeki ifadesi havf makamına ulaştığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁰¹

Ruhun Kurân, tâat ve ibadetlerle beslenip, nefsin de terbiye ve tezkiye ile eğitilmesi, nihâyette de bu mücâhedenin etkisinin görülmesi kaçınılmazdır. Böylece ruh, hâlden hâle, makâmdan makâma yükselirken gaye olan insan-i kâmil seviyesine çıkabilmektedir. Nitekim Ömer Mihdâr da seyr u sülûkunda Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere, babası ve derin etkisinde kalıp ismini vermediği bir zattan beslendiğini belirtmiş, kendisine zuhûr eden ilk hâlinin babası hayatta iken

³⁹⁷ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 748.

³⁹⁸ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 241.

³⁹⁹ Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Silsiletü a'lâmi Hadramevt el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, Fer'ü'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002, s. 20.

⁴⁰⁰ Bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 749-750.

⁴⁰¹ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 242; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 21-22.

geçekleştirdiğini ifade etmiştir.⁴⁰² Kaynaklarda menkıbe ve kerâmetleri anlatılmış, şeyhlerin şeyhi, mürid ve sâliklerin mürşidi, zâhir ve bâtın ilimlerinin sahibi şeklinde tavsif edilmiştir.⁴⁰³

Babası Şeyh Abdurrahman Sakkâf'tan tarikat hırkası giyen⁴⁰⁴ Ömer Mihdâr, çoğu vakit Terim'e yakın bir yerleşim merkezi olan 'Aref'de ikamet etmiştir. Şeyhlik makamında olan kardeşi Ebû Bekir Sekrân'ın hicri 821 yılında vefat etmesinden sonra Terim'e yerleşmiş ve şeyhlik görevini deruhte etmeye başlamıştır.⁴⁰⁵ İrşad faaliyetlerine başlayan Mihdâr aynı zamanda Terim'in ribât ve medreselerinde de tedris görevini yerine getirmiştir. Bölgede oldukça etkin bir rol oynayan Ömer Mihdâr, çok sayıda halife ve öğrenci yetiştirmiştir. Yeğeni ve aynı zamanda Ayderûsiyye tarikatının da kurucusu olacak olan Şeyh Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân, Şeyh Ahmed b. Şeyh Ebû Bekir, Şeyh Abdullah b. Fakîh Ali b. Ebî Haremî bunlardan bazılarıdır. Hadramevt bölgesi sınırları içerisinde olan Şaher, Mikellâ, el-Ğayl gibi farklı noktalardan da pek çok kişiye tarikat hırkası giydirmiştir.⁴⁰⁶

Dönemin önde gelen âlimleriyle de irtibat içinde olmuş fikir alışverişinde bulunmuştur. Karizmatik ve saygın olmasını sağlayan etkenlerden biri de şiirsel yönüdür. Semâ meclislerinde okuduğu şiirlerinde ilahi aşk, muhabbet, selef-i salihine ittibâ temaları ön plana çıkıyor, orada bulunanlar üzerinde derin etkiler bırakıyordu.⁴⁰⁷

⁴⁰² Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 242.

⁴⁰³ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 261.

⁴⁰⁴ Bâr, Habîb Ömer b. Abdurrahman, *Vasâyâ'l-ashâb ve hedâyâ'l-ahbâb*, s. 39.

⁴⁰⁵ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 242.

⁴⁰⁶ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1073; Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 242.

⁴⁰⁷ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 39-43.

Ömer Mihdâr yaşamının merkezine Allah'ın rızâsını koyarak, hayatını ilim ve amele adanmasının yanında, sosyal ve ictimâî alanlarda da çok aktif bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkili üslubuyla irşad vazifesini yerine getirirken ecdâdın ve seleflerinin çizgisini takip etmiş, Bâ Alevî tarikatının genişlemesinde önemli katkıları olmuştur. Hayatını Terim'de geçiren Ömer Mihdâr, hicrî 833 yılında öğle namazında secde halinde iken vefat etmiştir.⁴⁰⁸ Zenbel kabristanına defnedilen Mihdâr'ın kabri günümüzde de meşhur olup ziyaret edilen önemli mekânlardandır.⁴⁰⁹ Geriye dört kız bırakmış, nesli Ayşe ve Fatma isimindeki iki kızı ile devam etmiştir. Ayşe bintü Ömer Ayderûsiyye tarikatının kurucusu Abdullah Ayderûs'un eşi, Ebû Bekir Adenî'nin de annesidir. Fatma bintü Ömer ise tarikatın diğer bir şeyhi olan Ali B. Ebû Bekir es-Sekrân'ın eşi olmuştur.⁴¹⁰

1.4.1. Sosyal Hayata Etkisi

Dini bütün yaşamak ile esbâba sarılmak prensipleri Bâ Alevîler'in önemli iki özelliklerinden kabul edilmektedir. Söz konusu vasıflar Ömer Mihdâr'da da görülmüş, yaşadığı zühd hayatı, mücâhedeleri, tebliğ ve irşad görevlerinin yanı sıra Bâ Alevîler arasında en fazla mal ve mülke sahip kişi olarak bilinmiştir. Edindiği bu maddi zenginliği insanlığın hayrına harcayarak ilmî, sosyal ve kültürel hayatın kalkınmasına da yardımcı olmuştur. Terim ve sahil bölgeleri başta olmak üzere nüfuzunun güçlü olduğu yerlerde ekonomik hayatın kalkınması için yeni kurallar getirmiş, ticaret

⁴⁰⁸ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 266; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî el, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 48.

⁴⁰⁹ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 756; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'Ikdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1073; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 245.

⁴¹⁰ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 166-167.

gemilerinden elde edilen kazancı, ilim talebeleri, dul, yetim ve miskinlere tahsis etmiştir. Bu cömertliğinden dolayı kendisini eleştiren yakınlarına “*Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır.*”⁴¹¹ âyetini okuyarak cevap vermesi, onun dünya hayatına bakışını ortaya koymaktadır. Maddi servetin zühd hayatına engel olmadığını yaşantısıyla ortaya koymuş, asıl ve önemli olanın dünya sevgisinin kalbi istila etmemesi olduğuna dikkat çekmiştir.⁴¹²

Sosyal ve dinî hayata olan etkisini gösteren önemli bir faaliyet de cami ve mescidler inşa etmesidir. En önemli yapısı günümüzde hala ayakta olan ve “Mescidu’l-Mihdâr” olarak da bilinen Terim’de inşa ettirdiği mesciddir.⁴¹³ Söz konusu mescid için hurma bahçeleri ve arsalar vakfetmesi günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.⁴¹⁴

Ömer Mihdâr’ın ortaya koyduğu önemli bir icraat da kurmuş olduğu nekâbet sistemidir.⁴¹⁵ Şura meclisi olarak da nitelenebilecek olan bu sistemle Bâ Alevî ailesini Allah yolunda yardımlaşma, dayanışma ve kardeşlik çatısı altında bir araya getirmeyi başarmıştır. Dinîn yüceltilmesi için her alanda yardımlaşma içinde olmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, bâtılla mücadele etmek, mazluma yardım etmek gibi maddeler içeren belgeyi hazırlayarak Bâ Alevî ailesinden on kişi ile beraber imzalamış ve devletin de desteğini almıştır. Belgeyi imzalayan bu on kişiden her biri oldukça

⁴¹¹ Nahl, 16/96.

⁴¹² Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 30-31.

⁴¹³ Şâmî, *Mavsû‘atu’l-‘arabiyyeti ve’l-İslâmiyye*, s. 132.

⁴¹⁴ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 32.

⁴¹⁵ Ömer Mihdâr, Bâ Alevîler’in ilk nakîbidir. Bkz. Şâtîrî, Muhammed, *el-Mu‘cemu’l-latîf*, s. 166.

genişleyen ailenin bir kabilesini temsil etmektedir.⁴¹⁶ Ömer Mihdâr kurduğu bu sistem sayesinde Bâ Alevî ailesi başta olmak üzere Hadramevt bölgesinin mânevî reisi, itaat edilen lideri olmuştur. Hatırı her yerde sayılan, nüfuz sahibi biri olmakla beraber zühd hayatına ve ibadetlerine devam etmiş; talebe okutmaktan, irşad faaliyetlerinden de geri durmamıştır.⁴¹⁷

Âlu's-Sakkâf kolu, Bâ Alevî tarikatının kuruluşundan yaklaşık bir buçuk asır sonra ortaya çıkan ilk kolu olma özelliğini taşımaktadır. Âlu's-Sakkâf pek çok kolun kendisinde kesiştiğinden ayrı bir öneme sahiptir. Semâ ve cehri zikir uygulamaları, kolun kendisine nisbet edildiği Abdurrahman Sakkâf ile bariz bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Şeriat-tarikat prensiplerinin beraber yürütülmesine hassasiyet gösterilmiştir. İlim, amel ve ihlâs tarikatın temel öğretileri arasında kabul edilmiştir. Sosyo-kültürel hayatta etkin rol oynanmış, sosyal bir düzen olan nekâbet sistemi Terim'de ilk defa kurulmuştur. Bu durum Bâ Alevîler'in Hadramevt'e göç etmelerinden sonra bölgedeki nüfuzlarını en net bir şekilde ortaya koyan bir husus olmuştur.

⁴¹⁶ Bu on kişinin isimleri şu şekildedir: Şeyh Abdullah b. Şeyh Abdurrahman, Abdullah b. Alevî, Muhammed b. Abdullah, Hasan b. Şeyh, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ebû Bekir Bâ Hasan, Ali Bâ Hasan el-Muallim, Muhammed b. Ömer, Muhammed b. Ali. Ayrıca her on kişi için beş kefil (garantör) tayin edilmiştir. Bu on kişiden herhangi biri hakktan dönerse veya ölürse, başkan, onun yerine uygun gördüğü birini atar. Belgenin aslı ve nekâbet ile ilgili geniş bilgi için bkz. Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 751-754; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 611-617; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 599-623; Abdurrezzak Baytâr, *Hilyetu'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlisi 'aşer*, Dâru sâdir, thk. Muhammed Behce el-Baytâr, Beyrut, 1993, II, 1042-1044; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, s. 33-36; Hüseyin b. Şeyh b. Abdulkadir Ayderûs, *en-Nekâbetu'l-useriyye fî Hadramevt: Nekâbetu'l-Aleviyyîn ve devruhâ fî'd-dabti'l-userî ve'l-ictimâî fî Hadramevt*, Merkezi Hadramevt li'd-dirâsâtî't-târihiyye, Terim, 2021.

⁴¹⁷ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 755-756.

2. AYDERÛSİYYE

Bâ Alevî tarikatının en önemli kollarından olan Ayderûsiyye'nin kurucusunun, TDV ve MEB İslâm Ansiklopedilerinde Ebû Bekir b. Abdullah Ayderûs (ö. 914/1508) olduğu kaydedilmiştir. Ancak Bâ Alevî tarikatının birincil kaynaklarından biri olan *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik* ile Harîrizâde'nin *Tibyânu vesâili'l-hakâ'ik* ve *el-Keşfu 'an hakîkati's-sûfiyye li evveli merretin fî't-târîh* isimli eserlerde Ayderûsiyye tarikatı, Ebû Bekir b. Abdullah Ayderûs'a değil, Ayderûs lakabıyla bilinen Abdullah b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf'a (ö. 865/1460) nispet edildiği tespit edilmiştir.⁴¹⁸ Burada değinilmesi gereken önemli bir husus Ayderûsiyye kolunun hangi tarikata bağlı olduğuna dair görüş farklılığı bulunmasıdır. Zebîdî, Medyeniyye tarikatının bir kolu sayarken, Kübreyiyye tarikatının bir kolu olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu kabul edenler de olmuştur.⁴¹⁹ Bâ Alevî tarikatının birincil kaynaklarında, Abdullah Ayderûs'un, amcası Şeyh Ömer Mihdâr b. Abdurrahman Sakkâf'tan tarikat hırkasını

⁴¹⁸ Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 47; Harîrizâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, II, vr. 303; Mahmud Abdurrauf Kasım, *el-Keşfu 'an hakîkati's-sûfiyye li evveli merretin fî't-târîh*, Dâru's-sahâbe, Beyrut, 1987, s. 363; Abdulhey Hasanî, *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, Müessesetu hendâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 167; Süleyman Uludağ, "Ayderûsiyye" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, IV, 234; Massignon, "Tarikat", MEB, XII/1, 5.

⁴¹⁹ Süleyman Uludağ, "Ayderûsiyye", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, IV, 234; Hamide Ulupınar, *Ebû Medyen el-Mağribî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri ve Medyeniyye Tarikatı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2012, s. 160; Massignon, "Tarikat", MEB, XII/1, 5, Eskişehir, 2001.

giydiğine dair veriler⁴²⁰ ile Yemen'in ünlü isnâd âlimi ve tarikatın önemli şeyhlerinden Ayderûs b. Ömer Hıbşî'nin, Ayderûsiyye'nin Bâ Alevî tarikatının bir uzantısı olduğunu açıkça ifade etmesi,⁴²¹ Ayderûsiyye'nin, Bâ Alevî tarikatının bir kolu olduğu tezini güçlendirmektedir. Kanatımızca ihtilafın sebebinin, Bâ Alevî tarikatının müstakil bir tarikat mı yoksa Medyeniyye tarikatının bir şubesi mi olduğu etrafında dönmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde geçen, Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) Ebû Medyen el-Mağribî'den aracı vasıtasıyla tarikat hırkasını giymiş olması, Bâ Alevî tarikatının Medyeniyye'nin bir kolu olduğunu akla getirmektedir. Bununla beraber Muhammed b. Ali'nin Medyeniyye tarikatının usûl ve esaslarına ek olarak, atalarından aldığı zühd kültürü ve tarikata getirdiği yeni prensipleri mezcedmesi Bâ Alevîliğin müstakil ve özgün bir tarikat olarak kabul edilmesine neden olmuştur.⁴²² Bu verilerden hareketle de Ayderûsiyye'nin Bâ Alevî tarikatının bir kolu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ayderûsiyye koluna bağlı mutasavvıflar, Kur'ân ve sünnet merkezli bir hayat yaşamaya gayret göstermişlerdir. Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserini ezberlercesine okumaları tarikat mensuplarınca günümüze kadar devam ettirilen bir faaliyet olmuştur. Çalışmanın "Bâ Alevîler'in İlim Anlayışları" başlığında ele alınacağı gibi İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okumaları ile beraber herkese tavsiye etmeyip, seyr u sülûkta belli bir

⁴²⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 153; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Ayderûsu'l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 19.

⁴²¹ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 612.

⁴²² Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, ss. 17-37; Ehdal, *Tuhfetuz-zemân fî târîhi sâdâti'l-Yemen*, II, 428; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 202.

merhaleyi aşan kişilerin okumalarını istemişlerdir.⁴²³ Ayderûsiyye kolunun kurucusu Abdullah Ayderûs, tarikatın vird, zikir, âdâp, erkân ve usûllerini açıklayan eserler ortaya koymuş, Terim’de bulunan Dâru’ut-turâs isimli yayın evi, söz konusu eserleri bir mecmû’ adı altında toplayıp neşretmiştir.⁴²⁴ Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs, *el-Cüzu’l-latîf fi’t-tehkîmi’s-şerîf* adlı eserinde Ayderûsiyye tarikatının tahkîm ve tarikat hırkası giyimi konusunu, delillerini, kısımlarını ve şekillerini genel hatları ile anlatmıştır.⁴²⁵ Seyyid Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs’un (ö. 1164/1750) *en-Nefhatu’l-Medeniyye (Medniyye) fi’l-ezkâril’l-kalbiyye ve’r-rûhiyye ve’s-sirriyye fi’t-tarîkatil’-Ayderûsiyye*⁴²⁶ ile *Mirâtu’s-şumûs fî silsileti’l-kutbi’l-Ayderûs* isimli eserleri Ayderûsiyye’nin tarikat silsilesini, sâlikin eğitim metodunu, tarikata dair zikir, vird ve letâîfler konularını ele alan önemli eserlerdendir.

2.1. Telif Hareketinin Başlaması

Bâ Alevî tarikatında önemli bir etkiye sahip olan kolların başında gelen Ayderûsiyye, Hadramevt bölgesinin dinî ve ictimai alanlarında önemli roller

⁴²³ Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 155; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Ayderûsu’l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 54-56; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye*, s. 80.

⁴²⁴ Komisyon, *Mecmû’u’l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, evrâduhu kasâiduhu kutubuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu*, Dâru’t-turâs, Terim, 2017.

⁴²⁵ Bkz. Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs Adenî, *el-Cüzu’l-latîf fi’t-tehkîmi’s-şerîf (Dîvânu’l-Adenî, Meheccetu’s-sâlik ve huccetu’n-nâsik* içerisinde), Dâru’l-hâvî, Beyrut, 2011.

⁴²⁶ Harîrîzâde, *Tibyânu’l-vesâil* adlı eserinin II. cildinde 311a ile 314a varakları arasında risaleyi nakletmiştir.

üstlenmiştir.⁴²⁷ Hicrî IX. asra kadar Bâ Alevî tarikatında eser yazma yaygın olmadığından telif hareketinin kapsamlı bir şekilde Ayderûs ailesi ile birlikte başladığı, ilk eser yazanın da Abdullah Ayderûs olduğu kaydedilmiştir.⁴²⁸ Bâ Alevî tarikatı söz konusu tarihten itibaren Ayderûsiyye kolu ile birlikte, gerek kaleme alınan eserler gerek ilmî ve tebliğ amaçlı seyahatler sayesinde genişleyerek ivme kazanmıştır. Bu vesilelerle Yemen başta olmak üzere Arabistan yarımadası, Hindistan,⁴²⁹ Endonezya, Malezya, Irak ve Mısır gibi ülkelerde yayılma imkânı bulmuştur.⁴³⁰

Telif hareketinin başlangıcı olan hicrî IX. asırdan itibaren tasavvufî eserler başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, şiir ve Arap edebiyatına dair eserler kaleme alınmıştır.⁴³¹ Bunlar arasında Abdullah Ayderûs'un (ö. 865/1461) *el-Kibrîtu'l-ahmer ve'l-iksîru'l-ekber* adlı eseri, Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın (ö. 895/1490) *el-Burkatu'l-meşîka fî zikri libâsi'l-hurkatî'l-enîka* ve *Me'âricu'l-hidâye ilâ zevkin şehide cenye semerâti'l-muâmelâti fî'n-nihâye* adlı eserleri, Ebû Bekir Adenî'nin (ö. 914/1508) *el-Cüzu'l-latîf fî'tahkîmi's-şerîf* isimindeki eseri ile *Divân*'ı, tarikat şeyhlerinin günümüze

⁴²⁷ Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 664.

⁴²⁸ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 68-69; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 883; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 3-4.

⁴²⁹ Ayderûs tarikatının Hindistandaki temsilcisi, Ahmedabad'ta vefat eden Seyyid Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs'tur. (ö. 990/1582). O da amcası Ebû Bekir Adenî'nin, o da Abdullah Ayderûs'un halefidir. Ayderûsiyye tarikatı, Ayderûs ailesine bağlı mutasavvıfçılarca Hindistan'ın Gucerat ve bazı şehirlerine yayılmıştır. Bkz. Hasanî, Abdulhey, *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, s. 167.

⁴³⁰ Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 665; Mahmud Abdurrauf Kasım, *el-Keşfu 'an hakîkati's-sûfiyye*, s. 363.

⁴³¹ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 16.

ulaşan ilk yazılı kaynakları arasındadır. Abdurrahman b. Muhammed el-Hatîb'in (ö. 855/1451) *el-Cevheru's-şeffâf fî menâkibi's-sâdeti'l-eşrâf* adlı eseri, Muhammed b. Ali b. Alevî Hard'in (ö. 960/1552) *el-Gurer: Gururu'l-behâi'd-daviy ve dureru'l-cemâli'l-bedî'i'l-behiy* ile Yemen'in âlim ve önde gelen tarihçilerinden kabul edilen Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed eş-Şillî'nin (ö. 1093/1682) *el-Meşre'u'r-revî fî menâkıbi's-sâdeti'l-kirâm Âli Ebî Alevî* isimli eserler de tarikatın erken döneminde biyografi türünde yazılan eserlerindendir. Abdullah b. Muhammed b. Hâmid Sakkâf'ın *Târîhu's-şu'ârâi'l-Hadramiyyîn* adlı beş ciltlik eserinde Bâ Alevîlerden pek çok kişiyi ele alması şiir ve edebiyat alanındaki konumlarını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bâ Alevîler, Terim başta olmak üzere Hadramevt bölgesinde kütüphane,⁴³² ribât, medrese ve enstitüler kurarak⁴³³ İslâmî ilimlerin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Hem bu ilim merkezlerinin hem de misafir, muhtaç ve yoksulların ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli vakıflar kurmuşlardır.⁴³⁴

⁴³² Terim'de kurulan Mektebetu's-Sâdâti Âl Abdullah b. Şeyh, Mektebetu Âlu 'Amûdî, Sâdetu Âlu Hendevân Eğitim ve kültürel alanda hizmet veren kütüphaneler arasında sayılabilir. Yüzlerce matbu ve yazma eser barındıran bu kütüphaneler on üçüncü yüzyılda Hadramevt bölgesine yapılan saldırılar neticesinde yanarak ilmî ve kültürel miras büyük bir darbe yemiştir. Daha sonraki dönemlerde yeni kütüphaneler kurularak ilmî faaliyetler günümüze kadar devam etmiştir. Bunlar arasında kurulan Hadramevt Kütüphanesi binlerce matbu ve mahtut eser barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 256-263.

⁴³³ Bâ Alevîler tarafından bölgede kurulan medrese, zâviye, enstitü, ribâtlar ayrıca bu merkezlerin kurucuları, müderrisleri ve eğitim sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Kâf, Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir, *el-Habâyâ fî zikri'z-zevâyâ*, Dâru'l-hâvî, Terim, 2001.

⁴³⁴ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve Cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 17-18.

Bâ Alevî tarikatında telif hareketi, kuruluşundan ancak iki asır sonra gerçekleşebilmiştir. Bu duruma etki eden dinî, siyasi ve sosyal nedenleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a. Bâ Alevîler'in atası Ahmed b. İsa'nın Basra'dan Hadramevt bölgesine göçünden itibaren ailenin bölgede sosyal düzenlerini kurma ile meşgul olmaları. Bu durum Terim'de ikamet edene kadar, yani hicrî beş yüz altmış bir yılına kadar devam etmiştir.⁴³⁵

b. Tarikatın bölgede hicri VI. asırda ortaya çıktığından dolayı Bâ Alevîler, eser yazmaktan çok tasavvufi zevk, nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi gibi tasavvufun pratiği ile meşgul olmaları. Şâtirî, tarikatın kuruluşuyla beraber tasavvufî eserlerin okunup hayata geçirilmelerinin Bâ Alevîler'in başlangıçtaki temel felsefesi olduğunu, pratiğe daha çok önem verdiklerini, derin bilgi ve marifetlerine rağmen eser yazma faaliyeti gerçekleştirmedikleri kaydını düşerken, Salih Hâmid de bu duruma dikkat çekerek zâhirî ilimlerde eser ortaya koymamışlarsa da tebliğ faaliyetleri, tasavvufî ve zâhidâne yaşantı ile bu boşluğu doldurduklarını ifade etmiştir.⁴³⁶

c. Hadramevt bölgesinin söz konusu zamanlarda ilmî münazara ve tartışmalardan uzak olması. Bu durum eleştiri, reddiye türü eserler başta olmak üzere diğer alanlarda da eser yazılmasının önüne geçmiştir.

d. Hicrî VII. asra kadar bölgede etkili olan İbâzîlerin siyasi, ekonomik ve sosyal saiklerle eserlerinin gizlenmesi veya kaybolması. Bu durum Bâ Alevî şeyhlerinin eserlerinin gizlenmiş olabilme ihtimalini beraberinde getirmektedir. Hadramevt tarihiyle

⁴³⁵ Geniş bilgi için bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 97-.109.

⁴³⁶ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru 't-târihi 'l-Hadramî*, II, 255; Salih Hamid, *Târihu Hadramevt*, II, 718.

alakalı eserler kaleme alan Alevî b. Tâhir Haddâd'ın da İbâzîler'in Hadramevt bölgesindeki yaşantısı hakkında yeteri kadar veriye sahip olmadıklarını belirtmesi bu durumu ortaya koymaktadır.⁴³⁷

e. Hadramevt bölgesinin Bağdat, Basra gibi âlimlerin yetiştiği bölgelerden uzaklığı ve bölgede sık sık yaşanan dış saldırıların yanında yaşanan iç savaşlar. Yaşanan olaylar, bölgede sosyo-kültürel hayatı olumsuz etkilediği gibi ilmî gerilemeyi de beraberinde getirmiştir.

f. Hadramevt bölgesinde yetişen âlimlerin, dönemin birçok hâkim ve yöneticilerin baskısı altında kalmaları.⁴³⁸

Hicrî IX. asra kadar seyr u sülûk, riyâzet, mücâhede gibi tasavvufun pratik yönüne ağırlık veren Bâ Alevîler, zikredilen maddelerin etkisiyle yazılı eser ortaya koymamışlardır. IX. asrın ortalarından itibaren Ayderûsiyye kolu ile beraber tarikatın genişlemesi, bölge dışından gelen öğrenci ve müridlerin de etkisiyle ilmî hareketliliğin artması, gelecek nesillere seleflerinin yolunu anlatma, tarikatın prensip ve özelliklerini kayıt altına alma ihtiyacı, doğal olarak kendilerini eser yazma faaliyetine sevk etmiştir. Bâ Alevîler, tasavvuf, fıkıh, tabakat, akâid, tefsir, hadis, Arap Dili ve Edebiyatı gibi alanlarda zengin bir literatür kazandırmışlardır. Ayderûsiyye kolunda önemli ilim adamı ve sûfî şahsiyetler yetişmiş olup onlardan bazıları da şunlardır:

⁴³⁷ Haddâd, Alevî b. Tâhir b. Abdullah, *Ceniyyu's-şemârih*, s. 33.

⁴³⁸ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 308-318.

2.2. Şeyh Abdullah Ayderûs b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf (ö. 865/1460)

Evliyaların imamı ve sûfilerin büyüğü anlamındaki Ayderûs⁴³⁹ lakabıyla anılan Abdullah b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf b. Muhammed b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Ali (el-Fakîhu'l-Mukaddem) Ayderûs⁴⁴⁰ hicrî 811 yılında, Terim'de dünyaya gelmiştir.⁴⁴¹ Sekiz yaşında dedesi Abdurrahman Sakkâf'ı, on beş yaşında⁴⁴² ise babasını kaybetmiş, daha sonra hem şeyhi hem de kayınpederi olacak amcası Ömer el-

⁴³⁹ Aslında Ayterûs olan Ayderûs ifadesi t ve dal harflerinin mahreçlerinin yakınlığından dolayı zaman içerisinde t harfi dal harfine bürünerek Ayderûs şeklinde teleffüz edilmiştir. el-'Atresetu ifadesi aslanın özelliklerinden olan cesaret ve şiddetle kavramak manasına gelir. Aslan yırtıcıların lideri sayıldığı gibi Ayderûs sıfatı da kendi zamanındaki evliyaların lideri, anlamında kullanılmıştır. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 140; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 152; Ebû'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali Kebîr- Muhammed Ahmed Hasbullah- Haşim Muhammed eş-Şâzelî, *Dâru'l-maârif*, Kahire h. 1119, IV, 2797; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XVI, 227; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 664; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 74-78.

⁴⁴⁰ Yemen'in kutbu kabul edilen Abdullah Ayderûs, Ayderûsiyye ailesinin atasıdır. Bâ Alevî tarikatının silsilesinde ismi Abdullah olan tek kişidir. Torunlarının her biri Ayderûs lakabıyla anılmaktadır. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 141; Arif Ahmed Abdulğani, *el-Cevheru's-seffâf*, II, 822; Ahmed b. Hasan b. Abdullah Attâs, *es-Sefînetu'l-mecmûa' fî ensâbi ba'di'l-kânîtîne fî Hadramevt ve mesâkinihim*, thk. Muhammed Yeslem Abdunnûr, *Dâru Hadramevt li'd-dirâsâti ve'n-neşr*, Mikellâ-Hadramvet, 2014, s. 67.

⁴⁴¹ Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 78; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 280; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 152; Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 46-47.

⁴⁴² Bazı kaynaklarda on yaşında olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 153; Hıbbî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062.

Mihdâr onun eğitimi ile ilgilenmiştir. Ayderûs'un İslâmî ilimlere olan rağbeti, Kur'ân-ı anlama çabası ve onu hayatına aktarma gayretini gören Ömer Mihdâr, ilim tahsili için onu dönemin önde gelen âlimlerine göndermiştir.⁴⁴³

Çocukluğunda Seyyid Salih Muhammed b. Ömer Bâ Alevî'den Kur'ân dersi alıp ezberleyen Abdullah Ayderûs⁴⁴⁴ fıkıh ve şariat ilimlerine ayrı bir önem vermiş, fakîhlere de son derece saygılı davranmıştır. İmam Nevevî'nin *Minhâc*'ı, Şeyh Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *Tenbîh*'i gibi kitaplarla iştigal etmiş, fıkıh ilmini Sa'd b. Abdullah Ebû Ubeyd, Abdullah Ebû Herâveh, Abdullah b. Ahmed Bâ Kuşeyr, İbrahim b. Muhammed Bâ Hürmüz, Ali b. Muhammed b. Ali Ebû Ammâr, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Fadl, Abdullah Bâ Mervân gibi fakihlerden almıştır.⁴⁴⁵ Hadis eğitimini Yemen, Hicaz ve Hadramevt bölgesinin önemli muhaddislerinden aldığı ifade edilmişse de⁴⁴⁶ Ahmed Hibşî, Abdullah Haddâd'ı kaynak göstererek Ayderûs'un, Yemen ve Hicaz bölgelerine seyahat yaptığına dair ellerinde herhangi bir verinin bulunmadığını

⁴⁴³ Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 46-47; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062; Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt Ayderûsu'l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002, s. 15.

⁴⁴⁴ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 281.

⁴⁴⁵ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 26; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Ayderûsu'l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 16; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 275; Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 50-52.

⁴⁴⁶ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 153; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 75; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062.

aktarmıştır.⁴⁴⁷ Arapça gramerini edîp bir zat olan Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Bâ Fadl'dan alırken, nahiv ve sarf ilimlerini de Muhammed b. Ali Bâ Ammâr'dan almıştır.⁴⁴⁸ Tasavvuf eğitimi de amcası Ömer Mihdâr ve Şeyh Muhammed b. Hasan el-Muallim Cemelu'l-leyl'den almış, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Kuşeyrî'nin *Risâle'si*, Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb'u*, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif*i başucu eserleri olmuştur. Hatta İhya'yı ezberleme derecesine geldiği de nakledilmiştir.⁴⁴⁹

Abdullah Ayderûs tekke ve medrese ile sınırlı kalmamış, ihtiyaç anında bölgenin sosyal meselelerine müdahil olmuş, sorunları çözme noktasında gayret göstermiştir. Bâ Alevîler arasında nakâbet sisteminin kurucusu ve ilk başkanı olan Ömer Mihdâr'ın vefatından sonra, yapılan istişarelerin ardından henüz yirmi beş⁴⁵⁰ yaşında olan Abdullah Ayderûs'un nekâbet sisteminin yeni başkanı olarak seçilmesi, sufi ve âlim kimliğinin yanında sosyal bir kişiliğe de sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵¹

Bâ Alevî ailesinde bu döneme kadar görülmeeyen telif hareketinin Ayderûs ile başladığını söylemek mümkündür. Zira Bâ Alevî ailesinde ilk eser yazan olmakla beraber velûd bir yazar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hicrî IX. asrın en önemli

⁴⁴⁷ Hıbsî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *el-Mesleku's-seviyy*, s. 235.

⁴⁴⁸ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 153.

⁴⁴⁹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 274-275.

⁴⁵⁰ Bazı kaynaklarda 23 yaşında olduğu yönündedir. Bkz. Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062.

⁴⁵¹ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 153; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 76; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Ayderûsu'l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 18.

yazarlarından⁴⁵² kabul edilen Ayderûs'un en önemli ve en meşhur eseri *el-Kibrîtu'l-ehmar vel'iksîru'l-ekber* isimli eseridir. *Risâletun latîfetun fî't-tasavvuf*, *Risâletun fî duhûli'l-halveti ve'l-erb'ûniyyeti*, *Şerhu'l-imâm Ayderûs li kasîdetin li's-şeyh Ömer el-Mihdâr*, hocalarından olan Sa'd b. Ali es-Süveynî hakkında yazdığı menkıbesi olan Menâkibu'l-imâm S'ad b. Ali Bâ Mazhec, Şeyh Said Bâ Lihâf'ın kasidesine yazdığı şerh ile vasiyetleri eserlerinden bazılarıdır.⁴⁵³ “Elif harfine yüz cilt eser yazmak istersem yazarım.”⁴⁵⁴ şeklindeki ifadesi ilmî yetkinliğini ortaya koyan bir husus olarak yorumlanmıştır. Ayrıca açıklanması ve ifşası mümkün olmayan vâridâtların kalbine indiğini belirtmesinden hareketle kendisinin ilmi ledün sahibi ve marifet ehli bir zat olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵⁵ Ayrıca Abdullah Ayderûs'un hayat hikâyesini, menkıbelerini, kerâmetlerini ve tasavvufi görüşlerini ortaya koyan müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Öğrencisi Şeyh Ömer b. Abdurrahman eş-Şerif el-Hüseyni el-Alevî'nin, *Fethu'r-Rahimi'r-Rahman fî zikri şeyin min menâkibi şeyhi's-şerîf el-Hüseynî Abdullah b. Şehy Ebû Bekir b. Abdurrahman*, Fakîh Abdullah b. Abdurrahman Ebû Vezîr'in *et-Tuhfetu'n-nûrâniyye fî menâkibi Fatimetî'r-radiyyeti ve zürriyetihe hayri'l-berdiyyeti*, Dâru't-turâs tarafından hazırlanan *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, Abdurrahman b. Muhammed el-Hatib el-Fakîh'in *el-Burhanu'l-muşrikah fî 'acaibi menâkibihi'l-faikah* isimli eserler bunlardan

⁴⁵² Hıbşî, Abdullah Muhammed, *Masâdiru'l-fikri'l-İslâmî fî'l-Yemen*, s. 320.

⁴⁵³ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 12-13-33.

⁴⁵⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 155; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 277.

⁴⁵⁵ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 277; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1064.

bazılarıdır.⁴⁵⁶ Abdullah Ayderûs'un çağdaşlarının kendisi hakkında medh ve senalarda bulunmaları,⁴⁵⁷ onunla ilgili kasideler yazmaları, öte yandan Ömer Mihdâr'ın; Abdullah Ayderûs'un Bâ Alevî şeyhlerinin bütün hallerini kendisinde topladığını belirtmesi, sûfi kimliği hakkında bilgi vermektedir.⁴⁵⁸ Fukahâyı sevip onlara saygı gösterişi, Ehl-i sünnet ulemâsına hizmetlerde bulunuşu, tavsiyelerinin şariat çerçevesinde oluşu, bid'at ehline karşı da tavır alması şahsiyetini tanıma adına önemli veriler sunmaktadır.⁴⁵⁹

2.2.1. Mücâhede Yönü

Abdullah Ayderûs eğitimini tamamladıktan sonra amcası ve mürşidi olan Ömer Mihdâr tarafından sıkı bir seyr u sülûk eğitimine tabi tutulmuştur. Sıkı bir riyâzet ve mücâhede dönemi geçiren Ayderûs, kendi hakkında kullandığı “Başlangıçta sûflerin kitaplarını okur, onların mücâhede örnekelerini kendimde uygulardım. Kendimi aç ve uykusuz bırakarak ibadet ederdim ve kimsenin güç yetiremediği bir seyr u sülûk eğitimi

⁴⁵⁶ Komisyon, *Mecmû'û'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 12-13; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1064.

⁴⁵⁷ Abdurrahman b. Muhammed'in rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Abdullah Ayderûs için kullandığı “Bu benim oğlumdur, benim sünnetimin varisi, benim özümdür” şeklindeki ifadesi Ayderûs'un sünnete bağlı bir zat olduğunu ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çağdaşlarının kendisi hakkındaki kanaatlerinin geniş bilgisi için bkz. Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 275-276.

⁴⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Şillî, *el-Meşre'û'r-revî*, II, 155-156; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 82.

⁴⁵⁹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 275; Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârîfi billâh Ayderûs Abdullah*, s. 48.

geçirdim.” ifadeleri, çetin bir sülûk yolundan geçtiğini göstermektedir.⁴⁶⁰ Ömer el-Mihdâr, riyâzet ve mücâhede ehli olan, ard arda erbainler çıkararak⁴⁶¹ seyr u sülûkunu tamamlayan Ayderûs’a hırka giydirerek, kendisinin yerine şeyh olarak tayin etmiştir.⁴⁶² Ömer Mihdâr’ın yanı sıra üç farklı kişiden el aldığını bildiren Ayderûs, birincisinin keşf yoluyla Hz. Peygamber’den (s.a.v.), ikincisinin Abdurrahman Sakkâf’tan, üçüncüsünün de ricâlu’l-ğaybtan birinin olduğunu kaydetmiş ve amcasının kendisine ism-i a’zâmı öğrettiğini bildirmiştir.⁴⁶³ Şeyhlik makamına geçtikten sonra Terim’deki medrese ve ribâtlarda bir yandan tefsir, hadis, fıkıh ve Arapça tedrisatına devam etmiş, bir yandan da irşad ve tebliğ faaliyetlerini yürüterek pek çok öğrenci ve halife yetiştirmiştir. Kardeşi, Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân ile üç oğlu, Şeyh Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs, Şeyh Hüseyin b. Abdullah Ayderûs, Şeyh Şeyh b. Abdullah Ayderûs başta olmak üzere Şeyh Ömer b. Abdurrahman Sâhibu’l-hemrâ, Şeyh Abdullah b. Ahmed Bâ Kesîr, Şeyh Ahmed Kasem b. Alevî eş-Şeybe, Şeyh Muhammed b. Aff

⁴⁶⁰ Sâhibu’l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu’r-Rahîmu’r-Rahmân fî menâkibi’ş-şeyh’l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 50-52; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye*, s. 76; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu’l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 18; Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 153.

⁴⁶¹ Sâhibu’l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu’r-Rahîmu’r-Rahmân fî menâkibi’ş-şeyh’l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 60-61.

⁴⁶² Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 153; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1062; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu’l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 19.

⁴⁶³ Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 153; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1062.

Ayderûs bunlardan bazılarıdır.⁴⁶⁴ Yemen'in önde gelen âlim ve mutasavvıflarından olan Muhammed b. Ali, Sa'd b. Ali ve Şeyh Abdullah b. Abdurrahman Bâ Vezîr, Abdullah Ayderûs'un sohbetlerine katıldıkları, ondan istifade etmeye çalıştıkları hatta ondan tarikat aldıkları belirtilmiştir.⁴⁶⁵

Kur'ân ve sünnetten başka bir yolun olmadığını belirten Abdullah Ayderûs, Gazzâlî'nin *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinin bu yolu en iyi şerh eden bir eser olduğunu belirtmiştir. Abdullah Ayderûs'tan itibaren *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* eserinin okunması seyr u sülûk eğitiminin önemli bir merhalesi kabul edilmiştir. Zira kendisi *İhyâ'yı* Kur'ân ve sünnetin şerhi, şariat ve tarikat âdâplarını içeren ve hakikat bilgisine ulaştıran şeklinde tarif ederken, kitabı mütalaa edenin de saadet anahtarını eline aldığını, şariat ve hakikat ilimlerini cem' edeceğini kaydeder. Ayrıca müritlerine irşad mahiyetinde gönderdiği mektuplarında, Gazzâlî'nin *Tenbîh* ve *Bidâyetu'l-hidâye* eserlerinin okunmasını tavsiye etmiş, bu tür eserlerin kişinin nefsinin ayıplarını görmeyi sağlayarak havf ve zahitlik kazandıracağını dile getirmiştir.⁴⁶⁶ Diğer taraftan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufi fikirlerini ortaya koyduğu *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* ile tasavvufi düşüncesinin özeti sayılan *Fusûsu'l-hikem ve husûsu'l-kilem* adlı

⁴⁶⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 154; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 79; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1062; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 21.

⁴⁶⁵ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 154; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 79; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1063; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. s. 20.

⁴⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 154; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 80; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 54-56.

eserlerini öğenci ve müritlerine okumayı yasakladığı görülmektedir.⁴⁶⁷ Ayderûs'un bu yasağı, büyük bir arif ve evliya olarak gördüğü İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine karşı olduğundan değil, bilakis eser dilinin tasavvuf felsefesi ağırlıklı olması sebebiyle oldukça muğlak olmasından⁴⁶⁸ herkesin manasını kavrayamayacağı, okuyanın gönül ve zihin dünyasında neleri çağrıştıracakını kestirmenin mümkün olamayacağından dolayı ihtiyaten böyle bir karar aldığını söylemek mümkündür.⁴⁶⁹

Abdullah Ayderûs'un, Bâ Alevî tarikatının ilke ve prensiplerini seyr u sülûk eğitiminde diğer sünnî tarikatların uygulamalarıyla mezcetmesi tarikat adına yaptığı en

⁴⁶⁷ Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 80; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 155; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; *şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 21.

⁴⁶⁸ Mustafa Aşkar, *Fusûsü'l-hikem* adlı eserin dilinin ağırlığından dolayı İslâmî literatürde hakkında en çok şerh yazılan eserler arasında olduğunu kaydeder. Yazılan şerhler için bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf tarihi literatürü*, İz yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 112-115.

⁴⁶⁹ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), *Fütûhâtî'l-Mekkiyye*'nin özeti mahiyatinde yazdığı *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsîyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye* adlı eserinden intihap ettiği *el-Kibrîtu'l-ehmar fî beyâni 'ulûmi's-şeyhi'l-ekber* adlı kitabının mukaddimesinde, İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin esrar ve marifete dayalı olduğundan ancak büyük âlimlerin anlayabileceğini başkalarının da sadece zâhir mana ile yetindiklerini belirtmiştir. Yine Abdülvehhâb eş-Şa'rânî *el-Yevâkît ve'l-cevâhîr fî beyâni akâidi'l-ekâbir* adlı eserinde, *Fütûhâtî'l-Mekkiyye*'nin bazı yerlerini anlamadığını açıkça dile getirmesi, Abdullah Ayderûs ile Şa'rânî'nin aynı görüşü benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bkz. Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdurrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısırî Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhîr fî beyâni akâidi'l-ekâbir*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, tsz. s. 16; Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî Şa'rânî, *el-Kibrîtu'l-ehmar fî beyâni 'ulûmi's-şeyhi'l-ekber*, thk. Abdullah Mahmud-Muhammed Ömer, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, s. 7.

önemli faaliyet olarak görülmüştür.⁴⁷⁰ Zira daha sonraları tarikat için yapılan “Tarikatımız zâhirde Gazzâlî, bâtında da Şâzelî yolu üzeredir.” şeklindeki tanım kendisinin bu etkin rolünden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bâ Alevî tarikatı için yapılan bu tanım, tarikatın inşası, eğitimi ve ameli yönünden İmam Gazzâlî’nin prensiplerini esas alması, zikir, virtler gibi bâtînî ve ruhi yönden de Şâzeliyye tarikatının esaslarını temel almasından dolayıdır.⁴⁷¹ Bu tanımdan hareketle Bâ Alevî tarikatının Şâzeliyye tarikatının bir kolu veya şubesi olduğu anlaşılmamalıdır. Bir tarikatın prensiplerinin başka bir tarikatın ilke ve prensipleriyle bağdaşması hatta mezcedilmesi birini diğersinin kolu veya şubesi kılmamaktadır. Nitekim kaynak eserlerde kaydedilen tarikat silsilesi de böyle bir iddiayı geçersiz kılmaktadır.

Abdullah Ayderûs’un tarikatın temel ilke ve öğretilerinin sistemleştirilmesinde büyük katkıları olmuştur.⁴⁷² Kaynaklarda, irşad faaliyetleri başta olmak üzere, dinî ve

⁴⁷⁰ Şeyh Abdülkadir b. Şeyh Ayderûs’un bu iki mısrası, Abdullah Ayderûs’un ilm’i ve irşad faaliyetlerinin oldukça etkili olduğunu göstermektedir.

ألا إن خير الطرق يا صاح منهج طريق إرتضاها العیدروس لصحبه
ولازم أوامره بصدق ونية ولا تقتدي إلا بما قد أتى به

Anlamı: Ey yoldaş metot olarak en hayırlı yol, Ayderûs’un arkadaşlarına tavsiye ettiği yoldur

Sıdk ve halis niyetle emirlerini uygula, ortaya koyduğu prensiplere de uy. Bkz. Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye*, s. 79.

⁴⁷¹ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu’l-ekber*; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, s. 59-60.

⁴⁷² Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye*, s. 75.

sosyal alanlarda da otorite kabul edildiği, cömertliğinin yanı sıra mescid ve medreselerin inşasında önemli katılarda bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁷³

Abdullah Ayderûs, irşad faaliyeti için çıktığı Yemen'in sahil beldelerinden dönüşünde hastalanmış, 'Abvell⁴⁷⁴ denilen yerde kendisi için kurulan çadırda 865/1460 yılının Ramazan ayında elli dört yaşında iken vefat etmiştir. Naaşı Terim'e getirilerek Zenbel kabristanına defnedilmiştir.⁴⁷⁵ Seyahatinden önce oğlu Ebû Bekir Adenî'ye tarikat hırkasını giydirmiş kendisinin yerine şeyh olarak tayin etmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Özellikle fakir, miskin ve dullara infakta bulunmuştur. Vefat ettiği sırada hatırı sayılır bir mala sahip olmasına rağmen otuz bin dinar borcunun bulunması serdettiği bu cömertliğinin bir sonucu olarak görülmüştür. Oğlu Ebû Bekir Adenî babasının bu borçlarını eda etmiştir. Bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 162; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; *şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 58.

⁴⁷⁴ Hadramevt bölgesine bağlı Şaher'in idaresi altında bulunan bir köyün adıdır. Şaher ile Hadramevt arasında kalan bir köydür. Bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1065.

⁴⁷⁵ Ahmed b. Abdullah Şenbel, *Târîhu Hadramevt el-ma'rûf bi târihi Şenbel*, thk. Abdullah Muhammed Hıbşî, Mektebetu San'a el-Eseriyye, San'a, 2003, s. 190; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcumu musanifi'l-kutubi'l-'arabiyye*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1993, II, 232.

⁴⁷⁶ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 166; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 280; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1065; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber*; *şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 65-66.

2.3. Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs (ö. 914/1508)

851/1447 yılında Terim’de dünyaya gelen⁴⁷⁷ Ebû Bekir Adenî,⁴⁷⁸ babası Abdullah Ayderûs’un terbiye ve riâyesi altında büyüyerek ilk eğitimini ondan almıştır.⁴⁷⁹ Kurân’ı Kerîm’i de Muhammed b. Ali Bâ Cahdeb ve Sâlim b. Numeyr’i’nin yanında ezberlemiş,⁴⁸⁰ gençliğinde ilim tahsiline rağbet etmiş İslâmî ilimleri, alanında otorite kabul edilen farklı üstadlardan almıştır. Babası, oğlunun küçük yaşlarda olmasına rağmen lügat, hadis, tefsir ve fıkıh gibi İslâmî ilimlere yönelmesini, araştırma için kütüphanede daha fazla vakit geçirmesini sağlamıştır. Tasavvuf eğitimini babası Abdullah Ayderûs, amcaları Ali b. Ebû Bekir, Şeyh Ahmed b. Ebû Bekir ile Sa’d b. Ali Bâ Mazhec’ten almıştır.⁴⁸¹ Fıkıh eğitimini Abdullah b. Abdurrahman Belhâc,

⁴⁷⁷ Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr, *Silsiletü a’lâmi Hadramevt Celâu’l-hemmi ve’l-huzni bizikri tercemeti sâhibi Aden el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, Feru’d-dirâsâti ve hizmeti’-t-turâs, Aden, 2002, s. 22; Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 34.

⁴⁷⁸ Aden’de 25 yıl ikamet edip orada vefat etmesinden dolayı Adenî lakabıyla anılmıştır. Aden, Yemen’in güneyinde yer alan Hint okyanusu sahilinde bulunan meşhur bir şehirdir. Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs Adenî, *Divânu’l-Adenî el-müsemmâ divânu mahacceti’s-sâlik ve hucceti’-nâsik*, thk. Ahmed Muhammed Berekât, Dâru’l-hâvî, Beyrut, 2011, s. 6; Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 41; Şâtîrî, Muhammed, *el-Mu’cemu’l-latîf*, s. 134.

⁴⁷⁹ Gazzî, Ebû Bekir Adenî’yi “eş-Şâzelî” lakabıyla da anar. Bunun nedenin de Muhammed b. Ahmed ed-Dehmânî el-Mağribî el-Kayravânî’den hicrî 903 yılında Şâzelî hırkası giydiği için olduğu söylenebilir. Bkz. Necmuddin Muhammed b. Muhammed Gazzî, *Kevâkibu’s-sâire bi a’yâni’l-mieti’l ‘âşira*, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1997, I, 15.

⁴⁸⁰ Hıbbî, Ayderûs b. Ömer Ayderûs, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 1054.

⁴⁸¹ Özellikle babası, amcası Şeyh Ali ve S’ad b. Ali’nin, Şeyh Ebû Bekir’in yetişmesinde önemli katkıları olmuştur.

Muhammed b. Abdurrahman Bel Fakîh'ten almıştır.⁴⁸² Aynı zamanda *Bidâyetu'l-hidâye*, *Minhâcu'l-âbidîn*, *Minhâcu't-tâlibîn*, *el-Hulâsa* ile '*Umdetu İbni Nukayb* adlı eserlere ayrıca önem göstermiştir.⁴⁸³ Hadis ilmini de el-Hâfiz Sehâvî'den (ö. 902/1497) aldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁴ Tarikatta bir gelenek olan *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*'i sürekli okumuş, babasının uyarısı üzerine İbnü'l-Arabî'nin eserleriyle de ilgilenmemiştir.⁴⁸⁵ Babasının bu uyarısının daha tekâmülünü tamamlamadığı için olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim daha sonraki yıllarda İbnü'l-Arabî'nin eserleri ile ilgilendiği görülmektedir.

⁴⁸² Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 34.

⁴⁸³ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 284.

⁴⁸⁴ Yusuf b. İsmail Nebhânî, *Câmi'u kerâmâtî'l-evliyâ*, Merkezu Ehl-i sünneti berakât razâ, thk. İbrahim Utvatu 'İvad, Hindistan, 2001, I, 438.

⁴⁸⁵ Ebû Bekir Adenî hatıratında, İbnu'l-Arabî'nin *Fütuhât*'ını elinde gören babasının buna çok kızdığını ve o günden beri onun eserlerini incelemeyeceğini belirtmektedir. Abdulalh Ayderûs'un bu tavrı İbnu'l-Arabî'ye karşı olduğundan değil, aksine onu büyük evliyalarından gördüğünü, onun hakkında hüznü zan içinde bulunulmasını istemiştir. Abdullah Ayderûs'a göre İbnu'l-Arabî'nin eserlerini ancak erbâbu'n-nihâye olarak isimlendirdiği irfân makamına gelmiş kişilerin anlayabileceğini bildirmiştir. Seyr u sülûk eğitimindeki mübtediiler için uygun olmadığını, hatta kendilerine zararlı olabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mübtedilerin bu bilgilere ihtiyaç duymadıkları için böyle bir yol seçtiği söylenebilir. Aynı şekilde yeni başlayanların kitap ve sünnete daha fazla tutunmalarını sağlamak için olduğu da zikredilebilir. Ayrıca Abdullah Ayderûs'un bu davranışı bazı mutasavvıfların içinde bulundukları iddia edilen hulul ve ittihad fikrinden Bâ Alevîler'in uzak olduğunu ortaya koyması açısından son derece önem arz etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 34; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 24-25; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, '*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 155-158.

Bu durum öğrencisi Muhammed b. Mahrak'ın Adenî hakkında yazdığı şu şiirinden de anlaşılmaktadır:

“Ey hakikat, şeriat ve edebi kendisinde cem‘ eden

Sen Fusûs'ta hafî olan ibareleri açıkladın.”

Abdu'l-Mu'tî'nin, Adenî'ye ithâfen söylediği şu ifadeler de bu durumu açıklamaktadır:

“Ey şeyhim ibn Ayderûs

Sen bize hakikat ilimlerini açık bir şekilde şerh ettin, İbnü'l-Arabî'yi ihyâ ettin

İbnü'l-Arabî'nin sözleri her ne kadar muğlak, anlaşılması zor ise de

Bereketli takrirlerinle bize açıkladın, anlaşılması artık bize kolay oldu.”⁴⁸⁶

Tabakat kitaplarında Adenî'nin'un disiplinli bir seyr u sülûk eğitiminden geçtiği, her gece Terim'in تنها yerlerine çıkıp yoğun bir ibadet hayatı yaşadığı anlatılmaktadır. Ebû Bekir Adenî, Abdullah Ayderûs'un emriyle, 865/1460 yılında halvete girmiş, bir hafta gibi kısa bir süre kaldıktan sonra yedinci günün sonunda Abdullah Ayderûs kendisine tarikat hırkasını giydirmiştir. Böylece irşad icazetini alan Adenî, daha sonra babası Ayderûs'un yerine geçerek şeyhlik vazifesini yürütmüştür.⁴⁸⁷

Çocukluğundan beri sıkı bir mücâhede yoluna girdiği, seyr u sülûkunu tamamlamada büyük bir etkene sahip olan seher vakitlerinde uyanık kalıp ibadet edip münacatta bulunmayı meleke haline getirdiği aktarılmıştır. Vakitlerini ilim ve irşad faaliyetlerinde, sohbet ve zikir meclislerinde bulunarak geçirmiştir. Sohbetten

⁴⁸⁶ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 36.

⁴⁸⁷ Şillî, *el-Meşre 'u'r-revî*, II, 34; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu 'l-yevâkîti 'l-cevheriyye*, II, 1054-1055.

ayrıldıktan sonra günahlara dalacağını tahmin ettiği kişiler için zikir ve sohbet meclislerini sabaha kadar uzatır, ardından uyumaları için evlerine gitmelerine müsaade ederdi. Bu faaliyeti zamana yayarak kişilerin günahlardan uzak durmaları, ibadet ve taatlarde alışkanlık kazanmalarını sağlamaktaydı.⁴⁸⁸ Bu yüzden terhibten çok terğib metodunu kullandığı, zira Allah’a ulaşmanın en iyi yolunun muhabbetten geçtiğini ifade etmesi⁴⁸⁹ tasavvufî meşrebini ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilebilir. Babasının yaptığı gibi Şaher bölgesine irşad seyahatleri düzenler ve Hz. Hûd’un (a.s.) kabri başta olmak üzere Şeyh Said b. İsa el-Amûdî ve diğer velilerin kabirlerini ziyaret ederdi.⁴⁹⁰ Havf ve recâ hallerinin üzerinde açıkça görüldüğü Adenî’yi, dönemin sultanı, karşıtlarına karşı savunarak medh etmiş, zamanının büyüğü olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu durum devlet yöneticileri ile arasının iyi olduğunu gösteren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 30-31.

⁴⁸⁹ Hevâlarının esiri olanları havf yolu ile terbiye etmenin onları uzaklaştıracağını bildirmiş, en iyi yolun bunların kalplerini kazanıp irşad vazifesinde recâ ağırlıklı bir yol seçmenin doğruluğuna inanmıştır. Himmetinin çoğunluğunu günah ve isyanlarla mübtela olanlar için harcadığını da dile getirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 39.

⁴⁹⁰ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 35.

⁴⁹¹ Döneminin önde gelen âlimlerinden olan Şeyh Abdullatif b. Ahmed ez-Zebîdî de Adenî’yi sâhibu’l-vakt olarak gördüğünü dile getirmiştir. Aynı şekilde fakîh bir zat olan Muhammed b. Ahmed Bâ Cerfil de Adenî’yi emîru’l-müminin olduğuna kanaat getirmiştir. İnsanlar en faziletliilerinin Ehl-i beyt oldukları, ehli beytin de en faziletliilerinin Bâ Alevî ailesi olduğu, Bâ Alevîler’in de zamanının en faziletlisinin Ebû Bekir Adenî olduğu ifade edilmiştir. Gerek o dönemde gerekse günümüzde oldukça merak edilen ve etkileri günümüzde de hissedilen bir zat olan Adenî’nin hakkında, önemli bir kimliğe sahip basiretli kişilerin onun hakkında ki görüşlerini aktarmada, kendisi hakkında olumsuz kanaatlara sahip olan kişilerin şüphelerini ilmi veriler ışığında bir nebze olsun izale etmek olduğu amaçlanmıştır. İlim

Tasavvuf alanında eserler kaleme alan Adenî, hırka ve kısımlarını ele aldığı, irşad icazetleri hakkında bilgilerin yanı sıra kendilerinden hırka giydiği şeyhlerini de zikrettiği *el-Cüzu'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf*,⁴⁹² öğrencisi Abdullatif Bâ Vezir'in daha sonra bir araya getirip *Meheccetu's-sâlik ve huccetu'n-nâsik* ismiyle bastırıldığı *Divân*'ının yanında farklı vird ve râtıblara da sahiptir.⁴⁹³ Sahip olduğu divandan dolayı da ünlü tarihçi Kehhâle onu sûfî şairlerden saymıştır.⁴⁹⁴

2.3.1. Aden'de İkameti

Ebû Bekir Adenî kırk yaşına kadar Terim'de geriye kalanını da Aden'de geçirdiğinden hayatını iki dönem şeklinde değerlendirmek mümkündür. Hayatının ilk dönemini geçirdiği Terim'de medresede eğitim faaliyetlerinin yanı sıra riyâzet, mücâhede ve tarikat prensiplerini hayata geçirmek suretiyle irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Harameyne iki defa giden Adenî'nin ilk seferi 880/1475 yılında olup Hadramevt bölgesine döndükten sonra ilim tedrisatına ağırlık vermiştir.⁴⁹⁵ İkinci seferi ise 889/1484 yılında olup bu sefer esnasında irşad amaçlı çeşitli yerleri ziyaret etmiş

adamlarının Adenî hakkındaki diğer kanaatleri için bkz. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 37-38; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 283-284; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 33-35.

⁴⁹² Geniş bilgi için bkz. Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs Adenî, *el-Cüzu'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf* (*Divânu'l-Adenî, Meheccetu's-sâlik ve huccetu'n-nâsik* içerisinde), Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2011.

⁴⁹³ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 40; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 285.

⁴⁹⁴ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, Müessetü'r-risâle, Dimaşk, 1957, I, 439-440.

⁴⁹⁵ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 35; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 26.

dönemin âlimlerinden, muhaddis ve salih kimselerle bir araya gelmiştir. Hac farızası dönüşünde Şaher'de konaklamış, Aden bölgesinden kendisini ziyaret etmek için gelmek isteyenlere kendisinin geleceğini bildirerek yönünü Aden'e çevirmiştir. Aynı yıl içerisinde Aden'e gitmiş bölge halkının büyük teveccühüyle karşılanmıştır. Kendisinden Aden'de kalmasını istemelerine binaen istihare etmiş ve Aden'de kalma kararı almıştır. Bundan dolayı kendisine Sâhibu'l-Aden denmiştir.⁴⁹⁶ Bu süreçte Aden'de bir mescid ve bir ribât inşa ettirmiştir. Günümüzde hâlâ ayakta ve oldukça meşhur olan bu bina sadece bir mescid olarak kalmamış, bir dergâh, bir medrese, hatta gariplerin evi olarak kullanılan çok yönlü bir külliye görevini görmüştür.⁴⁹⁷ Ders ve irşad faaliyetleri dışında semâ meclisleri tertip etmiştir. Ömrünün sonuna kadar⁴⁹⁸ burada ikamet eden Adenî, altmış üç yaşında 914/1508⁴⁹⁹ yılında Aden'de vefat etmiştir.⁵⁰⁰ Onun yerine oğlu ve halifesi Ahmed el-Müsâvî b. Ebû Bekir⁵⁰¹ geçmiştir. Dönemin sultanı olan Amir b.

⁴⁹⁶ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 98.

⁴⁹⁷ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 136.

⁴⁹⁸ Yirmi beş yıl Aden'de ikamet etmiştir.

⁴⁹⁹ Bazı kaynaklar vefatının hicri 909 yılında olduğunu zikretmiştir. Bkz. Abdulheyy b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el-'akrî el-Henbelî ed-Dimaşkî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1993, X, 57.

⁵⁰⁰ Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru's-sâfir*, s. 124; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1060; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 41; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 284.

⁵⁰¹ Babasından 894/1489 yılında tarikat hırkası giyerek irşad vazifesine başlamış, babasının vefatından sona Aden'de ikamet etmiştir. Aden'de babasının yerine şeyh olarak geçen Şeyh Ahmed, ömrünün sonuna kadar Aden'de yaşamış ve 922/1516 yılında orada vefat etmiş babasının yanına defnedilmiştir. Hayatta iken iki oğlunu kaybetmesinden dolayı Şeyh Ebû Bekir Adenî'nin soyunun devamı gelmemiştir. Bkz.

Abdolvahhab kabri üzerine büyük bir kubbe yaptırmıştır. Ardından Emir Mercan Zifârî büyük bir ribât, Şeyh Muhammed b. Abdulmelik ise kubbeyi saran üç revak inşa ettirmiştir. Kabri günümüzde Aden'in önemli ziyaret yerlerindendir.⁵⁰² Şeyh Ebû Bekir Adenî'nin hayat hikâyesini anlatan menâkib türü eserlerin yanında, hakkında müstakil olarak yazılan monografik eserler de mevcuttur. Öğrencisi Şeyh Muhammed b. Ömer Bahrak tarafından *Mevâhibu'l-kuddûs fî Menâkibi İbni'l-Ayderûs* ile Ebû Bekir Adenî b. Ali meşhur'un nazımlı olarak kaleme aldığı *Teşnîfu'kuûs fî Nazmi hayâti'l-imâm Ebû Bekir Adenî Ayderûs* adlı eserler bunlardan bazılarıdır. Ebû Bekir Adenî Aden'e ribât ve mescid gibi ilmî merkezler kazandırdığı gibi kendisinden sonra da devam ettirilen ve “hadratu'ş-şerîfe”⁵⁰³ olarak isimlendirilen zikir meclisleri uygulamalarını hayata geçirmiştir.⁵⁰⁴

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 75-79; Adenî, Ebû Bekir el-b. Abdullah Ayderûs, *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi'ş-şerîf*, (*Dîvânu'l-Adenî* içerisinde), s. 500

⁵⁰² Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 289; Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru's-sâfir*, s. 124; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 27-33; Bâ Mahrame, *Kilâdetu'n-nehr*, VI, 544.

⁵⁰³ Bu isim zikirde hazır bulunmak anlamında kullanılan hudûr kelimesinden türemiştir. Bu zikir töreni Bâ Alevî ailesinin seleflerinden gelen önemli bir adettir. Zikirde bulunanlar üzerinde mânevî bir etkiye sahip olmakla beraber ruhi bir itminan kazandırmıştır. Hayatında mescidin içerisinde icra ettiği bu zikir ayini vefatından sonra türbesinde kubbenin altında icra edilmiştir. Her pazartesi günü yatsı namazından fatiha sûresi okunarak başlanan bu ayin, “Ayderûs zikrî” veya “Ayderûsiyye Tarikatı zikrî” olarak adlandırılan zikir ile devam eder. Akabinde toplu olarak ilahi ve kasideler ve fatiha sûresi okunur. Bu esnada uykuyu dağıtmak için günümüzde de devam eden süttan yapılan geleneksel ikramlarda bulunulur. Zikir sona erdikten sonra türbe ziyaretleri bulunur en sonda da fatiha okunarak dağınilırdı. Bkz. Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 14-146.

⁵⁰⁴ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s.145- 148.

Kaynaklar Adenî'yi, Yemen, Hicaz, Suriye, Mısır ve dünyanın hemen hemen her yerinde yaygın olarak kullanılan, Yemen topraklarında yetişen⁵⁰⁵ kahve çekirdeğinden öğütölüp içilen Yemen kahvesinin mucidi olarak sayar.⁵⁰⁶ Dolayısıyla Yemen'de kahve âdetinin Ebû Bekir Adenî ile başladığını ve özellikle tarikatın zikir ve sohbet meclislerinde yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Yemen sûfleri, gece yapılan zikir meclisleri ve ibadetlerde uykuyu kaçırmak, sinirleri uyarmak, rehavet ve gafleti gidermek ve bu şekilde müridlerin tarikat âyinlerine daha canlı ve istekli bir şekilde katılmalarını sağlamak için onlara kahve içmeyi tavsiye etmişlerdir. Hatta kahvenin bu gaye için yaratıldığını, ondan faydalanmanın hayırlı bir iş olduğunu, zira kalbin açılışını (inşirah) sağladığını ve esrar âlemini örten perdelerin kalkmasına, ilâhî âlemin temaşa edilmesine, büyük ruhî ve mânevî zevklerin hâsıl olmasına vesile olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Tarihçi Gustof, Yemen'in en önemli üretim kaynağının kahve olduğunu ve dünyanın çeşitli bölgelerine ihraç edildiğini ifade eder. Hatta Yemen'de üretilen kahvenin dünyanın çeşitli yerlerinde üretilen kahveden daha kaliteli ve lezzetli olduğunu kaydeder. Bkz. Gûstâf Lûbûn, *Hadâratu'l-'arab*, trc. Adil Zuayter, Müessesetu hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfeti, Kahire, 2012, s. 59.

⁵⁰⁶ Gazzî, *Kevâkibu's-sâire*, I, 15; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, X, 57-58.

⁵⁰⁷ Ebû Bekir Adenî, bir irşad seyahati sırasında kahve ağaçlarının yanından geçer. Kopardığı bir tutamdan sonra kahvenin sakinleştirici, seher vaktinde uyku ve rehâveti giderici özelliklerini keşfeder. Kahveyi gıda ve meşrubat olarak kullanmış ve tavsiye etmiştir. Bununla beraber kahvenin ilk ortaya çıkışının ve kullanımının Hz. Süleyman (a.s.) devrinde olduğunu belirten rivâyetler de mevcuttur. Gazzî, *Kevâkibu's-sâire*, I, 15; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 66; Uludağ, "Ayderûsiyye", DİA, IV, 234; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, X, 57-58.

2.3.2. Ebû Bekir Adenî'nin Mürşidleri

Bütün sünni tarikatlarda olduğu gibi Bâ Alevî tarikatında da şeyhlik veya mürşitlik makamı oldukça önem arz etmektedir. Bâ Alevî ailesinin günümüzdeki önemli yazar ve düşünürlerinden olan Ebû Bekir el-Meşhûr şeyhlik makamının mertebelerinden bahsederek; sâlikin mânevî gelişimi ve fütûhâtının yolunu açacak fetih şeyhi, seyr u sülûk eğitiminde sâlike yol gösteren terbiye ve sülûk şeyhi, İslâmî ilimleri öğreten talîm şeyhi, en son olarak da teberrük şeyhi gibi bir sınıflandırmaya gitmiştir.⁵⁰⁸ Ebû Bekir Adenî sadece bir şeyh ile yetinmemiş gerek zâhirî gerek mânevî eğitimini farklı zatlardan istifade ederek tamamlamaya çalışmıştır. Adenî'nin ilmî ve sufi kişiliğinin gelişmesinde önemli bir paya sahip olan şeyhleri ve hocaları ise şunlardır.

1. Abdullah Ayderûs: Ayderûsiyye tarikatının kurucusu olan bu zat Ebû Bekir Adenî'nin babası ve ilk şeyhidir. Zâhirî ve mânevî eğitimi ile yakından ilgilenerek hicri 865 yılında kendisine tasavvuf ve irşad hırkası giydirmiştir.⁵⁰⁹

2. Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân: Ebû Bekir Adenî üzerinde derin bir etkiye sahip olan Şeyh Ali, aynı zamanda amcası ve kayınpederidir. *Avârifü'l-maarif*, *Risâletü'l-Kuşeyriyye* başta olmak üzere kendisinden tasavvuf ve fıkıh alanında dersler almış, hicrî 877 yılında kendisine tarikat hırkası giydirmiştir.⁵¹⁰ Adenî'yi medheden bir kaside yazan Sekrân'ın hayatı ve eserleri çalışmanın Âlû's-Sakkâf başlığının altında zikredilmiştir.

⁵⁰⁸ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 38.

⁵⁰⁹ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Teşnîfu'kuûs fî Nazmi hayâti'l-imâm Ebû Bekir Adenî Ayderûs*; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 39-44; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1055.

⁵¹⁰ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1055.

3. Şeyh Ahmed b. Ebû Bekir es-Sekrân: Ebû Bekir Adenî'nin amcası olan Şeyh Ahmed, Terim'de dünyaya gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ilmî seyahatler gerçekleştirerek dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Tarikat hırkasını amcası Şeyh Abdullah b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf vasıtasıyla giymiştir. Havf hali bariz bir şekilde üzerinde görünen bir zat olduğundan ibadete düşkün ve Allah korkusundan dolayı çok ağlayan biri olarak tanınmıştır. Ebû Bekir Adenî'nin mânevî eğitimiyle yakından ilgilenmesinin yanı sıra fıkıh ve nahiv başta olmak üzere İslâmî ilimlerde de gelişmesini sağlamıştır. Hicrî 867 yılında Terim'de kendisine hırka giydirerek irşad icazetini vermiştir.⁵¹¹

4. Şeyh Sa'd b. Ali Bâ Medhec: Zâhir ve bâtın ilimlerini câmi' bir zat olarak bilinen Şeyh Sa'd Terim'de doğmuş, Şeyh Abdurrahman Sakkâf'ın terbiyesi altında büyümüştür. Şeyh Ali b. Ebû Bekir Sekrân, müstakil olarak kaleme aldığı *ed-Durru'l-müdhişi'l-behiyyi fî menâkibi Şeyh Sa'd b. Ali* adlı eserinde menâkib ve kerâmetlerini ele almış, onu kitap ve sünnete bağlı, Kur'ân ahlâkıyla ahlâklanmış biri olarak tanıtmıştır.⁵¹² Şeyh Sa'd, halifesi Ebû Bekir Adenî'yi tâcu'l-âbidîn olarak gördüğünü belirterek büyük bir hâl sahibi olduğunu ifade etmiştir.⁵¹³ Ebû Bekir Adenî de kendisini babası olarak bildiğini söyleyerek onun etkisinde kaldığını belirtmiştir. Kendisine gelen mededin büyük çoğunluğunun Şeyh Sa'd vasıtasıyla olduğunu bildiren

⁵¹¹ Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah Ayderûs, *el-Cüzu'l-latîfî't-tehkîmî's-şerîf*, (Dîvânü'l-Adenî içerisinde), s. 479-483; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1056; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 48-49.

⁵¹² Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf Sekrân, *ed-Durru'l-müdhişi'l-behiyyi fî menâkibi Şeyh Sa'd b. Ali el-Hadramî et-Terimî*.

⁵¹³ Hadramî, Muhammed b. Ömer Bahrak, *Mevâhibu'l-Kuddûs fî menâkibi ibni'l-Ayderûs*, s. 6.

Adenî, hicrî 857 yılında ondan tarikat ve irşad icazeti alarak hırka giymiştir.⁵¹⁴ Mücâhede ve mürâkabe ehli bir zat olarak da bilinen Şeyh Sa'd hicrî 865 yılında Terim'de vefat etmiştir.

5. Şeyh Muhammed b. Ali (Sâhibu 'Aydîd): Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) amcası Alevî'nin soyundan gelen Şeyh Muhammed, döneminin önde gelen âlimlerinden olup tıp ve anatomi bilimlerine de hâkim bir şahsiyettir. Hicrî 862 yılında Terim'de vefat etmiştir. Kendisiyle yaklaşık on yıllık bir süre geçiren Adenî, kendisinden hırka giymiştir.⁵¹⁵

6. Şeyh Muhammed b. Ahmed Bâ Fadl: Hicrî 840 yılında Terim'de dünyaya gelmiş, çocukluk ve gençlik yıllarında birçok ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Aden bölgesinde saygın bir kişiliğe sahip olmakla beraber siyasi otoriteler tarafından da hürmetle karşılanmıştır. Velûd bir yazar da olan Şeyh Muhammed, *el-İddetu ve's-silâhu limütevelli 'ukûdi'n-nikâh* adlı müstakil bir eserin yanında, Bermâvî'nin fıkıh usûlünde kaleme aldığı *Elfiyetu'l-Bermâvî* adlı manzumesine bir şerh yazmıştır. Yine fıkıh usûlünde *Mensûr* adıyla tanınan *Kavâidu'z-Zerkeşî* isimli eseri ihtisar etmiş daha sonra da bu muhtasara bir şerh yazmıştır. Ebû Bekir Adenî onu, kendilerinden tarikat hırkası ve irşad icazeti aldığı şeyhler arasında zikretmiştir.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'Ikdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1055-1056; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 49-50.

⁵¹⁵ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 52; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'Ikdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1055. Şeyh Muhammed b. Ali'nin biyografik bilgileri çalışmanın üçüncü bölümün Bâ Fakîh başlığı altında ele alınmıştır.

⁵¹⁶ Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'Ikdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1057-1058; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 55-57.

Şeyh Ebû Bekir Adenî'nin kendilerinden tarikat hırkası giydiği diğer zatlar da şunlardır: Şeyh İbrahim b. Muhammed Bâ Hürmüz, Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Osman el-‘Amûdî, Şeyh Yahya b. Ebû Bekir el-‘Amirî, Şeyh Ebû Kasım el-Mekkî, Şeyh Abdullah b. Akîl Bâ ‘İbâd, Şeyh Abdulaltîf b. Ahmed eş-Şercî ez-Zebîdî el-Henefî, Şeyh Afîfuddîn Abdullatif b. Musa el-Meşreî, Şeyh Cemaluddin Muhammed b. Ahmed ed-Dehmânî el-Keyravânî, Şeyh Ebû Bekireş-Şehîr bi Ebî Harbe.⁵¹⁷ Şeyh Ebû Bekir Adenî'nin Kâdiriyye, Rufâiyye, Şâzeliyye,⁵¹⁸ Sühreverdiyye, Medyeniyye, Kâzerûniyye gibi başka tarikatlardan da tarikat hırkası giydiği tespit edilmiştir.⁵¹⁹

2.4. Seyyid Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs (ö. 990/1582)

919/1513 yılında Terim’de dünyaya gelmiş, küçük yaşlarda Kurân-ı Kerîm’i ezberlemiştir. Daha sonra ilim tahsiline başlayan Seyyid Şeyh, Terim’de Şeyh Abdurrahman, Şeyh Abdullah b. Muhammed Bâ Kuşeyr, Aden’de Şeyh Muhammed b. Ömer ve daha sonra Hicaz bölgesinde dönemin âlimlerinden dersler almıştır. Hicaz’a ikinci seferinde meşhur Şâfiî fakîhi Şeyhu’l-İslâm Ahmed İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ve Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî (ö. 972/1565) gibi önemli simalardan da usûl, Arapça, tefsir, fıkıh, hadis tasavvuf ve ferâiz derslerini okuyarak ilmî icazetini

⁵¹⁷ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 38-65; Gazzî, *Kevâkibu’s-sâire*, I, 15.

⁵¹⁸ Şâzeliyye tarikatından Muhammed b. Ahmed ed-Dehmânî el-Mağribî, el-Kayravânî ve İbrahim el-Mevâhibî’den, Rufâiyye tarikatından da Şeyh Abdullah b. Mahrame’den tarikat hırkası giymiştir. Bkz. Dernîka, Muhammed Ahmed, *Mu‘cemu’l-müellifîne’s-sûfiyyîn*, s. 31.

⁵¹⁹ Hırkalarını giydiği tarikat şeyhleri ve silsilerini kendi eserinde kaydetmiştir. Bkz. Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah Ayderûs, *el-Cûzu’l-latîf fî’t-tehkîmi’s-şerîf*, s. 488-494.

almıştır.⁵²⁰ İbn Hacer'den aldığı icazetin bir nüshası Ayderûs b. Ömer Hıbşî'nin '*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye* isimli eserinde yer almaktadır.⁵²¹

İlim tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf eğitimine başlayan Seyyid Şeyh, sıkı bir seyr u sülûk eğitiminin sonunda babasından tasavvufi icazet almış, kendisine tahkîm ve musâfaha izni verilerek başkasına da hırka giydirme izni verilmiştir. Daha sonra Şeyh Abdullah b. Şeyh Ali b. Ebû Bekir Sekrân'dan, Şeyh Abdullah b. Ahmed b. Sehl Bâ Kuşeyr başta olmak üzere farklı mürşitlerden de hırka giymiştir.⁵²² Şeriat ve hakikat ilimlerini cem' eden bir zat olarak nitelenen⁵²³ Seyyid Şeyh, on üç yıl Terim'de ikamet ettikten sonra tebliğ ve tedris faaliyetleri için 958/1551 yılında Hindistan'a göç etmiş,⁵²⁴ emîr ve vezirler başta olmak üzere görkemli bir şekilde karşılanmıştır.⁵²⁵ Ahmedabad'da faaliyetlerine başlayan Seyyid Şeyh yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Telif hareketlerinden de geri durmamış '*İkdu'n-nebevi ve's-sırru'l-Mustafavi fî terâcimi Sâdeti Bâ Alevî*⁵²⁶ isimli eseri farklı dillere tercüme edilmiştir. Kelam ilminde kaleme aldığı *Tuhfetu'l-mürîd* isimli manzumesine de *Hakâiku't-tevhîd* ile *Siracu't-tevhîd* adlarında iki farklı şerh yazmıştır. *el-Fevz ve'l-büşra*, *Nefhâtu'l-hukmi fî şerhi*

⁵²⁰ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 119-120; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, X, 620-621; Kâmil Selmân Cebûrî, *Mu'cemu'l-udebâ' liasri'l-câhilî hatte seneti 2002*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003, III, 155.

⁵²¹ Bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, '*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1039-1042.

⁵²² Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, '*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1043.

⁵²³ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, I, 171.

⁵²⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 182.

⁵²⁵ Ahmed Câbir Afîf, *el-Mavsû'atu'l-Yemeniyye*, II, 2212-2213.

⁵²⁶ Eser, yazma halinde olup bir nüshası, 2127 rakamla Terim'deki Ahkâf kütüphanesinde bulunmaktadır.

lâmiyeti'l-'acemi 'alâ lisâni ehli't-tasavvuf ve birkaç risalesinin yanında ayrıca Dîvânu'l-Ayderûsî adında bir şiir divanı bulunmaktadır.⁵²⁷

Seyyid Şeyh, Ayderûsiyye tarikatının Hindistandaki temsilcisi konumundadır. Vefatından sonra Ahmedabad'ta irşad ve ilmî görevleri deruhte etmek üzere *en-Nûru's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'âşir* eserinin müellifi oğlu Şeyh Abdulkadir (ö. 1038/1628) onun yerine şeyh olarak geçmiştir.⁵²⁸ Torunu Şeyh Muhammed b. Abdullah b. Şeyh (ö. 1031/1621) ise Hindistan'ın Sûret şehrinde Ayderûsiyye'nin tarikat temsilcisi olmuştur. Hindistandaki faaliyetlerine devam eden Ayderûsiyye ailesine bağlı mutasavvıflar, tarikatın Gucerât eyaleti başta olmak üzere diğer şehirlerde de etkili olmasında aktif rol oynamışlardır.⁵²⁹

Biyografik eserlerin yanında menkıbelerini ele alan bazı müstakil eserler de vardır. Menkıbe ve kerâmetlerini ele alan Ahmed b. Ali el-Buskeri el-Mekkî'nin *Nuzhetu'l-ihvân ve'n-nufûs fî menâkibi Şeyh b. Abdullah Ayderûs*, oğlu Abdulkadir b. Şeyh de *el-Fütûhâtu'l-kudsiyye fî'l-hırkati'l-Ayderûsiyye*'si tespit edilebilen bazı eserlerdir. Şeyh Ebû Bekir Adenî'nin, "Benim oğlumdur ve sırrımın sahibidir", Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in de "Kendisine verilen mânevî tecrübe, Bâ Alevî ailesinden hiç

⁵²⁷ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 120-121; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 822; İsmail b. Muhammed Emîn Bağdâdî Elbânî, *Îdâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, thk. Muallim Rıfât el-Kilîsî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, ts., I, 258- 520, II, 7-11-212-664.

⁵²⁸ Şeyh Abdulkadir, 978/1570 yılında Hindistan'da dünyaya gelmiştir. Farklı alanlarda ilim tahsili görmüş, birçok âşimden dersler almıştır. Oldukça velûd bir yazar olan Şeyh Abdulkadir, *ed-Durru's-semîn fî beyâni'l-muhimmi min 'lmi'd-dîn*, *Buğyetu'l-mustefîd fî şerhi tuhfeti'l-mürîd*, *Ta'rîfû'l-ahyâ' bi-fedâ'ili'l-İhyâ'*, *el-Minhâc ilâ ma'rifeti'l-mi'râc* gibi başlıca eserler kaleme almıştır. Bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 103.

⁵²⁹ Hasanî, Abdulhey, *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, s. 167.

kimseye verilmemiştir.” şeklindeki ifadeleri⁵³⁰ Seyyid Şeyh’in ilmî ve mânevî tecrübesini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Hindistan’da 32 yıl kaldıktan sonra Ahmedabad’da 990/1582 yılında vefat etmiştir. Türbesi bölgede meşhur olup günümüzde de ziyaret edilen yerlerdendir.⁵³¹

Ayderûsiyye ailesi günümüzde, Hadramevt ve Arap yarımadası bölgeleri başta olmak üzere, Irak, Hindistan Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bulundukları bölgelerde nüfuz sahibi olan Ayderûs ailesinden pek çok âlim, sûfî, şâir ve düşünür yetişmiş, dini, ilmî, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda etkili olmuşlardır. Ayderûsiyye kolu vasıtasıyla Bâ Alevî tarikatı geniş bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.⁵³²

3. ATTÂSİYYE

Bâ Alevî tarikatı zaman içerisinde genişleyerek farklı kollara ayrılmıştır. Bu kollardan biri olan Attâsiyye, nesep bakımından Ömer b. Abdurrahman b. ‘Ukayl Attâs’a (ö. 1072/1661) nisbet edilmekte,⁵³³ soyu ise Muhammed b. Ali’nin (el-Fakîhu’l-

⁵³⁰ Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 489-490.

⁵³¹ Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 488; Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 122; Ahmed Câbir Afif, *el-Mavsû’atu’l-Yemeniyye*, II, 2213.

⁵³² Ayderûsiyye kolunun ön plana çıkan diğer önemli şahsiyetleri için bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 93-137; Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 664-670.

⁵³³ Ebû Bekir b. Sâlim’in ikiz kardeşi olan Ukayl, salih ve faziletli ilim adamlarından olduğu kaydedilmiştir. Kaynaklarda annesinin karnındayken veya dünyaya geldikten sonra sıklıkla hapsurduğu için kendisine çok hapsuran anlamına gelen “Attâs” lakabıyla anıldığı kaydedilmiştir. Ukayl’in beş erkek çocuğu olmasına rağmen Attâs lakabı sadece oğlu Abdurrahman’ın zürriyetine söylenegelmiştir. Diğer

Mukaddem) amcası Alevî'ye dayanmaktadır.⁵³⁴ Attâsiyye tarikatının kurucusu ise Abdullah b. Alevî Attâs'tır (ö. 1334/1916).⁵³⁵ Attâs ailesi Terim'den göç ederek daha sonra ailenin merkezi olacak olan Hadramevt bölgesindeki Hurayda'ya yerleşmişlerdir. İlmî hareketliliğin oluşmasına katkıda bulunarak farklı alanlarda pek çok eser kaleme almışlar ve kütüphaneler inşa etmişlerdir.⁵³⁶ Ömer b. Abdurrahman Attâs, Abdullah b. Alevî Attâs, Ali b. Hasan Attâs, Muhammed b. Cafer b. Muhammed Attâs, Attâsiyye'nin önde gelen velûd müelliflerinden olup, tarikatın esasları ve önemli şahsiyetlerinin anlatıldığı menâkıbnâmeler, divanlar, vird, râtib ve zikirler içeren eserlerin yanında mektûbat tarzında kitaplar kaleme almışlardır.⁵³⁷ Söz konusu eserler

evlatlarının soyu ise Âlu 'Ukayl b. Sâlim olarak anılmışlardır. Attâs ailesinde ilk olarak "Attâs" olarak anılan ve Attâs ailesinin atası olarak kabul edilen kişi 'Ukayl b. Sâlim'dir. Hicrî bin yılında vefat ederek Hadramevt'un 'Înât köyünde defnedilmiştir. Bazı kaynaklarda ise ilk defa Attâs lakabıyla anılan kişinin oğlu Abdurrahman olduğu kaydedilmiş, Attâs ifadesi de Abdurrahmandan'dan sonra kullanılmıştır. Buna göre ilk hapsüran 'Ukayl, Attâs lakabıyla meşhur olan da Abdurrahmandır. Bkz. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, y.y.y., ts. s. 5; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 37-39; Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 76-78; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 247; Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkıbi'l-habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, yyy. ts. I, 239.

⁵³⁴ Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 690.

⁵³⁵ Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah Attâs, *el-Behsu 'ani'l-hakîkati fî neş'eti'l-Fakîhi'l-Mukaddem Muhammed b. Ali Bâ Alevî ve ulûmihi ve usûlihi ve tarîkatihi*, y.y.y., 2013, s. 21-34; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 48.

⁵³⁶ Seyyid Ferîd Attâs, *el-Hedârim fî'l-muhîti'l-Hindî ishâmâtun fî muctemai' ve iktisâdi Cenûbi Şarki Asya*, trc. Abdullah Abdurrahman el-Kâf, el-Mektebeu'l-Hadramiyye, Terim, 2018, s. 42.

⁵³⁷ Attâsiyye şeyhlerinin kaleme aldıkları diğer ratıb, zikir ve vidleri için bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebîlu'l-muhtedîn fî zikri ediyyeti ashâbi'l-yemîn, Zâviyetu'l-Ayderûsiyyeti'l-İlmiyye*, Terim, ts.

incelendiğinde Attâsiyye kolu usûl, erkân ve metot bakımından bağılı olduğu Aleviyye tarikatının devamı niteliğindedir. Telkin, hırka giydirme, tahkîm (el alma) gibi uygulamalarda ana tarikata nisbeten bazı değişikliklere gidilmişse de kendi zikir ve râtibleri dışında Abdurrahman Sakkâf, Abdullah Ayderûs, Ebû Bekir Adenî'nin vird ve zikirlerini olduğu gibi icra etmeleri, seleflerine olan bağlılıklarını ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilebilir.

Attâs ailesi, Hurayda bölgesinde sosyo-kültürel alanlarda olduğu gibi siyasi alanda da etkin rol oynamışlardır. Örneğin ilmi, zekâsı ve ileri görüşlülüğü ile tanınan bir zat olan Ali b. Cafer b. Muhammed Attâs (ö. 1248/1832), zulümleri engellemek ve sosyal hayatta adaletin sağlanması amacıyla, Âlu Attâs Halkası olarak bilinen ilk Şura Meclisi'ni kurmuştur.⁵³⁸ Meclis, Attâsiyye kolunun her ailesinden birinin gönderdiği temsilcilerinden oluşmaktadır. 'Arîfe olarak isimlendirilen her bir temsilci, kendi ailesinden seçilir ve onları temsil ederdi. Kararlar çoğunluğun oylarıyla alınırdı. Dinî hükümler ve şer'î kurallar uygulanmaktaydı.⁵³⁹ Tarikat hırkası ve zikir telkinini *el-Kirtâs* kitabının yazarı Ali b. Hasan Attâs'tan alan Ali b. Cafer Attâs, âlim ve sûfî bir şahsiyet olmasının yanında savaş kurallarını da bilen bir komutandı.⁵⁴⁰ Zira Vehhâbîler Hadramevt bölgesinin bazı kesimlerini ele geçirip âlim ve önder şahsiyetleri hapsedtikten sonra Attâs ailesinin merkezi olan Hurayda'ya da saldırmışlardı.⁵⁴¹ Bunun

⁵³⁸ Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, *Dîvânü'l-Habîb Cafer b. Muhammed Attâs*, y.y.y., h. 1438, s. 12.

⁵³⁹ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 228-229.

⁵⁴⁰ Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 53.

⁵⁴¹ İbn Humeyd eserinde Vehhâbîlerin hicrî XIII. yüzyılın başlarında Vehhâbîlerin Hadramevt bölgesini istila ettiğini belirmesi söz konusu hadiseyi desteklemektedir. Bkz. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim İbn

üzerine Ali b. Cafer Attâs komutan olarak seçilmiş, orduyu belli bir nizama soktuktan sonra Vehhâbîleri bertaraf etmiştir.⁵⁴²

Attâs ailesinin cediti olan Şeyh Abdurrahman Attâs'ın neslinden, Âlu Abdullah b. Ömer, Âlu Abdurrahman b. Ömer, Âlu Sâlim b. Ömer, Âlu Muhsin b. Hüseyin, Âlu Ahmed b. Hüseyin, Âlu Tâlib gibi kabile ve aileler meydana gelmesi Aleviyye tarikatının daha da genişlemesini sağlamış, Attâsiyye tarikatından birçok ilim adamı, düşünür ve sûfinin yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁴³ Zaman içerisinde dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış olsalar da Hicaz Bölgesi, Birleşik Arap Emirlikleri, Hadramevt, Burma (Myanmar), Güneydoğu Asya, Doğu Afrika ve Hindistan en yaygın olarak yaşadıkları bölgelerdendir.⁵⁴⁴ Attâs ailesinin bir asrı aşkın süredir Hindistan ve Burma'da (Myanmar) irşad faaliyetlerinde bulundukları, buralarda medrese, ribât ve mescit gibi dinî eğitim kurumları inşa etmeleri etkilerini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Hadramevtlilerin Güneydoğu Asya'daki en büyük ailelerinden kabul edilen Âlu Attâs, 1932 yılında yapılan nüfus sayımında sayıları 627 iken bu rakamın, 1940'larda 1424'e ulaştığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁵ Bölgedeki varlıklarını günümüzde de devam ettiren Attâs ailesi sosyal, siyasal, ticarî ve ilmî alanlarda etkili olmayı başarmışlardır. Nitekim modern dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Seyyid

Humeyd, *Târîhu Hadramevt el-Müsemma bi'l-'uddeti'l-mufîdeti'l-câma' li tevârih kadime ve hedîse*, thk. Abdullah Muhammed Hıbbî, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 2003, I, 320-321.

⁵⁴² Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 229-235.

⁵⁴³ Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 690.

⁵⁴⁴ Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 3; Attâs, Seyyid Ferîd, *el-Hedârim fî'l-muhîti'l-Hindî*, s. 42-43.

⁵⁴⁵ Attâs, Seyyid Ferîd, *el-Hedârim fî'l-muhîti'l-Hindî*, s. 40.

Ali Attâs Endonezya Dışışleri bakanlığı görevinin yanında, aynı ülkenin Birleşmiş Milletler büyükelçiliği vazifesini yerine getirmiş bir diplomattır.⁵⁴⁶ Bir soyolog olan Seyyid Hasan Attâs ile İslâm mütefekkeri kabul edilen Seyyid Muhammed Nakîb Attâs Malezya’da etkili akademisyenlerdendir. Seyyid Muhammed b. Sâlim Attâs’ın Singapur’da, Seyyid Şeyh Attâs’ın da Sukabumi’de Bâ Alevî mescidini inşa etmeleri ve aile büyüklerine yapılan kubbeli mezarlar, dinî yönlerini, ailenin bazı efratlarının ticaret ve hayrî işlerde faaliyet göstermeleri de ekonomi yönlerini gösteren hususlardandır. Attâs ailesinin farklı coğrafyalarda bu denli etkili olmasının arka planında köklü bir aile ve tarih geleneğinin olduğu söylenebilir. Ayrıca İslâmî ilimlere olan eğilimleri, medrese, ribât ve mescidlerin inşasına olan katkıları ve farklı kültürlerle birarada yaşama gayretleri, sosyal hayatın birçok alanında nüfuz sahibi olmalarını sağlayan faktörlerden kabul edilmiştir.⁵⁴⁷ Attâsiyye kolundan farklı alanlarda önemli şahsiyetler yetişmiştir. Onlardan da bazıları şunlardır:

3.1. Şeyh Ömer b. Abdurrahman Attâs (ö. 1072/1661)

Hicrî bininci yılın sonlarına doğru Lisk⁵⁴⁸ köyünde dünyaya gelen Ömer b. Abdurrahman b. Ukayl Attâs b. Sâlim b. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b.

⁵⁴⁶ The Guardian, Ali Alatas, Indonesian diplomat who helped to broker peace in Cambodia, 17 December 2008, Erişim tarihi, 25.01.2021. Erişim tarihi: 25.01.2021. <https://www.theguardian.com/world/2008/dec/17/ali-alatas-obituary-indonesia-cambodia>; Attâs, Seyyid Ferîd, *el-Hedârim fî'l-muhîti'l-Hindî*, s. 40-43.

⁵⁴⁷ Attâs, Seyyid Ferîd, *el-Hedârim fî'l-muhîti'l-Hindî*, s. 41-49.

⁵⁴⁸ Lisk, Hadtamevt bölgesinde Terim’e yakın bir beldenin adıdır. Bkz. Muhammed b. Ebû Bekir el-Hadramî el-Mekkî Şillî, *‘İkdu’l-cevâhiri ve’d-durer fî ehbâri’l-karni’l-hâdi ‘aşar*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Müzenî, Merkezü’l-melik Faysal li’l-buhûsi ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, Riyad, 2014, II, 763

Abdurrahman Sakkâf,⁵⁴⁹ eğitimini ilk önce babasından, daha sonra da şeyhi olacak olan Habîb Hüseyin b. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in yanında tamamlamıştır. Küçük yaşlarda çiçek hastalığına yakalanmış ve ardından görme yetisini kaybetmesine rağmen babasının yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiş, dinî ilimleri tahsil etmiştir. Babası, atalarının yolundan gitmesi için büyük bir çaba sarf etmiş, tasavvuf ilmi ve sûflerle daha fazla vakit geçirmesini sağlamıştır.⁵⁵⁰ Gençliğinden itibaren Bâ Alevî şeyhlerinin şöhretten uzak durma, benlik davası gütmeme, mütevâzi olma, herhangi bir hâl ve makam iddiasında bulunmama gibi aklâkî özelliklere sahip olarak seleflerinin yolunu takip etmiştir.⁵⁵¹ Lisk'te bulunduğu dönemlerde Terim'e sık sık gelerek mescidlerinde ibadet etmesi⁵⁵² Terim'e dolayısıyla da Bâ Alevî meşâyihine olan özleminin bir tezahürü olarak görülebilir. Vera' sahibi olmasının yanında zâhidâne bir hayat yaşayarak, riyâzet, vird gibi seyr u sülûk eğitimine devam etmiştir.⁵⁵³ Bu durumun

⁵⁴⁹ Nesebinin devamı için bkz. Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 137; Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer Attâs, *el-Înâs Muktetafâtun min sîreti'l-ilmi'n-nebrâs el-Habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, y.y.y., ts. s. 3; Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 15.

⁵⁵⁰ Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 109.

⁵⁵¹ Selef tabiri, sahabe, tâbiîn ve tabe-i tâbiîni kapsayan hicri ilk üçüncü asırlarda yaşayan İslâm ulemâsına kullanılan bir tabir olmakla beraber, Bâ Alevî ailesi buna ek olarak kendi mütekaddim ecdatları için de kullanmışlardır. Abdullah b. Alevî Haddâd bu zaman dilimini Şeyh Ali b. Ebû Bekir Sekrân ve öncesinde yaşayan ecdatları kapsadığını ifade etmiştir. Fakat Bâ Alevî ailesi bu tabirin İmâm Haddâd ve öğrencileri için de kullanılabileceğini dile getirmişlerdir. Bkz. Muhammed Şâtirî, *Sîretu'selef min Beni Alevî*, s. 11-12.

⁵⁵² Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 18.

⁵⁵³ Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 4-7.

farkında olan hocaları kendisi ile daha fazla ilgilenmiş zâhirî ve bâtinî ilimlerde gelişmesinin önünü açarak, kendisine tedris, fetva ve irşad izni vermişlerdir.⁵⁵⁴

Şeyh Ömer b. Abdurrahman Attâs, seyr u sülûkunu tamamlayıp tarikat hırkasını Şeyh Hüseyin b. Ebû Bekir Sâlim'den giymiştir.⁵⁵⁵ Şeyh Ömer'in Bâ Alevî tarikat silsilesinde önemini ortaya koyan bir husus, kendisinden sonra gelen Hadramevt meşayih silsilesinin çoğunun, bazen direkt bazen de dolaylı yollarla kendisinde birleşmesidir.⁵⁵⁶ Kaynaklar Bâ Alevî tarikatındaki silsilesini geriye doğru şu şekilde aktarır:

Şeyh Ömer Attâs, Şeyh Hüseyin b. Ebû Bekir Sâlim, Şeyh Ömer Mihdâr b. Ebû Bekir Sâlim, Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Şeyh Ahmed b. Abdurrahman, Şeyh Abdurrahman b. Ali, Şeyh Ali b. Ebû Bekir, Şeyh Ebû Bekir b. Abdurahman, Şeyh Aburrahman Sakkâf, Şeyh Muhammed b. Ali, Şeyh Ali b. Alevî, Alevî b. Muhammed b. Ali, Şeyh Muhammed b. Ali (el-Fakîhu'l-Mukaddem).⁵⁵⁷

Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın Bâ Alevî tarikatı dışında kendilerinden tarikat icazetini aldığı başka şeyhleri de olmuştur. Çalışmada tespit edilebilen zatlar şunlardır:

⁵⁵⁴ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 248; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 109.

⁵⁵⁵ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 196; Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye*, s. 262; Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Cevâhiru'l-enfâs*, s. 314-315; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 875-876.

⁵⁵⁶ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 53.

⁵⁵⁷ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 188-189; Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 53; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 876.

Şeyh Muhammed el-Hâdî b. Abdurrahman b. Şihâbuddin b. Abdurrahman b. Ali, Seyyid Ömer b. İsa Bâ Rakve Semerkandî,⁵⁵⁸ Şeyh Ahmed b. Sehl İshak Hüseyinî ve Şeyh Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Aff Sacrânî.⁵⁵⁹

Şeyh Ömer, tarikat hırkasını giydikten sonra, hocası Şeyh Hüseyin'in isteği üzerine tebliğ ve irşad vazifesini icra etmek için 1037/1628 yılında Hurayda⁵⁶⁰ beldesine yerleşmiş ve vefatına kadar burada yaşamıştır. Hurayda'ya olan göçü hayatının dönüm noktası olmuş, dinî, ilmî ve kültürel hayatta ilerleme kaydetmiş kısa sürede ünü yayılmıştır.⁵⁶¹ Hurayda yıllarında bir yandan medrese, diğer yandan da dergâh faaliyetlerine devam eden Şeyh Ömer, yüzlerce talebe ve mürid yetiştirmesinin yanında tarikatın genişlemesinde de önemli bir rol oynayarak yaklaşık yetmiş zata hırka giydirmiştir. Kaynaklarda kendisinden hırka giymiş önde gelen bazı zatlar tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

⁵⁵⁸ Bir Kâdiri şeyhi olan ve daha sonra Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'den el alan Seyyid Ömer Bâ Rakve, Şeyh Ömer Attâs'a, Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh zikrini telkin etmiştir. Bkz. Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 185-186; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 877.

⁵⁵⁹ Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 8; Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Cevâhiru'l-enfâs*, s. 315; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 876-877; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 53.

⁵⁶⁰ Hadramevt'un güney batısında yer alan Hurayda, aynı zamanda merkezi idarenin bulunduğu yerleşim birimidir. Şillî, *'İkdu'l-cevâhiri ve'd-durer*, II, 763; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 110.

⁵⁶¹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 248; Attâs, Ali b. Hüseyin, Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 111; Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 15; Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 155.

Seyyid Hüseyin b. Ömer Attâs (bu zat aynı zamanda oğludur), Seyyid ‘Ukayl b. Abdurrahman Attâs (kardeşidir), Haddâdiyye tarikatının kurucusu Şeyh Abdullah b. Alevî Haddâd,⁵⁶² Seyyid İsa b. Muhammed Habeşî, Şeyh Muhammed b. Ömer el-Âmûdî, Ali b. Abdullah Bârâs.⁵⁶³

Sosyal yönden de oldukça etkili bir şahsiyet olan Şeyh Ömer, irşad için gittiği bölgelerde mescid ve ribâtların inşa faaliyetlerinde bulunmuş, aralarında husumet bulunan kabilelerin barışmalarını sağlamıştır.⁵⁶⁴ Eser olarak geriye Menhelu’l-Menâl ve Fethu Bâbi’l-Visâl adında Râtib⁵⁶⁵ bırakan⁵⁶⁶ Şeyh Ömer’in ayrıca sohbet ve irşad

⁵⁶² Abdullah b. Alevî Haddâd Hurayda’ya geldiği vakit Şeyh Ömer’den tasavvuf hırkası giymiş ardından ona kelime-i tevhidi telkin etmiştir. Abdullah Haddâd, Ayniyye adlı manzumesinde şeyhi için ehl-iyakîn olarak tanımlamıştır. Bkz. Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 261-263; Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Cevâhiru’l-enfâs*, s. 314.

⁵⁶³ Şeyh Ömer b. Abdurrahman Attâs’ın diğer halifeleri için bkz. Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 9; Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 262-263; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 878-882.

⁵⁶⁴ Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 28.

⁵⁶⁵ Râtib, içerisinde dua, zikir ve virdlerin bulunduğu, ayrıca faydalarından bahsedilen hacimli eseridir. Şeyh Ömer, râtibini Kur’ân ve hadislerde geçen dualardan derlemiştir. Hergün sabah ve akşam olmak üzere okur, mürid ve öğrencilerine okumalarını tavsiye etmiştir. Söz konusu eser ilk önce öğrencisi Ali b. Abdullah Bârâs tarafından *Tenbîhu’l-Gâfil ve terakki’l-Vâsıl* ismiyle şerh edildi ise de daha sonra geniş ve kapsamlı bir şekilde Ali b. Hasan Abdullah b. Hüseyin b. Ömer Attâs tarafından *el-Kirtâs şerhu râtibi’l-İmâm Ömer b. Abdurrahman b. Ukayl Attâs* adıyla şerh edilmiştir. Bkz. Ali b. Hasan b. Abdullah b. Hüseyin b. Ömer Attâs, *el-Kirtâs şerhu râtibi’l-imâm Ömer b. Abdurrahman Attâs*, Matbaatu’l-medenî, 1966; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu’l-a’râs*, II, 844.

⁵⁶⁶ Söz konusu râtib için bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebîlu’l-muhtedîn*, s. 42-48; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu’l-a’râs*, I, 83.

meclislerinden derlenip kaydedilen ve günümüze ulaşan birtakım veciz ifadeleri bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Ali b. Hasan Attâs, Şeyh Ömer'in hayatını, kerâmet ve menkıbelerini müstakil bir çalışmayla *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs* adlı eserinde kaleme almıştır. Öğencisi ve halifesi Abdullah b. Alevî Haddâd'ın, yakîn ehlinde saydığı Şeyh Ömer Attâs,⁵⁶⁸ 1072/1661 yılında Nefhûn denilen yerde vefat etmiş naaşı ise ikamet yeri olan Hurayda'ya defnedilmiştir.⁵⁶⁹ Makamı Hurayda'nın önemli ziyaret yerlerinden olup kabri üzerine büyük bir kubbe bulunmaktadır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Kendisinin sohbetlerinden nakledilen veciz sözleri için bkz. Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 14- 24.

⁵⁶⁸ Hibşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l- 'ayniyye*, s. 261.

⁵⁶⁹ Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs*, s. 12.

⁵⁷⁰ Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 15; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 112.

3.2. Ali b. Hasan Attâs (Sâhibu'l-Meşhed) (ö. 1172/1758)

Nesebi Ali b. Hasan b. Abdullah b. Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahman Attâs şeklinde olan Şeyh Ali, 1121/1709 yılında Attâs ailesini merkezi olan Hurayda'da dünyaya gelmiştir.⁵⁷¹ Babasının vefatı üzerine dedeleri Abdullah ve Hüseyin'in himayesinde şeriat ve tarikat derslerini tahsil etmek suretiyle ilk eğitimini almıştır.⁵⁷² Çocukluğundan itibaren zikir ve ilim meclislerinden geri durmayan, ilmî seyahatler gerçekleştiren bir zat olduğu aktarılmıştır.⁵⁷³ Seyyid Ahmed b. Zeyn Hıbşî, Seyyid Ömer b. Abdurrahman el-Bâr ve Seyyid Abdullah b. Ebû Bekir el-Hard gibi Terim'in önemli âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Kendi ifadesine göre henüz on dört yaşında iken dedesi Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahman Attâs, ona üç gün oruç tutmasını, tövbe niyetine gusül ve iki rekât kılmasını istedikten sonra, Kelime-i Tevhîd ile nefiy ve isbât zikrini

⁵⁷¹ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Cevâhiru'l-enfâs*, s. 112.

⁵⁷² Abkariyu'l-müceddid el-imâm Ali b. Hasan Attâs, <https://annibras.weebly.com/>, (<https://annibras.weebly.com/1575160415931576160215851610-157516041605158015831583-157516041573160515751605-159316041610-15761606-158115871606-157516041593159115751587.html>), Erişim tarihi: 15.02.2021.

⁵⁷³ Ali b. Hasan Attâs, *Kalâidu'l-hisân ve ferâidu'l-lisân (Dîvân)*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts. I, 7; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 121; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 258; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-şuarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 158-159.

telkin etmiştir.⁵⁷⁴ Daha sonra başındaki takkesini Şeyh Ali'ye giydirmiş, “Sen bizdensin ve bizesin!” şeklinde bir ifade kullanarak tasavvuf icazetini vermiştir.⁵⁷⁵

Ali b. Hasan Attâs'ın hırka giydiği diğer şeyhleri de şunlardır:

Abdullah b. Hüseyin b. Ömer Attâs, Ahmed b. Hüseyin b. Ömer Attâs, Ahmed b. Zeyn Hibşî, Şeyh Abdullah b. Osman el-‘Amûdî, Ömer b. Abdurrahman el-Bâr, Abdullah b. Cafer Mudhir, Ömer b. Abdulkadir Amûdî, İsa b. Muhammed Hibşî, Ahmed b. Hâşim b. Ahmed Hibşî ve Hüseyin b. Ömer Attâs.⁵⁷⁶

Medrese ve dergâh faaliyetlerini yürütmesinin yanında velûd bir yazar olan Ali b. Hasan Attâs, aynı zamanda edîp-şair ve tarihçi bir şahsiyete sahiptir.⁵⁷⁷ Tespit edilebildiği kadarıyla kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

- *Sefînetu'l-bedâyi' ve emniyyetu'd-davâyi'*⁵⁷⁸
- *el-Maksad fî şevâhidi'l-Meşhed*⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Ali b. Hasan Attâs divanında şeyhine ithafen imamım, metbûum, şeyhim ve babam diye bahsetmiştir. Bkz. Attâs, Ali b. Hasan, *Kalâidu'l-hisân ve ferâidu'l-lisân (Dîvân)*, II, 125.

⁵⁷⁵ Ali b. Hasan Attâs, *Sefînetu'l-bedâyi' ve damîmetu'd-devâyi'*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts. I, 41-43; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 885.

⁵⁷⁶ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 885.

⁵⁷⁷ Muhammed b. Hâşim, *Târîhu'd-devleti'l-kuseyriyye*, I, 107; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 275; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 423.

⁵⁷⁸ İki ciltten oluşan bu eserde müellif, ilim hayatı, hocaları, ilmî seyahatlerini, Meşhed'e göçünü ve bazı menkıbelerini kaleme almıştır. İkinci cilde de birbirinden bağımsız farklı konuları ele almıştır.

⁵⁷⁹ Meşhed'i yerleşim merkezi kurma zamanında yaşadığı havâdisleri, olayları ve izlenimlerini anlattığı eseridir.

- *el-Kirtâs fî menâkibi 'l-Habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*⁵⁸⁰
- *Kalâidu 'l-hisân ve ferâidu 'l-lisân (Dîvân)*⁵⁸¹
- *el-Muhtasar fî sîreti seyyidi 'l-beşer*
- *er-Riyâdu 'l-mûnika bi 'l-elfâzi 'l-mütefarrika*⁵⁸²
- *el- 'Âtiyyetu 'l-heniyye ve 'l-vasiyyetu 'l-mardiyye*⁵⁸³

Müellifin ayrıca *Hulâsatu 'l-muğnim fî 'l-İsmi 'l'A'zam, Et-Tenîm şerhu hikemi Lokmânu 'l-Hakîm, Ta'likun 'alâ makâmâtî 'l-Harîrî* gibi esereri de mevcuttur.⁵⁸⁴

Şeyh Ali, dedesi Abdullah'ın Hicrî 1150 yılında vefatından sonra Hurayda'dan Hicrîn'e göç etmiştir.⁵⁸⁵ Burada dokuz yıl ikamet ettikten sonra 1159 yılında hırsız,

⁵⁸⁰ Müellifin, iki ciltlik eseridir. Birinci cildinde dedesi Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın hayatını, menkıbe ve kerâmetlerini, zikir ve virdlerini kaleme aldığı eseridir. Farklı konularda 122 kıssa ve hikâye anlatılmıştır. İkinci ciltte de sahih niyet, sohbet gibi tasavvufî konulara yer verilmiş, toplam kıssa ve hikâye sayısı 161 olmuştur. Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın râûbını ayrıntılı olarak şerhetmiştir.

⁵⁸¹ Hadramevt bölgesinde oldukça meşhur olan Divân'ı sürekli okunan eserlerdendir. Tevhid, İslâm, İmân, Yakîn, ihsân, esrâr, marifet, hakikat, sosyal meseleler gibi pek çok konuları içerisine alan kasidelerden oluşmaktadır. Kasideleri hakikat, mecaz, istiare, tasrih ve ta'rîd gibi belağî yönler de içermektedir.

⁵⁸² Hadramevt Bölgesinin coğrafi sınırlarının detaylı anlatıldığı, yakîn, zikir, dua, tıp, sağlık ve tedavi yöntemleri ile bazı fikhî konuların yer aldığı eserdir.

⁵⁸³ Müellifin, tarikat ile ilgili konuların yanı sıra, vasiyet ve nasihatlerini kaleme aldığı eseridir.

⁵⁸⁴ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu 'ş-şuarâi 'l-Hadramiyyîn*, II, 161-162; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu 'l-a'râs*, II, 30; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu 'z-zahîra*, I, 259; Kehhâle, *Mu'cemu 'l-müellifîn*, II, 423.

eşkiya ve kervanları soyan yol kesicilerin bölgesi olan Ğıyvar (yeni adıyla Meşhed) denilen yeri, bütün bu olumsuz gelişmeleri önlemek adına, yurt edinmiştir. Meşhed'i, müslümanlara yardım etmek, tek başına kalanlara ülfet, dinden uzaklaşanlarla irtibat, korkanlara güven, susamışlara kaynak olmak üzere beş temel unsur üzere imar etmiştir. Küskün ve dargınları barıştırmak gibi bir âdete sahip oluşu, her yılın Rabîu'l-evvel ayında geçerli olacak şekilde, bütün Hadramevt kabilelerini kapsayan genel bir ateşkes anlaşması hazırlanmasını sağlamıştır. Herkes tarafından kabul edilen bu anlaşma sayesinde Meşhed, güvenilir bir hal almıştır. Bölgede mescid, medrese ve ribâtlar inşa ettiren Ali b. Hasan Attâs, ilim ve irşad faaliyetlerini hızlandırmış, dinî yaşantı ve sosyal hayatı güvence altına sokmuştur. Yurt dışına olmasa da Yemen'in farklı bölgelerine irşad amaçlı seferler düzenlemiştir.⁵⁸⁶ 1172/1758 yılında kurup güvenli bir yerleşim yerine getirdiği Meşhed'de vefat etmiş, kabri üzerine büyük bir kubbe inşa edilmiştir. Günümüzde özellikle de Rabîu'l-evvel ayının on ikinci gününde yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Divanındaki kasidesine göre, Attâs ailesinin merkezi konumundaki Hurayda'dan göç etme nedeninin, aile fertlerinin vefatı, yaşadığı baskı zulüm ve kıskançlık olduğu anlaşılmaktadır. Ali b. Hasan Attâs, *Kalâidu'l-hisân ve ferâidu'l-lisân (Dîvân)*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts. I.

⁵⁸⁶ Attâs, Ali b. Hasan, *Kalâidu'l-hisân ve ferâidu'l-lisân (Dîvân)*, I, 8; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 260-261; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 122.

⁵⁸⁷ Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 123; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 161.

3.3. Abdullah b. Alevî Attâs (ö. 1334/1915)

1277/1860 yılında Endonezya'nın Java adasının Şerbûn şehrinde dünyaya gelen Şeyh Abdullah, Hüseyin b. Muhammed Attâs'tan Gazzâlî'nin *Bidâyetu'l-Hidâye* ve *İhyâ'* adlı eserlerinin yanında diğer İslâmî ilimleri tahsil etmiş, seyr u sülûk eğitimini de Ahmed b. Hasan Attâs'ın gözetiminde tamamlamıştır.⁵⁸⁸ 1304/1886 yılında Hindistan'a irşad amaçlı ilk seyahatini gerçekleştirmiş, bu vesile ile Attâsiyye kolunun oralarda yayılmasını sağlamış ve Ğanîme veya Ğuneyme adındaki ilk zâviyesini kurmuştur. Hindistan'da artan etki ve öğretileri Burma'ya (Myanmar) kadar ulaşmış, başkentinde de Beşîru'l-Hayr adındaki zâviyesini kurmuştur.⁵⁸⁹ Sosyal bir kişiliğe de sahip olan Şeyh Abdullah, gerek Hadramevt'te gerekse Hindistan'da medrese, mescid ve âmme hizmetine sunulan sosyal tesisler inşa ettirmiştir. Bu sayede İslâmî eğitim faaliyetleri hız kazanmış, tarikat öğretilerinin de daha fazla kişiye ulaşmasının önü açılmıştır.⁵⁹⁰ Attâsiyye kolunun kurucusu kabul edilen ve aynı zamanda velûd bir yazar olan Şeyh Abdullah'ın kaleme aldığı bazı eserleri şunlardır:⁵⁹¹

Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik: Eser, çalışmanın giriş bölümünde Kaynakların Değerlendirilmesi başlığı altında tanıtılmıştır.⁵⁹²

Sebîlu'l-muhtedîn fî zikri edi'yyeti ashâbi'l-yemîn: Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Şeyh Ömer el-Mihdâr, Abdullah Ayderûs, Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Abdullah b. Alevî

⁵⁸⁸ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 82-83.

⁵⁸⁹ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 85-86.

⁵⁹⁰ Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 120.

⁵⁹¹ Ehemmiyetine binân bazı eserlerinin tanıtımı yapılmıştır.

⁵⁹² Bakınız. s. 11.

Haddâd gibi tarikatın önde gelen şeyhlerinin dua, zikir, vird, münâcât ve râtıblarını içeren ve bunlarla ilgili kuralların anlatıldığı bir eserdir.

el-İlmu'n-nebrâs fî't-tenbîhi 'alâ menheci'l-ekyâs: Bâ Alevî tarikatının özelliklerinin işlendiği bu eserde, tarikat şeyhlerinin hususiyetleri, hakikat ilimleri, bid'at ve makamlar konuları ele alınmıştır. Özellikle mürid ve sâliklerin okuması tavsiye edilen bir eserdir.

el-Burûku'l-lâmia' ve'l-envâru's-sâtia': İki kısımdan oluşan bu eserin ilk kısmında Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın menheci ve Râtıbının şerhi ele alınmıştır. İkinci kısmında da Attâsiyye kolunun günlük, haftalık, aylık ve yıllık okunan vird ve zikirleri kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca Abdullah b. Alevî Haddâd ve Salih b. Abdullah Attâs'ın râtıb ve kasidelerine yer verilmiştir.

Mecmû': Abdullah b. Alevî Attâs'ın bu eseri, hayatın iktisadi ve sosyal yönüne dair kaleme alınmıştır. Risalelerini, fetvalarını, mektuplarını ve icazetnâmelerini içeren bir eserdir.

el-Lu'luu ve'l-mercân: Manzum olarak kaleme aldığı divanıdır.

1334/1915 yılında Hadramevt'in Hurayda bölgesinde vefat eden Şeyh Abdullah, yerine kardeşi Muhsin b. Alevî b. Hasan Attâs'ı şeyh olarak bırakmıştır.⁵⁹³ Ayrıca Hurayda'da inşa ettirdiği Bâ Alevî mescid ve medresesinde Habîb Hüseynu'z-zeyn b. Ali b. Hüseyin b. Hûd Attâs'ı baş müderris olarak tayin etmiştir.⁵⁹⁴

Bâ Alevî tarikatının önemli kolları arasında kabul edilen Attâsiyye kolu, kendi içerisinde de birçok aile boyuna ayrılarak dünyanın farklı bölgelerinde varlık

⁵⁹³ Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, s. 120.

⁵⁹⁴ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 72-73.

göstermişlerdir. Bulundukları yerlerde İslâm'ın neşrinin yanı sıra kaleme aldıkları eser ve tebliğ faaliyetleriyle tarikatın usûl, esas ve öğretilerinin daha fazla yayılmasında aktif rol oynamışlardır. Yaşantılarını dergâh ve medrese ekseninde sınırlandırmayan Attâs ailesi bölgenin refah ve huzurunu sağlamak adına zaman zaman siyasi ve askeri meseleler ile de ilgilenmişlerdir.

4. HADDÂDİYYE

Bâ Alevî tarikatının önemli bir kolu olan Haddâdiyye, kurucusu Abdullah b. Alevî Haddâd'a nispet edilmektedir.⁵⁹⁵ Haddâdiyye ailesinin soyu Muhammed b. Ali'nin amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât'a (ö. 613/1216) dayanmaktadır. Aile içerisinde ilk Haddâd lakabı ile anılan kişinin Ahmed b. Ebû Bekir b. Ahmed Mesrife olduğu kabul edilmektedir. Ahmed b. Ebû Bekir'in demirci anlamına gelen haddâdların yanında vakit geçirmesinden dolayı bu lakap ile anıldığı ifade edilmiştir. Haddâdiyye kolu, Yemen başta olmak üzere Endonezya, Malezya, Hindistan, Sudan, Cezayir ve Hicaz bölgelerinde varlık göstermektedir. Bu koldan da pek çok âlim, mutasavvıf ve düşünür yetişmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, I, vr. 274; Massignon, “*Tarikat*”, MEB, XII/1, 8.

⁵⁹⁶ Ayrıca Haddâd ailesi içinde ön plana çıkan şahsiyetler için bkz. Mustafa Hasan el-Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidü'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 176-188; Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemü'l-latîf*, s. 81-82; Yusuf b. Abdullah Cemelu'l-Leyl, *eş-Şeceretü'z-zekiyye* s. 649; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsü'z-zahîra*, II, 555-573; Muhammed Abdulmecîd, *İmdâdu'l-fuâd bimenâkibi kutbi'l-irşâd*, s. 50.

Tarikatın kurucusu Abdullah b. Alevî Haddâd, çalışmanın birinci bölümündeki “Tecdit Dönemi” başlığında ele alındığından burada zikredilmemiştir. Haddâd ailesinin diğer önemli zatlarından biri de Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd’ır.

4.1. Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd (ö. 1416/1995)

1325/1907 yılında Hadramevt’in Kaydûn mahallinde dünyaya gelmiştir. el-Fakîhu’l-Mukaddem’in amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu’l-Mirbât’ın soyundan gelen Şeyh Ahmed, eğitimini Kaydûn’da Alevî b. Tâhir Haddâd ve Abdullah b. Tâhir Haddâd’dan, Terim’de Abdullah b. Ömer Şâtirî, Abdalbârî b. Şeyh Ayderûs, Sey’ûn ve Şibâm başta olmak üzere, Endonezya’da Muhammed b. Ahmed el-Mihdâr, Abdullah b. Musin Attâs, Hicâz bölgesi ve Afrika’da tamamlamıştır.⁵⁹⁷ Eğitim hayatından sonra, seyr u sülûk eğitimini de bitirmiş, Ömer b. Ahmed b. Sumayt, Ahmed b. Hasan Attâs ve Abdullah b. Ömer Şâtirî’den tarikat hırkası giymiştir.⁵⁹⁸ Tebliğ ve irşad faaliyetlerine başlayan Şeyh Ahmed, Doğu Afrika, Uganda, Endonezya ve Kenya’da irşad faaliyetlerinde bulunmuş, birçok medrese ve mescidin açılmasına öncülük etmiş, sayıları on binleri bulan putperest ve Hristiyan’ın İslâm dinine girmesine vesile olmuştur.⁵⁹⁹ Uganda’da siyasilerin ve misyonerlerin baskılarına maruz kalmasına rağmen geri adım atmamıştır. Bunun yanında Kâdiyânîlerle de fikrî olarak mücadele etmiş, komünizm, anarşizm ve batı düşüncesinin etkisinde kalan, hâl, hareket ve

⁵⁹⁷ Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 328.

⁵⁹⁸ Hâmid b. Ahmed Meşhûr b. Tâhâ b. Ali Haddâd, *Ahmed Meşhûr Haddâd: Safahâtun min hayâtihî ve da’vetihî*, Dâru’l-fethi li’l-dirâsâti ve’n-neşri, Umman, 2003, s. 16-17.

⁵⁹⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed Bâ Atiyye Dav’anî, *ed-Durretu’l-yetîme şerhu’s-subhetî’s-semîne nazmu’s-sefîne*, Mektebetu Terim el-hedîse, Hadramevt, 2014, s. 29-30.

davranışları İslâmî prensipler ile bağdaşmayan müslümanları da Kur'ân ve sünnete dayalı bir hayat tarzına davet etmiştir.⁶⁰⁰

Uganda'da yaşayan müslüman kesim için kaleme aldığı *Miftâhu'l-Cenneh* isimli eseri, en meşhur eseri olup İngilizce, Almanca ve Urduca gibi farklı dillere tercüme edilmiştir.⁶⁰¹ Ayrıca 313 beyitten oluşan *es-Subhetu's-semîne fî nazmi mesâili's-sefine*,⁶⁰² ile *el-Misku'l-fâih fî ahkâmi's-saydi ve'z-zebâih*, *Risâletun fî târîhi tedvîni's-sünneti'n-nebeviyye* gibi eserler ortaya koymuştur.⁶⁰³ Seyyid Ahmed, Abdullah Haddâd'ın eserlerinin farklı dillere de tercümesine öncülük etmiş, böylece Haddâdiyye kolunun daha geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamıştır. Hayatını ilim, amel, tebliğ ve irşad faaliyetleri ile geçiren Seyyid Ahmed Meşhûr, 1996 yılında Cidde'de vefat etmiş, Mekke'deki Muallâ kabristanında, Bâ Alevîlere ayrılan kısma defnedilmiştir.⁶⁰⁴

Bâ Alevî tarikatı, Haddâdiyye kolunun kurucusu Abdullah b. Alevî Haddâd ile birlikte tecdit dönemine girmiştir. Tarikatın asıl menhecinden kopmadan usûl ve esaslarına yeni düşünceler kazandırması, eserlerinin farklı dillere çevrilmesi, tarikat

⁶⁰⁰ Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd, *Miftâhu'l-Cenneh*, thk. Mustafa Hasan Bedevî, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2000, s. 17-18; Meşhûr, Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir, *Cenyu'l-kitâf*, s. 387.

⁶⁰¹ Eser temel olarak üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde kelâmî bilgiler, ikinci bölümde günümüze kadar gelen önemli dinî problemlere dikkat çekme, üçüncü bölümde de tasavvufî bilgiler içermektedir. Böylece eser İmân, İslâm ve İhsân kavramlarını detaylı bir şekilde ele almıştır.

⁶⁰² Muhammed b. Ali b. Muhammed Bâ Atiyye ed-Dav'ânî, manzum esere “*ed-Durretu'l-yetîme şerhu's-subheti's-semîne nazmu's-sefine*” adında bir şerh yazmıştır.

⁶⁰³ Dav'ânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Bâ Atiyye, *ed-Durretu'l-yetîme şerhu's-subheti's-semîne*, s. 31.

⁶⁰⁴ Haddâd, Ahmed Meşhûr, *Miftâhu'l-Cenneh*, s. 30-31.

müntesipleri üzerinde etkisini gösteren temel faktörlerdir. Telif hareketinin yanı sıra, ilmî ve dinî seyahatler de bu dönemde artmış, bu sayede tarikat geniş muhitlere yayılma imkânı bulmuştur. Hicrî XII. ve XIII. asırlarda Hadramevt bölgesinde birtakım siyasi krizler yaşanmış ve Bâ Alevîler de bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Yaşanan huzursuzluklar tarikat şeyhlerini rahatsız etmiş, bazıları farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.

5. BÂ FAKÎH

Bâ Fakîh kolu, Mevlâ ‘Aydîd lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Ali’ye (ö. 862/1457) nispet edilmekte onun soyundan gelenler de Âlu ‘Aydîd olarak bilinmektedirler.⁶⁰⁵ Muhammed’in fikhî yetkinliğinden dolayı üç oğlu Alevî, Abdullah el-A‘yen en-Nessâh ve Abdurrahman’ın soyundan gelenlere verilen bir lakap olmuştur.⁶⁰⁶ Âlu Bâ Fakîh, Muhammed b. Ali’nin (el-Fakîhu’l-Mukaddem) amcası Alevî b. Muhammed’in soyundan gelmektedirler.⁶⁰⁷ Hindistan’ın Kâlyekût bölgesinde bulunan ailenin temsilcisi konumundaki kişinin de Seyyid Abdurrahman Bâ Fakîh olduğu kaydedilmiştir.⁶⁰⁸ Günümüzde Hadramevt bölgesi başta olmak üzere Suudi Arabistan, Hindistan, Malezya Endonezya gibi ülkelerde varlık gösteren Bâ Fakîh kolunun üyeleri arasından pek çok sûfî, âlim ve şair yetişmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 537-548

⁶⁰⁶ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu‘cemu’l-latîf*, s. 154.

⁶⁰⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 537.

⁶⁰⁸ Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 646-647.

⁶⁰⁹ Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 648; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 548.

5.1. Muhammed b. Ali Mevlâ ‘Aydîd (ö. 862/1457)

747/1346 yılında Terim’de dünyaya gelen Muhammed Mevlâ ‘Aydîd, Âlu’s-Sakkâf kolunun kurucusu Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Muhammed b. Hakem Bâ Kuşeyr ve Muhammed b. Hasan Cemelu’l-Leyl gibi döneminin meşhur âlimlerinden dersler almış ve onlardan tarikat hırkası giymiştir. Şeriat ve tarikat ilimlerini cem’ eden Muhammed Mevlâ ‘Aydîd’in fıkıh ilmindeki yetkinliğinden dolayı, kendisine fakîh lakabı verilmiş, onun soyundan gelenler de Bâ Fakîh (Fakîh’in nesli) lakabıyla anılagelmıştır.⁶¹⁰ Kendisini ön plana çıkaran diğer bir özelliği de Alevî tarikatının önemli şahsiyetlerinden olan Abdullah Ayderûs, Ali b. Ebû Bekir Sekrân ve Ebû Bekir Adenî gibi zatlara dersler vermesi olmuştur.⁶¹¹ Terim’in güneybatısında yer alan ‘Aydîd vadisine yerleşip, mescid inşa ettirdikten sonra burası bir yerleşim birimi olmuş, kendisine de ‘Aydîd’in sahibi anlamına gelen Mevlâ ‘Aydîd denmiştir.⁶¹² 862/1458 yılında vefat etmiş ve Terim’in Zenbel kabristanında defnedilmiştir.⁶¹³

5.2. Seyyid Abdullah b. Ebû Bekir (ö. 1255/1839)

Muhammed Mevlâ Adîd’in torunlarından ve Bâ Fakîh ailesinin önemli şahsiyetlerinden biri de Seyyid Abdullah b. Ebû Bekir’dir. 1195/1780 yılında Terim’de

⁶¹⁰ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 202; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 184; Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 205; Muhammed b. Hasan b. Ahmed Mevlâ ‘Aydîd, *İthâfu’l-Müstefid bi zikri men aheze ‘anhum ve vâhâhum es-Seyyid Muhammed b. Hasan ‘Aydîd*, thk. Hasan b. Salih b. Ali el-Kâf, Merkezi’n-nûr li’l-dirâseti ve’l-ebhâs, Terim, 2012, s. 525; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu’l-eşvâki’l-kaviyye*, s. 65.

⁶¹¹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 536.

⁶¹² Şâtirî, Muhammed, *el-Mu‘cemu’l-latîf*, s. 141-142,154.

⁶¹³ Şillî, *el-Meşre ‘u’r-revî*, II, 203; Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu’l-‘ayniyye*, s. 206.

dünyaya gelmiş, Abdurrahman b. Alevî b. Şeyh Mevlâ'l-Batîha, Ebû Bekir b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ahmed el-Hendevân ve Abdullah b. Ali b. Şihâbüddîn başta olmak üzere döneminin önemli âlim ve mutasavvıflarından dersler almış, Mekke, Aden ve San'a'da eğitimini tamamlamıştır. Terim'de tedris hayatına başlayan Seyyid Abdullah öğrenci yetiştirirken aynı zamanda sülûk eğitimine de devam etmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Abdullah b. Ömer b. Yahya, Ahmed b. Ali el-Cüneyd ile Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir zikredilebilir.⁶¹⁴ Seyr u sülûk eğitimini bitirdikten sonra Ahmed b. Ömer b. Sumayt, Tâhir b. Hüseyin b. Tâhir'den tarikat hırkası giymiş, ardından irşad faaliyetlerine başlamıştır. Seyyid Abdullah, dergâh ve medrese faaliyetlerinin yanında bölgenin siyasi ve sosyal hayatında aktif rol oynamıştır. Bir şeyhlik veya sosyal lider konumu gütmeyen bir zat olmuş, Bâ Alevî yazılı kaynaklarında rastlamadığımız melâmetî neş'esî kendisinde görülmüştür.⁶¹⁵

Çalışmanın “Tecdit Dönemi” başlığında değinildiği gibi Hadramevt bölgesinde yaşanan siyasi karışıklık ve istikrarsızlığa karşı kayıtsız kalmayan Seyyid Abdullah'ın kardeşi Sâlim b. Ebû Bekir Yâfîler tarafından katledilmiş, kendisi de Hadramevt'te idareci olarak seçilen Ömer b. Abdullah'a Bâ Alevî ailesini temsilen müsteşarlık yapmıştır. Şeriat kurallarının uygulanması, ilmi hareketin devamlılığı ve fitnelerin bitirilmesi amacıyla çıkılan yolda, netice alınamaması üzerine Java, Singapur, Malâkâ ve Umman'a seyahatler gerçekleştirerek dinî ve ilmî tedrisatta bulunmuş, son olarak da Yâfîlerin fitnesinden uzaklaşmak için Terim'e yakın bir yer olan Süveyrî'ye göç etmiştir. Nihâyetinde 1255/1839 yılında orada vefat etmiş ve Terim'e getirilerek

⁶¹⁴ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 180.

⁶¹⁵ Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 179-182.

defnedilmiştir.⁶¹⁶ Ailenin diğer üyeleri ve daha geniş bilgiler *İthâfu'l-Müstefîd* adlı eserde yer almaktadır.⁶¹⁷

6. BEL FAKÎH

Bâ Alevî tarikatının önemli kollarından biri de Abdurrahman Bel Fakîh (ö. 969/1561) b. Muhammed (ö. 917/1512) b. Abdurrahman el-Eska'a (ö. 891/1486) nispet edilen Bel Fakîh koludur.⁶¹⁸ Bel Fakîh tabiri, fakîhin çocuğu anlamına gelmektedir. “İbn” ifadesi “Bel” şeklinde okunmakta olup böyle bir kullanım Hadramevt bölgesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Abdurrahman'ın soyu Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) oğlu Ahmed'den gelmektedir. Abdurrahman, fıkıh ilmindeki yetkinliğiyle bilinip meşhur olmasından dolayı kendi soyundan gelenler Bel Fakîh

⁶¹⁶ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 549-550; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, III, 181.

⁶¹⁷ Bkz. Muhammed b. Hasan b. Ahmed Mevlâ 'Aydîd, *İthâfu'l-Müstefîd bi zikri men Aheze 'anhum ve vâhâhum es-Seyyid Muhammed b. Hasan 'Aydîd*, thk. Hasan b. Salih b. Ali el-Kâf, Merkezu'n-nûr li'd-dirâseti ve'l-ebhâs, Terim, 2012.

⁶¹⁸ Bâ Alevîler'in nesep ve künye bilgilerini konu alan ele alan Abdurrahman b. Muhammed el-Meşhûr, *Şemsu'z-zahîra*'sında, Muhammed Şâtirî, *el-Mu'cemu'l-latîf* adlı eserinde Bel Fakîh kolunu Abdurrahman b. Muhammed'e nisbet etmektedirler. *Ğurer adlı eserde ve DİA maddesinde* ise Abdurrahman'a değil babası Muhammed'e nisbet edilmiştir. Bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 392; Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 155; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Ğurer*, s. 340; Sakkâr, “*Bâ Alevî*”, DİA, IV, 355.

lakabıyla anılmışlardır. İlim, takvâ ve saygınlıkları ile meşhur olmuş geniş bir aile olan Bel Fakîh kolu içerisinde pek çok âlim ve sûfî şahsiyet yetişmiştir.⁶¹⁹

6.1. Muhammed b. Abdurrahman el-Eska' (ö. 917/1512)

Abdurrahman Bel Fakîh'in babası Muhammed Eska', Terim'de dünyaya gelmiş, Abdullah Ayderûs ve Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fadl gibi Terim'in önemli simalarından dersler almıştır. Daha sonra Aden, Zebîd, Mekke ve Medine'ye ilmî seyahetler gerçekleştirmiş, İbrahim b. Zahîra, Hafız Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, Abdullah b. Muhammed Ali ve Abdullah b. Ahmed b. Ali Ebû Mahrame gibi zatların yanında eğitimini tamamlamıştır. Terim'e döndükten sonra ilmî tedrisata başlayan Muhammed Eska', pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında kâdi'l-kudât olarak bilinen Ahmed Şerif b. Abdullah, Ahmed b. Sehl Bâ Kuşeyr gibi zatlar zikredilebilir. Birçok eser kaleme aldığı ifade edilen Eska'nın, tarihe dair *el-Haṭ* adlı eseri, Bâ Fakîh eş-Şihri'nin Şihr tarihini yazarken faydalandığı en güvenilir kaynak olduğu aktarılmıştır. Seyr u sülûkunu Şeyh Ali el-Meşhûr'un gözetiminde bitirerek ondan ilmî icazet almış ve tarikat hırkası giymiştir.⁶²⁰ Fakîh bir şahsiyet olan Eska', 917/1512 yılında Terim'de vefat etmiştir.⁶²¹

⁶¹⁹ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 392; Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 155; Ahmed b. Abdullah Sakkâf, *Hidmetu'l-'aşîra bitertibi ve telhîsi ve tezyîli şemsi'z-zahîra*, Cakarta-Endonezya, 1964, s. 53-55.

⁶²⁰ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 335-340.

⁶²¹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 340; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed, *Şemsu'z-zahîra*, I, 389; Sakkâr, “Bâ Âlevî”, DİA, IV, 355.

6.2. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh (Allâmetu'd-dünya) (ö. 1162/1748)

Abdullah Haddâd'ın halifesi ve tarikatın önde gelen simalarından biridir. Nesebi Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Abdurrahman Bel Fakîh Muhammed b. Abdurrahman el-Aska⁶²² b. Abdullah b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Fakîhu'l-Mukaddem Muhammed b. Ali şeklinde tespit edilen Şeyh Abdurrahman, 1089/1678 yılında Terim'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyerek Şeyh İbrahim el-Mısırî ile Şeyh Abdurrahman b. Ebû'l-Ğays el-Medenî'nin yanında A'râf sûresine kadar aşer-i takrîb usûlü ile Kur'ân'ı okumuş, İslâmi ilimleri de ilk olarak babasının yanında tahsil etmiştir.⁶²³ Fıkıh ilminde İbnu'l-Mukrî'nin *el-İrşâd*'ını, Nahivde İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini, Meânî ve Beyân ilminde Suyûtî'nin *Elfiyye*'sini, Usûlu'l-fıkıhta Bermâvî'nin *Elfiyye*'sini, Hadiste de İrâkî'nin *Elfiyye*'sini okuyup ezberlemiştir. Ayrıca *Şâtibiyye* ve *Râiyye* ile beraber mantık ve diğer alet ilimlerine dair farklı manzumeleri ezberleyerek gençliğini ilim tahsili ile geçirmiştir.⁶²⁴ Babası, rahle-i tedrisatında yirmi yıl civarı eğitim alan oğlu Abdurrahman'ı kendi yerine geçirmiş, fetva vermeye ehil olarak tedrisat ve fetva makamını ona devretmiştir. Şeyh Abdurrahman, babası dışında ilim tahsilinde kendilerinden istifade edip hayatına yön

⁶²² Aska': Düşman ve hasûd kimselerden uzaklaşan anlamına gelen bir lakaptır.

⁶²³ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 13-23; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu's-suarâi'l-Hadramiyyîn*, II, 85; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 857-858.

⁶²⁴ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 33-34.

verenlerin dedesi⁶²⁵ ve dayısı⁶²⁶ olduğunu kendi eserlerinde aktarmıştır.⁶²⁷ Ayrıca eserinde ilim ve yakın ehli bir zat olarak andığı Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, muhakkik bir zat olan Seyyid Ahmed b. Ömer el-Hendevân ile yıllarca kendisinden ders alıp istifade ettiği Haddâdiyye tarikatının kurucusu ve aynı zamanda şeyhi olan Abdullah b. Alevî b. Muhammed Haddâd önemli diğer hocalarıdır. Hadramevt dışında Yemen ve Hameyn bölgesinin önemli ve meşhur ilim adamlarından da dersler almış, Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fıkhnın yanı sıra tefsir, hadis ve fıkıh usûl derslerini okumuş, Şeyhi Abdullah Haddâd onu ilminden dolayı övmüş⁶²⁸ “Allâmetu’ d-dünyâ” vasfı ile anmıştır.⁶²⁹ Döneminin önemli simalarının, onu keşf ehli insanlardan kabul etmeleri, Seyyid Hâmid b. Ömer Bâ Alevî’nin “Onu İbnu’l-Hacer’den aşağıda görmeyiz.” gibi ifadeleri⁶³⁰ ilmî konumunu göstermesi bakımından önemli bir husus olarak kabul edilebilir.

⁶²⁵ Annesinin babası olan bu zat Şeyh Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Şeyh Abdullah Ayderûs’tur.

⁶²⁶ Bütün İslâmî ilimleri kendisinde okuduğu zat olarak tanıttığı dayısını adı Seyyid Abdurrahman b. Muhammed Ayderûs’tur.

⁶²⁷ Kaynaklar henüz yirmili yaşlarda olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a ‘mâli’l-kâmile*, I, 34-36.

⁶²⁸ İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü’z-zamân ve selvetu’l-ehzân*, s. 215.

⁶²⁹ Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân, *Metâliu’l-envâr şerhu raşefâti’s-sâdâti’l-ebrâr ve beyânu evsâfihimi’l-celîleti’l-mikdâr*, Dâru’l-usûl, Terim, ts., s. 11; Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a ‘mâli’l-kâmile*, I, 36-37.

⁶³⁰ Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 149.

Şairlik yönü de bulunan Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh eserlerinde, irşad ve nasihatlerinde şiire çokça başvurmuştur.⁶³¹ Çok geniş manaları içeren veciz ifadeler kullanması şiirlerine yansımıştır.⁶³² İlim, tedrisat ve ibadetleri yanında hayatında önemle üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de el emeği ile kazancını sağlamaya çalışması olmuştur. Bu kazancı hayrî hizmetlerde kullandığı, kendine ait bahçelerin gelirini mescitlere vakfetmesinin yanında, elde ettiği kazancı ile de on yedi mescid inşa ettiği ve günümüzde de faaliyetlerine devam eden bir misafirhane kurduğu aktarılmıştır.

Medresede devam ettirdiği eğitim faaliyetlerinin yanı sıra sıkı bir seyr u sülûk eğitimi gerçekleştirmiştir. Şeyhlerinden mânevî olarak istifade ettiğini, onların vesilesi ile şeriat, tarikat ve hakikat sırlarına nail olduğunu kaydetmiştir. Bunun sonucunda da kendisine tarikat hırkası giydirilmiş ve tarıkatta şeyh olmuştur. Hırka giydiği şeyhleri şunlardır:

Seyyid Abdullah b. Ahmed b. Abdurrahman el-Fakîh b. Muhammed Bâ Alevî

Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Ayderûs

Seyyid Abdurrahman b. Muhammed

Şeyh Abdullah b. Alevî Haddâd

Seyyid Ahmed b. Ömer b. ‘Ukayl el-Hendevân

Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin Ayderûs

Seyyid Şeyh b. Hüseyin b. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim

⁶³¹ Akademik anlamda henüz çalışılmamış şiirleri için bkz. Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu ‘l-a ‘mâli ‘l-kâmile*, I-II.

⁶³² Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Metâliu ‘l-envâr*, s. 15.

Şeyh İbrahim b. Hasanel-Kurdî el-Medenî

Muhammed b. Resûl el-Berzencî el-Medenî (ö. 1103/1692)⁶³³

Şeyh Hasan b. Ali el-‘Uceymî el-Mekkî

İbrahim b. Muhammed b. Hamza el-Hüseynî ed-Dimaşkî⁶³⁴

Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh, Bâ Alevî tarikatı dışında Amûdiyye, Abbâdiyye, Kâdiriyye, Rufâiyye, Şâzeliyye, Sühreverdiyye, Kâzerûniyye, Bedeviyye, Medyeniyye, Nakşibendiyye, Celvetiyye ve Uveysiyye gibi yirmiden fazla tarikattan hırka giydiğini kendi eserinde zikretmiştir.⁶³⁵ Allah’a ulaştıran yollar, canlıların alıp verdikleri nefesler kadardır düsturundan hareketle Allah’a ulaştıran yolun sadece tarikatlardan ibaret olmadığını ifade etmesi⁶³⁶ onun taassuptan uzak bir fikirde olduğunun göstergesi sayılabilir.

Bâ Alevî tarikatı yazılı kaynakları, Şeyh Abdurrahman’ın pek çok öğrenci, mürid ve sâliki yetiştirdiğini, Sakkâf b. Muhammed b. Ömer Sakkâf, Şeyh b. Cafer Bâ Amûd ve Muhammed b. Zeyn b. Sumayt, Ahmed b. Zeyn Hibşî, Hâmid b. Ömer Alevî, Şeyh Hasan b. Ali es-Sâdık Cifrî ve Ayderûs b. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fâkîh (oğlu)

⁶³³ Şehrezôr şehrinde yetişmiş, Hemedân, Bağdad, Kostantîniyye ve Dimaşk’a ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir. En son olarak Medine’de ikamet edip orada vefat etmiştir. *El-İşâ’atu fî eşrâti’s-sâati* isimli eserin de yazarıdır. Diğer eserleri için Bkz. Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 854; Murâdî, *Silku’d-durer*, IV, 65-66.

⁶³⁴ Diğer şeyhleri için bakınız: Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Metâliu’l-envâr*, s. 30-35; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 852-856.

⁶³⁵ Tarikat hırkası giydiği diğer tarikatlar için bkz. Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a’mâli’l-kâmile*, II, 294-296; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, II, 858-859

⁶³⁶ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a’mâli’l-kâmile*, II, 296.

gibi zatlara hırka giydirdiğini aktarmaktadır.⁶³⁷ Yüce Allah'ın kendine otuz ilim bahşettiğini, insanların on dört ilimde fikir alışverişinde bulunduklarını, on altı ilimden de asla kendisine soru sorulmadığını ifade eden Şeyh Abdurrahman 1162/1748 yılında Terim'de vefat etmiştir.⁶³⁸

6.2.1. Eserleri

Oldukça velûd bir yazar olan Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh, hayatını ilim ve tedrise adanmış bir ilim adamı ve aynı zamanda bir sûfî şahsiyettir. Günümüze kadar ulaşan yazma eserlerini Terim'de bulunan Dâru't-turâs yayın evi iki ciltlik bir eserde toplamış, ilim dünyasının hizmetine sunmuştur. Akademik anlamda bakir bir alan olan Bâ Alevîler ve eserleri, özellikle Türkiye'deki araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh'in kelâm, tasavvuf ve hadis alanlarında yazdığı eserler, Yemen tasavvufî ve dinî hayatına dair bilinmeyenlere kapı aralaması ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı vereceğini düşündüğümüzden bazı eserlerinin tanıtımına aşağıda yer verdik.

1. *Rafu'l-estâr şerhu'l-kasîdeti'l-müsammâti miftâhu'l-esrâr fî tenezzuli'l-envâr ve icâzeti'l-ebrâr*

⁶³⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 392; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 862; Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 18.

⁶³⁸ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 393; Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 859; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü'z-zamân ve selvetu'l-ehzân*, s. 216.

Eser Şeyh Abdurrahman'ın 144 beyitten oluşan *Miftâhu'l-esrâr fî tenezzuli'l-envâr ve icâzeti'l-ibrâr* isimindeki lâmiyye kasidesine yazdığı şerhtir. Mukaddimesinde bazı dostlarının talebi üzerine söz konusu kasideyi şerhettiğini ifade etmiştir. Tarikat, seyr u sülûk ve hakikatın esrarlarından bahseden manzumeyi, yanlış anlama veya kastedilen mananın farklı bir şekilde yorumlanabileceğini düşünen yazar, bu gibi ihtimallerin önüne geçmek için bir şerh yazma ihtiyacı hissetmiştir. Eserde ismi konmasa da vahdet-i vücûdu çağrıştan ifadeleri bulmak mümkündür. Müellif kasidesinde babası, dedesi ve dayısının rehberliğinde yetiştiğini zikretmiş, eğitim ve tedris hayatı hakkında malumatlar vermiş, kendilerinden tarikat hırkası giydiği şeyhlerini de aktarmıştır. Dolayısıyla eser, hayatı hakkında bilgi veren birincil kaynak olma özelliği taşımaktadır.

2. Raşefâtu ehli'l-kemâl ve nesemâtu kurbi ehli'l-visâl: Eser, çalışmanın giriş bölümünde tanıtıldığından burada ele alınmamıştır.

3. Kitâbu'd-devâir (Fethu besâiri'l-ihvân fî şerhi devâiri'l-İslâm ve'lîmân ve'l-ihşân)

Ehlullâhtan bazı kimselerin nasihat istemeleri üzerine risâle tarzında kaleme aldığı bu eser İslâm, imân ve ihsân kavramlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca ilim-amel ilişkisi, dinî ilimlerin önemi, zâhirden bâtına giden yol ile hakikat ilimlerine dair malumatlar anlatılmıştır. Müellif eserin hatime bölümünde de şeriat-tarikat ve hakikata dair görüşlerini aktarmıştır.

4. Tuhfetu'l-muhibbîne'l-müctehidîn fî fadli'l-mücâhidîn lia'dâi'd-dîn

Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh'in en nadide ve önemli eserlerinden kabul edilmektedir. Allah yolunda cihâdın faziletlerine değinmiş âyet ve hadislerle de konuyu zenginleştirmiştir. Ganimet mallarından bahsetmiş, adil sultan ve özelliklerini ele almıştır.

5. *Şerhu'l- kasîdeti'l-ferîde fî hulâsati'l-akîde*

Hem nazım hem de şerh Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh'e aittir. Kelâm alanında yazılan nazım 19 beyitten oluşmaktadır. Nazımda ele alınan Allah'ın yirmi sıfatı şerhte tek tek açıklanmıştır. Söz konusu yirmi sıfat nefsî, selbî, meânî (zâtî) ve mânevî olmak üzere dört kısma ayrılmış ve şerhte de açıklanmıştır. Daha sonra peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahiret gününe ve kadere iman gibi konuları işleyip peygamberlerin sıfatları hakkında malumatlar vermiştir. Ayrıca iman, İslâm ve ihsân ile ilgili malumatlar içeren eserin sonunda yer alan hatime bölümünde, Abdullah Haddâd'ın kelâmî görüşlerine yer verilmiştir.

6. *'Umdetu'l-muhakkik fî usûli'd-dîn*

Kelâm ilmine dair kaleme aldığı bu eser nazım şeklinde yazılmış olup 340 beyitten oluşmaktadır. Terim'de bulunan Ahkâf kütüphanesinde 2605 numaralı yazma bir esere bir de mukaddime eklenmiştir. Marifetullah, marifetu'l-halk, peygamberlerin mesajları, fazilet konusu, haşr ve neşir gibi kavramların ele alındığı eser, hatime ile sona erer. Alevî b. Sakkâf b. Muhammed Cifrî Bâ Alevî (ö. 1273/1856), söz konusu manzumeye *en-Nehru'l-mutedeffik 'alâ hedâiki 'umdeti'l-muhakkik* adında bir şerh kaleme almıştır. Tek bir yazma nüshası bulunan bu şerh 147 varak olup Terim'de özel bir kütüphanede özellikle kelâm alanındaki araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

7. *Manzûmetu yumneti'l-mudâris ve zînetu'l-medâris*

Hadis ilmine dair yazılan bu manzum eser 104 beyitten oluşmaktadır. Ayrıca kendilerinden hırka giydiği şeyhlerini belîğ bir tarzda zikretmiştir. İlmin öneminin yanı sıra talebelere yönelik de birtakım tavsiye ve nasihatleri içermektedir.

8. *Fethu'l-hallâk şerhu 'akdi'l-mîsâk 'alâ mehâsini'l-ahlâk*

Eser, yine kendisine ait ‘*Akdu’l-mîsâk ‘alâ mehâsini’l-ahlâk* isimli 251 beytlik tâiyye kasidesinin şerhidir. Yazarın mukaddime kısmındaki ifadesine göre eser, marifet ve yakîn ehlinin Allah için duydukları muhabbet ve kısımları, sıdk, ihlâs ve kardeşlik başta olmak üzere diğer tasavvufî konulara ışık tutacak bilgiler içermektedir. Eserde müşşid-mürîd arasındaki biât, Allah yolunda olmak ile şeytan ve nefse karşı bir cihad sözleşmesi olarak tanımlanmıştır.⁶³⁹

9. *Kâtî’ul’l-cidâl fî meseleti’l-hilâl bi izni’l-kebîri’l-muta‘âl*

Fıkîhî alanda yazılmış olan bu risâle, günümüzde hâlâ tartışma konusu olan “hilâl” meselesini ele almıştır. Müellif, görüşlerini aktarırken tefsir, fıkîh ve hadîs ilimlerinden nakillerle beslenmiştir. Ayrıca eser, konusu açısından alanında yazılan en iyi kitap olarak gösterilmiştir.⁶⁴⁰

⁶³⁹ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a’-mâli’l-kâmile*, II, 186.

⁶⁴⁰ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Metâliu’l-envâr*, s. 15.

10. *İs‘âfu ehli’l-îmân bi arbaîne hadisen fî fedâili’l-Kur’ân*

Kur’ân-ı Kerîm’in fazileti hakkında rivâyet edilen kırk hadisi ele alarak 1153/1740 yılında kaleme aldığı hadis şerhidir. Hadisler ğarîb metotta şerh edilmiştir.⁶⁴¹ Müellif, şerh ettiği hadisleri desteklemek amacıyla başka hadisleri de kullanmıştır. Bundan dolayı eserindeki hadis sayısının yüz otuz ikiyi bulduğu görülmüştür. Mukaddimesinde mevzu hadisleri almadığını beyan etmiş olsa da⁶⁴² mevzuat kitaplarında yer alan hadisleri eserde görmek mümkündür.⁶⁴³ Hadisler eseri basan yayın evi tarafından tahkik edilmiştir.⁶⁴⁴

11. *Keşfu’l-hakki ‘an ‘ulûmi’l-hakîkati ve temyîzi’t-telbîsi ‘an rusûmi’t-tarîk*

1135/1722 yılında Yemen, Hindistan ve Mekke’den kendisine sorulan dört farklı meseleye verdiği cevapları içermektedir. Bu eser hakikat ve mükâşefe ilimleri, ilm-i ledün, kerâmet, İbnu’l-Arabî’nin vahdeti vücûd anlayışı, vahiy ile ilhâm arasındaki farklar, tarikatın usûl ve erkânları, mürîd ile sâliklerin eğitimi ve şeytanın tuzaklarının

⁶⁴¹ Burada geçen ğarîb ifadesini, hadisleri şerh ederken kendine has, farklı bir üslûb kullandığı şeklinde anlamak mümkündür.

⁶⁴² Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a‘mâli’l-kâmile*, I, 348.

⁶⁴³ Örneğin eserin yirmi altıncı numarasında olup “Allah azze ve celle Hz. Ademî yaratmadan bin yıl önce *Tâhâ* ve *Yâsîn* sûrelerini okudu...” şeklinde başlayan hadis, Dârimî’nin müsnedinde tespit edilmiştir. Iraki, Dârimî’nin söz konusu hadisin senedinin zayıf olduğunu aktarmıştır. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Herâm Dârimî, *Müsnedu’d-Dârimî el-ma‘rûf bisüneni’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru’l-muğnî, Riyad, 2000, s. 2147-2148; Ebû Abdullah Mahmud b. Muhammed Haddâd, *Tehrîcu ehâdisu İhyâi ‘ulumi’d-dîn li’l-Irâkî ve İbni’s-Subkî ve’z-Zebîdî*, Dâru’l-‘asimeti li’n-neşri, Riyad, 1987, II, 682; Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, *İs‘âfu ehli’l-îmân bi arbaîne hadisen fî fedâili’l-Kur’ân* (*Mecmûu’l-a‘mâli’l-kâmile* içerisinde), I, 358-359.

⁶⁴⁴ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu’l-a‘mâli’l-kâmile*, I, 343.

bilinmesine dair konuları içermektedir. Eser, bir mukaddime, on bölüm, on altı başlık ve bir hatime şeklinde neşredilmiştir.

12. *Risâletun fî't-tarîkati'l-Aleviyye*

Şeyh Abdurrahman Bel Fakîh'in, Aleviyye'nin nasıl bir tarikat olduğu, tarikat şayhlerinin aralarında bir hilafın söz konusu olup olmadığı şeklinde soruya verdiği cevaplara istinaden kaleme aldığı bir risâledir. Risâlede tarikatın kaynağını, tarifini ve özelliklerini anlatmıştır. Ayrıca bu risâle, Ayderûs b. Ömer Hıbşî'nin *'Ikdu'l-yevâkît* adlı eserin birinci cildine eklenmiştir.

13. *Menhecu'l-hakki'r-reşîd ve bulğatu'l-mürîd (Nazmu risâleti'l-mürîd)*

İmâm Haddâd'ın *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd* isimli mensûr eserinin, manzum bir tarzla kaleme alınmış şeklidir. Tâ harfi kâfiyesine göre, 22 fasıl ve bir hatimeden oluşan manzume, 400'den fazla beyitten oluşmakta olup tarikat ve müridin görevleriyle ilgili bilgiler içermektedir.⁶⁴⁵

6.3. Abdullah b. Hasan Bel Fakîh

1314/1897 yılında Terim'de dünyaya gelen Abdullah b. Hasan, eğitimine Abdullah Ayderûs'a nisbet edilen Bâ Reşîd medresesinde başlamış, daha sonra Terim Ribât'ında devam etmiş, Alevî b. Abdurrahman Meşhûr, Abdullah b. Ömer Şâtirî gibi Terim'in önde gelen âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Endonezya'da 17 yıl kalmış, bu sürede ülkede bulunan Bâ Alevî şeyhlerinden de istifade etmiş, Java'da İslâhu'l-

⁶⁴⁵ Müellifin diğer eserleri ve mühtevaları için bakınız: *Mecmû' cevâbâtin 'alâ esiletin veradet aleyhi, Et-Tavâli' ve'l-levâmi' fî ricâli cemi'l-cevâmi', el-'Ikdetu fî mesâili'l'uhdeti, Ğâyetu'l-merâm fî mâ yetealleku bi enkihati'l-enâm, ed-Devru'l-behiye fî'l-müselselâti'n-nebeviyye, Dîvânu Şiir*. Bkz. Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a 'mâli'l-kâmile*, I, II.

Arabiyye Hareketi'ne katılarak bölgede Arapça yayın yapan “İkbâl” ve “Hadramevt” dergilerinde makaleler yayımlamıştır.⁶⁴⁶ İlim adamlığı yanında sosyal bir kişiliğe de sahip olan Abdullah b. Hasan, Hadramevt'e döndükten sonra Terim'de kurulan Nâdi's-şebiiyyeti'l-Müttehede adındaki derneğin kurulmasına öncülük etmiş, ders ve konfrenslar vermiştir. Terim'de fetva meclisinin kurulmasını teşvik etmiş, Hak Cemiyeti'nin de üyeliğini yapmıştır. Yine Terim'de fıkıh enstitüsünün kurulmasında dahil olmuş, eğitim merkezinin ilmî ve idari heyetinde yer almıştır. Söz konusu faaliyetlerinde gerek irşad vazifesi, gerek fikir ve rehberliği ile Terim'de mezun olan pek çok öğrencinin yetişmesinde emeği olan bir şahsiyettir. Çağdaşları tarafından “tarihçi,” “allâmetu'l-Harameyn,” İngiliz oryantalistlerce de “mudakkik araştırmacı” olarak nitelenen Abdullah b. Hasan'ın neşredilen bazı eserleri şunlardır:

- *İstidrâkâtun ve teharriyâtun 'ala târihi Hadramevt fî şahsiyyât*
- *Tefnîdu mezâ'imi 'ş-Şeyh Salâh Bekrî*
- *Târîhu Ribâti Terim*
- *eş-Şevâhidu 'l-celiyye 'an medâ 'l-hulfi fî 'l-kâideti 'l-Haldûniyye*
- *Sabâhu 'd-deyâcir 'an hayâti 'l-İmâmi 'l-Muhâcir.*⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 394.

⁶⁴⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 394-396; Abdullah b. Hasan Bel Fakîh, *Tezkiratu'l-bâhisi 'l-muhtât fî şuûni ve târihi 'r-ribât*, Matbaatu'l-fucâleti'l-cedîde, Kahire, ts. s. 6-10; Abdullah b. Hasan el-Alevî Bel Fakîh, *eş-Şevâhidu 'l-celiyye 'an medâ 'l-hulfi fî 'l-kâideti 'l-Haldûniyye*, y.y.y., s. 95-101.

7. ÂLU'Ş-ŞÂTİRÎ

Âlu'ş-Şâtirî, Alevî b. Muhammed Esedullâh b. Hasan et-Turâbî b. Ali b. Muhammed b. Ali'ye (el-Fakîhu'l-Mukaddem) nisbet edilmektedir.⁶⁴⁸ Alevî b. Muhammed'e "Şâtirî" denmesinde iki görüş bulunmaktadır. Birincisi bütün malını kardeşi ile paylaştığından dolayı paylaştan anlamına gelen Şâtir lakabı verilmiştir. İkincisi ise Allah'a daha yakın olmak için yarıştığından dolayı bu anlama gelen Şâtir lakabı ile anılmıştır.⁶⁴⁹

Hadramevt bölgesi başta olmak üzere Hicaz, Malezya, Endonezya ve Afrika'da yaşayan Âlu'ş-Şâtirî içerisinde birçok âlim ve sûfinin yanında mütefekkir ve fazilet sahibi zatlar yetişmiştir. 1358/1936 yılında Endonezya ve Malezya'da yapılan nüfus sayımına göre sayılarının iki yüz civarında olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵⁰ Şâtirî kolundan ön plana çıkan bazı şahsiyetler şunlardır:

7.1. Abdullah b. Ömer Şâtirî (ö. 1361/1942)

1290/1873 yılında Terim'de dünyaya gelen Şeyh Abdullah, Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) oğlu Ali'nin soyundan gelmektedir.⁶⁵¹ İlk eğitimini babası ve dedesinden almış, daha sonra Mekke ve Yemen'de döneminin önemli

⁶⁴⁸ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 453; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 732.

⁶⁴⁹ Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 107-108.

⁶⁵⁰ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 453.

⁶⁵¹ Muhammed b. Sâlim b. Hafız b. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, *Nefhu't-tîb min menâkibi'l-imam Abdullah b. Ömer Şâtirî*, y.y.y., ts. s. 9-10; Abdullah b. Ömer Şâtirî, *Dîvânu'ş-Şâtirî*, el-Berâmîcu'l-mektebiyye, 2018, s. 8.

âlimlerinden İslâmi ilimleri tahsil etmiştir.⁶⁵² 1313/1896 yılında Terim’e dönmüş, Terim Ribâtının müderrisi ve idarecisi olarak hayatının sonuna kadar, elli yıla yakın devam edecek görevine başlamıştır.⁶⁵³ Ribât’ta hayatının sonuna kadar eğitim ve irşad faaliyetlerini yürüterek “Allâmetu Terim” lakabıyla anılmış, akli ve nakli ilimlerde eğitimini tamamlayan öğrencileri,⁶⁵⁴ dünyanın farklı yerlerine dağılmıştır.⁶⁵⁵ Bu arada seyr u sülûk eğitimini en büyük şeyhlerimden diye ifade ettiği *‘İkdu’l-yevakît* eserinin sahibi Habîb Ayderûs b. Ömer Hıbşî (ö. 1324/1906) ile Habîbb Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Meşhûr (ö. 1320/1902), Ahmed b. Hasan b. Abdullah Attâs (ö. 1334/1915), Ali b. Muhammed b. Hüseyin Hıbşî (ö. 1333/1914) gibi Bâ Alevîler’in önemli şahsiyetlerin yanında tamamlayarak tarikat hırkasını giymiştir.⁶⁵⁶

Abdullah Şâtirî’nin öne çıkan önemli bir özelliği de sosyal hayatta yaşanan hadiselerle kayıtsız kalmayıdır. Zira Terim’de kamu yararına mesai harcamış, bedevi kabileler arasında çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi için ön ayak olmuş, dönemin Kuseyrîlere bağlı sultanı Ali b. Mansur b. Gâlib’e, bölgeyi adalet ile yönetmesi

⁶⁵² Hocaları için bkz. Mar‘âşî, *Nesru’l-cevâhiri ve’-d-durer*, I, 599-600.

⁶⁵³ Ali Muhammed Hüseyin Ayderûs, *el-‘Ûdu’l-Hasan el-‘Âtirî fî zikri ba’di ahabâri Hasan b. Abdullah b. Ömer Şâtirî*, Dâru’l-İmâmi’l-Gazzâlî, 2004, s. 7.

⁶⁵⁴ Yarım asır boyunca mezun ettiği öğrencilerinin sayısının resmi kayıtlara göre on üç bin olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Ayderûs, Ali Muhammed Hüseyin, *el-‘Ûdu’l-Hasan el-‘Âtirî*, s. 7; Heddâr, Hüseyin b. Muhammed, *Hidâyetu’l-ehyâr*, s. 134.

⁶⁵⁵ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 453; Mustafa b. Ahmed Mihdâr, *Havâtiru ve efkârü ve hikemu ve esrâr*, thk. Muhammed Abdullah b. Hasan Mihdâr, Terim li’d-dirâsâti ve’n-neşr, Terim, 2007, s. 80.

⁶⁵⁶ Tarikat hırkası giydiği diğer şeyhleri için bkz. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, *Nefhu’t-tîb min menâkibi’l-imam Abdullah b. Ömer Şâtirî*, s. 21-33; Mar‘âşî, *Nesru’l-cevâhiri ve’-d-durer*, I, 600.

farklı ideolojiye sahip yapılar karşı karşıya gelmiştir. Medrese ve ribâtlar kapatılmış, sünnî din adamları tedris ve tebliğ faaliyetlerinden alıkonulmuştur. Şeyh Sâlim b. Abdullah da Yemen'in güneyinde 1387/1967 yılında etkin rol oynayan Sosyalist Kominist Partisi üyelerince suikast girişimine maruz kalmış, tutuklanarak ilmi faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Daha sonra bazı olumlu girişimlerin neticesinde serbest bırakılmıştır. Bu süreçten sonra tebliğ ve tedris hayatına kaldığı yerden devam eden Şeyh Sâlim, Hicaz ve Haliç Bölgeleri, Endonezya, Malezya, Singapur ve Srilanka'da faaliyet göstermiş, Bâ Alevî tarikatının yayılmasında etkin rol oynamıştır. 1992 yılında Yemen'deki siyasi istikrarsızlığın bitmesinin ardından ülkesine geri dönmüş ve kapatılmasından sonra tekrar açılan Terim'deki Ribât'da tedris ve tebliğ hayatını devam ettirmiştir. Terim'deki Ahkâf Üniversitesi Şeriat Fakültesine tayin edildiyse de daha sonra tekrar Terim Ribât'ına geri dönmüştür.⁶⁶⁰ Telif konusunda da velûd bir yazar olan Şeyh Sâlim, *el-Fevâidu's-Şâtiriyye mine'n-nefehâtii'l-Haramiyye*,⁶⁶¹ *Kıssatu muâmerati'l-iğtiyâl ve'l-i'tikâl*,⁶⁶² *Neylu'l-maksûd fî meşrûiyyeti ziyâreti nebiyillâhi Hûd (a.s.)*, kaleme aldığı eserlerin bazılarıdır.⁶⁶³ 2018 yılında Cidde'de vefat etmiş, ertesi günü Mekke'deki Muallâ kabristanına defnedilmiştir.

⁶⁶⁰ Fâris Muhammed Ebû Bâria', *Nefehâtu'l-miski'l-'âtirî bi sebtî ve esânîdi şeyhinâ Sâlim b. Abdullah b. Ömer Şâtirî*, y.y.y., 2009, s. 13-16.

⁶⁶¹ Tefsir, 'ulûmu'l-Kur'ân, fıkıh, nahiv ve tasavvuf ilimlerine dair kaleme aldığı bir mecmuadır.

⁶⁶² Sosyalist kominist partisi tarafından alıkonulduğu ve siyasi baskıya maruz kaldığı olayları kaleme aldığı eseridir.

⁶⁶³ Fâris Muhammed Ebû Bâria', *Nefehâtu'l-miski'l-'âtirî*, s. 16-17.

8. ÂLU HİBŞÎ (HABEŞÎ)

Yemen, Hicaz, Afrika, Hindistan, Malezya, Endonezya Tayland ve Birleşik Arap Emirliklerinde yoğun bir şekilde yaşayan Hibşî ailesi, nesep olarak Muhammed b. Ali'nin (Fakîhul-Mukaddem) oğlu Ali'ye dayanmaktadır. Habeşî olarak kullanılan bu vasıf, Hadramevt bölgesinde Habşî, Hicaz'da ise Hibşî şeklinde telaffuz edilmektedir.⁶⁶⁴ Çalışmada, yaygın bir şekilde kullanılan “Hıbşî” ifadesi tercih edilmiştir. Kendilerine Hibşî denmesinin nedeni ataları Ebû Bekir b. Fakîh Ali b. Ahmed'in (ö. 857/1453) hicrî IX. asırda Habeşistan'a (Etiyopya) tebliğ vazifesinden dolayı ilk giden kişi olması ve orada uzun yıllar kalmasındandır. Aile kendi içerisinde Âlu Ahmed b. Zeyn, Âlu'r-Rivş ve Âlu's-Şebsebe şeklinde farklı boylara da ayrılmaktadır.⁶⁶⁵ Kol içerisinde yetişen önemli bazı şahsiyetler şunlardır:

8.1. Ahmed b. Zeyn Hıbşî (el-Habeşî) (ö. 1144/1731)

1069/1658 yılında Hadramevt'in Ğurfa kentinde dünyaya gelen Habîb Ahmed, Kurân-ı Kerîm'i ezberlemesinin yanında ilk eğitimini babasından almıştır. Aynı zamanda Terim ve Sey'ûn gibi ilim merkezlerinde Abdullah b. Alevî Haddâd, Abdullah b. Ahmed Bel Fakîh,⁶⁶⁶ Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahman Attâs gibi tarikatın önde

⁶⁶⁴ Bkz. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 81; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 467; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 736.

⁶⁶⁵ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 467; Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 81; Ömer b. Alevî Kâf, *Tabakâtu'l-ferâidi'l-cevheriyye*, thk. Ayderûs b. Ömer b. Alevî el-Kâf, y.y.y., ts. s. 21.

⁶⁶⁶ Abdullah Haddâd'tan önce en büyük şeyhlerinden kabul edilen Bel Fakîh'in yanında İslâmî ilimleri tahsil etmiş, Lâ İlâhe İllallâh zikrinin telkinini almış, Vuslatu's-sâlikîn isimli belge ile de ona tasavvuf ve

gelen âlimlerinden dersler almış ve onlardan tarikat hırkası giymiştir.⁶⁶⁷ Asıl tarikat şeyhi olan⁶⁶⁸ Abdullah Haddâd'ın vefatına kadar yaklaşık kırk yıl boyunca yanından ayrılmayarak, kendisinden tahkîm yetkisi almış, vefatından sonra tarikatın şeyhi olmuş⁶⁶⁹ hatta Haddâd'ın vefatından sonra onun müritleri kendisinden el almışlardır.⁶⁷⁰ Tebliğ ve tedris hayatında önemli roller oynayan Seyyid Ahmed, zâhir ve bâtın ilimlerini cem' eden, azimet ile amel eden, İmâm Haddâd'ın ifadesi ile sıdkıyyetu'l-kübrâ makamına ermiş fakîh bir zat kabul edilmektedir. Yetiştirdiği mürit ve öğrencileri vasıtasıyla Bâ Alevî tarikatı ve öğretileri daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Bâ Alevî tarikatı silsilesinde yer alan Muhammed b. Zeyn b. Sumayt, Ömer b.

tarikat icazetini vermiştir. İcazetin tam metnine ulaşmak için ve diğer şehirleri için bkz. Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 840-845; Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hibşî, *el-Mevâridü'r-reviyyeti'l-heniyyeti fî şerhi'l-ebyâti'l-menzûmeti fî'l-vasiyye*, Dâru'l-hâvî, Havta, 2004, s. 11-14.

⁶⁶⁷ Diğer şeyhleri ve hocaları için bkz. Hibşî, Ahmed b. Zeyn, *Sebîlu'r-ruşdi ve'l-hidâye*, s. 9; Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hibşî, *er-Risâletü'l-câmia' ve't-tezkiratu'n-nâfia'*, Dâru'l-minhâc, Cidde, 2009, s. 9-10; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 471; Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 123.

⁶⁶⁸ Burada kastedilen asıl tarikat şeyhinin Abdullah Haddâd olduğu, diğer şeyhlerden ise teberrûken hırka giydiğidir.

⁶⁶⁹ Abdullah Haddâd'ın en büyük halifesi olarak kabul edilmektedir. Bkz. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü'z-zamân ve selvetu'l-ezhân*, s. 132.

⁶⁷⁰ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 842-843; Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 123.

Abdurrahman el-Bârr, Ali b. Hasan Attâs, Sakkâf b. Muhammed Sakkâf gibi zatlar, tasavvuf icazetini verdiği bazı öğrencilerindendir.⁶⁷¹

Sohbet meclislerinde İmâm Haddâd, Ebû Bekir Ayderûs (Adenî) ve İbn Fârid'in kasideleri okunması ve neticesinde vecde gelip sohbetler icra etmesi, Seyyid Ahmed'in semâ ehli bir zat olduğunun göstegesı olarak görülmüştür. Hayr ve iyiliğe teşvik eden bir zat olarak Seyyid Ahmed, medrese, zâviye ve su kuyuları açma yanında günlük ve aylık periyotlarla cehri zikir ve semâ ayinlerinin yapıldığı on yedi mescid inşa ettirmesi sosyal kişiliğini ve sadakai cariyeye verdiği önemi gösteren hususlardandır. Naklî ve aklî ilimleri kesbeden bir imâm olarak addedilen seyyid Ahmed,⁶⁷² medrese ve zâviyesinde devam ettirdiği ders ve irşad faaliyetlerinin yanında pek çok eser kaleme almıştır.

- *es-sefînetu'l-câmiatu'l-kübrâ*,⁶⁷³
- *Şerhu'l-'ayniyye*,⁶⁷⁴
- *el-Mevâridü'r-reviyyeti'l-heniyyeti fî şerhi'l-ebyâti'l-manzûme fî'l-vasiyye*,⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Yetiştirdiği halife ve öğrencileri için bkz. Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hıbsî, *el-Mevâridü'r-reviyye*, s. 16-20; Ahmed b. Zeyn Hıbsî el-Alevî, *Tabsiretu'l-velî bi tarîki'sâdeti Âl Ebî Alevî*, Makâmu'l-İmâm Ahmed b. Zeyn Hıbsî, el-Havta, 2003, s. 16.

⁶⁷² Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 471.

⁶⁷³ Yirmi ciltlik olan bu eser tasavvuf ilmine dair olmasının yanında ansiklopedik tarzda kaleme alınmıştır.

⁶⁷⁴ 'Ayniyye kasidesinin müellifi aynı zamanda şeyhi olan Abdullah b. Alevî Haddâd'ın isteği üzerine yazmış olduğu şerh türü eseridir. Hıbsî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye*, s. 3.

- *el-İşâratu's-sûfiyye ilâ'l-etvâri's-sebati'l-insâniyye,*
- *Tebîrâtü'l-velî bi tarîki's-sâdeti Âli Bâ Alevî,*⁶⁷⁶
- *el-Mesleku's-seviyy,*⁶⁷⁷
- *er-Risâletu'l-câmia',*
- *el-Mekâsidu's-sâliha fî şerhi şeyin min 'ulûmi'l-fâtîha,*
- *Sebîlu'-rüşdî ve'l-hidâye şerhu vasiyyeti ehli'l-bidâye (şerhu kasîdetu'n-nûniyye),*
- *el-Cezebâtu's-şevkiyye ilâ'l-makâ'idi's-sıdkıyye*

kaleme aldığı eserlerinden bazılarıdır.⁶⁷⁸ Bunun dışında haftalık okunan dua ve virdleri müridleri tarafından devam ettirilmektedir. Hayatını ilme ve irşada adan Seyyid Ahmed, nihâyetinde 1144/1731 yılında vefat etmiş, Havta'nın doğusundaki

⁶⁷⁵ *Şerhu'l-bâiyye* olarak da bilinen bu eser İmâm Haddâd'ın *el-Mevâridü'r-reviyye* olarak isimlendirilmiştir. Tasavvuf öğretileri, tarikat ve hakikat ilimlerine dair bilgiler içeren, seyr u sülûk eğitiminde olan sâliklerin önemli bir başucu eseridir.

⁶⁷⁶ Dört risale içeren bir eserdir.

⁶⁷⁷ İki cilt olan *Meşreu'r-revî* kitabının muhtasarıdır.

⁶⁷⁸ Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hıbsî, *el-Makâsidu's-sâliha fî şerhi şeyin min 'ulûmi'l-fâtîha*, Dâru makâmi'l-imâm Ahmed b. Zeyn, el-Havta, 2014, s. 12-15; Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hıbsî, *Tiryâku'l-kulûb ve'l-ebîr bi't-tenbîhi 'alâ'l-ulûmi'l-letî tedammenehâ seyyidu'l-istiğfâr*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ummân, 2003, s. 11-13; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 471; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 737.

Turbe köyünde defnedilmiştir. Üzerine büyük bir kubbe yapılan kabri günümüzde önemli ziyaret yerlerinden birisidir.⁶⁷⁹

8.2. Ayderûs b. Ömer Hıbşî (ö. 1314/1896)

1237/1821 yılında Hadramevt'in Ğurfe beldesinde dünyaya gelen Ayderûs, ilk eğitimini amcası ve babasından almıştır. Daha sonra Terim, Sey'ûn ve Şibâm gibi Hadramevt bölgesinin ilim merkezlerinde tahsilini sürdürmüştür.⁶⁸⁰ Seyr u sülûk eğitimine de devam eden Şeyh Ayderûs, Bâ Alevî tarikatının ön plana çıkan şeyhlerinden olan Ahmed b. Ömer b. Sumayt, Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir, Abdullah b. Ömer b. Yahya, Hasan b. Salih el-Bahr'dan tasavvuf icazeti almıştır. Bâ Alevî tarikatı dışından Şeyh Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân ve Şeyh Abdullah b. Sa'd b. Sumayr gibi zatlardan da hırka giymiştir.⁶⁸¹ Tasavvuf, rivâyet ve isnad ilimlerinde araştırmalarda bulunmak için Hadramevt bölgesi ve Hicaz'da bulunmuş, söz konusu alanlara vakıf olmuş, bu minvalde eserler ortaya koymuştur.⁶⁸² Nitekim bugün Yemen'de isnad

⁶⁷⁹ Ahmed b. Zeyn b. Alevî Hıbşî, *el-Mevâridü'r-reviyye*, s. 27-35. İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü'z-zamân ve selvetü'l-ehzân*, s. 133; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 579; Hıbşî, Abdullah Muhammed, *Masâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 37.

⁶⁸⁰ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtır*, s. 3; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 19; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Levâmi'u'n-nûr*, I, 191.

⁶⁸¹ Farklı tariklerden tarikat hırkası giydiği diğer şeyhleri için bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtır*, s. 75-117; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 41-44; Abdulhay b. Abdulkebîr Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-meâ'cim ve'l-meşîhât ve'l-muselselât*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982, II, s. 867; Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye*, s. 11; Zebâra, Muhammed b. Muhammed Yahya, *Eimmetu'l-Yemen bi'l-karni'r-râbi' 'aşara li'l-hicra*, Matbaatu's-selefiyye ve mektebetuhâ, Kahire, ts. s. 205.

⁶⁸² Zebâra, Muhammed, *Eimmetu'l-Yemen bi'l-karni'r-râbi' 'aşara li'l-hicra*, s. 206.

ilminde özellikle de Bâ Alevî tarikatının isnadında en büyük otoritelerinden biri kabul edilmektedir.⁶⁸³ *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtır bi zikri esânîdi's-sâdeti'l-ekâbir*,⁶⁸⁴ *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye ve simtu'l-'ayni'z-zehebiyye bi zikri tarîki's-sâdâti'l-Aleviyye* ile *'Ukûdu'l-leâlî bi esânîdi'r-ricâl* eserleri bunlardan bazılarıdır. Torunu Ali b. Muhammed b. Ayderûs, kerâmet ve menkıbelerini ele alan *Metâli'u's-şumûs fîmâ ecrallâhu mine'l-kerâmâti 'alâ yedi seyyidî Ayderûs* isimli eseri kaleme almıştır. Öğrencilerinden Ömer b. 'Avd b. Ömer b. Şeybân'ın (ö. 1356/1937), *el-Fuyûdâtu'l-'arşîyye ve'l-munûhâtu'l-habeşîyye* ile *Metâliu'n-nufûs ve envâru'l-ğulûs*, Ubeydullah b. Muhsin b. Alevî Sakkâf'ın, *en-Nehru'l-mevrûd min bahri'l-fadli ve'l-cûd*, Sâlim b. Ahmed b. Ali el-Medvedî'nin (ö. 1345/1926) *Ravâhu'l-kulûb ve'n-nufûs fî menâkibi'l-habîb Ayderûs* isimli eserleri, Ayderûs'un hayatı, menkıbe ve kerâmetlerini ve ilmî yönünü detaylı bir şekilde ele alan eserlerdir.⁶⁸⁵

Hayatı boyunca ilim ve tebliğ faaliyetleri ile meşgul olan Şeyh Ayderûs, pek çok kişiye de hırka giydirmiştir. Tarikat hırkası giydirerek yerine şeyh olarak bıraktığı oğlu Muhammed b. Ayderûs'un dışında (ö. 1319/1901)⁶⁸⁶ Ali b. Muhammed Hıbşî, Ubeydullah b. Muhsin Sakkâf, Ahmed b. Hamid b. Ömer b. Sumayt, 'Avd b. Ömer

⁶⁸³ Sâlim b. Hafîz b. Abdullah b. Şeyh Ebû Bekir, *Minhatu'l-İlâh fî'l-ittisâl bi ba'di evliyâh*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, el-Makâsid li't-tibâati ve'n-neşr, Terim, 2005, s. 91; Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, II, 866; Mar'âşî, *Nesru'l-cevâhiri ve'd-durer*, I, 943.

⁶⁸⁴ İsnad, silsile biyografik türünden ilk eseridir.

⁶⁸⁵ Bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 71-76.

⁶⁸⁶ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtır*, s. 24.

Şeybân öne çıkan önemli halifelerindendir⁶⁸⁷ Ömrünün sonuna doğru hastalanan Şeyh Ayderûs 1314/1896 yılında Ğurfe beldesinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁶⁸⁸

9. ÂLU'L-CİFRÎ

Cifr ailesinin soyu Ebû Bekir Cifr Cifrî b. Muhammed b. Ali b. Muhammed vasıtasıyla Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) oğlu Ahmed'e dayanmaktadır. Şillî, ailede ilk defa cufrî (u ile) lakabını alan kişinin Abdurrahman olduğunu ifade etse de Şâtirî, bunun şöhretten kaynaklandığını, ilk cifrî lakabı alanın Ebû Bekir olduğunu aktarmaktadır. Ebû Bekir'in, cifrî lakabıyla anılma nedeninin ise dedeleri Ebû Bekir, "cifr" tabiriyle ifade edilen bir su kuyusuna düşürüp kaybettiği bir kitabından ötürü cifrî kelimesini tekrarlamasından dolayı bu lakabı aldığı ifade edilmiştir.⁶⁸⁹ Dolayısıyla onun soyundan gelen aile de Âlu Cifrî olarak isimlendirilmiştir. Hadramevt, Aden, Hindistan, Malezya, Endonezya ve Hicaz bölgesine yayılmışlardır. Nüfuslarının sadece Endonezya'da 938 kişi olması Hint alt kıtasındaki yoğunlukları hakkında fikir vermektedir.⁶⁹⁰ Zaman içerisinde genişleyen aile içerisinde pek çok âlim, mutasavvıf ve şair yetişmiştir.

⁶⁸⁷ Diğer halifeleri için bkz. Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 44-50.

⁶⁸⁸ Sâlim b. Hafız b. Abdullah b. Şeyh Ebû Bekir, *Minhatu'l-İlâh*, s. 96; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtır*, s. 24; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Levâmi'u'n-nûr*, I, 192; Abdullah Muhammed Hıbşî, *Mu'cemu'l-ulemâ ve'l-meşâhîr*, Abudabi li's-sekâfeti ve'n-neşr, Abudabi, 2009, s. 213.

⁶⁸⁹ Ebû Bekir'in, cifrî lakabıyla anılma nedeninin ise Abdurrahman Sakkâf'ın, küçük yaşta olan torunu Ebû Bekir'e tombikliğinden dolayı onu nazlamak suretiyle her gördüğünde "ehlen bicufretî" dediğinden ileri geldiği ifade edilmiştir. Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 71-72.

⁶⁹⁰ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 71-72; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 408; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 721.

9.1. Şeyh b. Muhammed b. Şeyh b. Hasan b. Alevî Cifrî (ö. 1222/1807)

1139/1726 yılında Terim’de dünyaya gelen Şeyh b. Muhammed, Kur’ân-ı Kerîm’i ezberledikten sonra İslâmî ilimleri tahsil etmiş, Hasan b. Abdullah Haddâd’ın rahle-i tedrisatında bulunmuştur. Seyr u sülûk eğitimini de Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh ve Hasan b. Abdullah Haddâd’ın yanında tamamlamış, Haddâd kendisine hırka giydirmiş ve zikir telkîninde bulunmuştur. Âlim ve salih bir şahsiyet olarak kabul edilen Şeyh b. Muhammed, Hicaz, Yemen, Şam, Filistin ve Mısır’a ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. 1746 yılında irşad ve tebliğ amacıyla gittiği Hindistan’da, Sumatra şehrinin meliki tarafından ihtişamlı bir şekilde karşılanmış, ülkenin güneyinde yer alan Kâlyekût/Kozhikode şehrinde ikamet ederek Muhammed b. Hâmid b. Abdullah b. Ali Sakkâf’tan dersler almış, kendisinden ayrıca Ayderûsiyye-Kâdiriyye tarikatı hırkası giymiştir. Kâlyekût’da siyasi, sosyal ve ekonomi alanlarda da söz sahibi olmuş, cami, medrese ve eğitim kurumları gibi merkezler inşa etmiş, insanlar arasındaki taassubu ve çekişmeyi bitirmeyi hedeflemiştir. Birçok Hindû’nun İslâm ile tanışıp müslümanlığa geçmesini sağlamış, Bâ Alevîler’in Hindistan’daki mürşid ve dinî liderlerinden biri olarak kabul edilmesinin yanında pek çok öğrenci yetiştirme imkânına sahip olmuştur. Şeyh b. Muhammed, tarikatın önemli âlimlerinden olan Abdullah Bâ Hasan Cemelu’l-Leyl, Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân (ö. 1266/1849), Meysûr (Karnâtek) meliki ve babası Melik Haydar Ali Han ile el-Bâkiyâtü’s-Sâlihât adındaki Hindistan’ın güneyinde hizmete giren en eski İslâm Üniversitesi’nin kurucusu Şeyh Abdulvehhâb önemli öğrencilerindendir.⁶⁹¹ Bâ Alevî tarikatı şeyhi olarak da pek çok müridi bulunan Şeyh

⁶⁹¹ Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfiî Milîbârî, *Terâcimu ulemâi’s-Şâfiyye fî’l-Hindiyîye*, Dâru’l-feth, ts. s. 111-113; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *’İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, I, 527-528; Sakkâf, Abdullah b. Muhammed, *Târîhu’s-suarâi’l-Hadramiyyîn*, II, 218-223.

Muhammed Cifrî'nin halifelik verdiği zatlar da bulunmaktadır. Ömer b. Abdurrahman el-Bâr, Ömer b. Taha el-Bâr, Hasan b. Salih el-Bahr, Abdullah b. Ahmed Bâ Sûdân ve Muhammed Salih er-Rîs gibi önemli ilim adamlarına tarikat hırkası giydirmiştir.⁶⁹²

Şeyh b. Muhammed'in Hindistan'daki en önemli dinî ve ilmî faaliyetlerinden biri de 1717 yılında Kondotti şehrinde, İslâm akidesi ile örtüşmeyen fikirleri yayıp sapkın bir tarikat kuran Muhammed Şâh'a karşı verdiği mücadeledir. Söz konusu oluşumun lideri, Hz. Âdem'in (a.s.) kendisine secde eden melekleri ve kardeşlerinin Hz. Yusuf'a (a.s.) secdelerini örnek göstererek müritlerinden kendisine secde etmelerini isteyen, cuma namazı kılmayan, her gece ateş yakıp müritleri ile beraber etrafında oynayan, kendince kemâle eren müridine içki ve zinayı helal sayan biri olarak etrafına 200.000 civarında taraftar toplamıştır. İslâmî öğretilere ters düşen bu sapkın ve bâtıl oluşum, başta Şeyh b. Muhammed Cifrî ve Kâdı Ömer Belenkûtî olmak üzere Hindistan'daki Ehl-i sünnet fikrini benimseyen âlimler tarafından reddedilmiş, ortaya koydukları sahih din anlayışı ve yayınladıkları fetvalarla söz konusu oluşumu ciddi anlamda zayıflatmışlardır. Fetvalarında, bu oluşumun müteşeyyihi ve taraftarlarının eylem ve sözlerinin dine aykırı ve küfür olduğu, öldüklerinde müslüman kabristanına gömülemeyecekleri, cenaze namazlarının kılınamayacağı gibi müslümanlara has uygulamaların onlarda gerçekleşemeyeceği aktarılmıştır. Şeyh b. Muhammed Cifrî'nin yayınladığı fetvalara ulaşamamışsa da elimizde mevcut olan *Kenzu'l-berâhîn* adlı eserinde söz konusu bâtıl fırkadan bahsetmiş, onların fâsid bir din anlayışına sahip olduklarını, insanları delâlete sürüklediklerini, nikâh akdinî hükümsüz kıldıklarını, Hz. Peygamber'in öğretilerine ters düştüklerini aktarmıştır. Onlara karşı verilen

⁶⁹² Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 528-529.

mücadelenin netice verdiğini, çoğunun tövbe ederek sapkın tarikattan ayrılıp hidâyete erdiğini aktarmıştır.⁶⁹³

İlmî tedrisatı yanında velûd bir yazar olan Şeyh b. Muhammed, Haddâdiyye ve Ayderûsiyye tarikatlarından tarikat hırkası giydiğinden olacak ki her iki tarikat ile ilgili iki farklı eser kaleme almıştır. Şeyhlerinin menkıbe ve hayatlarının anlatıldığı eserlerden biri *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye ve'l-esrârî'l-ğaybiyye li sâdâti meşâyihî't-tarîkati'l-Haddâdiyyeti'l-Aleviyye*⁶⁹⁴ diğeri ise *Burhânu sultânî meşâyihî't-tarîkati'l-Ayderûsiyyeti'l-Kâdiriyye*'dir.⁶⁹⁵ Bunun yanında *el-Kevkebu'd-durriyyi fî nesebi's-sâdâti Âl bî Alevî velâ siyyemâ Âlu'l-Cifrî*,⁶⁹⁶ *el-İrşâdâtü'l-Cifriyye fî'r-reddi 'alâ'd-dalâlâti'n-Necdiyye*,⁶⁹⁷ *Şerhu kasîdeti'l-Habîb Abdullah Haddâd, Netîcetü işkâli kadâyâ mesleki cevheri'l-cevâhiriyye ve Makâmât* kaleme aldığı diğer eserlerinden bazılarıdır. Bâ Alevî tarikatının tecdid döneminde yaşayan bir şahsiyet olan Şeyh b. Muhammed, yetiştirdiği öğrenci, halife ve eserleri ile Ehl-i sünnet fikrinin Hindistan'da yayılmasını sağlayan, aynı zamanda tarikatın öğretilerinin de geniş bir alana ulaşmasında öncülük

⁶⁹³ Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 460-465; Milîbârî, *Terâcimu ulemâi's-Şâfiyye fî'd-diyâri'l-Hindiyye*, s. 114-123.

⁶⁹⁴ Yusuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-arabiyyeti ve'l-mu'arrebeti*, II, 702.

⁶⁹⁵ *Burhânu sultânî meşâyihî't-tarîkati'l-Ayderûsiyyeti'l-Kâdiriyye* adlı eser yazma halinde olup bir nüshası Terim'deki Ahkâf Kütüphanesi no: 3034 kayıta bulunmaktadır.

⁶⁹⁶ *el-Kevkebu'd-durriyyi* adlı eser Terim'deki Yahyaviyye Kütüphanesi'nde yazma halinde bulunmaktadır.

⁶⁹⁷ Bu eser Vehhâbî fırkasına reddiyeler içermektedir. Şeyh b. Muhammed bu eseri ile Hindistan'da Vehhâbî düşüncelere ilk karşı koyan Eş'arî âlimlerden olmuştur.

etmiş önemli sûfîlerindendir.⁶⁹⁸ Hayatını İslâm'ın neşri başta olmak üzere, sahih din anlayışının yaşanması için adayan bir zat olarak kabul edilen Şeyh b. Muhammed Cifrî, 1222/1807 yılında Hindistan'ın Kâlyakût şehrinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁶⁹⁹

Bâ Alevîler, zikredilen kollar dışında Âlu Tâhir, Âlu Sumayt, Âlu'l-Kâf, Âlu Cemeli'l-Leyl, Âlu Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim gibi başlıca kollara ayrılmış, bazı kollar da kendi içerisinde farklı boy ve kabilelere ayrılmıştır. Söz konusu kollar tarikatın ikinci döneminde ortaya çıkmaya başlamış, Haddâdiyye kolu ile beraber tarikata farklı bakış açısı kazandırılmıştır. Bâ Alevîlerden pek çok âlim, sûfî, şair yetişmiş, yaşadıkları Hadramvet bölgesinde hayatın her alanında etkin rol oynamışlarsa da bölgede yaşanan siyasi krizlerin etkisinden kurtulamamış, zaman zaman da bulundukları yerlerden göç etmek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan üçüncü bölümde “İslâm'ın Yayılmasındaki Etkileri” başlığında ele alınacağı gibi dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmışlar, söz konusu diyarlarda İslâm'ın neşri için büyük uğraş vermişler, gayri Müslimlerin İslâm dinine girmelerini sağlamışlardır.

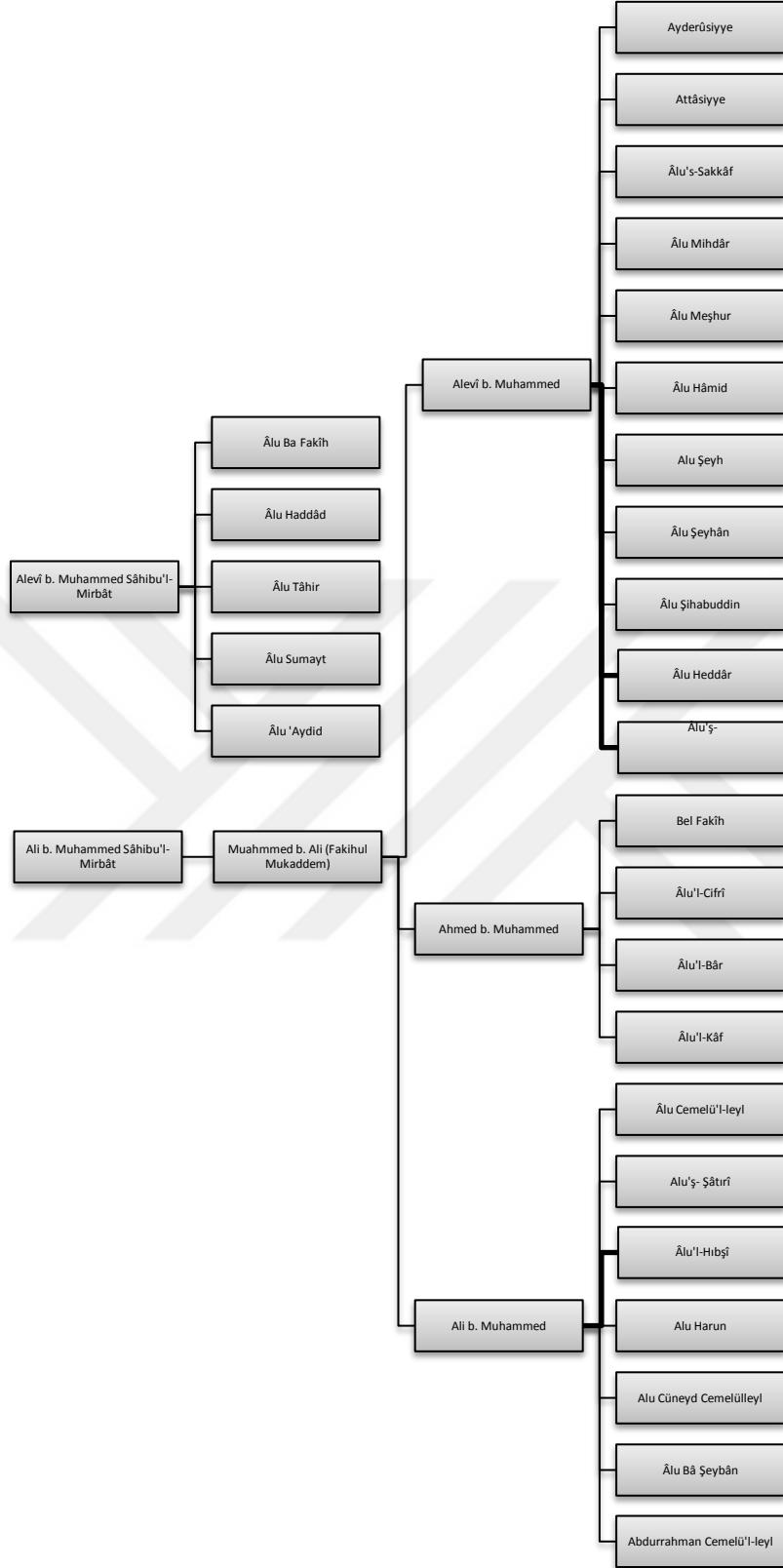
Tarikatın kolları, Muhammed b. Ali'nin amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât ve babası Ali b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât'a dayanmaktadır. Bütün kollar bu iki zat aracılığı ile de Bâ Alevîler'in soyunun kendisinde kesiştiği Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'da birleşmektedir. Dolayısıyla bütün kollar iki kardeşin soyundan

⁶⁹⁸ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-latîf*, s. 81; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 408-409; Cemelu'l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu'z-zekiyye*, s. 736.

⁶⁹⁹ Milîbârî, *Terâcimu ulemâi's-Şâfiyye fi'd-diyâri'l-Hindiyye*, s. 130; Ahmed Şâliyâtî, *Şerhu'l-irşâdâtî'l-Cifriyye fi'r-reddi 'alâ'd-dalâlati'n-Necdiyye*, Publishing yayınevi, Hindistan, h. 1347, s. 32-33; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 182.

gelmektedir. Aşağıdaki tabloda bu iki kardeşten gelen Bâ Alevîler'in kollarını görmek mümkündür. Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki tarikatı inceleyen tabakat ve nesep türü eserlere bakıldığında kolların ve bunlardan meydana gelen aile boyları sayısının yüzden fazla olduğu görülmektedir. Biz çalışmada aşağıdaki tabloyu oluştururken tarikatın en etkili ve güçlü kollarını almakla yetindik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BA ALEVÎ TARİKATININ TEMEL ÖĞRETİLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

1. TEMEL ÖĞRETİLER

Tasavvuf tarihinin farklı dönemlerinde ortaya çıkan sünnî tarikatların, Kurân ve sünnet çizgisi dışına çıkmadan kendilerine has âdâp, usûl ve esaslar ortaya koydukları muhakkaktır. Tarikat pirleri, bu esasları devam ettirerek tarikatı daha ileri seviyeye taşıma gayreti göstermişlerdir. Çalışmamızın konusu olan Bâ Alevî şeyhleri de belirli usûller geliştirmiş ve tarikatı bazı öğretiler üzerine bina etmişlerdir. Söz konusu öğretiler tarikatın kuruluş tarihinden itibaren bireysel tarzda yaşanmış ise de hicrî XII. asırdan itibaren eserlerinde sistematik bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Nitekim Abdullah Haddâd'ın öğrencisi olan Ahmed b. Zeyn Hıbsî tarikatın esaslarının ilim, amel, verâ', havf ve ihlâs şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayderûs b. Ömer Hıbsî *'İkdu'l-yevâkît* adlı eserinde bu kavramları açıklamıştır. Günümüzde Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt *da el-Menhecu's-seviyyu şerhu usûli tarîkati's-sâdeti Âl Bâ Alevî* adlı hacimli eserini sadece bu öğretileri izah etmek için kaleme almıştır. Çalışmamızda bu öğretiler sıra ile ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bâ Alevî tarikat pirleri ilim, ilim talebesi ve eğitim kurumlarına ehemmiyet göstermişlerdir. Bâ Alevîler, Terim başta olmak üzere Hadramvet'in diğer bölgelerinde ilmî canlılığın ve hareketliliğin baş mimarı olduklarından çalışmada, bölgenin ilmî tarihine kısaca değinildikten sonra onların eğitim merkezleri ve ilim tesdrisatı, ardından da ilmî anlayışları ele alınacaktır. Bu nedenle diğer öğretilere nisbeten ilim konusu üzerinde biraz daha fazla durulmuştur.

1.1. İlim

Hadramevtlilerin, iktisadi alanda yetkin ve becerikli olduğu kaydedilmiştir. Olumsuz şartlara rağmen çölleri aşp farklı coğrafyalara ve denizaşırı ülkelere ilmî seyahatler gerçekleştirmeleri ilim tahsili ve tedrisatında da oldukça gayretli olduklarını ortaya koymaktadır.⁷⁰⁰ Bâ Alevî ailesinin yerleşim merkezleri olan Terim, Şibâm, Sey'ûn ve Hicrîn gibi bölgeler Yemen tarihi boyunca ilim merkezleri olmuştur.⁷⁰¹ Bâ Alevîler'in ilmî yönlerini daha iyi anlayabilmek adına Hadramevt bölgesinde gelişen ilmî faaliyetlerin farklı zaman dilimleri baz alınarak değerlendirilmesi, tarikatın ilmî gelişimini daha net bir şekilde kavramaya yardımcı olacaktır.

Hicrî I. ve II. Asır: Hadramevt bölgesi, cahiliye döneminden itibaren sosyo-kültürel hayatın, belâgat ve hitabetin sürekli geliştiği, İmru'ülkays b. Hucr (ö. 540/1145), Huceybe b. Mudrib el-Kenedî gibi meşhur şairlerin yetiştiği, hicrî I. ve II. asırlarda da dinî gelişmeleri ve yaşanan siyasi kargaşaları temsili bir dile döken Hazrec kabilesinden Hârise b. Surâka (ö. 2/624), Sevr b. Mâlik b. 'Adî gibi edip, hatîp ve şairlerin yaşadığı bir coğrafyadır. Hicrî ikinci asırda Muaz b. Cebel (ö. 17/638) ve Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662) gibi Hadramevtli sahabelerin hadisleri kaydetme gayretleri, Ziyâd b. Lebîd (ö. 41/661) Recâ b. Hayât gibi fakîhlerin bulunması, bölgedeki İslâmî ilimlerin tedrisatını yansıtmaları bakımından önem arz eden gelişmelerdendir. Ayrıca nesep ilimlerinin

⁷⁰⁰ Salah Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, I, 75.

⁷⁰¹ Halid Hüseyin Said Cevhî, *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-hayati'l-ilmîyye ve't-ticâriyye*, Silsiletu isdârâti merkezi Melik Selâmân, Riyad, 2017, s. 52.

yanında astronomi, felsefe, mantık ve aritmetik gibi pozitif ilimlerin tahsil edilmesi bölgenin ilmî canlılığını ortaya koyan diğer hususlardır.⁷⁰²

Hicrî III. ve IV. Asır: İslâm düşünce sisteminin gelişim gösterdiği bu dönemde Hadramevt bölgesi de bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir. İlk iki asra oranla IV. asırda ilmî canlılık artmış Terim, Şibâm, Dev'an ve Sey'un şehirlerinde medrese ve ribâtların açılmasıyla uzak diyarlardan gelen öğrencilerin eğitimine katkı sağlanmıştır. Eğitim, ilmî tedrisata tahsis edilen ve zâviye olarak adlandırılan medreselerin yanı sıra mescid ve evlerde de icra edilmekteydi.⁷⁰³ Bu medreseler arasında günümüze ulaşan bir tanesi de Terim'deki Şeyh Sâlim Bâ Fadl medresesidir. Umûmi kütüphaneler yerine şahsî kütüphaneler mevcuttu.⁷⁰⁴ Salâh Bekrî'ye göre bölgedeki eğitimin en önemli özelliği, Kur'an'ın yaratılması, reenkarnasyon gibi İslâm'ın ruhuyla bağdaşmayan düşüncelerden uzak kalmasıdır. Zira eğitim, Kur'an ve sünnet merkezli olup Arapça grameri üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle Terim, ilmî ve edebî münazaraların gerçekleştiği, fakih ve âlimlerin yetiştiği bir merkez olmaya başlamıştır.⁷⁰⁵ Abdullah b. Ahmed b. İsa (ö. 383/993) *Kûtu'l-kulûb*'u Ebû Tâlib el-Mekkî'den ders almış ve Hadramevt bölgesinde ilk defa sûfî lakabıyla anılan kişi olduğu aktarılmıştır.⁷⁰⁶ Ayrıca

⁷⁰² Daha geniş bilgi ve diğer hatip, edip ve şairler için bkz. Mahâ Hasan Sarâyira, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karneyni'l-evveli ve's-sânî'l-hicriyeyn*, Câmiatu Mute, Mute, 2006.

⁷⁰³ Bu dönemdeki Yemen'in ilmî hayatı için bkz. Abdurrahman Abdulvâhid Şucâ', *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî'l-Yemen fî'l-karneyni'l-sâlisi ve'r-râbi' li'l-hicreti*, s. 95-99.

⁷⁰⁴ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, I, 186-187.

⁷⁰⁵ Salâh Bekrî, *Târihu Hadramevti's-siyâsi*, I, 76.

⁷⁰⁶ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, I, 163.

Yemen'in San'a şehrinde kendisine ilk defa sûfî lakabının verildiği kişi de Muhammed b. Ahmed b. Ali es-Seyrâfî'dir (ö. 389/999).⁷⁰⁷

Hicrî V. ve VI. Asır: Hicrî IV. asırda hızla artan ilmî faaliyetler ve etkilerin bu dönemlerde gözlenebilir seviyeye ulaştığı söylenebilir. Zira hicrî VI. asırda bölgede sayıları üç yüzü bulan müftü ve fakîhin var olması bu asırlardaki ilmî hareketliliğin en bariz örneği olarak kabul edilmektedir.⁷⁰⁸ Bâ Alevîler'in 521/1127 yılında Terim'e yerleşip orayı merkez kılmaları, Terim'de yaşanan bu ilmî canlılığın en büyük etkeni kabul edilmektedir.⁷⁰⁹ Bu dönemde tarikatlar henüz kurulmadığından tasavvuf, bireysel ve züht hayatı şeklinde yaşanmaktadır.

Hicrî VII. ve VIII. Asır: Hicrî VII. asır, tasavvufun sistemleşip kurumsal bir kimliğe bürünmesinin adı olan tarikatlar dönemidir. Abdulkadir Geylânî doğuda, Şuayb Ebû Medyen el-Mağribî de batıda tasavvuf ve tarikat prensiplerini geniş kitlelere yayma gayreti içerisinde olmuşlardır. Yemen'de ise Muhammed b. Ali, Bâ Alevî tarikatını, Şeyh Said b. İsa el-'Amûdî 'Amûdiyye tarikatını kurarak sünî tarikatların daha geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamışlardır. Bu dönemden öncesine kadar Yemen'de genellikle bireysel tarzda yaşanan tasavvuf, kurumsal bir yapıya dönüşerek bölgenin tasavvuf yaşantısında dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde diğer İslâm coğrafyalarında olduğu gibi Yemen'de de İslâmî ilimlere ilişkin çalışmalar büyük bir ivme kazanmış ve

⁷⁰⁷ Şucâ', *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Yemen fî'l-karneyni'l-sâlisi ve'r-râbi' li'l-hicreti*, s. 173-174.

⁷⁰⁸ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, I, 129; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 67-68; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 104-108, 148; Bîcânî, *Eşi'aatu'l-envâr*, II, 67.

⁷⁰⁹ Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, İsdârâtu Terim, Terim, 2010, s. 121-122.

tasavvuf hareketleri yaygınlaşmıştır.⁷¹⁰ Hadramevt bölgesinde yer alan Terim, Şibâm, Dev'an, Habbân ve Şihr gibi şehir ve kasabalarda birçok âlim yetişmiş ve bu yerleşim yerleri bölgenin ilim merkezleri kabul edilmiştir.⁷¹¹ Bu merkezlerde ilim tedrisi, daha önceki dönemlerde olduğu gibi zâviye ve mescidlerde icra edilmiş, temel ihtiyaçlar için de vakıflar tahsis edilmiştir. Günümüzde ayakta kalabilmeyi başaran bazı eğitim kurumları ihtiyaca binaen modernize edilerek içerisinde ilim tahsiline devam edilmektedir. Hicrî VIII. asırda Hadramevt'i ziyaret eden Abdullah Yâfiî'nin (ö. 768/1367) oğlu Abdurrahman, karşılaştığı ilim adamlarının çokluğu, zâhidâne yaşantıları ve ilim tahsili karşısında sevincini şiirsel bir dille aktarması bölgenin ilmî canlılığını ortaya koyan önemli bir husustur.⁷¹²

IX. ve X. Asır: Terim, bu asırlarda ilmi hareketliliğin arttığı, dinî eğitim amaçlı kurumların çoğaldığı bir ilim merkezine dönüşmüştür. Bu kurumlar arasında ön plana çıkan, günümüzde Mescidu Bâ Alevî olarak bilinen Mescidu Benî Ahmed camisidir. 521/1127 yılında Bâ Alevî ailesinden Ali b. Alevî Hâli' Kasem (ö. 527/1132) tarafından inşa edilen daha sonra da yenilenen, günümüzde de varlığını sürdüren bu yapı, Şeyh Ahmed b. Ali Bâ Cahdeb (ö. 973/1050) Şeyh Ebû Bekir b. Ali Hard (ö. 1007/1598) gibi birçok âlimin müderrislik yaptığı bir merkez olmuştur. Terim'deki eğitim ve tedrisat, temel dinî eğitim ve ihtisas seviyesindeki yüksek eğitim şeklinde iki merhalede yürütülmekteydi. Temel eğitim programı, Kur'ân-ı Kerîm okuma ve hafızlık üzerine

⁷¹⁰ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, II, 252-253.

⁷¹¹ Bölgedeki ilim adamları ve geniş bilgi için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 120-137.

⁷¹² Bkz. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 7; Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru's-sâfir*, s. 118; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, II, 257-258.

kurulmuştur. Yüksek eğitim programı da İslâmî ilimlerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetidir. Mezun olup ilmî icazetini alan öğrenci, hocasından öğrendiği bilgileri başkasına aktarma ve ders verme ehliyetini kazanmış olmaktadır.⁷¹³

1.1.1. Hadramevt Bölgesinde Eğitim Merkezleri ve Tedrisat

a. Mescidler: Mescid, asr-ı saadetten itibaren, dinî ibadetlerin yapılmasının yanı sıra bir ilim merkezi görevini üstlenmiştir. Kubâ mescidinde başlayan ilim halkası geleneği daha sonra İslâmiyet'in yayıldığı bölgelerde devam etmiştir. Yemen'de ilim adamları ve müderrisler, mescidlerde öğrencileri ile beraber fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf gibi alanlarda ders halkaları oluşturup tedrisatlarını yürütmüşlerdir.⁷¹⁴ Bâ Alevîler'in de zikir ve ders halkalarını Terim'deki mescidlerde icra ettikleri tespit edilmiştir. Terim'in en önemli ve meşhur camisi olan Mescidu Benî Ahmed'in (günümüzde Mescidi Bâ Alevî olarak bilinmektedir) tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'nin içerisinde ilim ve zikir meclisleri kurarak faaliyetlerini sürdürdüğü, zaman içerisinde de yenilendiği ifade edilmektedir.⁷¹⁵ Şeyh Abdurrahman Sakkâf'ın (ö. 819/1416) inşa ettiği Mescidu's-Sakkâf ile Ebû Bekir es-Sekrân'ın (ö. 821/1418) bina ettiği Mescidu's-Sekrân, Terim'de medrese ve dergâh işlevi de gören başlıca mescitlerdendir.⁷¹⁶

⁷¹³ Muhammed Yeslim Abdunnûr, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Terim fî'l-karni'l-âşiri'l-hicrî*, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2010, s. 19-26.

⁷¹⁴ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Levâmi'u'n-nûr*, I, 28-29.

⁷¹⁵ Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 889-890.

⁷¹⁶ Terim ve Hadramvet bölgesinin diğer önemli mescidleri ve müderrisleri için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 139-149.

b. Ribât, Zâviye ve Medreseler: Ribât, atın bağlandığı yer anlamında kullanılmışsa da tarihi süreç içerisinde anlam kaymasına uğramıştır. Allah yolunda cihad eden müslüman askerlerin hudut boylarında kurdukları kaleler için kullanılan bir terim ise de zaman içerisinde sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda ilerleyen ve genişleyen İslâm topraklarının şehir merkezlerinde de benzer yapılar kurulmuş ve bunlara ribât adı verilmiştir. Ribâtların kurulmasındaki temel amaç, fakirlerin temel ihtiyaçlarını gidermek ve ilim talebelerinin konaklama ihtiyacını karşılamaktır. Bu yönüyle ribâtlar önemli bir sosyal kurum mahiyetindedir.⁷¹⁷

Hicrî VI. ve VII. asırlarda Yemen'in genelinde görülmeye başlanan özellikle de Hadramevt bölgesinde yayılan ribâtlarda ibadet ve zikirler icra edilirdi. Bunun yanında ders halkaları ve fetva meclisleri kurulur, eserler telif edilirdi. Bu nedenle Hadramevt bölgesindeki ribâtlara eğitim merkezi de denmiştir. Hicrî VII. asırda Muhammed b. Ali tarafından kurulan Terim'deki Ribâtu'l-Fakîhi'l-Mukaddem Muhammed b. Ali, Ribâtu Şeyh İbrahim b. Yahya b. Ebî Fadl (ö. 684/1285), Havta'da Ribâtu Şeyhatu Sultânetu bintu Ali ez-Zebîdî (ö. 847/1443) ve Sey'ûn'da Ribâtu Seyyid Ali b. Muhammed Hıbbî (ö. 1296/1879) Hadramevt bölgesinin en önemli ribâtlarındandır.⁷¹⁸ Ayrıca 1304/1886

⁷¹⁷ Hüseyin Abdulaziz Hüseyin Şâfî, *el-Erbitatu bi Mekketi'l-Mükerrema fî'l-ahdi'l-Osmânî Dirâsetun târîhiyyetun hadâriyyetun*, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 2001, s. 1-2; Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 157-158.

⁷¹⁸ Terim ve civarında bulunan Ribât ve zâviyeler için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 159-162; Cevhî, Halid Hüseyin, *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-hayati'l-ilmiyye ve't-ticariyye*, s. 61.

yılında Bâ Alevî ailesi tarafından Terim’de kurulan Ribâtu Terim’in⁷¹⁹ giderleri için Singapur’da vakıflar tahsis edilmiştir. Bu ribât, Arapça grameri, fıkıh ve usûlü, tefsir, hadis, tasavvuf ve akâid gibi İslâmî ilimlerin tahsil edildiği, birçok öğrencinin mezun olduğu en meşhur ribât olarak günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir. Terim ribâtının eğitim faaliyetlerini Bâ Alevî ailesinden müderrisler sürdürmüştür. Müderrislerden olan Abdullah b. Ömer Şâtirî’nin (ö. 1361/1942) faaliyetleriyle bu eğitim kurumu zirveye ulaşmıştır.⁷²⁰ Söz konusu ribâtlar başta olmak üzere diğer ilmi müesseseler, Terim’in sosyo-kültürel ve ilmi anlamda kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Hadramvet ve Terim’deki eğitim merkezlerinden biri de zâviyelerdir. Camilerin yanına inşa edildiklerinden dolayı da camilerin bir bölümü kabul edilmektedirler. Terim’deki zâviyeler, medrese, ibadethane ve ribât işlevini gören yapılardır. Hadramevt’te meşhur olmuş bazı ribât ve zâviyeler arasında Kaydûn’da Amûdiyye tarikatının kurucusu Şeyh Said b. İsa Amûdî’nin inşa ettiği Zâviyetu Amûdî zikredilebilir.⁷²¹ Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân’ın Terim’deki zâviyesi günümüzde ayakta kalan yapılardan olup hâlen haftanın pazartesi ve perşembe günlerinde içerisinde toplu ders halkaları icra edilmektedir. Terim’de Bâ Alevîlere ait diğer bir eğitim kurumu da Abdullah Haddâd’ın kurmuş olduğu “Zâviyetu Mescidi’l-Evvâbîn” adındaki zâviyedir. Abdullah Haddâd’ın bu yapıya kendi ismi

⁷¹⁹ Abdullah b. Hasan Bel Fakîh, Terim ribât’ı ile ilgili eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Hasan Bel Fakîh, *Tezkiratu’l-bâhisi’l-muhtât fî şûûni ve târîhi’r-ribât*, Matbaatu’l-fucâleti’l-cedîde, Kahire, ts.

⁷²⁰ Cevhî, Halid Hüseyin, *el-Hadârim fî’l-Hicaz ve devruhum fî’l-hayati’l-ilmiyye ve’t-ticariyye*, s. 62-63; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu’l-kût*, s. 890-902.

⁷²¹ Terim ve civarında bulunan Ribât ve Zâviyeler için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu’l-ilmiyye fî Hadramevt fî’l-karni’s-sâbi’ ve’s-sâmin li’l-hicreti*, s. 159-162.

yerine evvâbîn ismini vermesi, içerisinde sürekli ibadet halinde olan (evvâbîn) dört sûfiye atıftan dolayıdır. Söz konusu zâviyede genellikle Haddâd ailesine mensup kişilerce ders verilmiştir. Günümüzde de aktif olan bu yapıdan yüzlerce talebe mezun olmuş Terim'in ilmî kalkınmasında etkili olmuştur. Günlük tedrisatın dışında, Terim'in önde gelen âlim ve talebelerinin katıldığı, her ayın sonuna denk gelen salı gününün öğle sonrasında bir ilim meclisi kurulur. Kanaatimizce Abdullah Haddâd'ı anma programı olarak nitelenebilecek bu oturum, Abdullah Haddâd'ın *en-Nasâihu'd-dîniyye*, *ed-Da'avetü't-tâmme* ve *Risâletü'l-muâvene* adlı eserlerinden bölümler ikindi vaktine kadar okunmasıyla başlar. İkinci namazından sonra Yasin sûresi, ardından Abdullah Haddâd'ın menkıbeleri ve *Tesbîtü'l-fuâd* isimli eserinden bölümler, daha sonra *el-Mevâhibu ve'l-minen fî menâkibi'l-Hasan* ve *el-Fevâidu's-seniyye* adlı eserler okunur. İmâm Haddâd'a ait kasideler topluca okunup kahve ve su ikramından sonra oturumu yöneten kişi Fâtiha sûresi ve dua ile meclisi sonlandırır.⁷²²

Mescidu Sakkâf ve Mescidu Ayderûs isimli zâviyelerde Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eseri, sûfilerin klasik eserlerinden tasavvuf dersleri, kasidelerin topluca okunması, daha sonra Fâtiha sûresi ve dua ile dersler nihâyete erdirilir.⁷²³

Terim'deki ilmî faaliyetleri ayakta tutan diğer önemli bir faktör de medreselerdir. Birçok medresenin bulunduğu Terim'de, Medresetu Şeyh Sâlim Bâ Fadl'ın, Terim'in en önde gelen medresesi olduğu aktarılmaktadır. Medresetu Şeyh Hüseyin b. Abdullah el-Hâcc, Medresetu Âli Bâ Cam'ân, Medresetu Bâ Ğarîb,

⁷²² Kâf, Ömer b. Alevî, *el-Habâyâ fî zikri'z-zevâyâ*, s. 76-98.

⁷²³ Kâf, Ömer b. Alevî, *el-Habâyâ fî zikri'z-zevâyâ*, s. 41-44, 185-190; Cevhî, Halid Hüseyin, *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-hayati'l-ilmiyye ve't-ticariyye*, s. 59-60.

Terim’de öne çıkan medreseler arasındadır.⁷²⁴ Terim’deki diğer bir eğitim merkezi de Bâ Alevîler tarafından kurulan Medresetu Kubbeti Âli Abdullah b. Şeyh Ayderûs isimindeki medresedir. Ayderûs ailesinin inşa ettiği bu yapının, şeriat kurallarının ihyâsı niyetiyle yapıldığı aktarılmış, Terim ve dışından gelen öğrencilerin İslâmî ilimlerden mezun oldukları bir eğitim merkezi olmuştur. İlk müderrisin Habîb Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Kâf (ö. 1317/1899) olduğu bu medresede gündüz vakitlerinde fıkıh, Arapça grameri, tefsir, hadis ve diğer İslâmî ilimlerin tedrisi, akşam vakti de “ravhe” şeklinde isimlendirilen oturumlarda tasavvuf dersleri işlenirdi.⁷²⁵ 1334/1915 yılında Terim’de kurulan Medresetu Cem’iyyeti’l-Hakk, ekonomik nedenler ağırlıklı olmak üzere diğer medreseler ile entegre olamaması yüzünden sadece on yedi yıl ayakta kalabilmiştir. Terim’de modern çağa uygun bir tarzda inşa edilen Medresetu Cem’iyyeti’l-uhuvve, ilkokulu karma, ortaokulu ise erkeklere yönelik eğitimini sürdürmüştür. Buradan mezun olan öğrencinin diğer Arap ülkelerinde öğrenim hakkı kazanabiliyor olması,⁷²⁶ eğitiminin önemini ortaya koyması bakımından önem arz eden bir durumdur.

Hadramevt bölgesinde eğitim merkezleri arasında okuma-yazma, Kur’ân ve hafızlık eğitiminin verildiği ilkokul veya sibyan mektebi olarak kurulan binalar,

⁷²⁴ Zikredilen medreseler arasında bulunan Medresetu Bâ Ğarîb, Abdullah Ayderûs’a nisbet edilmektedir. Bu aile üyelerinin uzun zaman tedrisatta bulunmasından dolayı medresenin, Bâ Ğarîb ismiyle tanınmasına neden olmuştur. Bkz. Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu’l-kût*, s. 925-926.

⁷²⁵ Söz konusu medresenin tarihçesi ve içerisinde görev yapan diğer müderrisler ve Terim’deki diğer zâviyeler için bkz. Kâf, Ömer b. Alevî, *el-Habâyâ fî zikri ’z-zevâyâ*, s. 45-60.

⁷²⁶ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru ’t-târihi ’l-Hadramî*, II, 423-424.

kitapların istinsah edildiği kütüphaneler, kadınlara yönelik icra edilen sohbet mekânları ile inziva için tahsis edilen yerler birer eğitim merkezleri olarak kullanılmıştır.⁷²⁷

c. Evler: Hadramevt bölgesinde ilim tedrisatının, zikredilen eğitim merkezleri dışında evlerde de yapıldığı tespit edilmiştir. Evlerin bir eğitim müessesesi görevi görmesinde bazı nedenler vardır. Evlerde eğitim veren âlimlerin evlerinin mescid ve medreselere uzaklığı, yüksek tahsilli öğrencilere verilen ağır derslerin olması, bu âlimlerin kadılık ve fetva gibi farklı görevlerde bulunmaları ilim tahsilinin evde yapılmasını zorunlu hale getiren başlıca etkenlerden kabul edilmiştir.⁷²⁸

1.1.2. Bâ Alevîler'in İlim Anlayışları

İslâm dinî, ilim ve marifet üzerine bina edilmiştir. Konu ile ilgili âyet ve hadisler ilme teşvik etmiş cehaleti ise yermiştir. Bâ Alevî tarikatı litaretüründe ilim kavramından tefsir, fıkıh ve hadis başta olmak üzere diğer İslâmî ilimler kastedilmiş, zira kişiyi dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak olgunun amel olduğu, bunun da ancak İslâmî ilimler vesilesiyle sağlanabileceği vurgulanmıştır.⁷²⁹ Bâ Alevî tarikatı şeyhleri âyet ve hadislerin ışığında ilim tahsili ile tedrisini, dünya ve ahiret saadetine temel

⁷²⁷ Söz konusu yapılar ve diğer medreseler için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 154-166; Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *İdâmu'l-kût*, s. 925-926.

⁷²⁸ Evde tedrisat yapan Bâ Alevî ailesindne olan müderrisler için bkz. Abdunnûr, Muhammed, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi' ve's-sâmin li'l-hicreti*, s. 150-154.

⁷²⁹ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, II, 326; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 224.

olarak benimsedikleri gibi tarikatın ana usûllerinden kabul etmişlerdir.⁷³⁰ Abdullah Haddâd'ın halifesi Ahmed b. Zeyn Hıbşî'nin, ilimle meşgul olmanın nafil ibadetlerden daha faziletli olduğunu beyan etmesi de Bâ Alevî tarikatında ilme verilen önemi ortaya koyan bir husustur.⁷³¹ Bâ Alevî tarikatının bazı şeyhleri de cehaletin arttığı, şeriat ilimlerinin unutulmaya yüz tutulduğu asrımızda, sahih niyetle ilim ile meşgul olmanın, gece-gündüz ibadet etmekten, halvetten, riyâzetten daha faziletli olduğunu aktarmıştır.⁷³² Bazıları da cehaleti hakiki ölüm saymış, zahidâne hayatı da ilmin süsü kabul etmiştir.⁷³³ “İlim Çinde’de de olsa alınız.”⁷³⁴ hadisinden hareketle ilim yolculukları tarikat pirleri tarafından teşvik edilmiş, yakın çevresindeki âlimlerden ilim tahsil etmeyen kişilerin de nefislerinin esiri oldukları vurgulanmıştır.⁷³⁵ Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, yüce Allah'ın, dinî kelime-i şehâdete hasrettiğini, bunu da Kur'ân âyetleri ile açıkladığını, hadis ve sünnetin Kur'ân'ı, peygamberlerin varisleri olan âlimlerin de sünneti açıkladıklarını aktarmıştır.⁷³⁶ Bu bağlamda Bâ Alevîler'in

⁷³⁰ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmû'u'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 407; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 69-77.

⁷³¹ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 98-99.

⁷³² Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-habîb*, s. 152-153.

⁷³³ Muhsin b. Alevî Sakkâf, *Ta'rîfu'l-halef bisîreti's-selef*, thk. Sakkâf b. Alevî b. Abdullah Sakkâf, y.y., 1989, s. 80.

⁷³⁴ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, thk. Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu'r-rüşdi li'n-neşri ve't-tevzî', Riyad, 2003, III, 193; Ebû Bekir Ahmed b. Amr Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr el-menşûr bi ismi'l-bahri'z-zehhâr*, thk. Mahfûz Abdurrahman vd. Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, el-Medînetu'l-Münevvera, 2009, I, 164.

⁷³⁵ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 137-138.

⁷³⁶ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmû'u'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 409.

hayatlarına bakıldığında ilim tahsiline çocukluk dönemlerinde hafızlık eğitimi ile başladıkları daha sonra İslâmî ilimlere yoğunlaştıkları görülmüştür. İlim lezzetinin ancak güzel ahlâk, sahih niyet ile Kur'ân ve sünnet yolunda istikâmet üzerine olmakla elde edilebileceği vurgulanmış, hoca-talebe ilişkisi noktasında âdâp ve esaslar belirtilmiş,⁷³⁷ ayrıca belli bir alanda ihtisas sahibi olmanın gerekliliği üzerinde hassasiyetle durulmuştur.⁷³⁸ Bâ Alevîler, öğrencilerin daha güçlü zekâyâ sahip olmaları adına onları zikre teşvik etmiş, böylece mânevî açıdan gelişimlerine de katkı sağlamışlardır.⁷³⁹ Öğrencilerini Allah'a ve insanlara karşı hüsnü zan besleme, kalp ve zihinlerini olumsuz etkileyen dış etkenlerden uzak tutma, hakka riâyat etme gibi konular başta olmak üzere,⁷⁴⁰ İslâmî terbiye ile yetiştirme hususunda özen gösterdikleri görülen Bâ Alevîler'in, eğitim merkezlerine aynı zamanda bir dergâh misyonu yükledikleri anlaşılmaktadır. Terim'de yaşanan ilmi canlılık, Yemen dışından öğrencilerin gelmesine zemin hazırlamasının yanı sıra Yemen ve Hadramevt bölgesinin tarihini araştırmak isteyen yabancı araştırmacıların uğrak yeri olmuş, bu durum Terim'in, Hadramevt bölgesinin en önemli ilim ve kültür merkezi olmasını sağlamıştır.⁷⁴¹

⁷³⁷ Öğrencinin uyması gereken bazı âdâplar için bkz. Tâhâ b. Hasan b. Abdurrahman Sakkâf, *el-Envârü's-sâtia'* ve *'l-fevâidü'l-câmia' fi'l-hissi ve't-terğîbi fi talebi'l-ulûmi'n-nâfia'*, Dâru'l-hâvî, Medine, h. 1429; Ali b. Hasan b. Abdullah Attâs, *el-Âtiyyetu'l-heniyye ve'l-vasiyyetu'l-mardiyye*, Matbaatu'l-medenî, Kahire, ts.

⁷³⁸ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 284; Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 410; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 212-224.

⁷³⁹ İlim talebelerine tavsiye ettikleri zikir ve dulara içişn bkz. Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 231-237.

⁷⁴⁰ Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 38.

⁷⁴¹ Attâs, Mustafa b. Abdurrahman, *Safhâtun mechûletun min târihi Hadramevt*, s. 24.

Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin, zâhirî ve bâtinî ilimler arasındaki ilişkiye temas ettikleri, mânevî ilimlerin kişi üzerindeki etki ve faydalarının üzerinde durdukları görülmüştür. Marifetullah nura benzetilmiş, amele dökülmeyen ve sadece dilde kalanın ise fayda sağlamayıp sahibine ateş olacağı belirtilmiştir. Abdullah b. Muhsin Attâs, nur olan ilmin, kişinin marifet bilgisini arttırdığını, kendisiyle amel edilmeyen ilmin de sahibine benlik kazandırdığını ifade ederek kişiye mânevî zararlar verebileceğini aktarmıştır.⁷⁴² Ahmed b. Zeyn Hıbşî de ahireti kazandıracak ilimleri gıdaya benzeterek, kişinin sürekli onlara muhtaç olduğunu, diğer ilimleri de meyveye benzeterek onlara her zaman ihtiyaç duyulmadığını belirtmiş, ahiret hayatını kazandıracak ilimlerin üzerine yoğunlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh de bu ifadeleri destekleyerek sahibine aczini ve fakrını hissettirmeyen, marifetullahı ve yakînî kazandırmayan ilmin fayda sağlamayacağını ifade etmiştir.⁷⁴³ Abdullah Haddâd da hangi ilim olursa olsun kişiyi Allah'ın rızâsından uzaklaştıracak her türlüşünden uzak durulması gerektiğini savunmuştur.⁷⁴⁴ Son dönem Bâ Alevî meşâyihinden Fadl b. Alevî, “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”⁷⁴⁵ âyetinden hareketle faydalı ilmin kalpte Allah'a saygı ve korku yerleştirdiğini bildirmiştir. Ona göre öğrenilmesi gereken ilimler, tevhid ilmi ile Allah'ın emir ve yasaklarını öğretene sır ve

⁷⁴² Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 531; Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmû'u'l-a'mâli'l-kâmile*, II, 327-329; Sakkâf, Tâhâ b. Hasan b. Abdurrahman, *el-Envârü's-sâtia' ve'l-fevâidü'l-câmia'*, s. 75; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 243-244.

⁷⁴³ Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Bel Fakîh, *Fethu basâiri'l-ihvân fî şerhi devâiri'l-İslâm ve'l-îmân ve'l-ihsân ve'l-irfân*, thk. Ali b. Hasan b. zeyn Bel Fakîh, Merkezu'n-nûr li'd-dirâsâti ve'l-ebhâs, Terim, 2008, s. 38.

⁷⁴⁴ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 244-247.

⁷⁴⁵ Fâtir, 35/28.

şeriat ilimleridir. Diğer taraftan sır ilimlerinin inceliklerinin bilinmesinin şart olmadığını vurgulaması, Bâ Alevî şeyhlerinin zâhirî ilimleri öğrenme konusundaki düşüncelerini ortaya koyan başka bir husus olarak değerlendirilebilir.⁷⁴⁶

Bâ Alevîler'in, selef-i salihinin özellikle de İmâm Gazzâlî'nin eserlerinin okunmasına gösterdikleri hassasiyet, ilim tahsilinde müracaat ettikleri kaynak eserleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Feyiz ve bereketin onların kitaplarının okunarak elde edilebileceğini, ihtilaf anında eserlerinin ölçüt alınması gerektiğini, klasik eserler okunmadan onlardan bağımsız bir şekilde İslâmî ilimlerde ilerlemenin mümkün olmadığını savunmuşlardır.⁷⁴⁷

Bâ Alevîler, İmâm Gazzâlî'nin eser ve düşüncelerinden oldukça etkilenmişlerdir. O'nun eserlerindeki fikir ve düşünceler tarikatın uygulamalarında oldukça belirleyici olmuştur. Âlu's-Sakkâf kolunun kurucusu Şeyh Abdurrahman Sakkâf'ın, *İhyâ*'yı mutâlâa etmeyende hayâ olamayacağını,⁷⁴⁸ Ayderûsiyye kolunun kurucusu Abdullah Ayderûs'un *İhyâ* adlı eseri Kur'ân ve sünnetin şerhi, şeriat ve tarikat âdâplarını içeren, hakikat bilgisine ulaştıran şeklinde tarif ederken, kitabı mütalâa edenin de saadet anahtarını elinde bulundurduğunu, hakikat ilimlerini cem' edebileceğini kaydeder. Bâ Alevîler'in müritlerine irşad mahiyetinde gönderdiği mektuplarında, başta *İhyâ* olmak üzere Gazzâlî'nin *Tenbîh* ve *Bidâyetu'l-hidâye*

⁷⁴⁶ Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl el-Alevî Mevlâ'd-Devîle, *İdâhü'l-esrârî'l-'ulviyye ve minhâcü's-sâdeti'l-Aleviyye*, Matbaatü'l-âdâbi ve'l-mueyyed, Mısır, 1316, s. 11.

⁷⁴⁷ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 634.

⁷⁴⁸ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 144; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 258.

eserlerinin okunmasını tavsiye etmeleri,⁷⁴⁹ Haddâdiyye kolunun kurucusu Abdullah Haddâd'ın, Gazzâlî'nin eserlerinin, şariat-tarikat-hakikat ilimleri ile selevin mirasını barındırdığından kendilerine her zaman ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi,⁷⁵⁰ Bâ Alevî tarikatında Gazzâlî'nin eserlerinin önemli bir yer tuttuğu ve onun etkisi altında kaldıklarının birer göstergesi olmuştur. Bâ Alevî tarikatının özellikleri arasında bulunan “Zâhirî uygulamalar Gazzâlî'nin prensipleri doğrultusundadır.” ilkesi⁷⁵¹ Bâ Alevî şeyhlerinin *İhyâ* eserine oldukça yoğunlaşmaları, bazılarının da ezberlemeleri,⁷⁵² tarikatta günümüzde de halen devam eden *İhyâ* okumaları gibi başlıca faktörler bu etkiyi ortaya koyan diğer hususlardandır. Abdullah Haddâd, *Dîvân*'ında Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eseri için kalplerimizi ihyâ eden, dert ve gamlarımızı gideren, Kitâp ve sünneti içeren; Gazzâlî için de üstâdımız ve tabibimiz şeklindeki ifadeleri Gazzâlî'nin Bâ Alevî tarikatı üzerindeki etkisini bariz bir şekilde ortaya koyan başka bir husustur.⁷⁵³

Bâ Alevîler'in ilim tedrisatı hususundaki diğer bir özellikleri de öğrencilerine ve seyr u sülûk eğitiminde mesafe katetmeyip hakikat ilimlerine ulaşmayan kişilere İbn Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî gibi zatların, ibareleri muğlak olan eserlerini okumalarını yasaklamalarıdır. Zira Abdullah Ayderûs, İbnu'l-Arabî'nin eserlerini ancak erbâbu'n-

⁷⁴⁹ Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 80; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *el-Ayderûsu'l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 54-56.

⁷⁵⁰ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 248-251.

⁷⁵¹ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâlî'l-kâmile*, I, 227-229; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 230; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *İlmu'n-nebrâs*, 20-21; Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-habîb*, s. 36-37.

⁷⁵² Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târihi'l-Hadramî*, II, 258-259.

⁷⁵³ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Dîvânü'l-İmâmi'l-Haddâd el-musemmâ ed-durru'l-menzûm*, s. 659.

nihâye olarak isimlendirdiği irfan makamına ulaşmış kişilerin anlayabileceğini bildirir. Eğitim aşamasında olan oğlu Ebû Bekir Adenî'nin, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eser ile ilgilendiğini görünce onu nehyetmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Ayderûs, seyr u sülûk eğitimindeki mübtediler için uygun olmadığını, hatta kendilerine zararlı olabileceğini dahi ifade etmiştir.⁷⁵⁴ Ebû Bekir Adenî'nin öğrencisi Muhammed b. Mahrak ve Abdu'l-Mu'tî'nin Adenî'ye ithafen yazdıkları şiirlerinde, Adenî'nin, *Fusûsu'l-Hikem*'deki muğlak ifadeleri daha sonraki dönemlerde şerh ettiğini dile getirmişlerdir.⁷⁵⁵

Sonuç olarak, bu yasağın nedeninin İbn Arabî gibi zatların eserlerini benimsememek değil, ehil olmayan okuyucunun, müellifin muradını tam olarak anlayamaması, yanlış yorumlayarak farklı anlamlar yüklemesi endişesi taşımaları olduğu söylenebilir. Abdullah Haddâd, marifetullah ile ilgili ilimlerin yanı sıra tasavvufî klasiklerin ve İslâmî ilimlerin, günlük olarak okunmasını tavsiye etmiş, bu durumun da kişiyi hakikat makamlarına vasıl edeceğini bildirmiştir. Haddâd, İbn Arabî'nin çoğu eserleri ve Gazzâlî'nin *Mî'râc* ve *Madmûn* gibi muğlak ibareler barındıran eserlerinin ehil olmayan kişiler tarafından okunmasına da sıcak bakmamıştır.⁷⁵⁶ Ayderûs ve

⁷⁵⁴ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 34; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 155-158; Cifrî, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu'l-berâhîni'l-kesbiyye*, s. 80; Hadramî, Muhammed b. Ömer Bahrak, *Mevâhibu'l-Kuddûs fî menâkibi ibni'l-Ayderûs*, s. 12; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 24-25

⁷⁵⁵ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 36.

⁷⁵⁶ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu'l-muâvene*, s. 49-50.

Haddâd'ın bu tutumları, Bâ Alevî tarikatının bir prensibi haline gelerek devam ettirilmiştir.⁷⁵⁷

Bâ Alevîler'in yürüttükleri eğitim-öğretim ile tebliğ ve irşad faaliyetlerinin daha geniş kitlelere ulaşabilmesi adına bazı eğitim merkezleri, kütüphane ve yayın organları kurdukları görülmüştür.

Onlardan bazıları şunlardır:

Dâru'l-Mustafa li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye: Yemen

Câmiatu'l-Ahkâf: Yemen

Ribâtu Terim: Yemen

Merkezu'l-İmâmi'l-Muhâcir: Yemen

Muntedâ Ecyâli's-Selâme: Suudi Arabistan

Müessesetu Tâbe: Birleşik Arap Emirlikleri

Kanâtu'l-İrsi'n-Nebevî: (Televizyon kanalı)⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ Hıbbî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 157.

⁷⁵⁸ Musa Abdulcelîl Abdulaziz Amr, *et-Turuku's-sûfiyye fi'l-Ürdün: Dirâsetun tahlîliyyetun nakdiyyetun mukâranetun*, Câmiatu'l-'ulûmi'l-İslâmiyyel-'âlemiyye, Ürdün, 2014, s. 107.

1.1.3. Bâ Alevî Tarikatında Ledün İlmî

Allah tarafından öğretilen ilim anlamına gelen ilm-i ledün,⁷⁵⁹ Bâ Alevîlerde Cenâb-ı Hakk tarafından kalbe ilkâ edilerek edinilen nur şeklinde de tarif edilmiştir.⁷⁶⁰ Abdurrahman b. Abdulah Bel Fakîh, ilm-i ledünün, bütün ilimlerin en yücesi ve nihâi gayesi olduğunu, mânevî kirlerden arınmış müzekkâ ve mutahhar kalplerde tecelli eden nur-i ilâhî olduğunun altını çizmiştir. Bu ilim sayesinde eşyanın hakikatının, ilmî ve amelî ahkâmın ince manalarının inkişâf ettiğini ve marifet kapılarının açıldığını ifade etmiştir. İlm-i ilâhî, ilm-i hakikat ve ilm-i mükâşefe olarak da isimlendirilen ledün ilmî, marifetullah, zat ve sıfatlar ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶¹

Bâ Alevî tarikatında söz konusu ilme, en güzel surette yaratılan bütün insanların potansiyel olarak sahip olabileceği, fakat insanın gafleti ve Allah'a karşı isyanının bunu perdelediği görüşü hâkimdir.⁷⁶² Bâ Alevîler, ledün ilminin, mânevî sırlara vâkıf olan kişilerde oluşabileceğini, bunların da şeriat ölçüleri dairesinde, Kur'ân ve sünneti hayatında yaşayan, ubûdiyyet makamını kesbetmiş ve kalbini cismânî alakalardan arındıran ârif kişiler olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 239.

⁷⁶⁰ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 470.

⁷⁶¹ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 185-186.

⁷⁶² Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 186.

⁷⁶³ Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifî billâh Ayderûs Abdullah*, s. 137; Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 116; Hasan b. Avad Zeyn b. Muhaddem el-Hadramî, *Kitâbu'l-asdâf 'alâ cevâhiri'l-eşrâf: Şerhu'l-hikem li'l-habîb Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs*, s. 60.

Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, ledün ilmini reddedip sadece zâhir ilmin varlığını kabul edenler ile hakiki ilmin sadece ledünden ibaret olduğunu savunup zâhirî ilimlere ihtiyaç olmadığı görüşünü savunanların aksine, ifrât ve tefritten uzak bir görüş içinde olmuşlardır. Zira onlar, şariat ve zâhir ilimlerin asıl, ledün ilmin ise o ilimlerin fer'î olduğunu, şariat ve zâhirî ilimlere vakıf olunmadan ledün ilmine ulaşamayacağı görüşündedirler.⁷⁶⁴ Sûfilerin yolunun ilim ve amel ile katedilebileceğini vurgulayan ve zâhir ilmi olmadan hakikate ulaşamayacağı fikrini benimseyen İmâm Gazzâlî ile görüş birliği içerisinde olmuşlardır.⁷⁶⁵

1.1.4. Hadramevt Bölgesinde Kadınların Eğitimi

Hadramevt bölgesinde kadının eğitimi genellikle baba evinde başlamaktadır. Genç kadın, medresede tahsil ettiği derslerin yanında ailesinden de çocuk ve annelik eğitimini almaktadır. Terim'de kızlara yönelik ilk medresenin hicrî IX. asırda Abdullah Ayderûs tarafından hayata geçirilmesi, bölgede kızların eğitime gösterilen önemi ortaya koyan bir husustur. Medreseden mezun olan kız öğrencinin eğitime gerek babasının gerek eşinin evinde devam ettiği kaydedilmiştir.⁷⁶⁶ Kadın eğitimi ilerdeki dönemlerde de sekteye uğramadan devam etmiştir. Eğitim faaliyetlerini sistemleştirme çabasına giren Ahmed b. Ömer b. Sumayt (ö. 1257/1841) şehir merkezlerine uzak köy ve kasabalarda yaşayanlara özel eğitim programları icra etmiştir. İlmî ve dinî eğitim almamış kadınların, çocuklarını yetiştiremez fikrinde olan b. Sumayt, söz konusu programlara kadınları da dâhil etmiştir. Geliştirdiği sistem sayesinde evlerin birer

⁷⁶⁴ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu 'l-a'mâlî'l-kâmile*, I, 187.

⁷⁶⁵ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mümkîz mine'd-dalâl ve'l-mûsıl ilâ zi'l-'izzeti ve'l-celâl*, thk. Kâmil 'Îyâd, Dâru'l-Endülüs, Beyrut, 1967, s. 32.

⁷⁶⁶ Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, II, 259.

medrese hüviyeti kazandığı ifade edilmiş, bu çabaların semeresinin de çocuklar ve erkekler üzerinde olumlu etkiler bıraktığı kaydedilmiştir.⁷⁶⁷

2. Amel

Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁷⁶⁸ âyetinden yola çıkarak ve Gazzâlî’den de esinlenerek bütün evrenin, indirilen semâvî kitapların, gönderilen peygamberlerin ve hayatta olup biten her şeyin ibadet maksadıyla yaratıldığı görüşü içinde olmuşlardır.⁷⁶⁹ Bâ Alevî tarikatında salih amel konusu üzerinde durulmuş, ilim ile amelden ana maksadın ibadet olduğu vurgulanmıştır. İbadet (amel), faydalı ilmin semeresi olarak yorumlanmış, tarikatın ikinci temel esaslarından bir tanesi olarak kabul edilmiştir.⁷⁷⁰ İlim ve ameli birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak yorumlamaları hayatlarına da yansımış, “*Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.*”⁷⁷¹ âyetinden hareketle riyâzet ve mücâhedelerini son derece sıkı tuttukları görülmüştür.⁷⁷² Öğrenci ve müridlerine ilim ile amel etmelerini teşvik etmişler, gizli ve açıkta takvâ sahibi olmanın ilim ile amel etmenin bir gereği olduğunun

⁷⁶⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 577-578.

⁷⁶⁸ Zâriyât, 51/56.

⁷⁶⁹ Mevlâ’ d-Devîle, Fadl b. Alevî, *Îdâhü’l-esrârî’l-‘ulviyye ve minhâcü’s-sâdeti’l-Aleviyye*, s. 9.

⁷⁷⁰ Hıbbî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, I, 224-225.

⁷⁷¹ Ankebût, 29/69.

⁷⁷² Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 357-358.

üzerinde durmuşlardır. Zira “Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor”⁷⁷³ ile “Ey iman edenler! Allah’a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir”⁷⁷⁴ âyetlerini kendilerine düstur edinerek, takvânın kişiye mânevî fütûhâtlar kazandıracağını ifade etmişlerdir.⁷⁷⁵ Salih ameli, Allah tarafından kuluna ihsan edilen bir hediye şeklinde yorumladıkları, bununla beraber kişinin ameline güvenmemesi gerektiğini, ancak bu şekilde Allah’ın rızâsını kazanabileceğini vurgulamışlardır.⁷⁷⁶ İbadete sevk etmeyen ilmin fayda vermeyeceğini bildiren Abdullah Haddâd da bu tarzda olan kişileri, alım-satım işlerini bilip de ticaretle uğraşmayanlara benzetmiş, dolayısıyla ilimlerinin fayda sağlamayacağını dile getirmiştir. Abdullah Haddâd, ilimle amel etmenin, kişinin sahip olduğu ilim miktarınca amel etmesi şeklinde anlaşılması gerektiği, aksi takdirde ilmin tamamına ve onun gerektirdiği tam bir şekilde amel etmenin mümkün olmadığını aktarmıştır. İlmi ile amel etmeyen durumunun cahilden daha kötü olduğunu bildiren Haddâd, buna ancak fâcir âlim denebileceğini aktararak ilim-amel ilişkisi noktasında düşüncelerini dile getirmiştir.⁷⁷⁷ İlmin, iyi ve kötü, mümin ve kâfir tarafından bilinebilir bir sanat olduğunu bildiren Ahmed b. Hasan Attâs, ilimden amacın salih amel ve salih niyet, güzel ahlâk ve âdâba vesile olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin, riyâ ve şöhetten uzak durma gayretleri, bazılarının ibadetlerini تنها yerlerde yapmasını, benlikten uzak bir hayat yaşamalarını sağlamıştır.

⁷⁷³ Bakara, 2/282.

⁷⁷⁴ Enfâl, 8/29.

⁷⁷⁵ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 356-357.

⁷⁷⁶ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *Fethu basâiri’l-ihvân*, s. 35-36.

⁷⁷⁷ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu’l-fuâd*, I, 355-356; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 433-440.

Tarikat içerisinde kendisine ilk olarak şeyh denen Abdullah b. Alevî, bu sıfatın kendisi için kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş olması zikredilen sıfatlara haiz olduklarının bariz bir örneğidir.⁷⁷⁸ İlim tahsili, namazın cemaatle edası veya maişeti temin etme dışında, insanlarla faydasız amaçlarla bir araya gelmenin kişiye hayır getirmeyeceği gibi ahirette de pişmanlığa neden olacağı ifade edilmiştir.⁷⁷⁹

Bâ Alevî tarikatında ebedi saadetin, ilimle meydana gelen ubudiyetle elde edilebileceği aktarılmış, bunun da fakr, tevazu ve uzlet yollarından geçtiği kabul edilmiştir.⁷⁸⁰ İbadet, ubûdiyyet ve ubûdet kavramları arasında farklılıkların bulunduğunu belirten Ayderûs b. Ömer Hıbsî, ibadetin, emredileni yapıp yasaklananı terk etmek, ubûdiyyetin, ihlâslı yapılan amel; ubûdetin ise benlik davasından vazgeçip her şeyi Hakk'tan bilmek olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸¹ Bâ Alevî tarikatında ibadet olarak anımsanan ilim ile amelin kişiye kazandıracığı semereler üzerinde durulmuş, âyetler ışığında bunların Allah'ın sevgi ve muhabbeti,⁷⁸² müminlerin muhabbeti,⁷⁸³ beden ve

⁷⁷⁸ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 227-228.

⁷⁷⁹ Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, s. 27-28.

⁷⁸⁰ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 458-459.

⁷⁸¹ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 460-461.

⁷⁸² “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.” Meryem, 19/96.

⁷⁸³ “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.” Meryem, 19/96.

ruhta ziyâ, mutlu bir hayat,⁷⁸⁴ en son da Allah'ın rızâsı ve cennet⁷⁸⁵ olduğu kaydedilmiştir.⁷⁸⁶

3. Vera'

Vera' sözlükte günahlardan uzaklaşmak, sakınmak, kaçınmak, zayıf düşmek, dikkatli davranmak gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁸⁷ Tasavvuf literatüründe ise, takvâ, Allah'tan korkmak, haram ve şüphelilerden kaçınmak, mubah ve mekruhlarda bile titizlikle davranmak, her hâlükârda doğruyu ve hakkı söylemek gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁸⁸ Bâ Alevî tarikatında *“Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar.”*⁷⁸⁹ âyetinden hareketle veraa ayrı bir önem verilmiş, tarikatın üçüncü temel esası kabul edilmiştir. Söz, eylem, itikad ve düşüncelerde gerçekleşen bir olgu olan veranın oluşabilmesi, kişinin dil, göz ve kulak gibi zâhiri organlarını günahlardan

⁷⁸⁴ “Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.” Nahl, 16/97.

⁷⁸⁵ “Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne muthuluklar saklandığını hiç kimse -bilemez.” Secde, 32/17.

⁷⁸⁶ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 462-

⁷⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VI, 4814; Mecdudî Muhammed b Yakub Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-âmmeh, 1979, III, 90; Komisyon, *Mu'cemü'l-vasît*, Mektebet'ş-Şurûku'd-Duveliyeh, Kahire, 2004, s. 1025; Luvis Ma'lûf, *el-Muncid fi'l-luga*, İntişârâtü'l İslâm, Tahran, h. 1379, s. 896; Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe sözlük*, Dağarcık yay. İstanbul, 1995, s. 975.

⁷⁸⁸ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 211; Abdu'l-Mun'im Hıfî, *Mu'cemu mustalâhâtî's-sûfiyyeh*, Dâru'l-meysera, Beyrut, 1987, s. 266; Muhammed Ali Tehânevî, *Mevsû'atu keşşafî istalahâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc vd. Mektebetü'l-Lübnan, Lübnan, 1996, II, 1777-1778, ; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 524.

⁷⁸⁹ A'râf, 7/157.

sakındırmasıyla birlikte, kalbini de ucb, haset, riya, kibir gibi mânevî masiyetlerden korumasıyla kazanılabileceği ifade edilmiştir.⁷⁹⁰ Kalbî hastalıkların, uzuvlar ile yapılan günahlardan daha tehlikeli olduğu belirtilmiş, zira bu gibi günahların, dünya ve ahiret saadetinin kaynağı olan dini, doğrudan hedef aldığı aktarılmıştır.⁷⁹¹ Veram dinîn özü olduğu, yakîn ehli kişilerin buna sahip olduğu vurgulanmış, vera‘ sahibi olmanın yolu dünyada kanâat sahibi olmaktan, dünyayın câzibesine kapılmamaktan geçtiği ifade edilmiştir.⁷⁹² Ayderûs b. Ömer Hıbşî verai, sadece yiyecek ve giyimde değil, her türlü haram ve şüpheli şeylerden, hatta sû-i zan teşkil eden düşüncelerden bile uzak durma şeklinde tarif etmiş, kalbî günahlardan sakınmanın, zâhirî organlarla yapılan gûnahtan kaçınmadan daha önemli olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹³ Abdullah Haddâd, helalliği şüpheli olan şeylerin, âbid kullar için haramlığı kesin olan şeylerden daha tehlikeli olduğunu vurgulaması, dikkatsizlik anında kişinin haramı helal olarak algılayabileceğini ifade etmiştir.

Abdullah Haddâd, veram genel ve hâs olmak üzere iki kısım olduğunu aktarmış, genel olanın şeriatın yasakladığı ve fiskı gerektirecek hal ve durumlardan uzak durma olduğunu, has olanın da üç mertebesi olduğunu ifade etmiştir. Birinci mertebede olan salihlerin verai, haram olabilecek olan şüpheli şeylerden kaçınmaktan ibarettir. İkinci

⁷⁹⁰ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 524-528.

⁷⁹¹ Abdullah b. Alevî Haddâd, *el-Fusûlu'l-ilmiyye ve'l-usûlu'l-hikemiyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1998, s. 97.

⁷⁹² Abdullah b. Alevî Haddâd, *en-Nesâihu'd-dîniyye ve'l-vesâyâ'l-îmâniyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1999, s. 323-324.

⁷⁹³ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 225; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 359.

mertebede olan takvâ sahiplerinin verâi, harama girme korkusundan dolayı helal olan şeylerin fazlalığından kaçınmaktır. Üçüncü mertebe ise yakın derecesi olup, Allah için olmayan ne varsa haram görüp ondan kaçınmakla ulaşılan sıddıkların verâidir.⁷⁹⁴ Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, âyetlerin ışığında verâin ancak şu on madde ile gerçekleşebileceğini aktarmışlardır: Dili gıybetten korumak, sui zandan kaçınmak, alay etmemek, gözleri haramdan sakındırmak, doğru sözlü olmak, gurur ve kendini beğenmekten korumak için bütün nimetlerin Allah'tan geldiğine inanmak, mal ve serveti helal yollardan kazanıp Allah yolunda harcamak, kibirden uzak durmak, namazları vaktinde kılmak, istikamet sahibi olmak.⁷⁹⁵

Bâ Alevîler, söz konusu maddeler arasında bulunan helal lokma yeme hususunu açıklarken “*Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.*”⁷⁹⁶ âyetine değinmişler ve helal lokma kazanma emrinin salih amel işleme emrinden önce geldiğini, salih amellerin ancak helal lokma ile kişiye fayda sağlayabileceğinin altını çizmişlerdir.⁷⁹⁷ “Lokman helal olduktan sonra, geceyi ibadetle gündüzü de oruçla geçirmen gerekmez.”⁷⁹⁸ ifadesi de helal lokmanın insanın mânevî boyutuna kazandırdığı olgunlaşmayı ortaya koymaktadır. Abdurrahman Sakkâf da veradan yoksun kişinin, ilim, amel, niyet ve sünnete bağlılığın kendisinde görülse bile zararda olacağını

⁷⁹⁴ Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Menhelu'l-vurrâd min faydi'l-imdâd bişerhi ebyâti'l-kutbi Abdullah b. Alevî Haddâd*, y.y.y., h. 1315, s. 305.

⁷⁹⁵ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 359.

⁷⁹⁶ Mü'minûn, 23/51.

⁷⁹⁷ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 525.

⁷⁹⁸ Hasan b. Sakkâf Sakkâf, *Neşru mehâsini'l-evsâf fî zikri menâkibi Sakkâf b. Muhammed b. Ömer Sakkâf*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2001, s. 165.

aktarmıştır.⁷⁹⁹ Abdullah Ayderûs veraı, ağaca benzetmiş, semeresinin de salih ameller ve kesbedilen haller olduğunu aktararak etrafındaki insanlara vera‘ makamını kazanma noktasında gayret göstermelerini öğütlemiştir.⁸⁰⁰

Bâ Alevîler’in menkıbeleri ve nasihatleri incelendiğinde veraa ayrı bir önem verdikleri, onu hayatlarının merkezine aldıkları, gerek müntesiplerine gerekse evlat ve yakınlarına vera‘ üzerinde olmalarını sohbet ve vaazlarında tembihledikleri görülmektedir. Bâ Alevî şeyhlerinin hayatlarında görülen vera‘ örnekleri kendi tabakat kitaplarında ele alınmış, detaylı bir şekilde aktarılmıştır.⁸⁰¹

4. Havf

Sözlükte korkmak, ürkmek, sevilen bir şeyin elde edilememesinden veya hoşlanılmayan bir durumun içine girmekten dolayı kalpte oluşan kaygı gibi anlamlara gelen havf,⁸⁰² tasavvuf ıstılâhında ise Allah’ın kahrından korkarak dinde sabit olmak, yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve üzüntü duymak anlamına

⁷⁹⁹ Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî*, II, 144; Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 258; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, s. 22.

⁸⁰⁰ Komisyon, *Mecmû‘u’l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 483-484.

⁸⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ebû Bekir Bâ Alevî Şillî, *el-Meşre‘u’r-revî fî menâkibi’s-sâdâti’l-kirâm Âli Ebî Alevî*, Matbaatu’l-âmmeti’s-şerefiyye, 1. bsk., h. 1319; Abdurrahman b. Muhammed el-Hatîb, *el-Cevheru’s-şeffâf fî menâkibi’s-sâdeti’l-eşrâf*; Alevî Şeyh b. Muhammed Cifrî, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye ve’l-esrâri’l-vehbiyyeti’l-ğaybiyye*, Terim li’d-dirâseti ve’n-neşr, Terim, h. 1281; Hard, Muhammed b. Ali b. Alevî Bâ Alevî, *el-Gurer: Gureru’l-behâi’d-daviy ve dureru’l-cemâli’l-bedî’i’l-behiy*, y.y.y., ts.; Hasan b. Sakkâf Sakkâf, *Neşru mehâsini’l-evsâf fî zikri menâkibi Sakkâf b. Muhammed b. Ömer Sakkâf*, Dâru’l-âvî, Beyrut, 2001; Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî, *Mecmûu’l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, Dâru’l-hâvî, Beyrut, 2008.

⁸⁰² Komisyon, *Mu‘cemü’l-vasît*, s. 262.

gelmektedir.⁸⁰³ Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerekse hadislerde geçen haşyet, takvâ, işfâk, vecel ve rehbet kelimeleri veya türevleri havf ile aynı ya da yakın anlamları ifade eden kavramlardır.⁸⁰⁴ Ümitli olmanın zıddı olarak da anlamlandırılan havf, “*O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar*”⁸⁰⁵ ile “*Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız*”⁸⁰⁶ âyetlerinden hareketle dünya ve ahiret ile ilgili durumlarda da oluşabilen bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰⁷ Klasik tasavvuf eserlerinde havf ve recâ birlikte zikredilmektedir. Çalışmada Bâ Alevî tarikatının temel öğretilerinden bir tanesi olarak kabul edilen havf terimi üzerinde durulmuş, recâ konusuna yeri geldikçe değinilmiştir.

Tasavvuf literatüründe havf konusu kapsamlı bir şekilde ele alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Kuşeyrî havfı, Allah’tan korkmak, O’nun dünyada veya ahirette cezalandırmasından dolayı duyulan kaygı şeklinde tarif etmiştir.⁸⁰⁸ Gazzâlî ise, “*Kulları içinde Allah’tan ancak âlimler korkar.*”⁸⁰⁹ âyetinden hareketle havfı,

⁸⁰³ Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 199.

⁸⁰⁴ , Mustafa Kara, “*Havf*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, XVI, 528-531.

⁸⁰⁵ İsrâ, 17/57.

⁸⁰⁶ Nisâ, 4/35.

⁸⁰⁷ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Daru’l ma’rife, Beyrut, ts, s. 161-162.

⁸⁰⁸ Ebû’l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletu’l-kuşeyriyye*, thk. Halil Mansûr, Dârü’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 2001, s. 161.

⁸⁰⁹ Fâtır, 35/28.

marifetullahın bir semeresi olarak ele almış, gelecekte dine aykırı bir duruma düşmekten dolayı kalbin, elem ve ızdırap duyması şeklinde değerlendirmiştir.⁸¹⁰

Bâ Alevîler de havf konusunu eserlerinde detaylı bir şekilde ele almışlardır. “Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”⁸¹¹ ile “Rablerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet (hükümleri) vardı.”⁸¹² âyetlerinden hareketle söz konusu kavram tarikatın dördüncü esası olarak kabul edilmiştir.⁸¹³ Habîb Zeyn’in tarikatın usûllerine genişçe yer veren *el-Menhecu’s-seviyy* adlı eseri başta olmak üzere Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin kaleme aldıkları eserlerde, Kur’ân ve hadislerde geçen deliller ile havfin tanımı, semereleri, faziletleri, havf makamında olan kişilerin meziyetleri geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁸¹⁴ Abdullah Ayderûs, havfi, Allah’ın azabından korkarak günahları terk etmek şeklinde tarif ederek, “Eğer mü’min iseniz, benden korkun!”⁸¹⁵ âyetine istinaden havf ve recânın imanın şartlarından olduğunu vurgulaması, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Kuşeyrî ile aynı görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.⁸¹⁶ Abdullah b. Alevî Haddâd, Kuşeyrî gibi havf

⁸¹⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Tûsî Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmi’ d-dîn*, Dâru’l-minhâc, Cidde, 2011, VII, 509-512; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye*, I, 225; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 585.

⁸¹¹ Enbiyâ, 21/90

⁸¹² A’râf, 7/154

⁸¹³ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 360.

⁸¹⁴ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 360.

⁸¹⁵ Âli İmrân, 3/175.

⁸¹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 162; Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye Mekkî, *Kûtu’l-kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî,

ve recâyı makamlardan kabul etmiş,⁸¹⁷ Kur'ân'da peygamber ve salih kimselerin vasıfları olarak zikredildiklerini, bu iki makamın yakîn mertebesinin semeresi olduğunu aktarmıştır.⁸¹⁸ Bâ Alevîler, günahların affı, ahiret hayatında güven içinde olma, hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah tarafından gölgelenmek, dünyada heybet sahibi olmak, şeytan ve nefsin tuzaklarına aldanmamak gibi semereleri olduğunu vurgulamışlardır.⁸¹⁹ Ayrıca havfın kişiyi günahlardan uzaklaştırdığını, recânın da kişiyi sevap ve taata yönelttiğini, gûnahtan alıkoymayan havfın ve ibadete yöneltmeyen recânın ise kişiye bir fayda sağlamadığı aktarılmıştır.⁸²⁰ Bâ Alevîler'in hassasiyetle üzerinde durdukları bir konu da havf makamında olan kişinin bu makam ile aldanmayıp Allah'ın mekrinden (tuzağından, planından, azabından) emin olmaması gerektiği hususudur. Allah'ın mekrinden emin olmak ise havftan tamamen yoksun bir recâyâ sahip olmak, hatta Allah'ın kendisini asla cezalandırmayacağı, azaba uğramayacağına inanmaktır.⁸²¹ “Allah'ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz.”⁸²² âyetini düstur edinen Bâ Alevîler, âbid bir

Mektebetu dâri't-turâs, Kahire 2001, II, 616; Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 221; Yüksel Göztepe, *Abülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 278.

⁸¹⁷ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye*, s. 387.

⁸¹⁸ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu'l-muâvene*, s. 157; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 361.

⁸¹⁹ İfade edilen tüm bu semerelerin kaynakları ve daha geniş bilgi için bkz. Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 593-600.

⁸²⁰ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye*, s. 389-390.

⁸²¹ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye*, s. 390-391.

⁸²² A'râf, 7/99

kişiliğe sahip olan şeytanın Allah'ın rahmetinden kovulmasından ibret alınması gerektiğini, bu kovulmanın nedeninin de Allah dışında başka bir şeyle meşgul olmanın cezası olarak yorumlamışlardır.⁸²³

Havf ve recâ makamlarının hangisinin daha faziletli olduğuna değinen Bâ Alevîler, havfin, günah ve masiyetlere meylinin fazla olduğu kişiler için daha faziletli olduğunu, Allah hakkında hüsnü zanna sahip olmak için ölüme yakın olan kişiler için de recânın daha uygun olduğunu kaydetmişlerdir. Bu iki makamı, kuşun kanatlarına benzeterek mümin kulların bu iki haslete sahip olması gerektiğinin altını çizmişlerdir.⁸²⁴

5. İhlâs

İhlâs kelimesi sözlükte, samimiyet, içtenlik, öz, katışıksız, hülâsâ, ibadette riyaı terk etmek, helal ve temiz, hâlis olmak, ulaşmak, arınmak, gönülden bağlanmak, sadece Allah'a yönelmek gibi anlamlara gelmektedir.⁸²⁵ Tasavvuf ıstılahında ise kişinin söz, davranış ve amellerinde Allah'tan başkasından karşılık beklememek, ibadet ve

⁸²³ Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 596-597; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 360.

⁸²⁴ Abdullah b. Alevî Haddâd, *en-Nefâisu'l-'ulviyye fi'l-mesâli's-sûfiyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1993, s. 25; Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye*, s. 389; Muhammed b. Zeyn b. Sumayt, *el-Kevâkibu'd-durriyye şerhu'l-ebyâti'l-Haddâdiyye el-müsemmâti bi'n-nefheti'l-'anberiyye fi's-sâati's-seheriyye*, Dâru'l-ilmi ve'd-da've, Terim, 2009, s. 91.

⁸²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 1227-1228; İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğati ve sihâhi'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1984, III, 1037; Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, I, 262; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafâ Hicâzî, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1977, XVI, 557-560; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 155; Mutçalı, *Arapça Türkçe sözlük*, s. 242.

iyilikleri riya ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak, şirk ve gösterişten kalbi temzilemek, her durumda sadece Allah'ın rızâsını gözetlemek, meleğin bilip amel sayfasına yazamayacağı şeytanın da öğrenip bozamayacağı, Allah ile kul arasındaki sır gibi anlamlara gelmektedir.⁸²⁶ İhlâs, benlik davalarından vazgeçip Allah'ın emirlerini yerine getirmek, sadece Allah'a yönelmek, takvânın kulun kalbinde karar kılmasıdır.⁸²⁷ İhlâs, tasavvuf eserlerinde üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Klasik tasavvuf eserlerinden *et-Taaruf*, *Menâzilu's-sâirîn*, *er-Risâle* ve *İhyâ* gibi eserlerde ihlâs, makamlar arasında değerlendirilerek önemi üzerinde eraflıca durulmuştur.⁸²⁸

Bâ Alevî tarikatında da ihlâs konusu detaylı bir şekilde ele alınmış, “*Resûlüm! Şüphesiz ki Kitab'ı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dinî Allah'a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et.*”⁸²⁹ ile “*Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır.*”⁸³⁰ âyetlerinden

⁸²⁶ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Buhârî Kelâbâzî, *Kitâbu't-taaruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, Mektebetu'l-hancî, Kahire, 1994, s. 70; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 15-16; Süleyman Ateş, “İhlâs”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, XXI, 535; İsmail Karagöz, *Dinî kavramlar sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara, 2005, s. 299; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 232.

⁸²⁷ Hasan Şerkâvî, *Mu'cemu elfâzi's-sûfiyye*, Müessesetu muhtâr, Kahire, 1987, s. 32; Refik Acem, *Mustalahâtü't-tasavvufi'l-İslâmî*, 1. bsk. Mektebetu'l-Lübnan, Beyrut, 1999, s. 25.

⁸²⁸ Geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, *et-Taaruf*, s. 70; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, III, 1342-1344; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 242-245; Abdullah Ensarî Herevî, *Menâzilu's-sâirîn*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1988, s. 40-41; Gazzâlî, *İhyâ*, IX, 56-92.

⁸²⁹ Zümer, 39/2.

⁸³⁰ Zümer, 39/3.

hareketle tarikatın beşinci esası olarak kabul edilmiştir.⁸³¹ Onlara göre ihlâs, insanın bütün taat ve ibadetlerinde gösteriş veya insanların övgüsünü kazanma gayesi olmadan, tek kastının Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızâsını kazanmaktır. Zira bu niyetle amel eden kişinin muhlis, hem Allah hem de başkası için amel yapan kişinin de riyakâr olup amelinin makbul olamayacağı, sadece insanlar için amelde bulunan kişinin de münafıkların riyasına sahip olduğu değerlendirilmiştir.⁸³² Amellerin şüphelerden arındırılması olarak da tarif edilen ihlâs, salih, ârif ve temkin ehli kişilerin ahlâkı olduğu vurgulanmış, beden için ruh ne anlam ifade ediyorsa ameller için de ihlâsın bu şekilde düşünülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁸³³ Kişinin tam bir ihlâsa sahip olduğunu iddia etmesinin haddi aşmak olduğu, niyetinde riya olmasa da riya varmış gibi düşünmesi ona bir şey kaybettirmeyeceği bilakis kendisini Allah nezdinde yükselteceği ifade edilmiştir.⁸³⁴ İbadetin ilim ile sahih olabileceği belirtilmiş, bu ikisinin de ancak ihlâs ile fayda sağlayabileceği vurgulanmıştır.⁸³⁵

⁸³¹ Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu'l-lebîb şerhu lâmiyyeti'l-habîb*, s. 175; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 361.

⁸³² Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye*, s. 405; Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, s. 14; Habîb Zeyn, *Menhecu's-seviyy*, s. 637.

⁸³³ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 225; Sakkâf, Hasan b. Sakkâf, *Neşru mehâsini'l-evsâf*, s. 169; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 361.

⁸³⁴ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 59.

⁸³⁵ Abdullah b. Alevî Haddâd, *Risâletu'l-müzâkera me'a'l-ihvâni'l-muhibbîn min ehli'l-hayri ve'd-dîn*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1998, s. 37.

Bâ Alevî tarikatının yazılı kaynakları incelendiğinde ihlâsın niyet ile beraber ele alındığı, birbirinden bağımsız düşünölemeyen kavramlar olduğu görölmektedir.⁸³⁶ Nitekim Abdullah b. Alevî Haddâd, *en-Nesâihu'd-dîniyye* adlı eserinin insanı kurtaran ameller (münciyât) bölümünde ihlâs konusunu niyet ile beraber zikretmiştir. “*Müminin niyeti amelinden daha hayırlıdır*”⁸³⁷ hadisine binaen niyetin, kalbin ameli olduğunu, kalbin de bütün uzuvların en değerlisi olduğundan onun ameli olan niyetin de en hayırlı amel olduğunu aktarmıştır. “*Kim bir iyilik yapmak ister de yapamazsa, Cenâb-ı Hak bunu yapılmış mükemmel bir iyilik olarak kaydeder*”⁸³⁸ hadisinden hareketle niyetin tek başına bile fayda sağlayıp sevap kazandırdığını, diğér zâhirî uzuvların niyet olmadan yaptıklarının da fayda sağlamayacağını aktarması, niyetin ihlâstan ayrı olmadığını ve beraber değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.⁸³⁹ Bu minvalde sahih niyet amellerin esası ve temeli kabul edilmiş, Mecelle’nin ikinci maddesinde geçen “Bir işden maksad ne ise, hüküm âna göredir.”⁸⁴⁰ yani vesile olan şeyler de maksadın hükmüne tabidir hükmüne göre niyet, yemek yemek gibi mübah işlere bile ibadet hükmü kazandırır düşüncesini yansıtan fikirler beyan edilmiştir. Diğér taraftan tek bir amel ile birçok salih niyet edilebileceği vurgulanmıştır. Örnek olarak Kur’ân-ı Kerîm okunurken yüce

⁸³⁶ Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz, *İs’âfu tâlibî ridâ’l-hallâk bi beyâni mekârimi’l-ahlâk*, Merkezu’n-nûr li’d-dirâsâti ve’l-ebhâs, Terim, 2003, s. 48-50.

⁸³⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1959, I, 11; Beyhakî, *Şu’abu’l-îmân*, IX, 176.

⁸³⁸ Müslim, “*Îmân*”, 130.

⁸³⁹ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu’d-dîniyye*, s. 403-404; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 655.

⁸⁴⁰ Muhammed Hâlid Atâsî, *Şerhu’l-mecelle*, thk. Muhammed Tâhir el-Atâsî, Mektebetu reşîdiyye, ts., I, 13-14; Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB yayınları, İstanbul, 2008, s. 77.

Allah’a münâcât, ilimlerin kesbi, sevap elde etme ve başkalarına duyurma sevabı gibi niyetlerle ibadetin yapılabilirliğine vurgu yapılmıştır. Tarikat bireylerinin derse başlarken de öğrenme ve öğretmeye, hatırlama ve hatırlatma, faydalanma ve fayda verme, Kur’ân ve sünnete tam bir ittibâ, ihlâslı bir şekilde ilim ile amel etmeye niyet ederek başladıkları aktarılmıştır.⁸⁴¹ Niyet konusunda tam tersi bir duruma yani din istismarına da değinilerek, mal ve şöhrat elde etmek için salih amel işleyenler örneğinde olduğu gibi halis olmayan niyetin salih ameli de bozabileceği ifade edilmiştir.⁸⁴² Niyetin hakikatinin ise aniden kalpte oluşan bir his ve düşünce olduğu vurgulanmıştır.⁸⁴³

Bâ Alevîler’in niyet konusunda hassasiyet gösterdiklerini ortaya koyan bir husus da çocuklarına Fâtîha sûresinin ezberletilmesinde gösterdikleri gayretin aynısını sahih niyeti öğretme hususundaki titizlikleridir. Günlük yaşantılarının mubah işlerini ibadet niyeti ile yapmalarının kemâl ehlinin âdeti olduğunu, ağızdan çıkabilecek nahoş kelimelerin ardından mazmaza ve istinşakta bulunmaları gerektiğini çocuklarına öğretme hususları gibi değerleri anlatmaları Terim’de yaşayan ailelerin dinî ve sosyal yaşantılarını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.⁸⁴⁴

⁸⁴¹ Sakkâf, Tâhâ b. Hasan b. Abdurrahman, *el-Envârü’s-sâtia’ ve’l-fevâidü’l-câmia’*, s. 178.

⁸⁴² Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletü’l-muâvene*, s. 25-26; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 362; Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 653.

⁸⁴³ Habîb Zeyn, *Menhecu’s-seviyy*, s. 655.

⁸⁴⁴ Muhammed b. Alevî Ayderûs, *Nutefü’z-zamân fî ehbâri mâ kad kâne*, Dâru’l-ilmi ve’d-da‘ve, Terim, 2005, s. 71; Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebi Alevî*, s. 262.

2. TASAVVUFÎ EĞİTİM

2.1. Tasavvuf

Tasavvuf, nazarî ve aklî bir ilim olmanın yanında tecrübî bir ilim olduğundan her sûfî onu, kendi yaşadığı hal ve duruma göre tarif etmiştir. Zira tasavvuf, her sûfinin derûnî âleminde cereyan eden rûhi hallerle ilgili olup, ferdi yaşantı ve hissiyata taalluk eden tecrübî bir olgudur. Her sûfî, o anda içerisinde bulunduğu hal ve makama göre; tasavvuf hakkında, genellikle onun herhangi bir yönüne temas ederek birtakım tarifler yapmıştır.⁸⁴⁵ Tasavvufî yaşantı insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olmasıyla beraber herhangi bir din ve millete has bir durum değildir. Felsefî ve derûnî açılardan pek çok tarifi yapılan tasavvuf, günümüzde dahi aktüalitesini korumayı başarmış bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm düşünce sisteminin şekillenme dönemlerindeki tasavvuf tariflerini, kronolojik esasa dayanarak sistematik bir şekilde ele alan önemli çalışmalardan biri İngiliz müsteşrik Reynold Nicholson'a aittir. Ebû'l-Alâ el-Afîfî bu çalışmayı "*Fî't-tasavvufi'l-İslâmî ve târîhihi*" adıyla Arapça'ya tercüme etmiştir.⁸⁴⁶ Söz konusu tarifleri sıralamak çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı birkaç tarife yer vermek ile yetinilecek, ardından da Bâ Alevî tarikatının tasavvuf anlayışı ele alınacaktır.

⁸⁴⁵ Osman Türer, Ana hatlarıyla tasavvuf tarihi, Ataç yay. İstanbul, 2015, s. 23.

⁸⁴⁶ Reynold Nicholson, *Fî't-tasavvufi'l-İslâmî ve târîhihi*, trc. Ebû'l-Alâ el-Afîfî, Matbaatu l'ecneti't-te'lif ve't-tercemeti ve'n-neşr, Kahire, 1947; İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara, 1972, s. 169; Hayranî Altuntaş, "Tasavvuf", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, Ankara, 1981, s. 413; Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), XXIX, Ankara, 1987, s. 387-388.

Ma'rûf Kerhî (ö. 200/815) tasavvufu, insanların elindekilerden ümidin kesilmesi şeklinde tarif ederken, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ise içerisinde barış olmayan bir çarpışma olduğunu ifade etmiştir. Ebû Muhammed Cerîrî'ye (ö. 321/933) göre ise tasavvuf güzel ahlâk edinmek, kötü ahlâktan da uzak durmak, Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945) de tasavvufu insanlarla alakayı kesip Allah ile buluşmak şeklinde tanımlamıştır.⁸⁴⁷

Sûfilerin mânevî mertebelerinin, mizaç ve meşreplerinin farklılığından kaynaklanan tasavvuf tariflerine Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin de katkıda bulunduğu görülmüştür. Ayderûsiyye kolunun kurucusu Abdullah Ayderûs tasavvufu taskîl ve tenvîr şeklinde tarif ederken taskîli güzel ahlâk sahibi olmak; tenvîri de ibadet, tefekkür ve Kur'ân âyetlerini anlayıp yaşamak şeklinde açıklamıştır.⁸⁴⁸ Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, tasavvufun dînin özü olduğunu, salih kulların amellerinin çıkış noktası, yakîn ve marifet ehlinin kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Tasavvuf ahlâkıyla ahlâklanmayanın, âlimlerden de olsa hüsranda olduğunu aktarmıştır. Tasavvufi hakikatlere, benlik davası gütmeden, fakr yolunu benimseme ve salih amel ile ulaşılabileceğini ifade etmiştir. “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”⁸⁴⁹ âyetini referans alarak marifet ve hakikat ilimlerinin sadık kullara açılacağını vurgulamıştır.⁸⁵⁰ Bu yolda izlenen riyâzet, mücâhede ve halvet gibi

⁸⁴⁷ Diğer tarifler için bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 312- 315; Şihâbuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, el-Meketbetu'l-'âlâmiyye, Mısır, 1939, s. 40-44.

⁸⁴⁸ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 445.

⁸⁴⁹ Ankebût, 29/69.

⁸⁵⁰ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 412-414.

durakların da insan-i kâmil olarak tabir edilen arifî billâh bir şeyhin gözetiminde olmasının gerekliliği kaydı düşünülmüştür.⁸⁵¹ Bâ Alevî tarikatında şeriat ilimleri kategorisinde değerlendirilen tasavvuf, metot ve teorik açıdan sahabe ve tâbiînin yolu olduğu, pratik yönüyle de kalb ve sâir uzuvların salahının kazanıldığı bir ilim kabul edilmiştir.⁸⁵² Abdullah Haddâd tasavvufu, Kur'ân ve sünneti yaşamak şeklinde tarif ederken, amacının da kişiyi kötü ahlâktan kurtarıp güzel ahlâk ile donanmasına yardım etmek olduğunu belirtmiştir.⁸⁵³ Tasavvuf ve onun kurumsallaşmış yapısı olan tarikatların en büyük gayelerinin mücâhede yoluyla nefsin arzu ve isteklerine muhalefet etmek olduğunu kaydetmiştir. Sürekli kötülüğü emreden nefs-i emmâreye sahip bir kişinin, Allah'a ulaşabilmesi için nefsinin isteklerini yerine getirmemek, bilakis hoşlanmadığı eylemlerde bulunmak suretiyle istikâmet sahibi olunabileceğini aktarmıştır. Bu yolla nefis, levvâmeye ardından da sadece Hakk'a davet eden peygamberlerin sahip olduğu nefs-i mutmainneye yükselir.⁸⁵⁴ Haddâd'ın bu yöndeki ifadeleri ve tarikat pîrlerinin nefsin isteklerine karşı serdettikleri mücadele, mücâhede, riyâzet ve halvet gibi uygulamaları dikkate alındığında Bâ Alevî tarikatının, nefsânî tarikatlar kategorisinde değerlendirilebileceği söylenebilir.

⁸⁵¹ Komisyon, *Mecmû 'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 94.

⁸⁵² Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 209; Mevlâ'd-Devîle, Fadl b. Alevî, *İdâhü'l-esrâri'l-'ulviyye ve minhâcü's-sâdeti'l-Aleviyye*, s. 99-100.

⁸⁵³ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu'l-'ulviyye*, s. 92.

⁸⁵⁴ Ebû Bekir b. Muhammed b. Ömer el-Ehsâî Mollâ, *Nubzetun mulahhasatun min mecâlisi'l-Haddâd*, thk. Yahya b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Mollâ, *Dâru'l-feth li'd-dirâseti ve'n-neşr*, Ürdün, 2016, s. 31-32, 138.

2.2. Sûfî

Tasavvuf klasiklerinde sûfî kelimesinin etimolojik kökeni ve buna bağlı olarak anlamı hakkında farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın sınırlarını aşmamak adına bu değerlendirmelere başvurulmayacak sadece Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin kavrama yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Abdullah Ayderûs sûfînin tanımında el-âlimu billâh ifadesini kullanmış, onun mânevî zevk sahibi, vaktini planlı bir şekilde ayarlayan, fikir ve düşüncelerini akıl, marifet ve tevhid süzgecinden geçirerek dile getiren kişi olarak açıklarken hâkimâne bir şekilde davranan şahsiyet olarak ele almıştır.⁸⁵⁵ Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân da sûfiyi, zâhir ile bâtınında ve bütün hallerinde ihlâslı davranan, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tam bir ittibâ ile uyan, şeriat kurallarını harfiyen uygulayan, Allah'a karşı sâdık olan kişi olarak tanımlamıştır. Bu özelliklerde olan kişinin Allah'ın nurunun kendisinde tecelli ettiği has kulu ve halifesi olduğunun altını çizmiştir.⁸⁵⁶ Abdullah b. Alevî Haddâd'a göre sûfî, Allah'tan başkasına ihtiyaç duymayan, altın ve çamurun yanında eşit olduğu, kalbi dünyalık keder ve sıkıntılardan sıyrılarak safâ bulmuş kimsedir. Haddâd'ın bu tanımı, söz ve eylemlerinde riyadan arınıp ihlâslı olan, iç ve dış âleminde Allah'a yönelen, bu yolda kendisine engel teşkil edebilecek olan tüm dünyevi haz ve duygulardan uzaklaşan, Kur'ân ve sünnete uyan, seleflerin yolunu takip eden gibi özelliklere sahip olan kâmil sûfilerin hasletlerini barındırdığından, sûfiler için yapılan en geniş ve en kapsamlı tarif olarak kabul edilmiştir. Zâhid ve ârif sûfilerin özelliklerinden bahseden Haddâd onların, benliklerinden vazgeçen kullar, kalplerinin de Allah'ın nazargâhı olduğunu ifade etmiş, Allah'ın cemâl ve celâl sıfatlarını müşâhede etmeleri ile marifetullâh bilgisini Hz.

⁸⁵⁵ Komisyon, *Mecmû'û'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 105.

⁸⁵⁶ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşika*, s. 7-17.

Peygamber'e (s.a.v.) tam bir ittibâ ile elde ettiklerini aktarmıştır.⁸⁵⁷ Bâ Alevîler'in tasavvuf ve sûfilik anlayışı Haddâd'ın tarifi etrafında şekillenmiş, kemâle erme ve hayrın kaynağını, selef-i salihine tam bir ittibâda görmüşlerdir. Ahmed b. Hasan Attâs'ın kişinin kâmil insan mertebesine ulaşması selefe uymak iledir. Çünkü onların yaşantısı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşantısıyla paraleldir. Bütün tavır ve davranışlarında O'na ittiba niyeti içerisindeyler,⁸⁵⁸ şeklindeki ifadeleri de bu tezi güçlendirir mahiyettedir. Ali b. Hasan Attâs sûfî için yapılan tarifleri naklettikten sonra sûfinin ilmi ile âmil olduğundan Allah'ın ona bilmediği şeyleri de öğrettiğini ve şeriatın inceliklerine muttali kıldığını ifade etmektedir. Ona göre, şeriatın usûl ve furû ilimlerinde müctehid âlimler olduğu gibi tasavvufî meselelerden hâl ve makâmlar bilgilerinde, tarikat, ahlâk, kalbî sıfatlar ve keşfî ilimler gibi konularda da müctehid sûfilerin olduğunu kabul etmektedir. Attâs, tasavvufun temelini güzel ahlâk olduğunu, bunun tahakkukunun da kalbin dünyevî meşgalelerden kurtulması ve nefsin ibadet gibi hayrî işlerde cömert olmasına bağlı görmüştür. Güzel ahlâkın genelde üç noktada toplandığını aktarırken bunların da insanlara hiçbir durumda eziyet etmemek, cömert ve güler yüzlü olmak şeklinde ifade etmiştir.⁸⁵⁹

2.3. Seyr u Sülûk

Seyr u sülûku, insan-ı kâmil olma yolunda bir mürşidi kâmilin gözetiminde alınan mânevî eğitim şeklinde tarif etmek mümkündür. Seyr sözlükte gezmek, gitmek, yol almak, ilerlemek gibi anlamlara gelmektedir. Sülûk ise bir yolu izlemek, yol

⁸⁵⁷ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu'l-'ulviyye*, s. 92-93; İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd*, I, 19; Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidü'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 147.

⁸⁵⁸ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 358.

⁸⁵⁹ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 123-124.

boyunca gitmek, yönelmek gibi anlamlara tekabül eder. Arapça’da “husnî’s-seyri ve’s-sülûk” şeklinde de kullanılan bu iki kavram, geleneklere bağlı olarak uyum içinde olmak anlamına gelmektedir.⁸⁶⁰ Birbirinin tamamlayıcısı ve pratikte genellikle beraber uygulanan bu iki kavram, tasavvuf literatüründe ayrı ayrı olarak da ele alınmıştır.⁸⁶¹ Seyr, Allah’a ulaşmak maksadıyla yapılan mânevî yolculuğun adıdır. Nuzûlî ve urûcî olarak iki türlü değerlendirilen seyr, sefer kavramı ile birlikte de ele alınmış, seyr ilâ’llâh (Allah’a doğru yolculuk yapmak), seyr fi’llâh (Allah’ta seyr), seyr ma’allâh (Allah ile seyretmek) ve seyr ani’llâh olmak üzere dört mertebesinden bahsedilmiştir.⁸⁶²

Sülûk kelimesi, ilk dönem tasavvuf klasiklerinde dinî hayatla ilgili bütün fiilleri kapsayan geniş bir kullanıma sahipken tarikatların ortaya çıkış tarihi olan VI./XII. yüzyıldan sonra daha çok Hakk’a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması anlamını kazanmıştır. Sülûke bir tasavvuf terimi olarak ilk defa

⁸⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 2169; Komisyon, *Mu’cemü’l-vasît*, s. 445-467; Luvis Ma’lûf, *el-Muncid*, s. 347; Mutçalı, *Arapça Türkçe sözlük*, s. 401-423; Komisyon, *el-Kâmûs*, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2005, s. 381.

⁸⁶¹ Seyr ve sülûk kavramlarının ayrı ayrı değerlendirildiği kaynaklar için bkz. **Seyr:** Hıfînî, *Mu’cemu mustalâhâtî’s-sûfiyye*, s. 136; Acem, Refik, *Mustalahâtü’t-tasavvufî’l-İslâmî*, s. 486; Tehânevî, *el-Keşşaf*, I, 996; Zafer Erginli, *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*, Kalem yayınevi, İstanbul, 2006, s. 899; **Sülûk:** Hıfînî, *Mu’cemu mustalâhâtü’s-sûfiyye*, s. 133; Acem, Refik, *Mustalahâtü’t-tasavvufî’l-İslâmî*, s. 476; Tehânevî, *el-Keşşaf*, I, 969; Hıfînî, *Mu’cemu mustalâhâtî’s-sûfiyye*, s. 133; Erginli, *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*, s. 942.

⁸⁶² Abdurrezzâk Kâşânî, *Letâifu’l-a’lâm fî işârâti ehli’l-ilhâm*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih, Mektebetu’s-sakâfati’d-dîniyye, Kahire, 2005, II, 433-434; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 433.

Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Tertîbü's-sülûk* adlı eserinde rastlanmaktadır.⁸⁶³ Sülûk, tarikatlar sonrası dönemde genellikle aynı anlama gelen seyr kelimesiyle birlikte (seyr u sülûk) kullanılmıştır.⁸⁶⁴ Tarikatlar döneminden itibaren tasavvuf terminolojisindeki sülûk, mürşide bağlanan kişinin belli bir metotla kemalata doğru yaptığı, ahlâkî eğitim ve mânevî yolculuğun adı olup⁸⁶⁵ sülûku gerçekleştiren kişi olan sâlik ise, nefsinin arzu ve isteklerinden tövbe eden, ihlâs, tâat ile hak yolda istikâmet sahibi olan kişi kabul edilmiştir.⁸⁶⁶ Sülûk, sâlikin nefsine ağır gelmeden, mücâhede ve riyâzet yollarıyla kurbiyyet makamlarında terakki ederek vuslata ermektir.⁸⁶⁷ İbn Arabî'ye göre bu makamlar ilim, akıl ve tahsil yolu ile değil, bilâkis benliğini ortadan kaldıran sâlikin hâli ile katedilebilir.⁸⁶⁸ Sûfilere göre sülûk, kişinin nefsini dünya sevgisi, kin, hased, kibir, cimrilik, ucb, hırs, yalan gibi mezmûm sıfatlardan arındırıp ilim, hilim, hayâ, rızâ ve adalet gibi memdûh sıfatlarla donatmasıdır.⁸⁶⁹

Seyr u sülûkun âdâp ve usûlleri, tasavvufun kurumsallaşmış hali olan tarikatlar döneminden itibaren birbirinden farklı bir şekilde değerlendirilmiş her tarikat kendine

⁸⁶³ Bkz. Abdülkerîm Kuşeyrî, *Tertîbü's-sülûk fî tarîki 'llâhi Teâlâ*, thk. İbrahim Besyûnî, Turâsu's-sûfî, y.y.y., ts.

⁸⁶⁴ Süleyman Uludağ, “*Sülûk*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, XXXVIII, 127-128.

⁸⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 448; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*, Ensar yay., İstanbul, 2017, s. 183.

⁸⁶⁶ Şerkâvî, *Mu'cemu elfâzi's-sûfiyye*, s. 171.

⁸⁶⁷ Kâşânî, *Letâîfu'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*, s. 435.

⁸⁶⁸ Şerkâvî, *Mu'cemu elfâzi's-sûfiyye*, s. 171.

⁸⁶⁹ Abdurrezzak Kâşânî, *Mu'cemu istilâhati's-sûfiyye*, thk. Abdulâlî Şâhîn, Dâru'l-menâr, Kahire, 1992, s. 969.

has âdâp usûl ve esaslarını icra etmiştir. Nakşibendiyye tarikatında eğitim kelimât-ı kutsiyye olarak bilinen ilkeler üzerinde icra edilirken, Rifâîlik, Kâdirîlik, Mevlevîlik'te farklı esas ve uygulamalar söz konusudur.⁸⁷⁰

Bu durum Bâ Alevî tarikatı için de geçerli olup tarikat pirleri seyr u sülûka dair prensip ve görüşlerini ortaya koymuşlardır. Abdullah Ayderûs, tarikatta gerçekleşen sülûk eğitiminin ibadetlerle, zikir ve sohbet meclisleri, makam ve haller, Kur'ân ve sünnete itibâ, şeriatın emirlerini yerine getirme, yasaklarından da sakınma, muhabbet ve hüsnü zan gibi memdûh sıfatlar ile gerçekleşebileceğini aktarmış,⁸⁷¹ Ayderûs b. Ömer Hibşî de bu gibi hasletlerin kişiyi yüksek derecelere ulaştıracağını ifade etmiştir.⁸⁷² Kitap ve sünnete ittibâ yoluyla temizlenen ruh, Hz. Peygamber (s.a.v.), enbiyâ ve salih kimselerin ruhu ile birlikte olacağı, buradaki temizlikten amacın da sülûk ile elde edilebileceği vurgulanmıştır.⁸⁷³ Müridin tarikattaki bidâyetinde icra edilerek başlatılan sülûk, Hakk'a vuslata vesile olarak görülmüştür.⁸⁷⁴ Bâ Alevî tarikatında sülûkun hakikatinin ise benlikten vazgeçilip kalbin, kutsî tecellilerin denizinde yüzüp, ruhun

⁸⁷⁰ Tarikatların seyr u sülûk metotları için bkz. Caner Bilgin, *Tasavvufî tarikatlarda seyr-ü sülûk âdâbı ve tasavvufî bir kavram olarak nefis*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2020, s. 12-20.

⁸⁷¹ Komison, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 91, 552; Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *Kibrîtu'l-ehmar ve'l-iksîru'l-ekber fî marîfeti esrâri's-sulûk ilâ meliki'l-mulûk*, thk. Muhammed Seyyid Sultan, Dâru cevâmî'il-kelim, Kahire, h. 1423, s. 6.

⁸⁷² Hibşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 292.

⁸⁷³ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 314.

⁸⁷⁴ Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *el-Kibrîtu'l-ehmar ve'l-iksîru'l-ekber fî ma'rîfeti esrâri's-sulûk ilâ meliki'l-mulûk*, thk. Muhammed Seyyid Sultan, Dâru cevâmîi'l-kelim, Kahire, h. 1423, s. 15.

muhabbet denizinde gark olması, sahv halinin sekr, sekr halinin de mahv, hayatının ölüm, ölümünün de hayat bulması gibi hallere geçmesi şeklinde olduğu belirtilmiştir.⁸⁷⁵

Abdullah Ayderûs, seyr u sülûk ile on makam elde edilebileceğini, bu on makamın da tövbe, vera‘, zühd, sabr, fakr, şükür, havf, recâ, tevekkül ve rızâ olduğunu ifade etmiştir. Tövbenin muhabbeti,⁸⁷⁶ verân şevk kazandırdığını, zühdün heybet hâlini, sabrın üns, fakrın kurbiyet, şükrün hayâ, havfin sekr, recânın vuslat, tevekkülün fenâ, rızânın da bekâ hallerini kazandırdığını (mevhibe) aktarmıştır.⁸⁷⁷ Bâ Alevî tarikatının müceddidi Abdullah Haddâd da sülûku, tahkiki imana sahip olma ile yakîn makamlarının gerçekleşebilmesi için kalbin, menzilden menzile, makamdan makama, bidâyetten nihâyete olan seyri şeklinde yorumlamıştır. Abdullah Haddâd, makam veya hâllerden herhangi birini elde etmemiş olan sâlikin bunlardan bahsetmemesi, onlar hakkında suâl etmemesi ve onlarla ilgilenmemesi gerektiğini, zira böyle bir hamlenin kendisini bu makamları elde etmek için zorlama, yapmacık durumlara sokabileceğinin altını çizmiştir. Sâlikin, ancak kendisine hâller vârid olduğunda veya mânevî makamlara ulaştığı durumlarda, yolunu kaybetmemek adına şeyhine bunlarla ilgili sual edebileceğini de ifade etmiştir.⁸⁷⁸ Bu durumda ibadet ve taatlerden maksadın söz konusu hal ve makamların kesbi değil, Hakk’a vuslat olduğundan, bununla ilgilenilmemesi gerektiğini söylemek mümkündür. Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh ise sülûku, kalbî ve mânevî onarım olarak değerlendirmiş, bunun helâke götüren amellerden

⁸⁷⁵ Komisyon, *Mecmû‘u’l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 604.

⁸⁷⁶ Tövbe makamların aslı, muhabbetin de hallerin aslı olduğu, tövbe ve muhabbeti olmayanın hiçbir makam ve hâle de sahip olamayacağı bildirilmiştir.

⁸⁷⁷ Söz konusu makam ve hallerin tarifleri için bkz. Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu’l-ehmar*, s. 20-28.

⁸⁷⁸ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu’l-‘ulviyye*, s. 44, 93.

(mühlikât) kurtulup, onların yerine kurtarıcı amellerin (münciyât) hayata geçirilmesi suretiyle gerçekleşebileceği değerlendirmesinde bulunmuş, bu durumu da Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanarak marifetin zevkine ulaşmak şeklinde özetlemiştir.⁸⁷⁹

Attâsiye kolunun kurucusu Abdullah b. Alevî Attâs, Allah'a ulaşma gâyeti içerisinde olanların makamlarının şu üç mertebenin çatısı altında toplandığını ifade etmiştir. Birinci mertebede Allah ve Resûlü'ne iman etmiş müminlerin olduğu, bunların görevlerinin de istikâmet derecesini kesbedene kadar şeriatın emir ve yasaklarına tam bir şekilde uymaktan geçtiğini vurgulamıştır. İkinci mertebenin de âlimlerin mertebesi olduğunu, bunun delil ve burhanlarla kazanılabileceği, eşyanın hakikatının kendisiyle inkişaf olunacak bir ilmin farzı kifaye olduğunun altını çizmiştir. Bu mertebenin kemâli ise dünya ve içindekilerden uzaklaşıp, ahirete yönelik amellerin icrası ile elde edilebileceğini ifade etmiştir. Üçüncü mertebe ise, ehli keşf olan âriflerin mertebesidir. Bu derecenin kazanımı Allah tarafından verilen bir mevhîbe olduğu, ilim, akıl ve genellikle çalışma yoluyla kazanılamayacağından dolayı kimse üzerine vacip olmadığını aktarmıştır. Bu mertebenin, birinci ve ikinci mertebenin nihâyeti olduğunun da altını çizmiştir.⁸⁸⁰

Bâ Alevî tarikatında da seyr u sülûk eğitimi üzerinde durulmuş, tarikata has âdâp, usûl ve erkânlar geliştirilmiştir. Tarikatın seyr u sülûk merhaleleri ile ilgili olan şeyh-mürşid, mürid ve âdâpları, tahkîm (el alma-intisab), halvet, rabita, sohbât, zikir ve evrâd ve diğer dinî ritüeller gibi konuların üzerinde durulması, tarikatın seyr u sülûk anlayışını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

⁸⁷⁹ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, I, 184-185.

⁸⁸⁰ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *İlmu'n-nebrâs*, 49-50.

2.4. Mürşid

Mürşid kelimesi sözlükte kılavuz, yönlendiren, öğüt veren, mânevî rehber, doğru yolu gösteren gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸¹ Tasavvufî bir terim olarak mürşid, delâlet ve gafletten uyandıran, sırât-ı müstekîme ulaştıran tarikat liderini ifade etmektedir.⁸⁸² İlk âbid ve zâhidler için şeyh ifadesinin kullanıldığına dair bir veri bulunmamakla beraber, Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021) gibi sûfî müelliflerin tasavvuf büyükleri için şeyh sıfatını kullanmaları, kelimenin bu anlamıyla IV/X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başladığını gösteren önemli bir husustur.⁸⁸³ Şeyh ve postnişin ile aynı anlamlara gelen mürşid; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerine hâiz, kâmil ve mükemmil bir şahsiyet olup nefsin hastalıklarını teşhis ve tedavi edebilme imkânına sahip olan zattır.⁸⁸⁴ Mürşidin beşerî ve rûhânî iki yönünün bulunduğu, beşerî yönünün zâhiren görünen yüzü, rûhânî boyutunun da sürekli müridi ile beraber olduğu aktarılmıştır.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 1649; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, Kahire, ts. XI, 321; Muhammed Hayr Ebû Harb, *el-Mu'cemu'l-medresî*, el-Cumhûriyyetu'l-arabiyyetu's-Sûriye, thk. Nedve Nûrî, Suriye, 2007, s. 413; Mutçalı, *Arapça Türkçe sözlük*, s. 324; Mesûd Cubrân, *er-Râid: Mu'cemun luğaviyyun asriyyun*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, Beyrut, 1967, s. 732.

⁸⁸² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 174; Hıfînî, *Mu'cemu mustalâhâtî's-sûfiyye*, s. 242; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve tarikatlar*, Marifet yayınları, İstanbul, 1990, s. 129; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 351.

⁸⁸³ Reşat Öngören, “Şeyh”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, XXXIX, 50-52.

⁸⁸⁴ Kâşânî, *Mu'cemu istilâhâtî's-sûfiyye*, s. 172.

⁸⁸⁵ Acem, Refik, *Mustalahâtü't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 874.

Bâ Alevî tarikatında şeyh faktörü yolun esaslarından kabul edilmiştir. Müridi nasihatle Allah'a davet eden, davranış ve sözleri ile Kur'ân ve sünnete uyan, müridin hâl ve istidadına göre farklı eğitim metotları uygulayan kişi olarak görülmüştür. Her ilim dalının, her bir meslek kuruluşunun uzmanı ve yöneticisi olduğu gibi, nefsin tehzîb ve terbiyesi için de kâmil ve ârif bir şeyhe ihtiyacın bir gereklilik olduğu kaydedilmiştir.⁸⁸⁶ Abdullah Ayderûs, sûfî şeyhlerin az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi prensiplere sahip olduklarını, riyâzet, halvet gibi sülûk uygulamalarının ve neticesinde ulaşılan makamların ancak insan-ı kâmil olarak nitelendirilen ârif bir şeyhin gözetiminde gerçekleşebileceğini aktarmıştır. Ona göre şeyh, aklî ve naklî, usûl ve furû ilimlerde âlim,⁸⁸⁷ sülûk sahibi, vâsıl ve mevsûl ârif-i billâhtır.⁸⁸⁸ Sâlikin seyrinde irşad makamına ulaşması ve mânevî merhaleleri katederken yolunu şaşırması için muhakkak bir mürşidin gözetiminde olması şart görülmüştür.⁸⁸⁹ Zira şeyhin tam anlamıyla bu makamı temsil etmesinin şartlarından bir tanesinin müridini günahlardan uzaklaştırmak olduğunun altı çizilmiştir.⁸⁹⁰ Ebû Bekir Adenî, *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf* adlı eserinde Kur'ân ve sünnete tâbi olmayan, icmâa aykırı davranan

⁸⁸⁶ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Âtiyyetu'l-heniyye ve'l-vasiyyetu'l-mardiyye*, s. 21; Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletü a'lâmi Hadramevt Celâu'l-hemmi ve'l-huzni bizikri tercemeti sâhibi Aden el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 38.

⁸⁸⁷ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 32.

⁸⁸⁸ Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu'l-ehmar*, s. 7-8; Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 92.

⁸⁸⁹ Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs, *en-Nefhâtu'l-kuddûsiyye fî beyâni't-tarîkati'l-Ayderûsiyye*, Zâviyetü'l-Ayderûs, y.y.y., Terim, ts. s. 14.

⁸⁹⁰ Kâmil bir şeyhin yirmi beş hasleti zikredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 33-35.

kişide kerâmetler zâhir olsa bile ondan el almanın caiz olmadığını, peygamberlerin vazifelerinden olan irşad makamını temsil edemeyeceğini ifade etmesi⁸⁹¹ günümüzde ortaya çıkan müteşeyyihlerin önünü kesme ve bu gibi kişilere prim verilmemesi noktasında son derece önem arz etmektedir.

Abdullah Haddâd kâmil şeyhi, şeriat bilgisine hâiz, hakikat ilimlerini tadan, nerede neyin yapılması gerektiğini akledebilen, hüsni siyâset sahibi, insanların fitrat, mizaç ve hallerini bilip ona göre terbiye usûlleri geliştiren kişi olarak tarif etmiştir. Söz konusu sıfatlara sahip bir şeyhe bağlanılıp terbiyesi altına girilebileceği, onunla istişare edilebileceği, söz ve fillerinde ona uyulabileceğini aktarmıştır. Kâmil ve mükemmil şeyh, sözleri, davranışı ve himmeti ile müride mânevî faydalar sağlayabilen, onu haramlardan koruma gayreti içerisinde olan zat diye tarif etmiştir.

2.5. Mürid

Sözlükte isteyen, rağbet eden, meyleden, seven gibi anlamlara gelen mürid,⁸⁹² tasavvuf terminolojisinde, Allah yolunda kararlı ve sağlam bir irade ortaya koyan kişi anlamında kullanıldığı gibi, iradesini ve nefsinin isteklerini terk eden (terku'l-irâde)⁸⁹³ ve Hakk'ın yoluna girip bunun gereksinimlerini yerine getiren kişi anlamında kullanılmıştır. Bir başka tanıma göre de mürid, Allah'ın iradesine göre hareket eden, kendi iradesini terk edip, Hakk'ın iradesine teslim olan (fenâ fi'l-irâde) kişidir. Bu

⁸⁹¹ Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *el-Cüzu'l-latîf fi'tehkîmi's-şerîf* (Dîvânü'-Adenî içerisinde), s. 470-471.

⁸⁹² Komisyon, *el-Kâmûs*, s. 320; Ebû Harb, Muhammed Hayr, *el-Mu'cemu'l-medresî*, s. 441; Luvis Ma'lûf, *el-Muncid*, s. 286.

⁸⁹³ Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hâtemî İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1999, IV, 225.

durumda gerçek mürid (irade sahibi) Allah, kul ise muraddır. Mürşid-mürid ilişkisinde ise şeyh murâd, sâlik ise mürittir.⁸⁹⁴ Tasavvuf tarihi sürecinde Allah’a vuslatı arzulayan, O’nun ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen kişi anlamında kullanılan mürid ifadesine,⁸⁹⁵ anlamdaşlığı yakın kabul edilen tâlib, sufi, sâlik, dervîş gibi ıstılahlar geliştirilmiştir. Tasavvufun tarikatlar dönemine gelindiğinde ise şeyh-mürid ilişkisi daha sistematik bir boyut kazanmış, fenâ fi’ş-şeyh mertebesi; fenâ fi’r-resûl ve daha sonraki fenâ fi’llâh mertebelerinin başlangıcı kabul edilmiştir.⁸⁹⁶ Mürid’in seyr u sülûk eğitimini tek başına yapmasının zor hatta imkânsız olduğu vurgulanmış, bu bağlamda Kuşeyrî’nin Bâyezîd-i Bistâmî’den nakledip vurguladığı üstadı olmayanın şeyhi şeytandır ifadesini kullanması,⁸⁹⁷ Gazzâlî’nin, mürşidsiz yola çıkan müridi, çabuk kuruyan meyvesiz ağaca benzetip, müridin hiçbir konuda şeyhine itiraz etmemesi gerektiğini beyan etmesi,⁸⁹⁸ Mevlânâ’nın, “Ey sâlik, bir pir intihap et. Zira bu mânevî sefer, kılavuz olmayınca çok afetli, çok korkulu, çok muhataralıdır” ile “Eğer o mürşidi kâmilin gölgesi, senin gibi bir şaşkının üstüne düşmeyecek ve icabında elinden tutmayacak olursa gulyabâni sesleri seni saptırır. Gulyabâni seni yoldan çıkarır ve tehlikeye düşürür. Bu yolda senden akıllı çok kimseler vardı ki, hepsi de dalâlete düştü” şeklindeki ifadeleri,⁸⁹⁹ ayrıca müridin

⁸⁹⁴ Cürcânî, et-Ta’rîfât, s. 174; Süleyman Uludağ, “Mürid”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, XXXII, 47-49.

⁸⁹⁵ Cebecioğlu, Tasavvuf terimleri, s. 350.

⁸⁹⁶ Mustafa Kara, “Fenâ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995.

⁸⁹⁷ Kûşeyrî, er-Risâle, s. 426;

⁸⁹⁸ Gazzâlî, İhyâ, V, 266.

⁸⁹⁹ Tâhir Mevlevî, Şerh-i mesnevi, trc. Tâhir-u’l- Mevlevî, Şamil yayınevi, İstanbul, Beyt no: 2943, 2945, 2946, V, 1381-1382.

şeyhine karşı takınması gereken tavırları ele alan âdâp kitapları veya kitap bölümleri⁹⁰⁰ sülûk eğitiminde mürşidin gerekliliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Bâ Alevî tarikatında da mürid olgusu üzerinde durulmuş, müridin sıfat, âdâp ve sahip olması gereken vasıflar, tarikat şeyhlerinin eserlerinde belirtilmiştir. Örneğin Abdullah Ayderûs, tasavvuf ilmine dair kaleme aldığı *Risâletun fî't-tasavvuf* adlı eserinin müritlere vasiyetler bölümünde, müritlerin İslâmî ilimleri tahsil etmelerinin yanı sıra tasavvufî eğitimlerinde Gazzâlî'nin eserlerinin okunmasını tavsiye etmiştir.⁹⁰¹ Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân da sülûkunda kemâle ermek isteyen müridin şariat kurallarını eksiksiz bir şekilde yerine getirip Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirmek, kaza ve kaderine de rızâ göstermek suretiyle şeyhine tam bir bağlılık içerisinde olması gerektiğini, mukarrabûn ve ebrârların ahlâkıyla ahlâklanmasını öğütlemiştir.⁹⁰² Tarikatta ilerleyen sâlikin ilk olarak yerine getirmesi gerektiği vurgulanan vazifesinin nefsini ve ahlâkını tezkiye etmesi olduğu kaydedilmiştir. Sırrını sürekli mürâkabe altında tutması, Allah'ın huzuruna tezkiye edilmemiş bir nefis ve günahlarla paslı bir kalp ile çıkmasının onu mânevî olarak geriye götüreceği vurgulanmıştır. Amelin ruhu kabul edilen niyetini sürekli tashih etmesi, kalbini de tasfiye edip Allah ile sürekli bir irtibat halinde bulunarak marifetullahı açık halde tutması tavsiye edilmiştir. Bu minvalde kalbini olumsuz etkileyecek durumlardan, sefih

⁹⁰⁰ Bunlardan bazıları şunlardır: Ebû'n-Necîb Abdulkâhir b. Abdullah b. Muhammed Sühreverdî, *Âdâbu'l-mürîdîn*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 280-307; Hakîm Tirmizî, *Âdâbu'l-mürîdîn ve beyânu'l-kesbi*, thk. Abdulfettâh Abdullah Berake, Matbaatu's-saâde, y.y.y., ts.

⁹⁰¹ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 270-271.

⁹⁰² Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşika*, s. 8.

ve şer sahibi insanlarla da yakınlık içerisinde olmaması, hikmet ve esrarın kaynağı kabul edilen tefekkür, zikir gibi kalbini ıslah edici pratikleri yerine getirmesi vurgulanmıştır. Sülûk aşamasında müridin şeyhine olan tam teslimiyeti ve takındığı edep, kendisini yaratıcısına götüren yol kabul edilmiş, iradesini Hakk'ın iradesinde eriterek ubûdiyyet makamına ulaşması ana gaye olarak zikredilmiştir.⁹⁰³

Bâ Alevî tarikatında, mürşid ve âlimlere saygılı ve edepli davranılmasının gerekliliği, müritlerin bazı mânevî fütûhatlardan geri kalmasının şeyhinden değil, bilakis müridin himmetinin eksikliğinden, zâhirî ve bâtinî edep noksanlığından kaynaklandığı vurgulanmıştır.⁹⁰⁴ Su kabındaki ateş parçasının yanamayacağı gibi sıdk ve teslimiyet olmadan şeyhin sohbetinden istifade edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁰⁵ Müridin kemâlâta ermesi ve tam olarak istifade etmesi için şeyhinin zamanın kutbu olduğuna inanması tarikatın edeplerinden kabul edilmiştir.⁹⁰⁶ Seyr u sülûk eğitiminde, mânevî fütûhât ve zühûrâtın kesbi ve maksuda ulaşmak için sabırlı ve temkinli olmanın, bu yolun olmazsa olmazı olduğu bildirilmiş, sülûku daha erken bitirmek için sürekli şeyh değiştirmeye sıcak bakılmamış, hatta şeytanın bir tuzağı olduğu dahi vurgulanarak bu durumun mânevî fütûhâtlara engel teşkil ettiği belirtilmiştir. “Sûfî vaktinin oğludur” ifadesinden hareketle kemâle ermeden bir halden bir hâle geçmenin

⁹⁰³ Muhammed b. Abdullah b. Şeyh Ayderûs Bâ Alevî, *Îdâhu esrâri ulûmi'l-mukarrabîn*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1995, s. 31-34.

⁹⁰⁴ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 31-32.

⁹⁰⁵ Alevî b. Ahmed b. Hasan Haddâd, *el-Mevâhibu ve'l-minen fî menâkibi kutbi'z-zemen el-Hasan*, Makâmu'l-İmamı'l-Haddâd, Terim, 2011, s. 583-584.

⁹⁰⁶ İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü'z-zamân ve selvetu'l-ehzân*, s. 265-266.

kişiyi bir fayda sağlamayacağı kaydedilmiştir.⁹⁰⁷ Bu bağlamda müridin çevik bir bineğe, geniş bir eve, güzel bir elbiseye ve aydınlatıcı bir kandile sahip olması vurgulanmış, binekten maksadın sabır, geniş evden amacın akıl, güzel bir elbiseden hayâ ve takvâ, kandilden amacın da faydalı ilim olduğu bildirilmiştir.⁹⁰⁸

Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, kaleme aldığı üç yüz doksan iki beyitlik *Risâletü'l-mürîd* adlı manzumesinde, müritlerin özellik, sıfat ve âdâplarına değinerek Bâ Alevî tarikatı müntesiplerinin izlemeleri gereken metot ve menhecleri zikretmiştir. Tarikata giren kişinin ilk görevinin tövbe etmek olduğunu, Rabbine karşı acziyet ve iftikar içerisinde bulunduğunu itiraf etmesi, ana sermayesi olan kalbini de kötü düşünce ve vesveselerden koruması gerektiğini vurgulamıştır. Muradı dünya olan müritlerin türlü mânevî sıkıntılara düşer olduklarını, muradı ahiret olan müritlerin ise öncelikle niyetlerini tashih etmeleri gerektiği, daha sonra da imanları ölçüsünde, ihlâslı bir şekilde amel ve taat ile maksatlarına ulaşabileceklerini dile getirmiştir. Müritlere azimet ile amel etme, bütün vakitlerini zikir, tefekkür ve salihlerin sohbetlerine katılım ile geçirmeleri noktasında tavsiyelerde bulunmuştur.⁹⁰⁹

Abdullah b. Alevî Haddâd, müritlere tavsiyeler mahiyetinde *Risâletü âdâbi sulûki'l-mürîd* adında bir eser kaleme almıştır. Haddâd, mürid olma özelliğinin sıradan bir iş ve kulun elinde olan bir olgu olmadığını, bilakis Allah'ın, kulun kalbine ilka ettiği

⁹⁰⁷ Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *el-Cüzu'l-latîf fi'tehkîmi's-şerîf* (*Dîvânü'-Adenî* içerisinde), s. 472- 474; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1058-1059.

⁹⁰⁸ Sakkâf, Tâhâ b. Hasan b. Abdurrahman, *el-Envârü's-sâtia' ve'l-fevâidü'l-câmia*, s. 149.

⁹⁰⁹ Abdurrahman b. Abdullah'ın müritlerin âdâplarına yönelik düşünceleri için bkz. Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile*, II, 366-387.

bir irade aşkı (mürîd olma arzusu) olduğunu bildirmiştir.⁹¹⁰ Bu durumun da mürîdin, adet haline gelmiş kalbî ve bedenî günahlarından kurtulup, Haddâd'ın sülûk u sebîlî's-saâdeti olarak nitelendirdiği seyr u sülûka, yani günahlardan uzaklaşıp hakiki iman ve ibadete yönelmesini sağladığını aktarmıştır. Tarikata giren mürîdin ilk şartının tövbe etmek olduğunu dile getiren Haddâd, günahları kalbe zarar veren mânevî zehir olarak değerlendirdiğinden mürîdin küçük günahları bile öldürücü zehirden daha tehlikeli görmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mürîdi, marîfetullah ve muhabbetullahın kalbe girmesine engel teşkil eden özellikle kibir, riya ve hased gibi kalbî günahlardan uzak durmaya davet etmiş, bu masiyetleri zâhirî uzuvlarla işlenen günahlardan daha kabîh ve kerîh olarak görmüştür.⁹¹¹ Bütün bunlardan sonra mürîdin her dâim kalbî ve lisânî zikre devam etmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Tarikata yeni giren mübtedilerin ve sülûkunu bitirmiş müntehalilerin zikrinin Lâ İlâhe İllâllâh olduğunu ifade etmiştir.⁹¹² Zaman içerisinde ibadetlerde gevşeklik gösterebilecek müritlere uyarılarda bulunan Haddâd, böyle durumlarda recâ haline bürünmelerini tavsiye etmiştir. Diğer taraftan nefsine yenik düşüp günahlara meyledebilecek müritlere de havf makamını sürekli düşünmelerini tavsiye ederek özellikle Bâ Alevî tarikatındaki seyr u sülûk aşamasında bulunan müritlere yol göstermiştir. Yine Haddâd, cennet ve cehennemi hafife alan şatahât tarzındaki ifade ve düşüncelerden uzak durmaları gerektiğini savunmuş, Allah'ın

⁹¹⁰ Abdullah Haddâd, mürîdin kalbinde doğan bu mürîd olma isteğini güçlendirip koruması gerektiğini ifade etmiştir. Güçlendirilmesinin; zikir, tefekkür ve sohbet meclislerine katılım yolu ile; korunmasını ise, bu yoldan nasibini almamış kimselerden uzak durma ve şeytanın vesveselerinden yüz çevirmek ile mümkün olabileceğini aktarmıştır. Bkz. Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *el-Mevâhibu ve'l-minen*, s. 588.

⁹¹¹ Abdullah b. Alevî Haddâd, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994, s. 3-16.

⁹¹² Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 29-30.

yücelttiğini yüceltmenin temel prensip olarak hayata geçmesinin daha doğru olacağını altını çizmiştir.⁹¹³

Seyr u sülûk eğitimini almayan sadece müritlik görevini yapmakta olan müritlere de birtakım tavsiyelerde bulunan Haddâd, tarikata giren mal-mülk sahibi, tüccar veya sanat erbabı müritlerin bunlardan vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını, bunların takvâ sahibi olmaları, farz ve nafilelerine dikkat etmelerini, haramlardan sakınmalarının yeterli olacağını aktarmıştır. Tüm bu genel ifadelerden sonra kalb ıslahının ve istikâmet sahibi olmanın sadece malını terk etmesiyle olduğuna kanaat getiren müridin ise mal varlığından vazgeçip Allah yolunda harcamasının daha doğru olacağı kanaatini belirtmiştir. Sâlikin başına gelebilecek en büyük zararlar da değinen Haddâd, bunlar arasında müridin mükâşefe ve kerâmet gibi metafizik hadiselerle özlem duymasını zikretmiştir. Kerâmetlerin ancak istikâmet sahibi kişilerde zuhur edebileceğini dile getirmiş, bu gibi olayların gerçekleşmesi için yola çıkan insanda ise meydana gelmeyeceğini, gelse bile bunun istidrâc olduğunun altını çizmiştir. En büyük kerâmetin ise Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından da sakınmak anlamındaki istikâmet olduğunu dile getirmesi, Nakşîbendî tarikatı şeyhleri ile aynı çizgi ve düşüncede olduğunu göstermektedir.⁹¹⁴

Abdullah Haddâd, mürid ve sâliklerin şeyh veya mürşid aramalarında edinmeleri gereken kriterleri belirtmiş, bu konuda insanlara rehberlik yaparak, kimlere uyulması gerektiği noktasında günümüz insanına dahi ışık tutacak tavsiyelerde bulunmuştur. Ona göre şariat ilimlerine hâkim, ilmi ile amel eden, sülûk sahibi, hakikat ilimlerine vâkıf, kâmil bir akla sahip, insanların mânevî durumlarını tespit ederek fitrat ve mizaçlarına

⁹¹³ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 31-32.

⁹¹⁴ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 40-47.

göre hekîmâne davranma yetkinliği bulunan bir mürşid aramalarını ve bu özelliklere hâiz salih kulların sohbet meclislerinden geri durmamalarını özellikle tavsiye etmiştir. Bu özelliklere sahip bir mürşitten el alınabileceği, onunla istişare yapılabileceği ve ona uyulabileceğini vurgulamıştır.⁹¹⁵

Gaybı sadece Allah'ın bilebileceğini, müridin, şeyhinden kerâmet ve mükâşefe gibi gaybî durumları sormasının yanlış olduğunu, zira velî bir kulun kimi zamanlarda bazı gaybî durumları ancak Allah'ın izni ile bilebileceğinin altını çizmesi son derece önem arz etmektedir. Velî zatlardan sâdır olan kerâmetlerin çoğunun iradeleri dışında ortaya çıktığını, çıkanların da gizlenmesini istediklerini aktarmıştır. Kâmil bir şeyh bulamayanların da gayret ve ciddiyet, sadık niyet ve iftikar ile Allah'a yönelip, kendisini irşad edecek, mânevî terbiyesi altına gireceği bir rehber niyazında bulunmasını tavsiye etmiştir.⁹¹⁶

Haddâd, söz konusu ifadeleri ile gaybın sadece Allah'ın bilgisinde olduğunu, izhar edilebilen bazı keşf ve kerâmetlerin sadece Allah'ın izni ile gerçekleştiğini, konunun itikadi, teorik ve pratik yönlerine değinerek, sülûk eğitiminde şeyhine teslim olan müridin peygamberde dâhi olmayan bazı vasıfları şeyhine yükleme gibi bazı yanlış anlama ve uygulamaların önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Şeyhin, terbiyesi altında bulunan müridinin mânevî teşhisi ve gelişiminden haberdâr olması, istidadına göre varabileceği noktaları bilmesinin, bütün gaybî bilgilere hâiz olduğu anlamı taşımadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.⁹¹⁷

⁹¹⁵ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 51-56.

⁹¹⁶ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 51-56.

⁹¹⁷ Çalışmamızda zikredilmeyen müridin sahip olması gereken diğer vasıf ve özellikleri için bakınız. Abdullah b. Alevî Haddâd, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994; Alevî b. Ahmed b.

2.6. Hırka

Hırka ifadesi sözlükte elbise parçası, yamalı elbise, çaput gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹⁸ Tasavvuf literatüründe hırka giymek, müridin şeyhine olan teslimiyetini, ilbâs anında şeyhinin hâliyle hâllenmesini ve ikisi arasında kurulan mânevî bağı sembolize eder.⁹¹⁹ İlk dönemlerde zâhid ve sûfilerin, tarikatların teşekkülünden sonra da tarikat mensuplarının zühd ve takvâ sembolü olarak giydikleri hırkanın şekli zamana, mekâna ve tarikatlara göre değişmiş ve pek çok çeşidi ortaya çıkmıştır.⁹²⁰ Sûfiler, hırka giymenin biât etme konusu gibi Kur'ân ve sünnette yeri olduğunu vurgulamışlardır.⁹²¹ Hz. Peygamber'in ehl-i beytini abası altına alması, şair Kâ'b b. Züheyr'e hırkasını vermesi, Kur'an'da Hz. Yûsuf'un gömleğinden bahsedilmesi, hırka giymenin tasavvuf âdâbı içinde yer almasına delil olarak zikredilmiştir.⁹²² Çalışmada sünnî tarikatlarda icra edilen hırka giyme törenini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeye uyguladığına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat hırka giymenin içerdiği anlam açısından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hudeybiye'de sahabelerle yapmış olduğu mubâyaaya benzediği

Hasan Haddâd, *el-Mevâhibu ve'l-minen fî menâkibi kutbi 'z-zemen el-Hasan*, Makâmu'l-İmamı'l-Haddâd, Terim, 2011.

⁹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIV, 1141; Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, 2005, s. 878; Redhouse, James W, *Müntahabât-ı lügât-i Osmâniyye*, haz. Recep Toparlı-Betül Eyövge Yılmaz-Yaşar Yılmaz, 2. bsk., Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 2016, s. 149.

⁹¹⁹ Refik, el-Acem, *Mustalahâtü't-Tasavvufi'l İslâmî*, I. bsk. Mektebetü'l Lübnan, Beyrut 1999, s. 320; Kâşânî, *Mu'cemu İstilâhati's-sûfiyye*, s. 177-178.

⁹²⁰ Süleyman Uludağ, “*Hırka*”, DİA Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, XVII, 373.

⁹²¹ Hibşî, Ayderûs b. Ömer, “*İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*”, I, 592.

⁹²² Süleyman Uludağ, “*Hırka*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, XVII, 373.

ifade edilmiştir.⁹²³ Zira her iki ahid karşılaştırıldığında Allah ve Resûlu'ne karşı samimi olma ve yükümlülüklerini yerine getirmeye dair söz verme olduğu görülebilir. Hırka giyme zühd ve takvânın sembolü olarak değerlendirilebileceği gibi mürşid-mürid arasındaki mânevî bağı da simgeler. Müridin, kendisini irşad edip doğru yolu gösterecek, dinini öğretecek, nefsin afetlerine karşı teyakkuz halini kazandıracak, şeytanın hilelerini öğretecek olan mürşidinin hakemliğini kabul etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), *“Onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.”*⁹²⁴ âyetinde müminlerin hakemi olarak ilan edilmiştir. Müridin de mürşidine hâkimlik vermesi âyette anlaşılan tahkîm sünnetinin ihyâsı olarak değerlendirilmiştir.⁹²⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti olan mubâyaanın da ihyâsı olarak kabul edilmiştir.⁹²⁶ Giyilen hırka müridin şeyhine, dinî emirlerde teslimiyetin alameti olduğu gibi Allah ve Resûlü'nün hükmüne girmek anlamında mürşidinin hükmü altına girmek manasına gelmektedir. Bu verilerden hareketle hırka giymenin, mubâyaanın farklı bir versiyonu olduğunu söylemek mümkündür.

⁹²³ Bu durum günümüzde hırka giydirme keyfiyetinin eleştirilmesine neden olmuşsa da sufler bu keyfiyetin bid'atı hasene olarak değerlendirmişlerdir. Hırkadaki amacın ise sohbet ve mânevî fakr-ı izhâr etmek olduğunu, Kur'an ve sünnete aykırı bir durumu da söz konusu olmadığını kaydetmişlerdir. Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzû'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf*, s. 462-464.

⁹²⁴ Nisâ, 4/65.

⁹²⁵ Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzû'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf*, s. 466.

⁹²⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 69.

Günümüzde hırka giyme ve giydirme merasimi birçok tarikatda görülen ve oldukça yaygınlık kazanan bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarikat hırkasının kendilerine nisbet edildiği başlıca tarikat ve kurucularını şu şekilde belirtmek mümkündür.

Şeyh Abdulkadir Geylânî, Kâdiriyye tarikatı

Şeyh Ebû Medyen Şuayb b. Hasan el-Mağribî, Medyeniyye tarikatı (Bâ Alevî, Şâzeliyye ve ‘Amûdiyye tarikatların hırka senedi Ebû Medyen’e dayanmaktadır).

Şeyh Ömer b. Muhammed Sühreverdî, Sühreverdîyye tarikatı

Şeyh Ahmed b. Hasan Rufâî, Rufâiyye tarikatı

Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî, Kâzerûniyye tarikatı.

Zikredilen tarikatların hırka senedi de Cüneyd el-Bağdâdî’de birleşmektedir.⁹²⁷

Hicrî VII. asırda kurulan Bâ Alevî tarikatında da hırka giyme/giydirmeye uygulamasına son derece önem verilmiş hatta şiddetle tavsiye edilmiştir. Bâ Alevîler, hırkanın, rahmet ve bereketin celbine vesile olduğuna kanaat getirdiklerinden aile efratlarına, irşad ve nasihatleri kabul eden dost ve yakınlarına giydirmeyi âdet hâline getirmişlerdir. Zira onlara göre hırka giymek, günah elbiselerinden sıyrılıp, nasûh tövbenin kemâline ermenin, hedeflenen mânevî temizlik ve güzel ahlâkın, şeyh ve mürid arasındaki mânevî bağlantı ve biâtın sembolüdür. Bundan dolayı hırka giyme ve giydirmeye son derece teşvik etmişler, bereket ve faydalarından söz etmişlerdir.⁹²⁸ Bununla beraber şeyh ile mürid arasında bir bağ ve râbıta oluşturmayan mücerred hırka

⁹²⁷ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru’l-hakâik fî beyânî’t-tarâik*, s. 46.

⁹²⁸ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 45; Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu’l-meşîka*, s. 13-14.

giyiminin müride bir fayda sağlamayacağını vurgulanması, hırka giyen müridin şeyhine bağlılığı nisbetince mânevî feyiz kazanabileceği ifade edilmiştir.⁹²⁹

Hırkanın içerdiği anlamlar, kişinin istidadına ve durumuna göre irâde, teşebbüh ve teberrük hırkası şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.⁹³⁰ Hatta İbnu'l-hacer, sohbet, teberrük, teşebbüh, şöhret ve tabî olma hırkası şeklinde beş tür hırka giyiminden söz etmiş en önemlisinin de tabî olunarak giyilen hırka olduğunu ifade etmiştir.⁹³¹

a. İrâde Hırkası

İrade hırkası, riyâzet ve mücâhededinde belirli bir mesafe katederek seyr u sülûkunu bitirmiş, keşif ve müşâhede makamına ulaşmış sıdk ehli kimselerin giydiği hırkadır. İrşad makamındaki sûfîlerin giydiği hırka çeşididir. Bu hırkayı giyen zatların mertebeleri de birbirinden farklıdır.⁹³² Sûfîlerin hırka olarak isimlendirdikleri asıl hırka irade hırkası olup, teberrük hırkasının aksine sadece bir şeyh tarafından giyilebilmektedir.⁹³³

b. Teşebbüh Hırkası: Bir mürşid-i kâmile sevgi besleyen kişinin sırf ona benzemek için giymiş olduğu hırka çeşididir. Burada kişinin seyr u sülûk eğitimi alması veya mürid olması gibi herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Bu kişi tarikatın erkân

⁹²⁹ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 149.

⁹³⁰ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyânî't-tarâik*, s. 26; Adenî, Ebû Bekir, *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf*, s. 494.

⁹³¹ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 593.

⁹³² Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 14-18.

⁹³³ Bkz. Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, vr. 7a.

adâp ve şartlarını yerine getirmediği için giydiği bu hırkaya mecâzî hırka da denmiştir.⁹³⁴

c. Teberrük Hırkası: Mürid ve sâliklerin mânevî silsile zincirinin bir halkası olma ümidi ile teberrüken giydikleri hırka çeşididir. Teberrük hırkasını giyen kimse için, hallerinin kemâle ulaşmasını sağlayan bir seyr u sülûk eğitimi şartı koşulmamaktadır. Müritler başta olmak üzere, tarikat ve ehlini seven, onlarla gönül bağı kuran, onların bereket ve feyizlerinden istifade etmek isteyenlerin giydiği bir hırkadır. Şeyh veya nâibi (vekili) tarafından mürit ve muhiblere giydirilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu hırkayı giymek isteyen salih mürid ve muhiblerin istekleri geri çevrilmez bilakis teşvik edilir. Şeyh Ali b. Ebû Bekir Sekrân b. Abdurrahman Sakkâf, hırka giyiminin kişiye sağladığı mânevî faydalar üzerinde durmuş, bu faydaların mürşide intisap ve sohbet meclislerine katılımı ile saadet kapılarının açılmasında büyük bir etken olduğunu vurgulamıştır. Giydirme esnasında müritlere hırkanın faydaları anlatılır, takvâ, tövbe, ilim, salih kimselerin sohbetlerine ve zikir meclislerine katılım teşvik edilir, ehli şer ve günah ortamlarından sakındırılır, tövbe etmeden geçirilen ömrün bereketsizliği anlatılarak hırkanın menevi etki ve önemine vurgu yapılır. Kötü huy ve davranışlarından peyderpey uzaklaşması sağlanıp, nefsin esaretinden kurtulması, söz ve fiillerinde rızâ-i İlâhî gözetip mâsivâdan sıyrılması amaçlanır.⁹³⁵ Hırka giyiminden önce şeyh ve mürit abdest alır, hırka önlerine konduktan sonra Fâtiha sûresi

⁹³⁴ Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzû 'l-latîf fi 't-tehkîmi 'ş-şerîf*, s. 471, 495.

⁹³⁵ Zikredilen diğer faydalar için bkz. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu 'l-meşîka*, ss. 19-27.

okunur. Şeyh hırkayı kendi elleri ile giydirirken, hırka silsilesini baştan sona kadar okur.⁹³⁶

Bâ Alevî tarikatında giyilen hırka için birkaç hususu belirtmekte fayda vardır. Bâ Alevî tarikatında hırka giymenin bir biat (el alma) türü kabul edilmesi, müşid-mürid arasındaki mânevî bağı kuvvetlendirdiğinden dolayı tarikat içerisinde sık sık tekrarlanan bir durum olagelmıştır. Giydirilen teberrük hırkasının, şeyhin kendi elbisesinden olması şart koşulmamıştır. Şeyhin, giyimi normal olan herhangi bir libâsı, eli ile müridin başına koyup dua etmesi hırka giyimi için yeterli görülmüştür. Müridin hırkayı giydikten sonra şeyhin elini veya başını öpmesi⁹³⁷ tarikatın âdâbı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca söz konusu hırkanın, sırtta giyilen özel bir elbise olması şart değildir. Takke, sarık gömlek gibi herhangi bir dış elbise hırka görevi görmektedir.⁹³⁸ Hırka giyme, Bâ Alevî tarikatında mânevî hallere ermede bir vesile olarak görülmüştür.⁹³⁹ Müridin hırkayı her gün değil, bayram ve cuma günleri gibi özel günlerde giymesi yeterli görülmüştür. Bu

⁹³⁶ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 41; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 624.

⁹³⁷ Bu el öpme işlemi sahabeyi örnek olarak yapılan bir uygulamadır. İbn Mâce, *"Kitâbu'l-edeb"*, 3704;

⁹³⁸ Sûfîlerin genel adeti, müridin el almasından ve zikir telkininden sonra üç ekbir getirerek hırka giydirmeleri şeklindedir. Söz konusu hırka; takke, sarık veya bir elbise şeklinde olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, vr. 7a.

⁹³⁹ Ayrıca tarikat hırkası için zikredilen faydalar için bakınız: Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzû'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf*, s. 495-500.

hırkayı giymek için seyr u sülûka girme, mürid olma gibi şartlar aranmadığından isteyen herkes giyebilmektedir.⁹⁴⁰

Bâ Alevî tarikatının farklı kollarına bağlı mürşidler temelde aynı olmak üzere tahkîmde ayrı cümleler kullanarak farklı uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Tarikata girmede mürşid ve mürid arasında “icâb-kabûl” yeterli görülmesine rağmen tövbe, takvâ ve nasihatler gibi eklemeler yapılmış ve bu duruma hiçbir şeyhin itiraz etmediği hatta müstahsen kabul ettikleri görülmüştür. Şeyh Hasan b. Abdullah Haddâd hırka giymek için gelen müridleri edeben babasına yönlendirir, İmâm Haddâd da tarikatta biat etme esnasında icra edilen merasimi uygulardı. Abdullah Haddâd, önce Fâtiha sûresini okuduktan sonra Kur’ân’dan bir bölüm okurdu. Ardından önünde oturan müridin başına takke veya sarık takarak, kelime-i şehâdet getirilir, Şeyh Abdullah Haddâd’ı kendime şeyh olarak kabul ettim, ifadeleri üç kez tekrarlanırdı. Fâtiha ve dua ile merasim tamamlanır, mürid de hırka giymiş kabul edilirdi.⁹⁴¹ Attâsiyye kolunun kurucusu Abdullah b. Alevî Attâs, eserinde, daha çok benimserim dediği tahkîmin (el alma, intisâb) farklı bir çeşidini zikretmiştir.⁹⁴²

Tahkîm esnasında tavsiye edilen tövbe, takvâ ve nasihatlerin farklı bir dil ile söylenmiş olmaları da son derece doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Hırka giyme âdâbının Bâ Alevî tarikatında uygulanıyor olmasının temelinde, kurucusu olan Muhammed b. Ali’nin Ebû Medyen el-Meğribî’den hırka giyip⁹⁴³ tarikat yoluna

⁹⁴⁰ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru ’l-hakâik fî beyâni ’t-tarâik*, s. 26; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *’İkdu ’l-yevâkîti ’l-cevheriyye*, I, 592-593.

⁹⁴¹ Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *el-Mevâhibu ve ’l-minen*, s. 565.

⁹⁴² Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru ’l-hakâik fî beyâni ’t-tarâik*, s. 41-42.

⁹⁴³ Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt, *Tuhfetu ’l-lebîb şerhu lâmiyyeti ’l-habîb*, s. 35-36.

girmesinin yattığı söylenebilir. Yine aynı şekilde Yemen bölgesinde etkili olan Kâdiriyye tarikatında hırka giymenin yaygın olması bir başka etken olarak değerlendirilebilir.

Bâ Alevî tarikatının en önemli ayırt edici özelliklerinden bir tanesi hırka giyme silsilesinin tamamen ehl-i beytten oluşmasıdır. Bu durum iddia edildiği⁹⁴⁴ gibi tarikatın dar bir aile çevresi ile sınırlı kaldığı izlenimi veriyorsa da Bâ Alevî tarikatı için böyle bir şey söz konusu değildir. Zira Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân b. Abdurrahman Sakkâf, Ebû Bekir Adenî gibi şeyhler, Bâ Alevî dışındaki zatlara tarikat hırkası giydirdikleri gibi Bâ Alevîler dışında zatlardan da hırka giydikleri tespit edilmiştir.⁹⁴⁵

Bâ Alevî tarikatında uygulanan diğer bir husus hırka giyiminden sonra icra edilen zikir telkinidir. Mürşid, müridin istidat ve kabiliyetine göre zikir adedini tayin eder. Zikir telkînin de özel bir uygulaması olup şu şekilde gerçekleşir: Mürşit ile mürid abdest aldıktan sonra mürid, şeyhin önünde oturur. Mürid gözünü kapattıktan sonra şeyhi ona üç kez ve sesli bir şekilde “Lâ İlâhe İllallâh” cümlesini söylemesini ister. Daha sonra Fâtiha, İhlâs, Felak ve Nâs sûreleri okunduktan sonra hep beraber tekbir ve tehliller getirilir. Son olarak icra edilen zikrin sevabı Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere bütün müslümanların ruhuna hediye edilir ve tören son bulur.⁹⁴⁶ Hicrî XII. asırda yaşayan Abdullah b. Alevî Haddâd, müride telkin edilen zikir merasiminde

⁹⁴⁴ Bu iddianın sahipleri Alexandre Popovic ile Gilles Veinstein adlarında Fransız yazarlardır. Bkz. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, trc. Osman Türer, Sûfî yayınları, İstanbul, 2004, s. 278.

⁹⁴⁵ Zikredilen şahıslar için bkz. Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 54-88; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 591.

⁹⁴⁶ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 624.

biraz daha farklı uygulamalar gerçekleştirmişse de⁹⁴⁷ temel olarak aynı prensipler tatbik edilmiştir.

2.7. Tahkîm Akdi (Biât, İntisâb, El Alma)

Biât, tasavvufta mürid adayının (tâlîp, muhib) şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dair verdiği söz mânasında kullanılır. Mübâyaa, ahz-ı tarîk, ahid, intisap, intimâ, telkîn-i zikir, inâbe ve el almak, ikrar vermek gibi terimler de aynı anlama gelir.⁹⁴⁸

Biâta ilişkin bazı farklılıkların bulunmasına rağmen bu olgu bütün sünnî tarikatlarda gerçekleşen bir durumdur. Bâ Alevî tarikatında da birkaç tahkîm (intisâb) şeklinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

El alacak olan mürid adayı bağdaş oturur bir şekilde mürşidin önüne oturup elini tutar. Mürşid:

*“Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin. Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân ve İslâm) sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”*⁹⁴⁹ âyetlerini okuduktan sonra “Allah’a karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim” ifadesini üç kez tekrar eder, ardından

⁹⁴⁷ İmâm Haddâd’ın zikir telkininde uyguladığı metot için bkz. Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *el-Mevâhibu ve’l-minen*, s. 565.

⁹⁴⁸ Osman Türer, “*Biât*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, VI, 124.

⁹⁴⁹ Âli İmrân, 3/102-103.

“Kendime de Allah’a karşı takvâlı olmayı tavsiye ediyorum, zira bu vasiyet, Allah’ın öncekilere ve sonrakilere olan emridir.” ifadelerini kullanır. Sırası ile şu âyetler okunur:

*“Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle "İtaatsizlikten sakının" diye emretmiştik.”*⁹⁵⁰

*“O ağacın altında sana yeminle bağlılık sözü verirlerken bu müminlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir.”*⁹⁵¹

*“Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”*⁹⁵² Okunan âyetlerin ardından mürşit:

“Beni kendine şeyh kabul ettin mi”? ifadesini kullandıktan sonra mürid; seni kendime şeyh kabul ettim cümlesini üç kez kullanır. Şeyh: “Ben de seni kabul ettim” dedikten sonra şu âyetleri okur:

*“Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar.”*⁹⁵³

Ardından hep beraber Fâtiha sûresi okunduktan sonra dua edilir⁹⁵⁴ ve böylece kişi Bâ Alevî tarikatına intisap ederek mürid olur.⁹⁵⁵

⁹⁵⁰ Nisâ, 4/131.

⁹⁵¹ Fetih, 48/18.

⁹⁵² Fetih, 48/10.

⁹⁵³ İbrahim, 14/27.

Bâ Alevî tarikatında gerçekleşen bir diğer tahkîm merasimi de şu şekildedir: Mürşit ilk telkinde olduğu gibi âyetleri okuduktan sonra şunları söyler:

Allah'ın tek olduğuna, eşi ve benzeri olmadığına şehadet ederim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) O'nun kulu ve resulü olduğuna da şehadet ederim. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaderin hayrına da şerrine de iman ettim. Allah ve resulü doğru söyledi. Allah ve Resûl'ü doğru söyledi. Şeriata inandım ve tasdik ettim. İcmâm hilâfına aykırı bir şey demişsem ondan döndüm ve pişman oldum. İslâm dinine muhâlif bütün dinlerden uzağım. Allah'ım senin katında hak olduğunu bildiğin bütün şeylere iman ve onları tasdik ettim ve senin katında bâtil olarak bildiğin her şeyden uzağım. Hesabımı kolaylaştır. Yüce Allah'a istiğfarda bulunuyor, ona tövbe ediyor ve her türlü şerden pişmanlık duyuyorum. Allah'ın tek olduğuna, eşi ve benzeri olmadığına şehadet ederim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) O'nun kulu ve resulü olduğuna da şehadet ederim. Hz. İsa'nın (a.s.), Allah'ın kulu ve resulü olduğuna, Hz. Meryem'in oğlu olduğuna, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve ruhu olduğuna iman ettim. Cennet ve Cehennem'in hak olduğuna da iman ettim. Allah'ın tek olduğuna, eşi ve benzeri olmadığına şehadet ederim ve Hz.

⁹⁵⁴ Ebû Bekir Adenî şu duaların okunmasını tavsiye etmiştir. Allah'ım bu elleri senin kopmayan sağlam ipine bitiştir. Bizi günahlardan koru. Bu sohbet ve kardeşliğin dünyada da ahirette de sana yakınlaştırmasını sağla. Ardından mürşid, müride hitaben; Kendinî Allah'a teslim ettin mi? O da “evet” dedikten sonra, mürşid “beni kendine şeyh ve rehber kabul etin mi?” diye sorduktan sonra mürid “evet”der. Ardından mürşid: Kur'an ve sünnet bizi çatısı altında toplansın. Delâlet ve kötü bid'at bizi ayırsın. Şeklinde duasına devam eder ve biât sona erdirilir. Bkz. Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzu'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf*, s. 474-475.

⁹⁵⁵ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 159-160; Adenî, Ebû Bekir, *el-Cüzu'l-latîf fi't-tehkîmi's-şerîf*, s. 476-477.

Muhammed'in (s.a.v.) O'nun kulu ve resulü olduğuna da şehadet ederim. Bu ifadelerden sonra mürşit, müride şu telkinde bulunur: Allah'a karşı takvâ sahibi olmayı ve ona itaati tavsiye ediyorum. Allah'a karşı takvâ sahibi olmayı ve ona itaati tavsiye ediyorum. Size (toplanan cemaat) ve kendime Allah'a karşı takvâ ve itaati, günahlardan kaçınmayı tavsiye ediyorum. Sonra mürid adayına hitaben şunu söylemesini ister: Allah'ı kendime Rab, İslâm'ı kendime din, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) kendime nebî ve resûl, falan kişiyi de kendime şeyh ve rehber kabul ettim. Mürid de kabul ettim razı oldum dedikten sonra tarikata girme merâsimi tamamlanmış olur.⁹⁵⁶

Şeyh Ebû Bekir Adenî, Ayderûsiye tarikatının kurucusu olan babası Abdullah Ayderûs'un tahkîm merâsiminde izlediği yolu şöyle aktarmıştır: Müride tövbe ve istiğfar getirmesini istedikten sonra Allah'a, peygamberlerine ve meleklerle iman, kabir azabı gibi itikad ile ilgili olan bilgileri verir. Daha sonra amelde Şâfiî, usûlde Eş'arî, tarikatımız da sufi tarikatı olduğunu telkin etmekle yetinmiştir.⁹⁵⁷ Adenî, avamlara öğetilmesi vacip olan bilgileri içerdiğinden dolayı bu tahkîm metodunun daha yerinde olduğunu vurgulamıştır. Kendisinin de bu şekildeki tahkîmi icra ettiğini belirtmiştir.⁹⁵⁸

⁹⁵⁶ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 160-161; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 623.

⁹⁵⁷ Bazı kaynaklar Abdullah Ayderûsun ifadelerine daha genişçe yer vermiştir. Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, s. 41.

⁹⁵⁸ Ebû Bekir Adenî, *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf*, s. 476-477.

2.8. Zikir ve Vird (Râtib)

Sözlükte hatırlamak, anmak, yâd etmek, Allah'ı zikretmek gibi anlamlara gelen zikir⁹⁵⁹ ifadesinin terim anlamı ise, Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gaflet ve nisyandan kurtulmaktır.⁹⁶⁰ Allah'ı belirli kelimeler veya cümlelerle anmak, O'nun kâinattaki bin bir tecellisini görüp, onu tesbih etmektir.⁹⁶¹ Tasavvuf ilminin en temel konularının başında gelen zikir kavramı, Kelâbâzî, Ebû Talib el-Mekki, Herevî, Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi sûfî müelliflerin klasik eserlerinde geniş bir şekilde ele alınmış, kavram için farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁹⁶² Allah'a ancak daimi zikir ile ulaşabileceğini belirten Kuşeyrî, zikrin, dil ve kalp ile yapılmak üzere iki çeşit olduğunu aktarmıştır. Kul, kalbinin daimi bir şekilde Allah'ı zikretme mertebesine dilin zikri ile ulaşabileceğini vurguladıktan sonra, hem dilin hem de kalbin zikri ile sâlikin seyr u sülûkunda kemâlâta ereceğini aktarmıştır.⁹⁶³ Zikrin üç çeşidi olduğunu aktaran Herevî, senâ ve dua ile yapılanın zâhiri zikir; gevşeklik ve tembellikten kurtarıp müşâhede makamına erdirenin hafî zikir; kendi zikrini unutup, Hakk'ın kendisini zikrettiğini müşâhede derecesine ulaştırmanın da hakiki zikir olduğunu ifade ederek üçlü

⁹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 1507-1508; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XI, 277; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, I, 314; Redhouse, *Müntahabât-ı lügât-i Osmâniyye*, haz. Komisyon, s. 548; Mutçalı, *Arapça Türkçe sözlük*, s. 324.

⁹⁶⁰ Herevî, *Menâzilu's-sâirîn*, s. 70; Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*, Otto yayınları, Ankara, 2017, s. 134.

⁹⁶¹ Vahit Göktaş, *Tasavvuf yazıları*, İlahiyat yayınevi, Ankara, 2014, s. 134.

⁹⁶² Geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 74; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 15; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 255; Gazzali, *İhya*, II, 343.

⁹⁶³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 256.

bir tasnife gitmiştir.⁹⁶⁴ Gazzâlî de en tesirli ve faydalı zikrin huşû içinde ve dâimi surette yapılan zikir olduğunu, gâfil kalp ile yapılan zikrin faydasının ise az olduğunu aktarmıştır. Zikrin bidâyeti ve nihâyeti olduğunu, bidâyette zâkirin mezkûru sürekli anması sonucu kalbinde ona karşı bir muhabbet ve ünsiyet kazandığını, nihâyette ise kazanılan bu muhabbet ve ünsiyet ise dâimî zikri meydana getirir ki zikirden amacın da bu durumu ortaya çıkarmak olduğunu ifade eder.⁹⁶⁵

Sûfîler rûhî tecrübe ve tasavvûfî ictihâdlarla zikrin adedi, zamanı ve yapılış şekli konularında kendi âdâp ve usûllerine göre farklı zikir uygulamaları gerçekleştirmişlerdir. Sûfîler, zikri uygulama şekillerine göre kuûdî (oturarak), yarı kıyâmî (diz üstü dikilerek) veya kıyâmî (ayakta) şeklinde isimlendirmiştir. Tarikat silsilesi Hz. Ebû Bekir’e (r.a.) dayanan Nakşibendiyye tarikatında zikir genellikle hafî iken, tarikat silsilesi Hz. Ali’ye (r.a.) dayanan Kâdiriyye, Rifâiyye, Sühreverdiyye, Şâzeliyye, Bedeviyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Mevleviyye gibi tarikatlarda ise zikir genellikle sesli (cehrî) ve hareketli şekilde esmâ-i hüsnâdan bazı isimlerin veya kelime-i tevhidin ya da ism-i zâtın tekrarı şeklinde yapılır.⁹⁶⁶

Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin de günlük programlarını ibadet, ilim tahsili, irşad programları ile zikir ve evrâdlara ayırmak suretiyle geçirdikleri, söz konusu evrâd ve zikirlerinin çoğunun nebevî ve sahih habere dayalı olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶⁷ Bazı zikirlerin gece ve gündüz olmak suretiyle günlük olduğu, bazılarının da toplu bir şekilde

⁹⁶⁴ Herevî, *Menâzilu’s-sâirîn*, s. 71.

⁹⁶⁵ Gazzali, *İhya*, II, 367-368.

⁹⁶⁶ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend hayatı, görüşleri, tarikatı*, İnsan yay., İstanbul, 2015, s. 301; Reşat Öngören, “Zikir”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, XLIV, 409-412.

⁹⁶⁷ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebilu’l-muhtedîn*, s. 4-5.

cuma günlerinde yapılan haftalık zikir ve duaların olduğu, her Ramazan ayının on beşinci ve yirmi yedinci gecelere has duaların yapıldığı, bazen de Allah'ı tesbih ve tehlil etmek için gruplar şeklinde toplandığı görülmüştür.⁹⁶⁸

Bâ Alevî tarikatının ilk yazılı kaynaklarında sülûk yolunun başlangıcının dil ile yapılan zikir olduğu, buna “ez-zihâbu ilâ'llâh” dendiği, daha sonra kalp ile yapılan ve nihâyette de mezkûrun kalbi istilâ ederek kulun fenâ ve istiğrâk hallerine bürünmesi şeklinde ifade edildiği yola da ez-zihâbu fi'llâh adı verildiği, bidâyet ve nihâyet aşamalarının da mânevî bir seferden ibaret olduğu aktarılmıştır. Bu durumun devam etmesi halinde sâlikin karşılaşacağı metafizik hadiseler de değinilmiş, hakikî mevcudatı müşâhede edeceğini, meleklerin cevheri ile enbiyâ ve evliyâların ruhlarının kendisine temessül edeceği ifade edilmiştir. Zikrin dâimi bir surette kalpte yer alabilmesinin, şeriatın yasakladığı durumlar dışında bütün hâl ve hareketlerde zikre devam etmeye bağlı olduğu da vurgulanmıştır. Kişinin dâimi zikir ile zikrin harf ve seslerinden soyutlanarak fenâ fillâh ve bekâ billâh makamlarına erebileceğini aktaran Abdullah Ayderûs, kişinin zikir cevherine büründüğünü dolayısıyla zikir ve zâkirin ittihadı, nihâyette de zikrin mahiyetinin zatın zikri olacağını aktarmıştır. Dâimi zikir neticesinde kendi nefis ve eylemlerinden fâni olan kul, Allah ile bâki olur, sıfatlarından fâni olan kul, Allah'ın sıfatlarıyla bâkî, kendi benlik ve zatından fâni olanın ise Allah'ın

⁹⁶⁸ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *İlmu'n-nebrâs*, s. 5; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebîlu'l-muhtedîn*, s. 5.

zâtı ile bâki kalacağını dile getirmiştir. Daha sonra rûh âleminin hakikatine ardından da sır âlemine ulaşabileceğini bildirmiştir.⁹⁶⁹

Bâ Alevîler, amellerin kitab ve sünnet çerçevesinde olmasını, şariat kurallarından taviz verilmemesi gerektiğinin yanı sıra bütün vakit ve hallerde zikrin daimi bir surette icra edilmesine özen göstermişlerdir. Nefsin tesiri altında kalmış ve katılaşmış kalplerin cilasının, gece, gündüz, özellikle de akşama doğru ve seher vakitlerinde zikir, tesbih ve istiğfârda bulunmak olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁷⁰ Tarikatın kutbu olarak kabul edilen Abdurrahman Sakkâf, günlük zikir ve evrâd çekmenin, mürüvvetin ve Allah'a ulaşma yolunda adam olmanın bir gerekliliği olduğunu aktarmıştır.⁹⁷¹ Abdullah Haddâd, zikir ve virtlerden maksadın Allah'a yaklaşmak⁹⁷² ve O'nunla birlikte olmak olduğunu, dâimi zikir ile kurbîyet ve marifetullah makamlarına ulaşılabilceği neticede de Allah ile bir ünsiyet kurulup bu durumun bir tabiat (meleke) haline dönüşebileceğini vurgulamıştır. Gaybet, istiğrâk ve fenâ hallerine zikir ile ulaşılabilceğini aktarmıştır. Aslında temel amaç ve gayenin maksuda ulaşmak olduğu düşünülürse zikrin güçlü bir vasıta olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı zikir arttıkça zâkire daha fazla esrâr kapılarının açıldığı, hedefe ve maksada o nisbette ulaşmanın mümkün olduğu söylenebilir. Bazı Bâ Alevî şeyhlerinin günde yetmiş bin

⁹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Ayderûs, *Risâletun fî't-tasavvuf* (*Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs içerisinde*), s. 247, 465; Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu'l-ehmar*, s. 44-49; Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l- Attâs*, s. 37-40.

⁹⁷⁰ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu'l-meşîka*, s. 19-22.

⁹⁷¹ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 258.

⁹⁷² Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 277.

kelime-i tevhid ve lafza-i celâl çekmesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.⁹⁷³ En faziletli zikrin nefy ve isbât yoluyla çekilen kelime tevhid olduğu, içerisindeki nefy ve isbat olmadan sadece lafza-i celâl, lafza-i celâlde bulunan zamir ile (Hû) olduğu aktarılmıştır. Bu sıralamada hû zamiri ile çekilen zikrin, mertebe bakımından en yüksek olduğu aktarılmıştır. Nitekim tarikatın önemli şahsiyetlerinden olan Abdullah Ayderûs, kalplerin mükâşefesinin Lâ İlâhe İllâllâh zikri ile, ruhların mükâşefesinin Allah Allah zikri ile, esrârı mükâşefenin ise Huve Huve ile olabileceğini savunmuştur.⁹⁷⁴ Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın âriflerin Allah Allah zikrine devam sağlamaları, avamların da Lâ İlâhe İllâllâh zikrine devam etmeleri şeklindeki ifadeleri Abdullah Ayderûs'un sözlerini destekler mahiyettedir.⁹⁷⁵ Ali b. Hasan Attâs da zikrin dil, kalp, ruh ve sır ile yapılmak üzere dört mertebesinin bulunduğunu, en büyük mertebenin sırrın zikri olduğunu bunun da hû olduğunu aktarmıştır.⁹⁷⁶ Bâ Alevî tarikatına intisap eden müride, mürşid tarafından ilk telkin edilen zikrin, tevhid zikri ile lafza-i celâl olduğu bildirilmiştir. Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir, insanın her nefesinin bir cevher olduğunu, Allah katında ancak zikir ile değer bulacağını ifade ederek dil ve kalp ile zikre teşvik etmiştir. Zikrullâhın en faziletli ibadet olduğunun, sâliklerin mebdei, âriflerin de müntehâsı olduğunun altını çizmiştir.⁹⁷⁷

⁹⁷³ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 50; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 391; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 32.

⁹⁷⁴ Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu'l-ehmar*, s. 49.

⁹⁷⁵ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi'l-Attâs*, I, 180.

⁹⁷⁶ Zikrin diğer kısımları için bkz. Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l-Attâs*, s. 93-95.

⁹⁷⁷ Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, s. 18-19.

Tüm bu ifadeler Bâ Alevî tarikatının zikir anlayışını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zâkirin, zikri ile madde âleminde melekût âlemine geçişini, metafizik âlemde nelerle karşılaşabileceğini, mükâşefe yoluyla eşyanın hakikatini temâşa edebilmesi, gaybî bazı ilimlerin inkişâf etmesi, kalbin, nefsin boyunduruğundan sıyrılıp ruha teslim edilişi görüşü hâkimdir. Kişinin, tevhid ve marifetullâh mertebelerine ulaşabileceğinin yol haritasını, adresini ve ipuçlarını vermektedir.

Bâ Alevîler'in yazılı kaynaklarında zikrin bazı âdâplarına değinilmiş Abdullah b. Alevî Attâs, en büyük âdâbı huşû içinde yapılan olduğunu aktarmıştır. Abdestli olmak, fiziken ve ruhen hazır olmak, edep içerisinde kibleye karşı oturmak, devamını sağlamak gibi âdâpların devamlı bir şekilde yerine getirilmesi halvet ehli kişiler için olduğu ifade edilmiştir. Zikrin belirlenen âdâplarını sürekli yerine getirmeye fırsat bulamayanların ise zikir ve virdlerini kendilerine uygun vakitlerde icra edebilecekleri belirtilerek fertlerin tercihi bırakılmıştır. Zira amaç her dâim zikir halinde olunmasını sağlamaktır.⁹⁷⁸

Burada üzerinde durulması gereken konulardan bir tanesi de vird konusudur. Vird, günlük periyodlarla Allah'ı zikir ve tesbih etmek anlamında kullanılmış, Hz. Peygamber (s.a.v.) farklı zaman ve mekânlarda zikir ve dua ile meşgul olmuş ve bunu müslümanlara tavsiye etmiştir. İlk sûfiler de vird ifadesini nâfile namaz kılma, belli dualar okuma, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanmışlardır. Evrâdla ilgili sistematik bilgiler içeren en eski ve en geniş kaynak, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb* adlı eseridir. V./XI. yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başlayan tarikatlar evrâd geleneğine farklı bir boyut kazandırmışlardır. Âyet, hadis, salavât, tesbih ve zikirler

⁹⁷⁸ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibî'l-Haddâd*, s. 18-19; Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebîlu'l-muhtedîn*, s. 5-8.

bizzat tarikat kurucuları tarafından tertip edilen dua ve tesbihlerin ilâvesiyle tarikatlara göre oluşan “evrâd kitapları” kaleme alınmıştır. Virdlerin meşhur olanları zamanla çeşitli sûfler tarafından şerhedilmiştir. Abdülkâdir Geylânî, bu alanın en eski örneklerinden biri olan *el-Gunye* adlı eserinde evrâd okumanın âdâb ve erkânı hakkında bilgi vermiştir.⁹⁷⁹

Vird ve râtibler Bâ Alevî tarikatında da önemli bir yer tutmaktadır. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, Şeyh Ömer Mihdâr, Abdullah Ayderûs, Şeyh Ebû Bekir Sâhibu'l-Aden, Ömer b. Abdurrahman Attâs ve Abdullah Haddâd gibi tarikatın önde gelen pek çok şeyhinin evrâd ve râtıbı bulunmaktadır. Kaleme alınan vird ve râtıbların çoğunluğu Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet edilen zikir ve dualardan oluşmasıyla beraber, mürşidin ictihâdıyla kaleme alınan bazı dualar da içermektedir. Okunan bu dua ve zikirlerin günahlara karşı bir set olma, fücûr ve hurafelerden koruması inancı taşıdığından müridler başta olmak üzere her müslüman tarafından okunması tavsiye edilmiştir.⁹⁸⁰

Bâ Alevîlerde râtib ve evrâdların okunacağı mekân, zaman, icra ediliş şekli ve adedi gibi hususlar, üzerinde durulması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Tarikat mensupları toplu halde okunan vird ve râtıblar için genellikle mescid, ribât, zâviye ve medreseleri; münferid halde okudukları zikirler için de sakın ve tenhâ yerleri tercih etmişlerdir. Tarikat mensupları ortaya çıkan pek çok râtıptan dolayı çoğunluk Abdullah Haddâd'ın râtıbı üzerinde karar kılmıştır. Haddâd'ın râtıbı Terim ve Hadramevt bölgesindeki camiler başta olmak üzere, Mescidu'l-Harâm ve Mescidu'n-Nebevî, Mısır Ezher Câmisi, Hindistan, Endonezya, Bağdat, Basra, Katar, Umman gibi

⁹⁷⁹ Mustafa Kara, “Vird”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, XI, 409-412.

⁹⁸⁰ Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 56-57.

tarikatin yayıldığı tüm bölgelerde okunmaktadır.⁹⁸¹ Söz konusu râtib Terim’de, yatsı namazından sonra toplu ve cehrî bir şekilde icra edilmektedir.⁹⁸² Bu râtibin icra ediliş keyfiyeti şu şekildedir: Yatsı namazından sonra zikir için toplanan kişiler kibleye doğru saf düzenini alırlar. Râtıbı okuyacak olan kişi onların karşısına oturur ve Fâtiha sûresi, Bakara sûresinin son âyetlerini (Âmene’r- Resûlü) cehrî bir şekilde, diğerleri de sessiz bir şekilde okurlar. Daha sonra hep beraber ya da onun ardından cehrî olarak zikir, tehlil, tesbih ve dualardan müteşekkil olan râtib okunmaya başlanır. Ardından imam sesli diğerleri de sessiz olmak üzere üç İhlâs birer kez de Felak ve Nâs sûrelerini okur. En sonda da dört Fâtiha okunur. Bu Fâtihaların sevabı tarikatin kurucusuna, Bâ Alevî şeyh ve ailesine, sûfî şahsiyetlere, râtibin sahibine ve bütün müslümanların ruhuna bağışlandıktan sonra sessiz bir şekilde dua edildikten sonra râtib bitirilmiş olur.⁹⁸³ Abdullah Haddâd’ın torununun naklettiği bu uygulama dışında, râtibin icra şeklini ve keyfiyetini anlatan bazı kaynaklarda⁹⁸⁴ birtakım değişik uygulamalardan söz ediliyorsa da genel olarak uygulanışı bu şekildedir.

Okunan diğer bir râtib ise Ömer b. Abdurrahman Attâs’ın râtibidir. Her gece yatsıdan sonra okunması tavsiye edilmiş ve bu vakitte okunması tarikat mensuplarınca bir gelenek haline gelmiştir. Ramazan ayında ise yatsı namazından önce okunmuştur. Râtıb, Haşr sûresinin son âyetlerinin okunmasıyla başlar. Râtıbın bitiminde ise dört

⁹⁸¹ Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Metâli ‘u’l-is ‘âd fî nazmi sûreti’l-imâmi’l-Haddâd*, s. 16-17.

⁹⁸² Bedevî, *el-İmâmu’l-Haddâd: Müceddidu’l-karni’s-sânî ‘aşera*, s. 128.

⁹⁸³ Alevî b. Ahmed b. Hasan b. Abdullah b. Alevî Haddâd, *Şerhu râtibî’l-Haddâd: Buğyetu ehli’l-ibâdeti ve’l-evrâd ve fevâidu tenevvuri’l-kalbi ve’l-fuâd*, Makâmu’l-imâmi’l-Haddâd, Terim, 1993, s. 79-80.

⁹⁸⁴ Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zeyn Hıbşî, *Mecmeu’l-esrâr fî edi’yeti ve evrâdi’s-sâdeti’l-ehyâr*, y.y.y., h. 1426, s. 38-44.

Fâtiha okunarak sevabı tatikatın kurucusu Muhammed b. Ali, râtibin sahibi, virdin okunduğu mescidin bânisi, tarikat pirleri ve tüm müslümanların ruhuna hediye edilerek râtib tamamlanmış olur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duaları üç kez tekrar etmesinden hareketle, râtibda bazı zikir ve duaların üçer kez tekrarlandığı bazılarının da yedi ve yüz kez tekrarlandığı aktarılmıştır. Diğer taraftan tarikatta on zikir olarak bilinen, âbid ve zâhidlerin zikri olduğu ifade edilen on cümlelik virdin her cümlesinin sabah ve akşam namazlarından sonra yüz defa okunması, her virdin farklı sayısı olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁸⁵ Ali b. Hasan Attâs'ın el-Hısnu'l-mâni' ve'l-hırzu'l-câmi' ve'l-kenzu'l-vâsi' ve't-tıbbu'n-nâfi' isimli râtibi, bizzat kendisi tarafından sabah namazından sonra okunması tavsiye edilmiştir.

Bâ Alevî tarikatında Ömer b. Abdurrahman Attâs'ın râtibının belâ ve musibetlere karşı etkileri tecrübeyle sabit olduğuna inanılmaktadır. Bâ Alevî tarikatında râtıbların kaleme alınıp okunuşunda başka nedenlerin olduğu da aktarılmıştır. Örneğin Abdullah Haddâd'ın râtıbını imlâ etmesinin nedeni, Hadramevt bölgesinde, Kaderiyye ve Mu'tezile fırkalarının söylemleri ile ortaya çıkan Zeydiyye gibi bid'at ehli kişilerin önüne geçmek, sünnî fikri benimseyen insanları, söz konusu söylemler karşısında itikadi açıdan muhafaza etmek ve onların bu râtib etrafında toplanmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Zira bu râtibin tevhid inancı, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde

⁹⁸⁵ Söz konusu râtibin tam metni ve okunma şekli ve diğer bilgiler için bkz. Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l-Attâs*, s. 9-10, 32-33, 80-85, 112-115.

vahdaniyyeti gibi imanî konuları içermesi bakımından sünnî kesimin itikadlarını korumaları amaçladığı ifade edilmiştir.⁹⁸⁶

Müridin tüm zaman dilimlerinde Allah'ı anmak ve O'nu unutmamak bilinci ile hareket etmekle yükümlü olmasıyla beraber, okuyacağı bazı vird ve râtiblerin zamanı ve adedi şeyhi tarafından belirlenmektedir. Müridin şeyhinin direktifleri doğrultusunda günlük vird ve zikre sahip olması tavsiye edilmiştir. Başlangıçta tercih edilen virdin, genellikle tevhid kelimesi olduğu, müridin mânevî gelişimine en büyük katkıyı bu zikrin sağladığı savunulmuştur. Daha sonraki lafza-i celâl ve Hû zikirlerine geçiş için bunun şart olduğu aktarılmıştır. Zikir mertebesinin neticesi elde edilmeden, mânevî fütûhâtlar ve ilâhî feyizlerin vehbinden evvel diğer bir zikre geçişin uygun olmadığına da altı çizilmiştir.⁹⁸⁷ Bundan dolayı virdlerin devamlı bir surette, huşû ve şuurlu bir şekilde yapıldığı takdirde üns ve muhabbet gibi mânevî faydalar sağlayabileceği aktarılmış, acele ve gâfil bir kalp ile yapılanların ise faydasının azlığından bahsedilmiştir. Müridin tevhid zikrinden, istiğfâr ve salâvat getirmesinden geri durmaması tavsiyesinde bulunulmuştur.⁹⁸⁸ Bâ Alevîler'in, akşam ve sabah, seher, fecir

⁹⁸⁶ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibî'l-Haddâd*, s. 48; Ömer Ebû Bekir Abdullah Ba Zib, *Nuzhetu't-tâlib fî ravdati'r-râtib*, Daru'l-Medîneti'l-Münevvera, Medine, 2000, s. 41-42.

⁹⁸⁷ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l- Attâs*, s. 73-76.

⁹⁸⁸ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibî'l-Haddâd*, s. 26; Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, *Hulâsatu'l-mededi'n-Nebevî mine'l-ezkâr ve'l-edî'yeti'l-me'sûra*, Merkezu'n-nûr li'd-dirâsâti ve'l-ebhâs, ts. s. 7.

vakitlerinde yapılan günlük ve haftalık icra edilen virdleri bazı kaynaklarda toplanmıştır.⁹⁸⁹

Sûfiler, rûhî tecrübe ve tasavvufî ictihâdlarla vird ve zikrin, adedi ile icra ediliş şekli konularında birbirinden farklı uygulamalar geliştirmişlerdir.⁹⁹⁰ “*Kulum beni bir toplulukta anıp zikrederse, ben onu ondan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim*”,⁹⁹¹ “*Allah’ı zikretmek için bir mecliste oturanları melekler kuşatırlar. Allah’ın rahmeti onları kaplar ve Allah Teâlâ onları katındaki meleklerle anar.*”⁹⁹² vb. hadislerden hareketle, Bâ Alevî tarikatında râtib, vird ve zikirlerin, genellikle toplu bir şekilde cehrî yapıldığı tespit edilmiştir. Cehrî ve toplu bir şekilde yapılan zikrin, okuyucusunun kalbini gafletten uyandırdığını, onu tefekküre sevk ettiğini, uykuyu ve tembelliği kaçırdığını, vesvese ve kötü düşüncelerden uzaklaştırdığı gibi nedenlerle cehri zikir

⁹⁸⁹ Bâ Alevî tarikatı ve kollarında okunan, kaside, evrâd, râtib ve zikir uygulamaları için bkz. Abdullah b. Alevî b. Hasan Attâs, *el-Burûku’l-lâmia’ ve’l-envâru’s-sâtia’ ve’l-evrâdu’n-nâfia’*, Matbaatu’l-kuleymiye, Kalkûta, h. 1321; Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, *Hulâsatu’l-mededi’n-Nebevi mine’l-ezkâr ve’l-edî’yeti’l-me’sûra*, Merkezu’n-nûr li’d-dirâsâti ve’l-ebhâs, ts.; Ebû Bekir b. Ömer b. Abdullah b. Ömer, *el-Mevâid fî şettâ’l-fevâid*, Zâviyetu’l-Ayderûsi’l-ilmiyye, Terim, ts. ; Muhammed b. Abdullah Heddâr, *Cevâhiru’l-cevâhir mine’l-ezkirati’l-vârideti ve dea’vâti’l-ekâbir*, Zâviyetu’l-Ayderûsi’l-ilmiyye, Terim, ts.; Abdurrahman b. Mustafâ Ayderûs, *en-Nefhâtu’l-kuddûsiyye fî beyâni’t-tarîkati’l-Ayderûsiyye*, Zâviyetu’l-Ayderûs, y.y.y., Terim, ts. ; Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl Bâ Alevî Mevlâ’d-Devîle, *Şerhu virdi’l-imâmi’l-Haddâd ve râtibuhu’s-şehîr*, Matbaatu’l-medenî, Kahire, 1961.

⁹⁹⁰ Tosun, *Bahaeddin Nakşbend hayatı, görüşleri*, s. 301.

⁹⁹¹ Buhârî, “*Tevhîd*”, 7405.

⁹⁹² Müslim, “*Zikir*”, 2700.

uygulaması tercih edilmiştir.⁹⁹³ Abdullah Haddâd, cehrî ve hafî zikirler arasında hangisinin daha faziletli olduğuna değinirken, riyadan korkan veya mescitte namaz kılanların huşusunu bozmaktan çekinen kişiler için hafî zikrin, diğer durumlarda ise cehrî zikrin kalbe daha fazla tesir ettiğinden daha faziletli olduğu konusunda fikir beyan etmiştir. Nihâyetinde de hangisinin daha faziletli oluşu kişinin durumuna göre farklılık gösterdiğini belirtmiş, zâkirin, kalbine müracaat ederek hangi zikrin kendisinde daha fazla etki ettiğine bakarak ilgili zikri tercih etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁹⁹⁴

Bâ Alevîler'in cehri zikir uygulamasını esas almalarında temel bir başka nedenin de tarikatın, cehri zikir esasına dayalı olan Medyeniyye, Kâdiriyye ve Şâzeliyye tarikatları ile olan bağlantısından kaynaklandığı söylenebilir. Ebû Medyen el-Mağribî'nin, aracı ile Muhammed b. Ali'ye tarikat hırkasını giydirmesi, Bâ Alevî tarikatının mânevî yönünü Şâzeliyye prensiplerinin oluşturduğu, Ebû Bekir Adenî'nin bir silsilesinin de Kâdiri tarikatına bağlanması gibi faktörler tarikatın cehrî zikri esas almasına neden olmuştur. Diğer taraftan münferid durumlarda kişinin yalnız iken vird ve râtibî sessiz okuması da tercih meselesi olduğu görülmüştür. Zira Ömer b. Abdurrahman Attâs, tek kaldığında râtibîni sessizce, kendi sesini duyacak bir şekilde okumayı tercih etmiş, bu durumun ihlâsa daha yakın olduğunu belirtmiştir. Ali b. Hasan Attâs da topluca veya münferid halde iken ne sesli ne de cehri, kendi sesini duyacak kadar bir ses tonu ile okunmasını tercih etmiştir.⁹⁹⁵ Evrâdlarında mescid ve ribât gibi yerlerin seçiminin nedeni ise bu tür yerlerin insanların zikir, namaz ve ibâdet için

⁹⁹³ Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *Şerhu râtibî'l-Haddâd*, s. 72-74; Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibî'l-Haddâd*, s. 20-34.

⁹⁹⁴ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu'l-'ulviyye*, s. 52-53.

⁹⁹⁵ Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l-Attâs*, s. 9.

toplandıkları, kulluk bilincinin ve birbirlerine yardımlaşmanın daha yoğun yaşandığı yerler olması nedeni ile olduğu vurgulanmıştır.⁹⁹⁶

Vird ve râtib gibi dua ve zikir mecmualarını ortaya çıkaran kişinin bazı sıfat ve özelliklerine değinilmiş, herkesin böyle bir mecmuayı ortaya çıkaramayacağını, lafız benzerliğinden hareket ederek çıkarsa da etkili olamayacağı ifade edilmiştir. Aynı şekilde vird ve râtib mecmuaları ortaya koyan kişiler için de bazı şartlar koşulmuştur. Söz konusu şartlar şunlardır:

- a. Serdedilen virdin hâl makamında iken meydana gelmesi gereklidir. Kişinin kendi kişisel tercihi ile vird oluşturamayacağı aktarılmıştır. Velâyet makamında olmayan kişinin bu minvaldeki ifadelerine güven duyulmadığının altı çizilmiştir.
- b. Virdi ve râtibı ortaya koyan kişinin ilmi ile âmil, haram ve helal konusunda titizlik göstermesi gereklidir.
- c. Vird ve râtib sözlerinin hata, müphemlik, kapalılık ve anlaşılması zor ifadelerden uzak olması gerekir.
- d. Kitap ve Sünnet kaynaklı olmalıdır.⁹⁹⁷

2.9. Semâ

Sözlükte işitmek, duymak, dinlemek, işitilen söz, güzel ses anlamlarına gelen semâ kavramı, genellikle şarkı, nağme, mûsiki ve raks anlamlarını ifade etmek için de

⁹⁹⁶ Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *Şerhu râtibî'l-Haddâd*, s. 70.

⁹⁹⁷ Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibî'l-Haddâd*, s. 46-48.

kullanılmaktadır.⁹⁹⁸ Tasavvuf literatüründe ise semâ kavramı en genel biçimde sûfînin kendisine gelen vâridî, zâhirî ve bâtınî sesleri işitmesi anlamına gelmektedir.⁹⁹⁹ İslâm düşünce sisteminin şekillenmeye başladığı hicrî III. asırda köklü değişmelere konu olan, anlam kaymalarına uğrayan en önemli kavramların başında gelen semâ, dinî mûsikîyi ifade etmek için de kullanılır. Sûfiler, mûsikînin (ginâ, tegannî) nefsânî keyf, zevk ve eğlence gibi manaları çağrıştırmamasından dolayı bu kavramı kullanmamışlar, bunun yerine mânevî sâiklerle icra ettikleri semâ ifadesini tercih etmişlerdir. Semâ ifadesini ölçülü ve hoş olmayan bütün sesler için kullanmışlar, kendilerine has dinî musikileri ile müstakil bir yol takip etmeyi amaçlamışlardır.¹⁰⁰⁰

Semâ, her dönemde olduğu gibi günümüzde de üzerinde tartışılan, farklı düşüncelere sahip hemen hemen herkesin üzerinde yorum yapabildiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Semâ hakkındaki farklı değerlendirme ve düşünceler, ilk dönem sûfilerinin, eserlerinde semâ meselesini detaylı bir şekilde ele almalarına neden olmuştur. Örneğin Serrâc *el-Lüma'* adlı eserinde semâ ile ilgili bir bölüm yazmış, Kelâbâzî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Abdurrahman es-Sülemî, Herevî, Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi tasavvuf düşüncesinin sistematikleşmesinde kilit rol oynayan şahsiyetlerin de semân dinî hükümleri, tasavvufî boyutları, âdâpları ve kısımları gibi konu ile ilgili pek çok

⁹⁹⁸ Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003, II, 275-276; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 730-731; Tehânevî, *el-Keşşaf*, I, 974-975; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 2096; Kâşânî, *Mu'cemu istilâhati's-sûfiyye*, s. 203; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 242; Mahmûd Abdurrezzâk Rıdvânî, *el-Mu'cemu's-sûfî*, y.y.y., ts. s. 793-796; Semih Ceyhan, “Semâ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, XXXVI, 455.

⁹⁹⁹ Ceyhan, “Semâ”, DİA, XXXVI, 455; Erkaya, *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*, s. 303.

¹⁰⁰⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm açısından mûsikî ve semâ*, Uludağ yayınları, Bursa, 1992, s. 227-233; Erkaya, *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*, s. 303.

meseleyi etraflıca işlemişlerdir.¹⁰⁰¹ Semâ ehlini üç kısma ayıran Sülemî, avamın semâının nefsin arzu ve isteklerine uymaktan ibaret olduğundan dolayı bundan tövbe edilmesi gerektiğini aktarmıştır. Mürit, tövbe-kâr ve zahidlerin semâının nasihat alma, günahlardan arınma kabilinden olduğundan bu durumun kendilerine havf, recâ, zühd ve sabır kazandırdığını, kalplerini yumuşattığını ifade etmiştir. Üçüncü kısım semâ ehlinin de marifet ve hakikat ehli kişiler olduğunu bildirmiş, kendilerinde görülen şiddetli hâl ve üzerlerine vârid olan feyizlerin etkisinde kaldıklarından mânevî bir rahatlama ve sükûnete ermek için semâ zikrini icra ettiklerini aktarır. Sülemî, bu durumun kendilerine vecd hâli kazandırdığını bildirmesi,¹⁰⁰² Gazzâlî'nin de semâ meselesini vecd başlığı ile ele alıp aralarındaki ilişkiye değinmesi¹⁰⁰³ vecdin, semâm bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarikatlar döneminde semâ terimi, tarikat mensuplarının icra ettiği zikrin adı olarak yaygınlaşmıştır. Nitekim halk arasında semâ denilince akla ilk gelen ve mukabele adı da verilen Mevlevî zikir törenleridir. Sesli ve hareketli zikre dayalı Halvetiyye, Rifâiyye, Mevleviyye, Sa'diyye ve Bektaşîlik gibi tarikatlar mûsiki etkisiyle gerçekleşen semâî tatbik etmişlerse de sessiz zikri benimseyen geç dönem Nakşibendiliğinde genelde bu tür semâdan kaçınılmıştır. İmâm-ı Rabbânî şiir, kaside ve nağmelerin tesiriyle yapılan semâm, sülûklerini tamamlamış kâmiller için gereksiz

¹⁰⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulbaki Surur, Dâru'l-kutubi'l-hedîse, Mısır, 1960, s. 338-372; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 126-127; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, II, 1089-1101; Abdurrahman Sülemî, *Kitâbu's-semâ*, (*Mecmû'â-i âsâri Ebû Abdurrahman Sülemî* içerisinde) thk. Nasrullah Pürcevâdî, Merkezu tahkîkâtî Kambiyotri 'ulûmi İslâmî, Tahran, 1388, s. 14-25; Herevî, *Menâzilu's-sâirîn*, s. 23-25; Kûşeyrî, *er-Risâle*, s. 363-378; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 407-531.

¹⁰⁰² Sülemî, *Kitâbu's-semâ*, s.14.

¹⁰⁰³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 407.

olduğunu belirtmiş, semâî oyun ve eğlence haline getirenleri de şiddetle kınamıştır.¹⁰⁰⁴ Dolayısıyla cehrî zikri benimseyen tarikatlarda semâ yaygın olarak icra edilmekteyken, hafî zikri benimseyen tarikatlarda da semâa pek yer verilmediğini söylemek mümkün görünmektedir.

Bâ Alevî tarikatında da semâ konusuna geniş yer ayrılmış, dinî hükümleri ve kısımları açıklanmış, tarikat pirleri şariat kurallarıyla örtüşen semâ meclislerini benimsemiş ve zikir meclisleri kurmuşlardır.¹⁰⁰⁵ Abdullah Ayderûs Kur'ân, hadis, kaside ve şiirlerin sadece dinlenmesiyle semânın gerçekleşmeyeceğini, okunan lafızların manalarını düşünmek suretiyle derin bir tefekkür ve sadık bir kalp ile dinlendiğinde meydana gelebileceğini vurgulamıştır. Böyle bir semâ neticesinde ise okunan kaside ve şiirlerin melekût âleminde ruh ve kalp ile birleşerek tek bir şey olduklarını, böylece ruhun müşâhede ve mükâşefe makamına ulaşabileceğini, daha sonra da vecd makamına erebileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁶ Ayderûs, semâm kendisinde güzel haslet ve huyları harekete geçiren, muhabbetullahın galebe çalıp, kalbinde Allah aşkı ve özlemi uyandıran kişiler için bir zikir çeşidi kabul edilebileceğini dolayısıyla da müstehap olduğunu ifade etmiştir. Kendisinde dünyevi zevk ve mezmûm hasletleri harekete geçiren, günah ve masiyet hislerini uyandıran semâ türünün de haram olduğunu ifade etmesi, İmâm Gazzâlî ile semâ konusunda aynı görüşü benimsediklerini göstermektedir.¹⁰⁰⁷ Semâm, kişinin iç âlemine tesiri üzerine de değinen Ayderûs, kalbe dökülen nağmelerin saf, duru ve şariat kurallarına aykırı olmadıkları takdirde istidat ve

¹⁰⁰⁴ Ceyhan, "Semâ", DİA, XXXVI, 456.

¹⁰⁰⁵ Muhammed Şâtirî, *Sîretu'selef min Benî Alevî*, s. 33.

¹⁰⁰⁶ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 496-497.

¹⁰⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 420-427; Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu'l-ehmar*, s. 60-61.

kabiliyete göre kalpte makâm ve hâllerin doğmasına, memdûh amellerin ortaya çıkmasına, böylece kişi vecd hâlini kazanıp ilâhî hakikatleri müşâhede edebileceğini, aksi takdirde kalpte kasavet hâsıl olup bu durumun kişiyi günaya sevk edeceğinin altını çizmiştir.¹⁰⁰⁸

Abdullah Ayderûs, sülûk eğitiminin başında semâ meclislerine katılmamış, daha sonraları kemâle erip mânevî feyizler sonucunda yaşadığı bazı haller neticesinde semâ meclislerine katıldığı ifade edilmiştir. Nitekim kendisinin “Müritlerimize katılmalarını tavsiye etmediğimiz halde kendimiz semâ meclislerine katılırız!” şeklindeki ifadeleri¹⁰⁰⁹ sülûk eğitimini tamamlayıp kemâle erdikten sonra kullandığı ifadeler olmalıdır. Gerçekten de o, mürid ve avama semâ tavsiye etmemiş hatta uzak durmalarını tembihlemiştir.¹⁰¹⁰ Marifet sahibi olunmadan, nefsini öldürüp kalp ihyâsını elde etmemiş kişilerin, gerçek fakr mertebesine ulaşmayanların, sülûk ve vuslatını tamamlamayanların semâ meclislerine katılmamalarını, bunun müritlere fayda sağlamayacağını ifade etmiştir.¹⁰¹¹

Ebû Bekir Adenî temiz yerlerde icra edilmesinin gerektiğini vurguladığı semâm def çalmaktan, vecdin ise el ile alkışlamaktan ibaret olmadığını, bilakis bunu zikir ve

¹⁰⁰⁸ Ayderûs, Abdullah, *el-Kibrîtu'l-ehmar*, s. 61-62; Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 179.

¹⁰⁰⁹ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 163; Harîrîzâde, *Tibyânu'l-vesâili'l-hakâ'ik*, II, vr. 307b.

¹⁰¹⁰ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 475.

¹⁰¹¹ Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *Risâletun fî duhûli'l-halveti ve'l-erba'îniyye*, (*Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs evrâduhu kasâiduhu kutubuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu içerisinde*), Dâru't-turâs, Terim, 2017, s. 457; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1065.

sohbet meclisi şeklinde değerlendirerek, arınmış bir kalp ile şühûd makamına ulaşılan bir hâl olduğunu aktarması¹⁰¹² Bâ Alevîler'in semâ hakkındaki görüşlerini yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir. Tarıkatta, semâ anında gayri ihtiyari bir şekilde sekr hâline girip akabinde şerîata aykırı sözleri sarfeden kişi, dînen baygın ve aklını yitirenler kategorisinde değerlendirilerek mazur görülmüştür. Sekre zemin hazırlayan unsurlar meşru bir sebebe dayanıyor ve kişi de bu hâli kendisinden defedemiyorsa içerisine girdiği sekr hâlinin, bu mertebeye ulaşamayan kişilere nisbeten daha faziletli görülmüştür. Kendisine inen mânevî feyizler neticesinde sekre girmeyen temkin sahibi kişilerin ise diğerlerinden daha faziletli olduğu belirtilmiştir. Temkin hâlinin, isrâ gecesinde karşılaşp gördüğü gayb âleminden etkilenmeyip hâlini muhafaza eden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hâllerinden olduğu aktarılmıştır.¹⁰¹³

Semâ meclislerine katılım göstermek istediğini belirten Abdullah Haddâd da semâm, kişinin kalbinde bulunan havf, recâ ve muhabbet gibi hâllere delalet ettiğini vurgulamıştır. Zira semâm bitiminde kişide bulunan bu hallerin artmasını buna delil olarak göstermiştir.¹⁰¹⁴ Semâm teselli bulmak, huzur ve itminana ermek için yapıldığı vurgulanmış, bazı mânevî halleri kazanmak için değil, bilakis havfin kişide galebe çaldığı, bazen de recânın galebe çaldığı durumlarda kişinin yaşadığı yoğun ilâhi feyizler karşısında bu durumu hafifletmek için semâyâ başvurulduğu ifade edilmiştir. Nitekim Abdullah Ayderûs'un "Üzerimize bazen melekût âleminden tecelliler ve ilâhî vâridâtlar yağması sonucunda vecde geliriz. Ağzımızdan şerîata aykırı şathiye türü ifadeler

¹⁰¹² Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt Celâu'l-hemmi ve'l-huzni bizikri tercemeti sâhibi Aden el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, s. 137.

¹⁰¹³ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 30.

¹⁰¹⁴ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, I, 318.

çıkması adına bir nebze rahatlamak için semâ icra ederiz.” şeklindeki ifadeleri¹⁰¹⁵ bunu desteklemektedir. Abdullah Haddâd, semân etkisini ortaya çıkaran temel faktörlerin, riyadan uzak bir şekilde, hevâ ve nefis etkisi altında kalınmaması gerektiğini belirtmiş, söz konusu mezmûm sıfatlardan arınmış bir vaziyette dinî ve tasavvufî objeler içeren şiir, kaside ve nağmelerin, özellikle de Kur’ân, hadîs ve güzel öğüt dinlemenin semân en büyük etki kaynakları olduğunun altını çizmiştir. Kişinin semâ neticesinde kendisinde oluşan ibadet etme arzusu ve muhabbetullah gibi etkiler ortaya çıksa bile riya ve gösteriş gibi hislere kapılıyorsa, bu kişinin semâ meclislerine katılmamasının daha uygun olacağını aktarmıştır. Zira semân kalp tasfiyesi, nefis tezkiyesi ve Allah’a yakınlık gibi mânevî faydalar sağlayacağını, riya korkusunun bile bu gibi memdûh özelliklere hâlel getirebileceğini, dolayısıyla da tam ihlâs sahibi olmayan kişilerin semâ meclislerinden uzak durmalarının mânevî açıdan daha uygun olacağını bildirmiştir.¹⁰¹⁶

Bâ Alevî tarikatında semâ sadece mescidlerde değil, sokaklarda, türbe ve açık alanlarda da yapılmaktadır. Nitekim Ebû Bekir es-Sekrân’ın Terim caddelerinde ikindiden akşam vakine kadar sekr halinde dolaşarak kendinden geçmiş bir şekilde semâ yaptığı ifade edilmektedir.¹⁰¹⁷ Kendisine sekrân denmesinin nedeni de muhabbet sekrinden dolayı kendinden vazgeçmesi olduğu aktarılmıştır.¹⁰¹⁸ Ebû Bekir Adenî’nin eşkıyalar tarafından yolu kesilerek malını soymalarının ardından çölde semâ yapmış olması, Ömer Mihdâr’ın Hz. Hûd’un (a.s.) kabrinini bulunduğu yerde semâ icra ederek

¹⁰¹⁵ Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 40.

¹⁰¹⁶ Abdullah b. Alevî Haddâd, *İthâfu’s-sâil bicevâbi’l-mesâil*, Dâru’l-hâvî, Beyrut, 1993, s. 62-63.

¹⁰¹⁷ Şillî, *el-Meşre’u’r-revî*, II, 33.

¹⁰¹⁸ Şâtirî, Muhammed, *el-Mu’cemu’l-latîf*, s. 103-104.

vecde gelmesi gibi durumlar, tarikat üyelerinin semâ için belli bir yer tahsis etmediklerini ortaya koymaktadır.¹⁰¹⁹

Bâ Alevî tarikatının klasik kaynakları incelendiğinde farklı semâ meclislerinin seçildiği, ilk semâ meclisinin de Abdurrahman Sakkâf döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu semâ meclislerine, pek çok evliyâ ve salih kulun hatta vefat etmiş evliyalârın ruhunun da hazır bulunduğunu ifade ettiklerinden dolayı “Hadra” ismi verilmiştir.¹⁰²⁰ Bu hadraların bazıları ve yapılış şekilleri şu şekildedir.

Abdurrahman Sakkâf’ın Hadrası: Hadramevt sûfîleri arasında en meşhur hadralardandır. Terim’de bulunan Mescidu’s-Sakkâf’da, her haftanın pazartesi ve perşembe günleri yatsı namazından sonra yöresel def ve ney gibi enstrümanlar eşliğinde zikir ve semâ meclisleri (hadralar) kurulup topluca kaside, zikir ve dualar söylendiği aktarılmıştır.¹⁰²¹ Abdurrahman Sakkâf’ın da hazır bulunduğu bu meclislerde,

”ترانا في هواكم لا أبالي ولا مليت من سهر الليالي

عذابكم الأليم أراه عذبا وفيكم ذقت طعم المر حالي

“Ben, sizi çok sevdiğimden dolayı yaşadığım sıkıntılarla ilgilenmiyorum, seher vakti uykusuzluğumdan dolayı da bıkmadım.

¹⁰¹⁹ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *el-Burkatu’l-meşîka*, s. 75; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufi Hadramevt*, s. 38.

¹⁰²⁰ Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufi Hadramevt*, s. 41.

¹⁰²¹ Şilli, *el-Meşre‘u’r-revî*, I, 139; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru’t-târihi’l-Hadramî*, II, 264; Kâf, Ömer b. Alevî, *el-Habâyâ fî zikri’z-zevâyâ*, s. 185; Haddâd, Ahmed b. Şeyh Hasan, *el-Fevâidu’s-seniyye*, s. 130-131; Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Meşhûr, *el-Menhelu’l-‘acîbi’s-sâf fî fadileti ve keyfiyyeti hadrati’ş-şeyh Abdurrahman Sakkâf*, y.y.y., ts. s. 8; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufi Hadramevt*, s. 41.

Yaşadığım sıkıntılar size sevgimden dolayı bana tatlı gelir ve sizden dolayı acıyı tattım bu da benim sizinle olan hâlimdir”

anlamındaki ifadeler ile çok kez vecde geldiği aktarılmıştır. Sakkâf meclisinde icra edilen söz konusu hadranın yapılış şekli de şu şekildedir: Oturum Fâtiha sûresi ile başlar, besmele ve lafza-i celâlin uzatılarak okunmasıyla devam eder. Kasideyi okuyacak kişi elinde iki ney ile beraber mihrabın karşısında olacak şekilde mescidin ortasına geçer. Elinde def olan kişinin bir kez vurmasıyla ney üflenmeye ve hep beraber Yemen’in kadın evliyalarından olan Şeyhatu Sultân bintu Ali’nin kasidesi ile semâya başlanır. Ardından aşkı ilâhî, evliyalar ile tevessül, tarikat pirlerinin menkıbeleri gibi konuları içeren Ömer Mihdâr, Abdullah Ayderûs, Ebû Bekir Adenî ve diğer sûflerin kasideleri de okunur, dua ve istiğfardan sonra tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali, Abdurrahman Sakkâf ve diğer tarikat pirlerine, tüm müslümanların ruhlarına, sıkıntı ve musibetlerin defî için yirmi bir kez Fâtiha sûresi okunarak semâ bitirilmiş olur. Meclisteki kasideler Abdurrahman Sakkâf’ın oğulları ve torunları tarafından okunur. Günümüzde de bu uygulama haftanın aynı günlerinde ve aynı mescitte geniş katılımlarla devam etmektedir.¹⁰²²

Ebû Bekir Adenî’nin Hadrası: Yemen’in Aden kentinde, her pazartesi günü yatsı namazından sonra Ebû Bekir Adenî’nin kubbesi altında icra edilir. Semâ meclisini idâre eden kişi nâfizetu Terim (Terim Penceresi) adıyla bilinen yerde oturur vaziyette Fâtiha sûresini okuyarak zikri başlatır. Katılımcılar, Ayderûs’un meşhur zikrini hep beraber okumaya başlarlar. Ardından da yine topluca kasideler okunmaya devam edilir. Ebû Bekir Adenî’nin uykuyu kaçırmak adına kahve içme âdetini devam ettirmek adına,

¹⁰²² Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Menhelu’l-‘acîbi’s-sâf*, s. 12-18; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 41-42.

semâ esnasında kavrulmuş kahve ikramı yapılır. Mecliste hazır bulunanlar arasında su dağıtılır, kahve ve helva arasından sonra Adenî'nin kabri ziyaret edilir ve semâ nihâyete erer.¹⁰²³

Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in Hadrası: Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in hadrası başlarda evinde daha sonraları ise Hadramevt bölgesinde bulunan 'Înât'da kendi mescidinde cuma günleri ikindi namazından sonra icra edilmektedir. Hz. peygamber'e (s.a.v.) medhiye ve övgüler, kasideler, terğîb ve terhîb içerikli vaazlar, dualar şeklinde tertip edilen bu hadra, Fâtîha sûresinin okunmasıyla nihâyete erer.¹⁰²⁴

Ahmed b. Zeyn b. Hıbşî'nin Hadrası: Her ayın son pazar gününde Ahmed b. Zeyn'in kubbesinde icra edilmektedir. Özellikle Muharrem ve Recep aylarında Yemen'in farklı bölgelerinden gelenlerle çok geniş katılım sağlanır. Öğleden önce başlanan semâ meclisi, Bâ Alevî tarikatı pirlerinin râtîb ve zikirleri, defler eşliğinde okunan kasideler, vaaz ve öğütlerle devam eder. Kur'ân-ı Kerîm'den Yasîn sûresinin okunmasının ardından, katılımcılar arasında buhur dolaştırılarak su ve kahve ikramının ardından nihâyete erer.¹⁰²⁵

Çalışmada Bâ Alevî tarikatının semâ anlayışını ortaya koymak adına bazı hadralara değinildi. Terim'de zikredilen hadraların dışında farklı zatların icra ettikleri ve günümüze kadar devam ettirilen hadralar olsa da söz konusu hadralar ile

¹⁰²³ Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 43.

¹⁰²⁴ Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 96-97; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 43.

¹⁰²⁵ Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu'l-kavîm fî zikri şey'in min 'âdâti Terim*, Mektebetu Terim el-Hedîse, Terim, 2015, s. 11-12; Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 43.

yetinilmiştir.¹⁰²⁶ Terim’de icra edilen bu zikir meclisleri günümüzde de devam etmekte olup bazılarının da tarikatın yayın organı Kanâtu’l-İrsi’n-Nebevî kanalı ve youtube kanallarında yayınlanmaktadır.¹⁰²⁷

2.10. Bâ Alevî Tarikatı’nın Diğer Dinî Merasimleri

Bâ Alevî tarikatı pirleri tarafından yılın belirli ay, hafta, gün ve gecelerinde uygulanan ve günümüzde de devam eden bazı dinî ritüeller, okunan dua ve zikirler ile geleneksel dinî programlar tertip edilmektedir. Terim başta olmak üzere Hadramevt bölgesinin farklı merkezlerinde icra edilen bu merasim ve törenlerin bazıları farklı kaynaklarda birbirinden bağımsız olarak zikredilmişse de Seyyid Ahmed b. Muhammed tarafından kaleme alınan *ed-Delîlu’l-kavîm fî zikri şey’in min ‘âdâti Terim* isimli eserde genel hatlarıyla ve sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Belirli ay ve haftalarda icra edilen programların bazıları şunlardır:

Muharrem Ayı: Bâ Alevî tarikatı pir ve müntesipleri Muharrem ayını Kur’ân-ı Kerîm okumak, zikir çekmek, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salât ve selâm getirmek ve söz konusu ay için rivâyet edilen duaları okumakla karşılar. Muharrem ayının dokuzuncu ve onuncu günleri oruç tutarak geçirilir. Âşûrâ günü olarak bilinen Muharrem ayının onuncu gününde her rekatta Fâtiha sûresinden sonra Ellişer kez İhlâs sûresinin okunduğu, bazılarının da birer kez Zilzâl, Kâfirûn ve İhlâs sûrelerinin okuduğu dört rekatlık namaz eda edilir. Bin kez İhlâs sûresinin okunması, yetim ve fakirlerin gözetilmesi, hasta ve salih zatların ziyaret edilmesi yine bu günde üzerinde durdukları

¹⁰²⁶ Terim’de icra edilen diğer hadra uygulamaları ve etkileri için bkz. Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufi Hadramevt*, s. 37-46.

¹⁰²⁷ https://www.youtube.com/watch?v=-op_K0R7OiU. Erişim tarihi: 13.09.2021;
<https://www.youtube.com/watch?v=n-3PurKnJnc>. Erişim tarihi: 10.12.2021.

faaliyetlerin başında gelmektedir. Bu ayın dokuzuncu gecesinde Şükra Mescidi'nde, onuncu gününde de yatsı namazından sonra Mescidu Âl Bâ Alevî'de celse şeklinde isimlendirdikleri bir oturum düzenlenir. Yoğun katılımın sağlandığı bu oturumlarda Muharrem ayının anlam ve önemini konu alan vaazlar yapılır, faziletleri anlatılır, zikir, dua, tehlil ve kasideler okunduktan sonra Fâtiha ve dua ile oturum sonlandırılır. Muharrem ayının son cuma gününde Terim'de bulunan salih kişilerin kabirleri ziyaret edilir. Özellikle Muharrem ve Şaban aylarının son pazar günlerinde semâ ve sohbet meclisleri kurulur, def ve neyler eşliğinde zikir ve evrâdlar topluca okunur, kahve ve su ikramından sonra dualarla oturum sona erer. Her ayın son salı gününde Abdullah Haddâd'ın inşa ettiği Mescidu'l-Evvâbîn'de özel ilim halkaları kurulur. Her yılın Muharrem ayında Bâ Alevî ailesinden Yemen'e ilk gelen kişi kabul edilen Ahmed b. İsa el-Muhâcir, kadın evliyalarından olan Şeyhatu Sultâne ile sahabelerden olan 'Abbâd b. Bîşr el-Ensârî'nin kabirlerinin yoğun bir katılımı ile ziyaret edilmesi günümüzde de icra edilen önemli âdetlerindendir.¹⁰²⁸

Şaban Ayı: Bâ Alevî tarikatında, tarihi cahiliye dönemine kadar uzanan, hicrî dokuzuncu asırdan itibaren de Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim tarafından sistemleşerek¹⁰²⁹ her yılın Şaban ayında geniş katılımlarla düzenlenen Hz. Hûd'un (a.s.) kabrinin ziyaret edilmesi geleneği günümüzde de devam etmektedir.¹⁰³⁰ Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinden de katılımcıların geldiği ve sayılarının yirmi iki bine ulaştığı söz konusu ziyaret Yemen'deki en büyük ilmî ve irşad amaçlı buluşma toplantısıdır. Şaban ayının

¹⁰²⁸ Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu'l-kavîm*, s. 8-18.

¹⁰²⁹ Hadramî, Fehmî b. Ali, *ed-Durru'l-mendûd fî ehbâri kabri ve ziyâreti'n-nebiyyi Hûd*, s. 43.

¹⁰³⁰ Hz. Hûd'un (a.s.) kabir ziyareti için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=F8w0jD7tgH0>. Erişim tarihi: 16.02.2022.

sekizinci gününden on birinci gününe kadar üç gün süren ziyaret esnasında, kabir ziyaret edilerek birtakım dinî merasim, sohbet ve zikir meclisleri ile törenler icra edilmektedir.¹⁰³¹ Bâ Alevîler günler öncesinde yaptıkları hazırlıkların sonunda her bir aile için bir ziyaret günü belirlemektedir. Ahmed b. Zeyn Hıbşî ailesi geleneksel kıyafetleri ile, develer üzerinde ve yaya olarak bu ayın yedinci günü sabahında, Haddâd, Bel Fakîh ve Âlu Hâmid aileleri ise dokuzuncu günü sabahında, Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim ailesi de onuncu günü sabahında, yol güzergâhlarında bulunan tarikatın önemli zatlarının kabirlerini ziyaret ederek, merasimlerini icra ederler. Ziyaretten önce Hz. Hûd'a (as) atfedilen nehir suyundan abdestler alınır, Yasin sûresi ve en yaşlı olanın Fâtiha sûresini okumasıyla yola zikir ve dualarla devam edilir. Bi'ru't-teslim denilen yere ulaşıldığında bütün peygamberlere salat ve selamlar okunur. Hz. Hûd'un (a.s.) kabrine vardıklarında da oturur vaziyette Yasin, Hûd ve Fâtiha sûreleri okunur. Akşam yatsı namazları arasında da Hûd sûresi, İmâm Haddâd'ın râtıbının sesli ve topluca okunmasından sonra dualar eşliğinde ziyaret merasimi tamamlanmış olur. Günler süren Hz. Hûd ziyareti esnasında semâ, sohbet ve zikir meclisleri tertip edilir, dua, kaside ve mevlîdler okunur. Deve üzerinde bulananlar çeşitli deve müsabakalarında bulunarak, birbirlerini tebrik eder, topluluklar arasında buhur kokusu dolaştırılır, kahve ve su ikramı yapılmak suretiyle söz konusu ziyaret ve merasimler bir bayram havasında düzenlenir.¹⁰³²

¹⁰³¹ Ziyaret esnasında uygulanan ritüeller için bkz. Fuâd Ömer b. Şeyh Ebû Bekir, *el-Ehkâmu's-şer'iyye li ba'di'l-âdâti'l-Hadramiyye*, Mektebetu Terimi'l-hedîse, Terim, 2013, s. 549-553.

¹⁰³² Daha geniş bilgi için bkz. Hadramî, Fehmî b. Ali, *ed-Durru'l-mendûd fî ehbâri kabri ve ziyâreti'n-nebiyyi Hûd*, s. 42-72; Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, I, 37-38; Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu'l-kavîm*, s. 39-55.

Şaban ayının on beşinci gecesini ihyâ etme hazırlıkları gündüz vaktinden başlar. Her yıl adet olduğu üzere ikindi vakti başta tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali olmak üzere sırasıyla Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin Terim’de bulunan Zenbel kabristanındaki kabirleri Kur’ân okunarak, dua ve zikirler eşliğinde ziyaret edilerek başlanır. Akşam ve yatsı arasında mescitte özel bir celse yapılarak, Kur’ân, dua, salât ve selâmlar okunur, semâ ve sohbet meclisleri kurulur.¹⁰³³

Ramazan Ayı: Bâ Alevîler, Ramazan ayında uygulanan ibadetler dışında Ramazan ayna has icra ettikleri birtakım ziyaret, tören ve merasimler düzenlerler. Ramazan ayının ilk gecesinden itibaren teravih namazından sonra vitriyye olarak bilinen zenzeme ve fezâziyye olarak isimlendirilen Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilgili kasidelerin ardından, Ramazan ayna has kasideleri topluca okurlar. Bu ayın on bir, on yedi ve yirmi birinci gecelerinde özel ekipler tarafından birbirinden farklı nağmeler kullanılarak oturumlar tertip edilir. Daha sonra kavâfi bölümü olarak adlandırılan sohbet ve vaaz faslına geçilerek hayır sahiplerine dua ve Fâtihalar okunarak gece merasimi bitirilir. Terim’de her dört günde bir kez olmak üzere bitirilen Kur’ân hatimlerinin duası Mihdâr, Sakkâf, Âlu Bâ Alevî camilerinde, altı günde bir bitirilen hatimlerin duası ise farklı camilerde yapılmaktadır. Diğer taraftan on birinci geceden yirmi dokuzuncu geceye kadar tekli gecelerde Terim’in farklı mescitlerinde hatim geceleri düzenlenir, zikirler çekilerek ve kasideler okunarak fecr vaktine kadar devam eden oturumlar yapılır. Ramazan ayının ilk gecesini, onuncu, on beşinci ve yirminci geceleri olmak üzere bu aya özel dört hutbe okunmaktadır. Terim’in bazı mescitlerinde ikindi vaktinden sonra “ravhetun” olarak isimlendirilen birtakım celseler yapılmaktadır. Okunan selef-i sâlihinin eserlerinin bazı bölümleri, oturum başkanı tarafından açıklanır, Yasin

¹⁰³³ Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu’l-kavîm*, s, 55-57.

sûresinden sonra kasideler okunur, Fâtihalar ve duadan sonra söz konusu meclis sona erer. Adet olduğu üzere Ramazan ayının ilk cuma günü ikindi vaktinden sonra yapılan semâ meclisinin ardından Terim’de Zenbel kabristanında yatan başta Muhammed b. Ali olmak üzere sırasıyla Bâ Alevî tarikatı pirlерinin kabirleri topluca ziyaret edilir. Ramazan ayının dokuzuncu gecesinde İmâm Haddâd’ın makamında, on yedinci gecede de Muhammed b. Alevî’nin evinde genel bir katılımın sağlandığı “semeretu’t-tâsi’ min Ramazan” olarak isimlendirilen celseler icra edilir. Burada kasideler okunarak semâ meclisleri tertip edilmektedir.¹⁰³⁴

Bâ Alevîler’in yılın belirli hafta ve günlerinde icra edip âdet haline getirdikleri dersler, semâ ve sohbet meclisleri, ziyaret, râtıb, vird ve *İhyâ* okumaları gibi birtakım merasim ve programları vardır. Örneğin her cuma sabahının erken saatlerinden itibaren toplu bir şekilde ecdatlarının kabirleri ziyaret edilir. Cuma namazından sonra Abdullah Haddâd’ın hadrasına (semâ meclisine) iştirak edilir. İkinci vakitlerinde birkaç revha daha tertip edilir. Akşam vakti de Hâvî’de bulunan Fetih mescidinde bir hadra daha düzenlenir. Cumartesi ve çarşamba günlerinde Terim ribâtında toplu dersler icra edilir. Pazartesi sabahında Abdullah Ayderûs’un kubbesinde dersler yapıldıktan sonra bir gelenek olan *İhyâ* okumaları gerçekleştirilir. Perşembe gününün sabahında ve öğleden sonra Bâ Alevî Mescidi ile Şeyh Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân’ın zâviyesinde *Sahih Buhârî* okumaları tertip edilir. Pazartesi akşamında da Surûr mescidinde mevlid okunur.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu’l-kavîm*, s, 58-70.

¹⁰³⁵ Yılın farklı günlerinde düzenli ve toplu bir şekilde tertip edilen diğer merasim ve toplantılar için bkz. Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu’l-kavîm*, s, 85-90.

Kaynaklarda, Bâ Alevî ailesinin dinî adetleri aktarılırken bölgeye has bazı adetlerden de söz edilmiştir. Her cuma namazının ardından “musebba‘ât” adı verilen bir uygulamada namazın selamının ardından konuşmadan yedi Fâtiha, yedi İhlas sûresi ve yedişer kez Felak ve Nâs sûrelerinin okunması ile cuma gününe has duanın okunması günümüzde de devam etmektedir. Hadramevt bölgesinde erkek kadın karışımının önüne geçmek için cuma namazının ikame edilmediği ve ezan okunmadığı, kadınlara tahsis edilen mescidlerin bulunması, Terim’in her mahallesinde bulunan gönüllülerin fecir vaktinden iki saat kadar evvel ev ev dolaşarak teheccüd namazına uyandırmaları bölgeye has dinî adetler arasındadır. Cuma günlerini ibâdete tahsis ettiklerinden dolayı ziyaretçi kabul etmemeleri, evlilik törenlerini bu günde icra etmemeleri vaki olmuşsa da günümüzde bu iki adettin uygulanmaması bazı şeyhlerin eleştirisini beraberinde getirmiştir. Bâ Alevîler, Arefe gününde Arafat’da toplananların dua ve bereketlerinden istifade etmek amacıyla Terim’de toplu bir şekilde bir araya gelerek oturur, Arefe gününe nisbetle ta‘rîf günü olarak adlandırılan bu oturumda zikir ve dualar icra ederler.¹⁰³⁶ Bu uygulamanın Abdullah b. Abbâs tarafından Basra’da ve dört halife zamanında da yapıldığı aktarılarak bid‘at-i hasene olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³⁷

2.11. Râbîta

Râbîta sözlükte “bağlamak” anlamına gelen rabt kökünden türeyen ve “iki şeyi birbirine bağlayan ip; alâka, bağ kurmak ve münasebet” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰³⁸

¹⁰³⁶ Söz konusu oturumu izlemek için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=Rls4lNMGwOQ>. Erişim tarihi: 10.12.2021.

¹⁰³⁷ Bâ Alevîler’in diğer dinî ayin ve gelenek görenekleri için bkz. Ayderûs, Muhammed b. Alevî, *Nutefu’z-zamânî fî ehbâri mâ kad kâne*, s. 15-23, 98, 158; Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebi Alevî*, s. 259-265.

¹⁰³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 1561; Râzî, *Muhtarus-sihâh*, s. 201.

Tasavvufta ise sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun sûret ve sîretini düşünmesini ifade eder.¹⁰³⁹ İlâhî ve zâtî sıfatlarla muttasıf, şühûd makamına ulaşmış¹⁰⁴⁰ kâmil bir şeyhe kalbi bağlayıp huzur ve gıyabında o şeyhin sûreti, sîreti ve özellikle rûhâniyetini hayâlen kendisi ile birlikte farz ederek, yanında bulunduğu zamanki edebe bürünmek şeklinde de tarif edilmiştir.¹⁰⁴¹ Râbîta tasavvuf kaynaklarında daha çok mürşid mürid ilişkileri bağlamında ele alınan konular arasında yer almaktadır. Söz konusu ilişkilere Luma‘, Keşfu’l-mahcûb adlı eserlerde kısmen değinilmişse de *Avârifü’l-maârif*, *er-Risâle* ve *Mesnevî* gibi tasavvufi kaynaklarda daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.¹⁰⁴² Sûfilere göre râbîta, kalbi, dünyevî düşüncelerden temizlemek ve korumak, mürşidin ruhaniyetinden feyiz almak ve onun vasıtası ile Allah’ı hatırlamak, gıyabında mürşidle mânevî beraberlik ve muhabbet tesis etmek amacıyla icra edilmektedir.¹⁰⁴³

¹⁰³⁹ Necdet Tosun, “Râbîta”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, XXXIV, 378.

¹⁰⁴⁰ İbrahim Fasih Efendî Haydarîzâde, *el-Mecdu’t-talîd fî menâkıbı eş-şeyh Hâlid*, Dâru’l-matbaati’i-‘âmirati, İstanbul, h. 1292, s. 18.

¹⁰⁴¹ Mevlânâ Hâlid Diyâuddin el-Müceddidî el-Hâlidî Bağdâdî, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hadreti Hâlid*, (*Kitâbu Buğyeti’l-vâcîd* içerisinde) haz. Muhammed Es‘ad Sâhibzâde, Matbaatu’t-terakkî, Dimaşk, h. 1334, s. 73. (4. Mektup); Şeyh Muhammed b. Abdullah Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye fî âdâbi’t-tarîkati’l-‘aliyyeti’l-Hâlidîyyeti’n-Nakşibendîyye*, İhlas vakfı yay. İstanbul, 2002, s. 71; İrfan Gündüz, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 19, Ankara, 2007, s. 27-28; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî hayatı, eserleri halifeleri ve Anadolu’da Hâlidilik*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 247-248.

¹⁰⁴² Kadir Taşpınar, *Tasavvufta mürşid râbîtası*, Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2010, s. 13-14.

¹⁰⁴³ Tosun, “Râbîta”, DİA, XXXIV, 378.

Şeyh ve mürid arasındaki muhabbet ve feyiz akışında bir köprü vazifesi gören râbîta, hemen hemen bütün sünnî tarikatlarda uygulanan bir eğitim metodudur. Abdülkâdir Geylânî'nin, şeyh, veli ve salih kullara kalbî bağıllık gösterip kendilerinden feyiz kazanmalarını tavsiye etmesi,¹⁰⁴⁴ Şâzeliyye tarikatının âdâplarından kabul edilen müride zikir telkini esnasında şeyhe râbîta edilmesi,¹⁰⁴⁵ Rifâiyye tarikatının kollarından biri olan Şa'râniyye'nin kurucusu Abdülvehhâb Şa'rânî'nin (ö. 973/1565), müridin; kalbinin sürekli bir şekilde şeyhi ile irtibat halinde olması gerektiğini (râbîta), virdinden sonra, bir ip gibi şeyhinin kalbinden kendi kalbine bir feyiz ve nurun aktığını düşünmesinin telkîni,¹⁰⁴⁶ Rabbinden gelecek mânevî fütûhatların râbîta ile şeyhinin aracılığı ile gerçekleşebileceğini ifade etmesi,¹⁰⁴⁷ Kübreviyye tarikatında müridin, kalbini mürşide bağlamasının iç ve dış temizliğin oluşmasında ekili olduğunun vurgulanması¹⁰⁴⁸ Mevlânâ'nın mürşide atıfta bulunarak rehberin gölgesinin zikirten daha etkili olduğunu savunması, Bahâeddîn Nakşîbend'in (ö. 791/1389) halifesi Muhammed Parsâ'ya (ö. 822/1419) hicaz yolculuğunda kendisini murâkabe etmesini ve

¹⁰⁴⁴ Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-faydu'r-Rahmânî*, Dâru'r-reyyân li't-turâs, Kahire, ts. s. 45,165-185.

¹⁰⁴⁵ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ*, thk. Edip Nasrullah, Muessesetu'l intişârî'l-'arabî, Beyrut, 1997, s. 78.

¹⁰⁴⁶ Muhammed Ebû'l-Hüdâ Sayyâdî, *el-Kavâi'du'l-mer'îyye fi usûli't-tarikati'r-Rufâi'yye*, Matbaatu Muhammed Efendi Mustafa, ts. s. 14-15.

¹⁰⁴⁷ Abdülvehhâb Şa'rânî, *el-Envâru'l-kudsiyye fi ma'rifeti kavâi'di's-sûfiyye*, thk. Tâhâ Abdalbâki Surûr, Mektebetu'l-maâ'rif, Beyrut, 1988, s. 84.

¹⁰⁴⁸ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh yay, İstanbul, 1980, s. 75-87.

sûretini hayalinde tutmasını emretmiş olması¹⁰⁴⁹ gibi ifadeler hemen hemen tüm tarikatlarda râbita uygulamasının varlığını ortaya koymaktadır.

Bâ Alevî tarikatı kaynakları, sülûk eğitiminde râbita uygulamasını, tesir ve etkileri gibi konuları ele almışlardır. Bâ Alevîler, “*Görüldüklerinde Allah’ı hatırlatırlar.*”¹⁰⁵⁰ hadisi fehvasınca râbitanın, müridin mürşidine olan kalbî bağılılığı anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Söz konusu kalbî bağılılığa güç yetiremeyenlerin ise “*Kişi sevdiği ile beraberdir.*”¹⁰⁵¹ hadisinin gerektirdiği şekilde şeyhinin sûretini hayallarinde tutmalarını, böylece müridin şeyhinin hâl ve sıfatlarıyla muttasıf olabileceğini aktarmışlardır. Sülûk eğitiminde en temel esasın muhabbet yoluyla mürşide kalbî bağılılık ve sûretinin zihinde hayal edilmesi olduğunun da altını çizmişlerdir. Tarikatta mürşidi kâmilin ilâhi tecellileri kesbeden ve bu nurun râbita vasıtasıyla müride aktarmasından bahsedilmiştir. Ayderûs b. Ömer Hıbşî, râbitanın şartları yerine getirildiği takdirde müridin mânevî gelişimi üzerinde olan etkisinin zikirten daha fazla olduğunu bildirmiştir. Müridin, şeyhine kalbî bir bağılılık içerisinde olmanın adı olan râbitanın temelinde, şeyhe karşı muhabbet olduğu ifade edilmektedir. Mürşid ve müridin birbirleri ile mânevî iletişim kanallarının açık olması, aralarında sadık bir muhabbetin varlığı gibi faktörler müridin istifadesi için temel şartlar olarak değerlendirilmiştir. Tüm olanaklar sağlandıktan sonra, fiziki ortamda olmaları şart görülmemiş, istidat ve kabiliyete göre vefat etmiş mürşidi kâmilden bile feyiz alınabileceği aktarılmıştır. Nitekim Abdullah b. Ali Sakkâf’ın, Zeynulâbidîn b.

¹⁰⁴⁹ Ali b. Hüseyin Herevî, *Reşahât-u ‘ayni’l-hayât*, trc. Muhammed Muad b. Abdullah el-Kazânî Mektebetü’l-Mahmudiyye, İstanbul, 2004, s. 67.

¹⁰⁵⁰ İbn Mâce, “*Kitâbu’z-zühd*”, 4119.

¹⁰⁵¹ Buhârî, “*Kitâbu’l-edeb*”, 6168; Müslim, “*Kitâbu’l-birr*”, 2640.

Muhammed Mustafa Ayderûs'a gönderdiği mektupta yönünü vefat etmiş olan Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs'a ve diğer tarikat müşşidlerine çevirip onlara kalbî bir bağıllık göstermesini tavsiye etmesi, vefat etmiş müşşidlere de râbıta yapılabileceğini ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵²

Abdulakdir b. Şeyh Ayderûs'un *ez-Zehru'l-bâsim* adlı eserinde serdettiği “Şeyhin varlığı mürid için Allah'ın nimetlerindendir. Şeyhin müridine nazarı, sülûkunda ilerlemesini sağladığı gibi, mânevî dereceler elde etmesini kolaylaştırır. Müridin irâdesini ortaya koyması için teveccühü şart olsa da şeyhin mânevî cezbesi onun teveccühünden öncedir. Müridin teveccühü ile şeyhin kalbine nakşedilen ilâhi esrâr ve marifet bilgileri, müridin kalbine de nakşedilir. Bu durumda sâlik, şeyhinin varisi ve irşad makamındaki naibi olur.”¹⁰⁵³ şeklindeki ifadeler, râbıtada müridin şeyhin etkisi altına girdiği, müşşidin vasıta olduğunu, müridin istidadı ölçüsünde mânevî feyizler kazandığını açıkladığı gibi Bâ Alevîler'in râbıtaya bakış açısını da ortaya koymaktadır.

Bâ Alevî tarikatının müceddidi kabul edilen Abdullah Haddâd da müridin, müşşidi kâmile kalbî bağıllığından (râbıtadan) dolayı terakkî edebileceğini, hatta bu mânevî yükselişin mücâhede yoluyla kazandıklarına oranla daha fazla olabileceğinin, râbıta ve teveccüh ile birlikte yapılan mücâhedenin de kişiye daha fazla mânevî fetihler kazandıracağına altını çizmesi,¹⁰⁵⁴ râbıta ve teveccühün sülûk eğitimindeki mürid için önemini ortaya koymaktadır.

¹⁰⁵² Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 299-303.

¹⁰⁵³ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 300-301.

¹⁰⁵⁴ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu'l-'ulviyye*, s. 141-142; Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, s. 58.

2.12. Vahdet-i Vücûd Anlayışı

Tasavvuf düşünce sisteminde en çok dikkat celbeden, tartışılan ve eleştirilen konuların başında vahdet-i vücûd konusu gelmektedir. Varlığın birliği anlamına gelen bu anlayış, İbnü'l-Arabî'den itibaren sistemize edilerek, tevhidin en son ulaşılan mükemmel hali olduğu sufilerce ifade edilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır." ifadesi, vahdet-i vücûdun en önemli esasını teşkil etmektedir. Vahdet-i vücûd, tek hakiki varlığın Allah olduğu, O'nun dışındaki varlıkların hakikatte yok kabul edildiği, varlıkların izafi olduğu, gerçekte mevcut olmadıkları esasına dayanır. Allah dışındaki bütün mevcudat, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisi ve aynası hükmünde olduğundan Allah'tan başka hakiki varlık olmadığının bir idrakidir. Bu idrak ve anlayış riyâzet, mücâhede ve dâimi zikirle kazanıldığından rûhi tecrübe ve mânevî zevkle elde edilip yaşanmaktadır. Kulun vecd ve fenâ hallerinde mâsivânın yok olup her yerde sadece Allah'ı görmesi olarak adlandırılan vahdet-i şühûdun aksine birlik halinin görmede değil, bilgi ve düşüncede olduğu ifade edilmiştir. Gazzâlî (505/1111), Yunus Emre (ö. 720/1320), Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469), Niyâz-i Mısırî (ö. 1105/1694), Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) gibi pek çok sûfî şahsiyetin eserlerinde vahdet-i vücûd konusunu işlemeleri, vahdet-i vücûd düşüncesinin İbnü'l-Arabî sonrası dönemlerde de pek çok sûfî tarafından benimsendiğini ortaya koyan bir husustur. Örneğin İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde "Allah'tan ve O'nun fiillerinden başka bir şey yoktur." ve "O'ndan başka varlık

yoktur.” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşüncüyü destekleyen ifadelerinden kabul edilmektedir.¹⁰⁵⁵

Bâ Alevîler de İbnü'l-Arabî'yi büyük bir ârif ve mutasavvıf olarak benimsemiş, eserlerinde görülen ifadelerinin muğlak ve felsefî ağırlıkta olması, müellifin hakiki muradının anlaşılmamasından kaynaklı yanlış değerlendirmelerde bulunmanın önüne geçmek için; sülûk eğitiminden geçmemiş, tasavvufî bilgi ve hakikatlere hâiz olmayan kişilerin okumamaları gerektiğini vurgulamışlardır. Abdullah Haddâd da aynı gerekçelerle müritlerine İbnü'l-Arabî'nin eserlerini tavsiye etmemekle beraber, onun âriflerden olduğunu belirtmiş, eleştirenleri de sert ifadeler kullanarak kendilerini “onu anlamayan cüretkârlar” şeklinde nitelemiştir. Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, Ayderûs ve Haddâd gibi tarikatın önde gelen iki ismin menheçlerini benimsemiş, ârif bir şahsiyet olarak benimsedikleri İbnü'l-Arabî'nin eserleriyle ilgilenmişlerdir. Ayderûs b. Ömer Hıbşî'nin sülûkunu tamamlamayan kişilerin şariat ve hakikat bilgilerine vâkıf, zevk sahibi bir şeyhin yanında okumaları gerektiğinin altını çizmesi, tarikat şeyhlerinin XIX. ve XX. asırlarda da aynı çizgide olduklarını gösteren bir husustur.¹⁰⁵⁶ Nitekim tarikatın önemli isimlerinden biri kabul edilen Salih b. Abdullah Attâs'ın *Fütûhât* adlı eseri

¹⁰⁵⁵ Vahdet-i vücûd felsefesi için daha geniş bilgi için bkz. İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i vücûd ve İbn Arabî*, İstanbul, 1978; Ekrem Demirli, “Vahdet-i vücûd”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, XLII, 431-435; Yılmaz, *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*, s. 283-289.

¹⁰⁵⁶ Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, I, 155-157.

mütalaa ettiğine dair veri,¹⁰⁵⁷ Ayderûs b. Ömer Hıbşî'yi destekleyen bir husus olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁵⁸

Tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali'nin vahdet-i vücûdu desteklediği veya reddettiğine dair herhangi bir veriye ulaşılammıştır. Daha sonraki asır ve dönemlerde ise Bâ Alevî tarikatı şeyhlerinin, eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini destekleyen ifadeler serdetmeleri, İbnü'l-Arabî'nin etkisi altında kaldıklarını gösteren bir husus olarak değerlendirilebilir. Vahdet-i vücûd felsefesinin Bâ Alevî yazılı kaynakları arasında ilk olarak Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs ve Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in eserlerinde görülmüştür. Zira kaleme aldıkları *Tuhfetu'l-mürîd* ve *Mi'râcu'l-ervâh ve'l-menhecu'l-vaddâh*, adlı eserlerde vahdet düşüncesinin açık ve bariz bir şekilde açıklanıp şerh edildiği ve benimsendiğini söylemek mümkündür. Abdullah Haddâd ve Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh ile bu düşüncenin daha sonraki dönemlerde de Bâ Alevî mensuplarınca benimsendiği ve desteklendiği görülmüştür.

Tarikatın önemli isimlerinden Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs'un (ö. 990/1582) "Âlemde, kıdemde mevcud olanın dışında hiçbir varlık yoktur. Allah, kendi dışındaki her şeyi yoktan var etti. Kevin (âlem) hepsi karanlık, bâtıl ve 'ademdir (yoktur). Hakk nurdur, zulûmâtın karanlığında tecelli etmiştir. Ekvânlara (âlemlere) tecellisi olmasaydı ortaya çıkmazdı."¹⁰⁵⁹ şeklindeki ifadeleri vahdet-i vücûd

¹⁰⁵⁷ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, I, 81.

¹⁰⁵⁸ Bâ Alevî ailesinden İbnü'l-Arabî'yi okuyup şerheden mütekaddim ve müteahhir sûfiler için bkz. Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, s. 93-95.

¹⁰⁵⁹ Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîde*, s. 320.

düşüncesinin tarikatın tesis döneminin ortalarından itibaren benimsendiğini ortaya koymaktadır. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim'in "Allah vardı onunla birlikte hiç birşey yoktu. Şimdi de durum aynıdır. Tek hakiki varlık Allah'tır. Allah dışındaki her şey yok hükmündedir. Zikir ve ibadet sonucu Allah ile ünsiyet kurabilen kullar her şeyde Allah'ı görürler, kendi benliğinden vazgeçen ve âleme basiret gözüyle bakan hakikat ehli kâmil âbitlerin her şeyde Allah'ı göreceğini, zira hakikatte tek varlığın Allah olduğunu."¹⁰⁶⁰ belirtmesi, âlemin Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisi olduğunu,¹⁰⁶¹ gerçek varlığın Allah olduğu, mâsivânın varlığının izafî olduğu, varlık âlemine ibret gözüyle bakılıp Allah'ı görmenin mümkün olduğu şeklindeki ifadelerin vahdet-i vücûdu anımsatan sözler olduğunu söylemek mümkündür. Ahmed b. Alevî Bâ Meched'in (ö. 973/1565) vefatına yakın bir dönemde fenâ fillâh makamına ererek istiğrâk haline geçtiği ve Allah'tan başka hakiki varlığın olmadığını dile getirdiği ifade edilmiştir.¹⁰⁶²

Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh, Allah'ın isim ve sıfatları ile tanındığını, bunlarla hissî ve mânevî kevnde tecelli ettiğini böylece isim ve sıfatları ile kâinatta zühûr ettiğini bildirmiştir. Allah'ın, kâinatı kıdem nuruyla yoktan var ettiğini, nuru olmasaydı hiçbir şeyin olamayacağını, sonradan yaratılan her şeyin "muhdeslerin", hakikatte gerçek bir varlıklarının olmadığını, sınırlı ve fânî varlıklar olduklarını, bunların da herhangi bir hulûl ve itthad söz konusu olmadan ancak Bâkî ve lâ mütenâhî olan Hakk ile kâim olduklarını ifade etmiştir. Mürekkeb-basît, cüzî-küllî olsun

¹⁰⁶⁰ Ebû Bekir b. Sâlim Bâ Alevî el-Hüseynî, *Mi'râcu'l-ervâh ve'l-menhecû'l-vaddâh*, y.y.y., h. 990, s. 7-8; Ebû Bekir b. Sâlim, *Miftâhu's-serâir ve kenzu'z-zehâir*, s. 16-23.

¹⁰⁶¹ Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf Sekrân, *Me'âricu'l-hidâye ilâ zevkin şehide cenye semerâti'l-muâmelâti fî'n-nihâye*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Mısır, ts. s. 22.

¹⁰⁶² Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 73.

kâinattaki bütün varlıkların iki yönü olduğunu, haddi zatları itibari ile adem-i mahz (yok) olduklarını, yokluğun karanlığından çıkmadıklarını ifade eder. Varoluşları, binefsihi olmayıp Hakk'ın sûret, tasvîr ve takdirinde yaratılan hayalî varlıklar olduklarını bildirmiştir. Haddi zatlarında hayalî varlıklar ise de Hakk'ın celâl ve cemâl sıfatlarının nuruyla vücuda gelmişlerdir. Allah'ın nuru ve tecellisi ile yaratıldıkları itibarıyla da izafî bir varlığa sahip olduklarını, Hakk'ın manasının zuhuruyla nisbî bir varlığa büründüklerini aktarmıştır. Tek hakiki varlığın Allah'ın varlığı olduğu, bütün kâinatı ihâta ettiği, her şeyin varlığının O'nun varlığı anlamına geldiği, nurunun, her varlığın zerresini meydana getirdiğini ifade etmiştir. Bütün bu malumatların kaynağının ise mânevî feyiz ile elde edilebileceğini bildirerek, sülûk eğitimiyle beraber işlenen salih amel, dâimi zikir ve tam anlamıyla Allah'a yönelme (ikbâl) sayesinde kalp ve akıl, Allah'ın tecellisinin aynası olup, Rahmânî feyiz ve marifetullâha mazhar olur. İlme'l-yakîn ile madde âleminde soyutlanan kul, ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn mertebelerine ulaşır, Hakk'ı Hakk ile bilir, âlemi ve mevcûdâtı basiret gözüyle temaşa etmeye başlar. Böylece *“Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz.”*¹⁰⁶³ âyetinin muktezası gereği kul, Allah'ın esmâ, sıfat ve tecellilerini müşâhede etmeye başlar.¹⁰⁶⁴

Abdullah Haddâd'ın, mülk ve melekût âleminde sadece Allah'ın var olduğunu, O'nun tecellileri dışında başka bir şeyin görülmediği, bunun da nefsi öldürerek ulvî bir himmet ile Allah'a yönelme ile olabileceğini, müşâhede makamında görülen her şeyin keşif ehli tarafından anlatılamayacağını ifade etmesi, vahdet-i vücûd düşüncesinin

¹⁰⁶³ Fussilet, 41/53.

¹⁰⁶⁴ Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Ref'u'l-estâr şerhu'l-kasîdeti'l-müsemmâti miftahu'l-esrâr fî tenezzülü'l-envâr*, (Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile içerisinde), I, 264-287.

kendisinde de görüldüğünü ortaya koyan bir husustur. Haddâd, Divan’ında “Nurunun her varlıkta yansıdığı cemâlullâhî müşâhede et.” ifadesinin de bu doğrultuda olduğu söylenebilir.¹⁰⁶⁵ Abdulkadir Ayderûs da kulun şâhid olup temâşâ ettiği mânevî feyizleri ehil olmayan kişilere anlatılmasını doğru bulmadığını aktarmıştır.¹⁰⁶⁶ Kulun kemâl sıfatını elde etmesinin ilk şartının benlik davasından vazgeçmek (fenâ fî nefsihi) olduğunu bildiren Ebû Bekir b. Sâlim, bu makamda olan kişilerin müşâhede ettikleri sırları ehil olmayanlardan gizlemesinin vacip olduğunu aktarmıştır. Bunların müşâhede ettiği sadece Hakk’ın nûrânî mazhariyeti olduğunu, bunun da ârifler katında en büyük makam kabul edildiğini, bütün bunların kaynağının da hakikati Muhammediyye olduğunu savunmuştur. Söz konusu hakikat ilmini sonsuz ve gizli bir sır olarak niteleyen Şeyh Ebû Bekir, Allah’ın emirlerini yerine getiren ve sonsuz hikmeti altında bulunan basiret ehli kullarından dilediğine bahşettiği ledün bir ilim ve marifet sırrının nuru olduğunu aktarmıştır. Güneşin doğmasıyla yıldızların görünmediği gibi, âriflerin de ubûdiyyet ve cismânî yönlerinin Rubûbiyyet hakikatinde gizlendiğini ve gaybî âlemleri müşâhede ettiklerini aktarır. Gizlenen her bir beşeri sıfatın yerine bir ilâhî sıfatın geçtiğini ve Hakk’ın, kulun gören gözü ve işiten kulağı olduğunu ifade etmiştir. Bunun da keyfiyetinin sadece Allah tarafından bilinebileceğini ve dilediği ârif kullara da gösterebileceğinin altını çizmiştir.¹⁰⁶⁷

Vahdet-i vücûd düşüncesinin Bâ Alevîlerde bariz bir şekilde görüldüğünü ortaya koyan diğer bir husus da Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî’nin (ö. 1273/1856) bu doğrultuda

¹⁰⁶⁵ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Dîvânu’l-Îmâmî’l-Haddâd el-Musemmâ ed-Durru’l-Menzûm*, s. 85-87; Haddâd, Ahmed Meşhûr, *Miftâhu’l-Cenneh*, s. 139-140.

¹⁰⁶⁶ Sa’dî, *es-Sûfiyyetu fî Hadramevt*, s. 230.

¹⁰⁶⁷ Ebû Bekir b. Sâlim, *Mi’râcu’l-ervâh*, s. 23-39.

aktardığı ifadelerdir. Zira Lâ ma'bûde İllallâh, Lâ Maksûde İllallâh ve Lâ Meşhûde İllallâh ifadelerini açıklarken, ibadet edilmeye en layık ve müstehak olanın, öldürme ve diriltme, fayda ve zararı kendi kudretinde bulunduran Hakk Teâlâ'nın olduğu, her hâlükarda sadece O'nun kastedilmesi gerektiği, varlık âleminde hakiki tek varlığın zât-ı ilâhî ve O'nun sıfatları olduğundan sadece O'nun müşâhede edilebileceğini ifade etmiştir. Kul "Tek hakiki varlık Allah'tır." dediği vakit Hakk'ın varlığını ikrâr ve O'nun tek hakiki varlık olduğunu beyan ederken, kendini ve her şeyi bunun dışında tuttuğunun anlamı olduğunu ifade eder. Kemâli huzur ve gerçek itminana erişmenin yolunun, her şeyde zat-i ilâhînin cemâlini müşâhede etmekten geçtiğini belirterek, şühûd ehlinin dünyada iken ahiret nimetlerini elde ettiklerinin altını çizer.¹⁰⁶⁸ Ahmed b. Hasan Attâs (ö. 1334/1915) ise Lâ meşhûde İllallâh ifadesinin, kâinattaki her şeyin Allah'ın zatı ile kaim olduğu anlamına geldiğini ifade eder. Zâhir ulemâsının Hâlık'ın varlığına eşyayı delil olarak getirirken, âriflerin ise ters bir şekilde, eşyaya Hâlık'ın varlığı ile delil getirdiklerini, tek hakiki varlığın Allah olduğunu, varlık âleminde görünen her şeyin varlığının ise izafi olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁶⁹

Bâ Alevî tarikatının son dönem şeyhlerinden ve hayatını İslâm'ın neşrine adanmış bir zat kabul edilen Habîb Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd, ruhun bedene sirâyeti gibi, Allah'ın isim ve sıfatlarının âlemin tümünde tecelli ettiğini, her şeyi ihata ettiğini vurgular. Mezmûm sıfatların yerine memdûh sıfatlarla bezenen kuldan bu'd (uzaklık) ve gaflet perdesinin kalktığını, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme derecesine gelen

¹⁰⁶⁸ Hadramî, Abdullah b. Sa'd b. Sumayr, *Kilâdetu'n-nehr fî menâkibi'l-Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, I, 184-190.

¹⁰⁶⁹ Komisyon, *Tezkîru'n-nâs kelâmu'l-habib Ahmed b. Hasan Attâs, Zâviyetu'l-Ayderûsiyyeti'l-ilmiyye*, Terim, h. 1393, s. 376.

kulun, Hakk'ın Cemâl sıfatını, esmâ ve sıfatlarında ve bütün kâinatta müşâhede etmeye başladığını ifade eder. Zira marifetullâha eren kişinin “*Nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır,*”¹⁰⁷⁰ ve “*O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.*”¹⁰⁷¹ âyetlerinin manasını ayan beyan bir şekilde yaşayarak Allah'ın esmâ ve sıfatları ile tecellilerini her şeyde temaşa edebileceğini, her şeyde ünsiyet kazanacağı gibi, her şeyin de kendisi ile ünsiyete ereceğini, Hakk'ın duyan gözü, işiten kulağı, konuşan dili olabileceğini belirtmesi vahdet-i vücûd düşüncesinin kendisinde de bariz bir şekilde görüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰⁷²

2.13. Halvet

İnsanın yaratılış gayesi olan kulluk vazifesinin¹⁰⁷³ yerine getirilmesi için sûfilerce bazı uygulama ve metotlar geliştirilmiştir. Kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesinin oluşabilmesi, kişinin yaratıcısı ile başbaşa kalarak kendini otokontrole tabi tutması için halvet uygulamasını hayata geçirmişlerdir. Bu bağlamda tasavvuf tarihinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hira mağarasında i'tikâf ve inzivaya çekilme sünnetini¹⁰⁷⁴ tatbik etmek amacıyla sûfiler birtakım ibadetler gerçekleştirmek ve günaha sokacak ortamlardan uzak durma adına, mânevî yönlerini güçlendirip rûhi olgunluğa erişmek için sessiz ve sakin yerler tercih etmişlerdir. İbadet ve riyâzet ile geçirilen bu süreye halvet adı verilmektedir. Halvet süresinin kırk gün olarak belirlenmesinde “*Mûsâ ile*

¹⁰⁷⁰ Bakara, 2/115.

¹⁰⁷¹ Kasas, 28/88.

¹⁰⁷² Haddâd, Ahmed Meşhûr, *Miftâhu'l-Cenneh*, s. 126-139.

¹⁰⁷³ Zâriyât, 51/56.

¹⁰⁷⁴ Buhârî, “*Bed'u'l-vahy*”, 3.

otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu.”¹⁰⁷⁵ âyeti baz alınmıştır. Hz. Dâvud’un (a.s.) kırk gün kırk gece secde etmesi ve Hz. Peygamber’den (s.a.v.), kırk gün ihlâslı bir şekilde ibadet edenin kalbinden fişkırان hikmet pınarlarının diline yansıyacağı şeklindeki rivâyet de¹⁰⁷⁶ bu sürenin belirlenmesinde kaynak olarak gösterilmektedir.¹⁰⁷⁷ Mürşid ve veli kullar da uzlete çekilip kalbini mâsivâdan ayıran, tümüyle rabbine yönelenlerin, Hz Musa (a.s.) gibi rabbiyle münâcât edebilecekleri, peygamberlere verilen bu feyizlerden onların varisleri olan velî kulların da nasiplenip, ledunni mevhibe ve Rabbânî sırlara vâkıf olabileceklerini aktarmışlardır.¹⁰⁷⁸

Bâ Alevî tarikatının ilk yazılı kaynaklarında halvet konusu işlenerek mekân tayini, şartları, âdâpları ve kazanımları üzerinde durulması, tarikatın şeyh ve müntesipleri tarafından uygulandığını ortaya koymaktadır. Abdullah Ayderûs halkla iç içe bulunmanın günah ve isyana sevk etme potansiyeli barındırdığından uzlete dikkat çekmiş, nefsin kontrol altına almak isteyenlere, kalb ve diğer uzuvlarını mânevî zararlardan korumaları adına halvetin farz-ı ayn olabileceğini aktarmıştır. Halvet ile ilgili bu düşünceleri, daha sonraki asırlarda gelişip yayılacak olan tarikatın önemli prensiplerinden biri kabul edilerek benimsenmesini sağlamıştır. Nitekim Bâ Alevîler’in menkıbelerine bakıldığında münzevi bir hayat yaşadıkları, halvetin hayatlarının bir

¹⁰⁷⁵ A’râf, 7/142.

¹⁰⁷⁶ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ’* ve *muẓîlu’l-ilbâs ‘amme’štehera mine’l-eḥâdis ‘alâ elsineti’-n-nâs*, Mektebetu’l-kudsî, Kahire, h. 1351, II, 224.

¹⁰⁷⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, s. 147-148; Kodamânî, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî*, s. 249-250.

¹⁰⁷⁸ Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe, *el-Behru’l-medîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî, *Matâbiu’l-hey’eti’l-Mısriyyeti’l-‘âmme*, Kahire, 1999, II, 255.

parçası olduğu, hatta bunun için özel yerler seçtikleri de görülmektedir. Ebû Bekir Adenî ve Şeyh Abdurrahman b. Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın Terim'in tenhâ yerlerine çıkıp ibadet ve riyâzet yapmaları,¹⁰⁷⁹ Ebû Bekir b. Sâlim'in Yebhur vadisinde oruçlu bir şekilde üç ay boyunca tek başına ibadet etmesi¹⁰⁸⁰ buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan Ayderûs'tan yaklaşık üç asır sonra vefat eden Abdullah Haddâd, kendi yaşadığı dönemi kastederek, haram ve helale dikkat edilmediğinden dolayı, halvetin sahîh olmayacağını ifade etmesi, şer'î kurallara riâyet edenlerin ise halvetlerinde sâliklerin kazanacağı mânevî füyûzatlari elde edebileceklerini aktarması¹⁰⁸¹ son derece dikkat çeken bir husus olmalıdır.

Bâ Alevîler, peygamberlerin ve selef-i salihlerin ibadet ederek vakit geçirdiği mekânların mânevî atmosfere sahip olduğu, himmet ve bereketlerinin hissedildiği ve onların mânevî miraslarını devam ettirmek için halvet için genellikle belirli mekânları tercih etmişlerdir. Abdullah Ayderûs bir mektubunda Hz Hûd (a.s.) kabrinin yanında yapılan halvetin, riyâzet ve mücâhede erbabına mânevî fütûhâtların gerçekleşeceğini aktarması, orada yapılan halvetin daha etkin olduğu düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸² Bu durum günümüzde de etkilerini sürdürmüş ve hâlen de halvet için seçilen önemli yerlerin başında gelmeyi sürdürmektedir. Nitekim Ali b. Alevî b. el-Fakîhu'l-Mukaddem'in (ö. 709/1309) Hz. Hûd'un (a.s.) kabrinin yanında Recep, Şaban ve Ramazan aylarında halvete girip riyâzette bulunması buna örnek gösterilebilir.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁹ Şilli, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 34; Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1054-1055.

¹⁰⁸⁰ Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidâri'l-Usûl, *Eğlâ'l-cevâhir*, s. 77.

¹⁰⁸¹ Mollâ, *Nubzetun mulahhasatun min mecâlisi'l-Haddâd*, s. 130.

¹⁰⁸² Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 562.

¹⁰⁸³ Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye*, s. 175.

Tarikatın önde gelen isimlerinden ve ilk müelliflerinden biri olan Muhammed b. Ali b. Alevî Hard Bâ Alevî, *el-Gurer* adlı eserinde Terim dağları ve mağaralarının halvet ve erbain çıkarmak isteyenlerin en önemli uğrak yerlerin başında geldiğini, ibadet ve zikirlerin yapıldığı başlıca yerlerden olduğunu aktarması¹⁰⁸⁴ seleflerine iktida etmelerindeki yönlerini ortaya koyan ayrı bir husus olarak da değerlendirilebilir.

Bâ Alevî tarikatında halvetin şart, âdâp ve keyfiyetine de değinilmiş, halvete girecek kişinin, öncelikle ârif, basiret sahibi, sülûk ve vüsûlu bilen, şeriat ve hakikat ilimlerine hâiz bir şeyhin gözetimi altında olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁰⁸⁵ Sâlikin, halvete girmeden önce kalbinden dünya ile olan alakasını kesmesi, gusûl abdesti aldıktan sonra iki rekat namaz kılarak nasûh bir tövbe etmesi, sükûnet ve huşû içerisinde rabbine el açıp yakarması halvetin ön şartları olarak ifade edilmiştir. Daha sonra sadece cuma ve cemaat namazları dışında kırk gün boyunca çıkmayacak bir halvet uygulamasına girebileceği, halvet dolayısıyla namazlarını cemaatle kılmamanın yanlışlığı da önemle vurgulanmıştır. Halvete ikinci kişi ile de girilebileceği, bunun da Allah ve Resûlü'nü seven salih bir kul, halvet şartlarını yerine getiren biri olması gerektiği ifade edilmiştir. Halvetin âdâpları arasında haramı terk, uzuvların şeriat ve akla aykırı davranışlardan uzak tutulması, mütevâzi olmak, halvette seçilecek mekânın boş, karanlık ve تنها olması zikredilmiştir. Zâhirî takvânın yanında bâtinî takvâ olarak tarif edilen mezmûm sıfatların terki ve bunların yerine memdûh sıfatlarla bezenmek de halvetin âdâplarından kabul edilmiştir.

Bütün sûfilerce halvetin rükünleri arasında zikredilen oruç tutmak, az yemek, az uyumak, az konuşmak ve uzlet, Bâ Alevîlerde de halvette riâyet edilmesi gereken

¹⁰⁸⁴ Hard, Muhammed b. Ali Bâ Alevî, *el-Gurer*, s. 139.

¹⁰⁸⁵ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 308.

hususların başında gelmektedir. Bunun yanında ihlâs, daimi tevhid zikri, Kur'ân tilâveti, gecelerin ihyâsı, tasavvufi eserlerin mütalaa edilmesi, tefekkür ve şeyhin râbitası gibi uygulamalar, halvette uygulanacak başlıca esaslar olduğu ifade edilmiştir. Sülûk eğitimindeki sâlikin halvette geçireceği günler genelde kırk olarak ifade edilmişse de pazartesi, perşembe ve cuma günleri ile sınırlı olan üç günlük, bir haftalık ve otuz günlük halvetlerin de olduğu tespit edilmiştir. Abdullah Ayderûs'un oğlu Ebû Bekir Adenî'yi halvete sokup, yedinci günün sonunda da halvetten çıkarılmasını, onun artık riyâzet yapmasına gerek kalmadığını belirtmesi,¹⁰⁸⁶ aynı şekilde kardeşi Ali b. Ebû Bekir'i halvete sokarak oruç tutmadan esma husnâyı okumasını emredip yedinci günün sonunda da halvetten çıkarması¹⁰⁸⁷ halvet süresinin farklılığına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca halvette önemli olanın nihâyete ermek olduğu, bunun süresinin de kişinin istidadına göre değişkenlik gösterdiği sonucuna varmak mümkündür. Söz konusu bu halvetlerde kişi yatmadan önce bin kez Yâ Kerîm Yâ Rahîm, bin kez salât ve selâm gibi ritüelleri yerine getirmesi, söz konusu halvetlerin âdâpları olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁸⁸

Kırk günlük halvetin kişiye kazandıracağı mânevî fütûhâtların yanında asıl gayenin kalbin dünyevî düşüncelerden arınması, ahiret hayatına yönelmek, zühd hayatına geçiş ile nefsin kusur ve ayıplarının görünmesini sağlamak olduğu ifade edilerek hikmete ulaşmak için zühdün zaruri olduğu ifade edilmiştir. Kırk günün sonunda zühd hayatını kazanamadığından, dolayısıyla da hikmeti elde edemeyen kişinin

¹⁰⁸⁶ Hadramî, Muhammed b. Ömer Bahrak, *Mevâhibu'l-Kuddûs fî menâkibi ibni'l-Ayderûs*, s. 16; Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 34; Hıbsî, Ayderûs b. Ömer, *'İkdu'l-yevâkîti'l-cevheriyye*, II, 1054-1055.

¹⁰⁸⁷ Şillî, *el-Meşre'u'r-revî*, II, 215.

¹⁰⁸⁸ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 498.

ise halvet şartlarını tam olarak yerine getiremediği, ihlâsını gözden geçirmesi gerektiği aktarılmıştır.¹⁰⁸⁹

2.14. Sohbet

Genelde arkadaşlık edip ünsiyet kurmak, arkadaşça konuşarak hoş bir vakit geçirmek, hasbihâl etmek¹⁰⁹⁰ gibi anlamlara gelen sohbet özel anlamda mürşid-i kâmil ile dinî ve tasavvufî meselelerin konuşulduğu toplantıları ifade etmektedir.¹⁰⁹¹ Asr-ı saadetten itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayata geçirdiği ve mânevî eğitimin önemli bir parçası kabul edilen sohbet, tasavvufun zühd döneminde sûfilerce bireysel bir tarzda devam ettirilmiştir. Daha sonra, özellikle de tarikatlar döneminde sistematik bir şekilde incelenerek tasavvufî klasik eselerde kendisine bölümler açılmış, kısımları, fazilet ve âdâpları gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁰⁹² Nakşibendiyye tarikatında Abulhâlik Gucdüvânî'nin "Halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç", Şah-ı Nakşibend'in "Bizim tarikatımız sohbetir. Halvette şöhret, şöhrette afet vardır." ifadeleri¹⁰⁹³ Nakşibendiyye tarikatında genel uygulama olarak halvetin ilk dönemlerde tercih edilmediğini,

¹⁰⁸⁹ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 323, 462-473, 521-531, 583.

¹⁰⁹⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IV, 2400-2401; Komisyon, *Mu'cemü'l-vasît*, s. 553; Luvis, Ma'lûf, *el-Muncid*, s. 416; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf terimleri sözlüğü*, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2005, s. 436; Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2011, s. 2131.

¹⁰⁹¹ Abdulmecîd b. Muhammed Hânî, *el-Hedâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Cihan neşriyat ve matbaacılık, İstanbul, h. 1296, s. 4; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri*, s. 441.

¹⁰⁹² Bkz. Tûsî, *el-Lüma'*, s. 234-237; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 325-329; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 294-307.

¹⁰⁹³ Herevî, *Reşahât*, s. 60.

Nakşibendiliğin sahabe yolu olduđu¹⁰⁹⁴ dolayısıyla da sohbet uygulamasına daha fazla önem verildiğini ve tarikatın temel esaslarından biri olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

Bâ Alevî tarikatında ise halvet uygulaması gibi sohbet de tarikatın esaslarından kabul edilerek, seyr u sülûk eğitiminin önemli bir parçası olarak uygulanmıştır. Abdullah Ayderûs'un ölümü, ahiret hayatını hatırlatan kimselerin sohbet meclislerine iştirakı tavsiye etmesiyle beraber,¹⁰⁹⁵ halvette, şeriat kurallarına uyan muhib ve salih kimseler ile sohbet edilebileceğini vurgulaması sohbet ve halvet uygulamasının bir arada yapılabileceğini ortaya koyan bir husustur.¹⁰⁹⁶ Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân, “*Kişi sevdiği ile beraberdir*”¹⁰⁹⁷ hadisinden hareketle, yalnızlığın kötü kişilerle sohbet etmekten, iyi insanlarla beraber olmanın da yalnızlıktan daha hayırlı olduğu görüşünü belirtmiştir. Buradan hareketle sohbet âdâplarına değinen Şeyh Ali es-Sekrân, iyi kimselerin sohbet meclislerinden geri durmamasını, menâkıb, riyâzet ve mücâhedelerinin okunmasını ve haklarında hüsnü zanda bulunulmasının önemini vurgulamıştır.¹⁰⁹⁸

Abdullah Haddâd, salih ve ebrârların sohbet meclislerine iştirak eden kişinin takınması gereken tavır üzerinde durmuş, selim ve itminan bir kalbe sahip olması

¹⁰⁹⁴ İmam Rabbânî, Ahmed Faruk Serhendî, *Mektûbât*, Sıraç kitabevi, İstanbul, 2006, I, 134; Hânî, Abdulmecîd b. Muhammed, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n- Nakşibendiyye*, Cihan neşriyat ve matbaacılık, İstanbul, h. 1296, s. 3.

¹⁰⁹⁵ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 467.

¹⁰⁹⁶ Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs*, s. 462.

¹⁰⁹⁷ Buhârî, “*Kitâbu'l-edeb*”, 6168; Müslim, “*Kitâbu'l-birr*”, 2640.

¹⁰⁹⁸ Sekrân, Ali b. Ebû Bekir, *Burkatu'l-meşîka*, s. 16-17.

gerektiğini vurgulamıştır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Necm sûresini okuduğu Garânik hadisesine atıfta bulunarak şeytanın kalbine vereceği vesvese ile salihler hakkında sui zanna kapılabileceğini, bu durumun da kendisine mânevî zarar vereceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁹ Arkadaşlık anlamında kullanılan sohbetin kısımlarına da değinen Haddâd, bu tür sohbetin üç türlü olduğunu ifade etmiştir. Birinci kısım arkadaşın, herhangi bir şahsi menfaat söz konusu olmadan, sadece arkadaşın menfaati düşünülerek yapılan arkadaşlık türüdür ki bunun en kâmil arkadaşlık örneği olduğunu vurgular. İkinci türünün hem şahsi hem de arkadaşın menfaatinin gözetilmesi söz konusu olup temel şartının ise adalet olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü kısım arkadaşlığın ise en zayıf çeşit olduğunu, zira bu tür bir arkadaşlığın sadece şahsi menfaatin düşünülmesi ve bu tür bir arkadaşlığa güvenilmeyeceğinin altını çizer.¹¹⁰⁰

Sohbetin iyilik ve takvâya yardımcı bir faktör olduğunu vurgulayan Ahmed b. Zeyn Hıbşî, aynı zamanda günahlara karşı bir set görevi gördüğünü de ifade etmiştir. Sohbetin hâs (özel) ve genel olarak ikiye ayrıldığını, has olanın sûfi şeyhlerle yapılan irâde sohbeti olduğunu, bu tür bir sohbetin seyr u sülûk eğitiminde şart olduğunun altını çizer. Genel sohbetin ise ilim, hayır ve sâlih kimseler ile yapılan sohbet olduğunu vurgular. İkinci kısım sohbetin Allah yolunda ve Allah için muhabbet kaynaklı olduğunu dile getirmesi¹¹⁰¹ sohbetin muhabbet esasına dayalı olduğunun bir göstergesi olarak da addedilebilir.

Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir (ö. 1272/1855) de görüldükleri zaman Allah'ı hatırlatan salih, âbid ve zâhid kulların sohbet meclislerinin öneminden bahsederek, söz

¹⁰⁹⁹ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, II, 268.

¹¹⁰⁰ Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Tesbîtu'l-fuâd*, II, 200.

¹¹⁰¹ Hıbşî, Ahmed b. Zeyn, *Sebîlu'r-ruşdi ve'l-hidâye*, s. 33.

konusu meclislerin kalbin islâhına, sıkıntıların giderilmesine ve günahların affına vesile olabilen meclisler olduğunu söylemiştir. Zira onların sözlerinin kişiyi güzel ahlâka, benlik davasının giderilmesine, Allah’a götüren birer iksir olduğunu ifade ederek, bunun temel şartının ise sohbet meclislerinde zâhirî ve bâtınî edebe riâyet edilmesi olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu sohbet meclislerine katılma imkânı bulamayan kişilerin ise bu boşluğu gafil ve fâsık kimselerle doldurmamalarını, bunun yerine salihlerin ahlâk ve hayatlarını anlatan eserlere başvurmalarını tavsiye etmiştir. Kendi dönemine atıfta bulunarak bir durum tespitiinde bulunan Şeyh Abdullah, şerhlerin, gıybet ve nemimenin, mâlâyânî söz ve davranışlar gibi günahların artışıından, sohbet meclislerinin terk edildiğinden söz ederek, cuma ve beş vakit namaz, ilim, sohbet ve zikir meclisleri dışında kalabalık ortamlara girilmemesinin kalbin islâhı için elzem bir durum olduğunu ifade etmiştir. Maişetini temin etmek için çıkmak zorunda olan kişilerin de son derece dikkat etmelerini tembihlemesi günümüz insanına da verilen bir mesaj olarak telakki edilebilir. Tarikatın önemli şeyhlerinden biri olan Ömer b. Sakkâf (ö. 1216/1801) da sâlikler için en faydalı, gafil kimseler için de en ayıltıcı şeyin, özellikle fisk ve fücurun arttığı bir dönemde çoğu insanın dinî hayata sırt çevirdiği bir zamanda, dini bütün bir şekilde yaşayan salih kimselerin hayat hikâyelerinin bilinmesi olduğunu aktarması da oldukça dikkat çekicidir.¹¹⁰²

İnsan sosyal bir varlık olduğundan çevresinde olup biten olumlu-olumsuz bütün eylem ve sözlerden etkilenme olasılığına sahiptir. Kişi yaşadığı, gördüğü hatta duyduklarının bile etkisi altında kalabildiği düşünüldüğünde, ruhî hayatının gidişatına yön verecek ve pozitif katkı sağlayacak ortamlarda bulunması kaçınılmazdır. Zaten tasavvuf eğitiminde önemli bir yere sahip olan sohbetten de amaç kişinin mânevî

¹¹⁰² Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî*, s. 237-241.

gelişimini sağlamaktır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda sohbetin insan ruhu üzerinde oluşturduğu olumlu gelişmeler görülecektir. Bâ Alevî tarikatı meşâyihî de bütün bunları dikkate alarak sohbeti tarikatın temel esaslarından biri kabul ettikleri görülmekle beraber irşad mahiyetindeki sohbetlerinin İslâmın neşrinde etkili olduğu gözlemlenebilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂ ALEVÎ TARİKATININ İSLÂM'IN YAYILMASINDAKİ ETKİLERİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

1. İSLÂM'IN YAYILMASINDAKİ ETKİLERİ

Genelde Arap toplumunun özelde ise Yemen'deki Hadramevt kabilelerinin göç ve hicret tarihleri İslâmiyet'in zuhurundan önceye dayanmaktadır. Hatta bu tarihi milattan önce dört binli yıllara kadar götürenler de olmuştur.¹¹⁰³ İslâmiyet'ten sonra da Güney Doğu Asya ile özellikle ticari ilişkiler genişlemiş, on

¹¹⁰³ Muhammed Yahya Haddâd, *Târîhu 'l-Yemeni 's-siyâsî: Târîhu 'l-Yemen kable 'l-İslâm*, Dâru vehedân, Kahire, 1968, s. 24-25.

üçüncü yüzyılda da zirveye ulaşmıştır.¹¹⁰⁴ Tarihçi Salah Bekrî söz konusu göçleri ilmî ve ticari olmak üzere iki kısma ayırmış, ilmî seyahatlerin Mısır, Basra, Bağdat ve Endülüse; ticari göçlerin de daha çok Güney Hindistan sahilleri ile Afrika sahilleri taraflarına olduğunu kaydetmiştir.¹¹⁰⁵

Ayrıca Endonezya, Filipinler, Çin'in güney kısmı, Malezya, Malâyû, Burumâ, Kenya, Tanzanya, Uganda, Singapur, Madagaskar, Doğu Afrika ile Komor Adaları¹¹⁰⁶ ve Tayland'ın güney kısımlarında İslâmiyet'in yayılmasında Bâ Alevîler'in oldukça önemli görevler icra ettikleri kaydedilmiştir.¹¹⁰⁷ Bâ Alevîler'in ilmi faaliyetleri çalışmanın "İlim" başlığı altında ele alındığından burada sadece irşad faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

¹¹⁰⁴ Hâmid Kâdirî, *Kifâhu ebnâi'l-'arab bi dıddi'l-isti'mâri'l-Hollandî fî Endonezya*, trc. Zeki Bâ Süleyman, Dâru Câmiati Aden, Aden, 1998, s. 63.

¹¹⁰⁵ Salah Bekrî, *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*, Mektebetu's-San'anî, San'a, ts. I, 73.

¹¹⁰⁶ Afrika kıtasının güneydoğu açıklarında yer alan, Mozambik kıyılarının doğusunda, Madagaskar adasının ise kuzeyinde konuşlu bulunan takımadalar. Komor Adalarının ana adalarını Büyük Komor, Anjouan, Mohéli ve Mayotte adaları oluşturmaktadır. Bu dört adanın haricinde Pamanzî, Banc du Geyser, Banc du Leven, Banc Vailheu ve Glorioso adası gibi resif ve küçük adacıklar da bu takımadaların bir parçasıdır. Takımadalarda ve Doğu Afrika'dayaşayan Bâ Alevî ailesinin on üç boyu yaşamaktadır. Tespit edilen boylar ve şecereleri için bkz. Lothrop Stoddard, *Hâdiru'l-'âlemi'l-İslâmî*, trc. ve thk. 'Acâc Nuveyid, el-Emîr Şekîb Arslân, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1973, II, 159-161; Ahmet Kavas, "Komor Adaları", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, XXVI, 153-157.

¹¹⁰⁷ Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 37; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 371.

Hadramevtliler, seferlerinde sadece ticari faaliyetleriyle yetinmemiş gittikleri coğrafyaların dinî, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarında da etkili olmuşlardır.¹¹⁰⁸ İslâm davetçileri uğradıkları bölgenin dilini öğrenmiş, İslâm'a aykırı olmayan örf ve âdetlerini edinmiş, onlarla evlilik yoluyla akrabalık kurulmuş,¹¹⁰⁹ İslâm düşünce ve felsefesini bölgede yaygınlaştırarak önemli bir kültür sentezi inşa etmişlerdir. Bu topraklarda İslâmiyet'in yayılması İspanyolların ve diğer sömürgeci ülkelerin aksine savaştan, kılıç kullanmadan barışçıl yollarla gönüller fethedilerek icra edilmiştir. Sömürgeci ülkelerin ve misyonerlik hareketinde bulunan Batıların bölge halkına uyguladıkları baskı ve gayri insanî muamelelerden sonra müslüman davetçilerde gördükleri olumlu tutum, onların daha hızlı bir şekilde İslâmiyet'e girmelerine neden olmuştur.¹¹¹⁰

Genelde kabile hayatı yaşayan toplumların liderlerine bağlılığı kuşkusuzdur. Bu minvalde tebliğ faaliyetinde bulunanlar, kabile reisleri ve yöneticilerini İslâm'a davet etmiş, müslüman olan lider beraberinde kavminin de İslâm'a girmesine vesile olmuştur. İşte böyle durumlarda kalabalıklar şeklinde İslâm'a

¹¹⁰⁸ Bâ Alevî ailesi sefer ettikleri yerlerde kendi kültürlerini de yaşatmaya devam etmişlerdir. Bunun bir tezahürü de Arap dilini ve edebiyatını buna bağlı olarak da şiir edebiyatını da oralarda tesis ettikleri görülmektedir. Bkz. Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 380.

¹¹⁰⁹ Evlilik yoluyla eş, hanımına dinin hakikatlerini anlatır, kadın da İslâm'ı benimser ve İslâmı seçer. Ardından kadının yakın akraba ve çevresi de İslâm'ı benimserlerdi. Bkz. Mahmud Şakir, *Endonezya, Müessesetü'r-Risâle*, Beyrut, 1979, s. 27.

¹¹¹⁰ Bkz. Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 28-29.

girenlerin sayısı da artmaktaydı.¹¹¹¹ Buna bağılı olarak da bölge halkının İslâm dinine girip İslâmiyet'in yayılmasında etkileri olmuş, cami, medrese ve kütüphanelerin açılmasında önemli katkıları olmuştur.

Güneydoğu Asya'da İslâmiyet'in hızlıca yayılmasına etki eden temel faktörler şu şekilde sıralanabilir:

1. Ticaret
2. Evlilik
3. Müslümanlar ile misyonerler arasındaki rekabet
4. İzlenen doğru ve etkili siyaset
5. Allah'ın vahdaniyeti, insanın mükerrem bir varlık oluşu, adalet, hürriyet, mânevî arınma, ilim ve fikirlere saygı gibi İslâmi düşüncelerin etkisi sonucu bu fikirlerin olumlu yansıması
6. Yerli halktan bazı grupların, İslâmî öğretileri benimsemeleri.¹¹¹²

İslâmiyet'i yayma gayreti içerisinde olan davetçilerin önemli bir özelliği de bu hizmeti bir cemiyet veya bir dernek çatısı altında değil tamamen ferdi ve kendi imkânları ile hasbî bir şekilde icra etmeleridir. Bunun bir tezahürü olarak kullanılan yöntem ve metotların farklılık göstermesidir. İrşad yöntemlerinin farklılık göstermesi tamamen bölgenin şartları, sosyal hayat düzeylerine bağılı olduğu söylenebilir. Bölgede

¹¹¹¹ Sir Thomas- W. Arnold, *ed-Da'vetu ile'l-İslâm bahsun fî târîhi neşri'l-'akîdeti'l-İslâmiyye*, trc. Hüseyin İbrahim Hasan- Abdulmecîd Âbidîn İsmail Necrâvî, Mektebetu nahdati'l-Misriyye, Kahire, 1970, s. 403; Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 27-28.

¹¹¹² Alevî b. Tâhir b. Abdullah Haddâd, *el-Medhal ilâ târîhi'l-İslâm fî'ş-Şarki'l-Aksâ*, thk. Seyyid Muhammed Diyâ Şihâb, 'Alemlü'l-ma'rifeti, Cidde, 1985, s. 227-228.

söylenen yaygın şarkıların dizelerine İslâm'ı çağrıştıran kelimeler eklenip halkı ibadete ve Allah sevgisine yaklaştırma çabası buna örnek olarak verilebilir. Bir diğer yöntem de tabip olan Seyyid İshak b. İbrahim'in kullandığı tedavi ve ilaç yöntemidir. Hastalara ilaç dağıtımında bulunup teknesi ile bölgedeki en ücra adalara ulaşarak irşad vazifesini icra etmiştir. Hayatlarını tebliğ ve irşada adayan bu davetçilerden biri maksadına ulaştığı anda hemen orada bir cami ve medrese açar İslâmiyet'i anlatmaya başladığı.¹¹¹³

Hadramevt bölgesinden gerek ticaret gerekse irşad faaliyetlerine katılan aileler arasında en göze çarpan Bâ Alevîlerdir. Zira ataları olan Ahmed b. İsa'nın Basra'dan Yemen'e göçünden sonra sefer ve hicret bir gelenek haline gelmiştir. İlk etapta daha çok Hicaz bölgesine ilmi, ticari ve dinî saiklerle göç eden Bâ Alevî ailesinin daha sonraki asırlarda oldukça geniş bir yelpazeye açıldıkları görülmektedir. Tarikatın genişlemeye başladığı ve telif hareketlerinin yaygınlaştığı hicri on birinci asrın başlarında Endonezya ve Hindistan başta olmak üzere Pasifik Okyanusu Adaları, Malezya ve Doğu Afrika gibi İslâmi fetihlerin gerçekleşmediği coğrafi bölgelere deniz yoluyla yayılmışlardır.¹¹¹⁴ Nitekim müfekkiri Ebû Hasan en-Nedvî, Bâ Alevî ailesinin, İslâm davetinin henüz ulaşmadığı diyarlarda İslâmî davete ilk onların başladığını, yöre halkından büyük bir kesimin İslâm'a girmelerini sağladıklarını veya çoğunluğun İslâmiyet'i kabul ettiğini, orada var olan İslâmiyet'in günümüze kadar ulaşmasında onların en büyük rolü oynadığını kaydeder. Aktif oldukları bölgeleri de Güney Doğu

¹¹¹³ Sir Thomas- W. Arnold, *ed-Da'vetu ile'l-İslâm*, trc. Hüseyin İbrahim Hasan, ss. 449-470; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fi'ş-Şarki'l-Aksâ*, s. 231-233.

¹¹¹⁴ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 371-372; Gunye Yâsir Kebbâşî Abdullah el-Kaysî, *Eseru'l-İslâm 'lâ'n-nahdati'l-fikriyye fî hakki Cenûbi Şarki Asya fî'l-'usûri'l-İslâmiyyeti'l-muteahhira*, Câmiatu Bağdat, Bağdat, 2003, s. 51-52.

Asya adaları, Hindistan adaları ve Endonezya şeklinde sıralar.¹¹¹⁵ Luvis Fondon da söz konusu bölgelerde Bâ Alevî ailesi dışında Araplar varolmuşsa da İslâmiyet'in yayılmasında en büyük etkenin Bâ Alevî ailesi olduğunu not düşmüştür.¹¹¹⁶ Bâ Alevî ailesinin Filipin adalarına İslâmiyet'i yayma gayretleri milâdî on dördüncü asrın ikinci yarısına tekabül etmiş, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda da etkili olarak ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynamışlardır.¹¹¹⁷

Bâ Alevîler, İslâmî fetihlerin gerçekleşmediği yerlere hikmetli söz, davranış ve yaşantılarıyla dinî anlatıp İslâm'a davet etme neticesinde halkın İslâmiyet'i benimseyip kabul etmelerini sağlamışlardır. Bâ Alevî ailesinin irşad faaliyetleri ve İslâmiyet'i yayma çabaları pek çok ülkede görülmekle beraber çalışmamızın sınır ve kapsamı dışına çıkmamak adına tesir ettikleri Endonezya, Hindistan, Singapur ve Doğu Afrika bölgeleri ile sınırlı kalmacaktır.

1.1. Endonezya

İslâmiyet'in Endonezya'ya ilk olarak ne zaman girdiği konusunda¹¹¹⁸ net bir tarih vermek zordur. Arap toplumunun, aralarında Endonezya'nın da bulunduğu

¹¹¹⁵ Ebû Hasan Ali el-Hasanî Nedvî, *el-Murtedâ sîretü emîri 'l-mü'minin seyyidînâ Ebi'l-Hasan Ali b. Abî Tâlib*, Dâru'l-kalem, Dimaşk, 1989, s. 232-233.

¹¹¹⁶ Nedvî, *el-Murtedâ*, s. 233.

¹¹¹⁷ Nedvî, *el-Murtedâ*, s. 233.

¹¹¹⁸ İslâmiyet'in Endonezya'ya nasıl ve kimler aracılığı ile girdiği tartışmalı olmakla beraber üç görüş bulunmaktadır. Birincisi ve en meşhur görüş Hindistan'dan müslüman ve Hintli Müslümanlar aracılığı ile

Güney Doğu Asya ülkeleri ve Uzak Doğu ülkeleri ile olan ticari ilişkileri bi'setten önceye kadar varan uzun bir geçmişe sahiptir. Kaynaklar, İslâmiyet'in hicrî birinci asırda müslüman ahlâkıyla ahlâklanan tüccarlar¹¹¹⁹ ve onlarla beraber hayatını irşada adayan müslüman davetçiler vasıtasıyla Güneydoğu Asya'ya ulaştığını haber vermektedir. Hz. Osman'ın (r.a.) Çin'e gönderdiği elçilerin¹¹²⁰ yol güzergâhı olan Güney Doğu Asya sahil yolunu takip etmeleri ve kuvvetli bir ihtimalle de oraya da uğramış olmaları İslâmiyet'in Endonezya'ya erken dönem olan hicrî birinci asırda girdiği tezini güçlendirmektedir.¹¹²¹ Tarihçi Muhammed Ahmed Şâtirî de Arap toplumunun irşad faaliyetleri için Uzak Doğu ülkelerine olan tarihin hicri birinci asır

girmiştir. İkinci görüş, On ikinci asırda Arap tüccarların aracılığı ile girmiştir. Üçüncü görüş Şî farşlılar tarafından girdiği şeklindedir. Bkz. Şeyh Hüseyin Muhammed Kâf, *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*, Merkezu'l-mustebzirîn, y.y.y., t.s., s. 16-18.

¹¹¹⁹ İslâmiyet'in yayılmasında etkili olan tüccarlar dacece Araplar'dan olmadığı için "arap tüccarlar" ifadesini kullanmadık. Nitekim Abbasi halifesi Harun Reşid zamanında Bağdad'a ticaret için gelen Endonezyalılar burada İslâmiyet ile tanıştıktan sonra döndükleri ülkelerinde İslâmî akideyi yaym agayratı içerisinde olmuşlardır. Bkz. Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 26.

¹¹²⁰ Nitekim Çinli müslümanlara göre İslâmiyet'in Çin'e Hz. Peygamber zamanında girdiği kabul edilmiştir. Bkz. Muhammed Nuri Emîn b. İndût, *el-Hareketu'l-İslâmiyye fî Malezya, neş'etuhâ, menhecuhâ, tetavvuruhâ*, Dâru'l-beyârik, Beyrut, 2000, s. 22; Ebû Abdullah Muhammed Ebû Tâlib el-Ensârî Dimaşkî, *Nuhbetu'd-dehr fî 'acâibi'l-berri ve'l-bahr*, Matbaatu'l-akâdemiyeti'l-imparâtûriyye, Patarburg, 1865, s. 68; Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 24-26.

¹¹²¹ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fî ş-Şarki'l-Aksâ*, s. 116; Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi ve li'l-eimmeti min eslâfîhi mine'l-fedâili ve'l-meâsir*, Dâru's-şurûk, el-Memeleketu'l-'Arabiyyeti's-Suûdiyye, 1980, s. 169-171.

olduğunu kaydeder.¹¹²² Nîa Kurnia Solihat'ın Java'da kitabesinde hicrî 7 Recep 475 (m. 02.12.1083) tarihinde vefat etmiş Fatıma Bintu Meymûn adına ait bir kabri tespit etmesi İslâmiyet'in erken dönemde Endonezya'ya ulaştığını teyit etmektedir.¹¹²³ Aralarında Venedikli Marco Polo'nun¹¹²⁴ bulunduğu bazı Fransız ve Hollandalı araştırmacılar bu tarihin milâdî on üçüncü asır¹¹²⁵ olduğunu kaydetmişse de buna mukabil olarak bazı Arap araştırmacılar bu tarihi biraz daha geriye çekerek on ikinci asra dayandırmışlardır. Nitekim onlar, Arap tüccarlarla tanışıp müslüman olan İbn Mâlik¹¹²⁶ adında bir şahsın,

¹¹²² Muhammed Şâtirî, *Dirâsetun muhtasaratun şâmile tun 'ani'l-hicreti'l-letî yekûmu bihâ ebnâu'l-arab ve fî mukaddemetihim el-Hadârimetu*, s. 5.

¹¹²³ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fi 'ş-Şarki'l-Aksâ*, s. 218-219.

¹¹²⁴ Tüccar olan Marco Polo, milâdî 1292 yılında Sûmatra'da beş ay geçirdikten sonra, Endonezya'nın kuzey doğusunda küçük bir yerleşim yeri olan Berlâk dışında bütün ülkede putperestliğin hâkim olduğunu hatta insan eti yiyeyn vahşilerin çokluğundan bahsetmiştir. Bu sözlerinden hareketle batılı araştırmacılar Endonezya'ya İslâmiyetin on üçüncü asırda girdiğini kaydetmişlerdir. Oysa Malâyû tarih kitapları milâdî 1205 yılında bölge insanından olmayan (yabancı biri) Cihân Şân adında bir müslümanın krallık yaptığını kaydetmiştir. Buna göre İslâmiyetin Endonezya'ya on üçüncü asırdan çok daha evvel ki asırlarda girdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 25.

¹¹²⁵ Bu tarihi ilk dillendirenin, sömürgeci Hollanda hükümetinin emrinde çalışmak üzere Endonezya'ya giden Hollandalı oryantalist Snouck Hurgronje'dır. Endonezyalı yerli yazarlar da ona tabi olmuş hatta devlet okullarının ders kitaplarına da geçmiştir. Hurgronje'nin bir tahminden öteye geçmeyen bu iddiasını Dr. Alevî Şihâb *et-Tasavvufu'l-İslâmî ve Âsâruru fi't-tasavvufi'l-Endonisî'l-muâsır* adlı eserinde reddetmiştir. Bkz. Kâf, Şeyh Hüseyin Muhammed, *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*, s. 16.

¹¹²⁶ Bazı kaynaklarda müslüman olduktan sonra Hâcî Pûrvâ adını aldığı kaydedilmiştir. Bkz. Sir Thomas-W. Arnold, *ed-Da'vetu ile'l-İslâm*, trc. Hüseyin İbrahim Hasan, s. 414-417.

hicrî 1195 yılında Endonezya sınırları içinde olan Java adasına¹¹²⁷ İslâmiyet'in ilk kez girmesi için gayret gösterdiğini, söz konusu tarihlerde putperest bir toplum olan Java halkı içerisinde İslâmiyet'in yayılmasını da aralarında Bâ Alevî ailesine mensup olan dokuz kişinin¹¹²⁸ sağladığını kaydetmişlerdir.¹¹²⁹ Tespit edilen farklı tarihler için şu sonucun çıkarılması mümkündür: İslâmiyet, hicrî birinci asırda Güney Doğu Asya'ya, hicrî altıncı asırda aralarında Java adasının da bulunduğu civar adalara, hicrî yedinci asırla birlikte de Endonezya'nın tamamında yaygınlaşmıştır. Hicrî sekizinci asırda Endonezya'daki Sûmatra Krallığı'nı ziyaret eden ünlü müslüman seyyah İbn Battûta'nın (ö. 770/1368) İslâm'ın bölgede yaygın bir şekilde yaşandığını, halkın büyük

¹¹²⁷ Endonezyanın en önemli adası olarak kabul edilmektedir. Müslüman olduktan sonra İbn Mâlik adını alan kişi Java'nın batısından olan ve Pâjâjârân kralının oğludur. Bkz. Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi*, s. 172.

¹¹²⁸ Java adasında "Dokuz evliya" lakabıyla anılan bu zatlar itikadi bakımdan sünnî olan bu zatlar şafî mezhebine mensupturlar. Adlarının; Mevlânâ Melik İbrahim, Ampel (Ahmed Rahmetullâh), Bonang (İbrahim b. Ahmed), Giri (Sultan Abdulfakîh), Drajat (Haşim b. Ahmed), Kâlîjaga (Muhammed eş-Şehîd), Kudus (Cafer Sâdık), Mûrîa (Mevlana Râdîn Ömer Said b. Cafer Sadık), Gunung Jâtî (Mevlana Şerif Hidâyetullâh) şeklinde bilinen bu zatlar bulundukları şehirlerlere nisbet ediliirler. Melik İbrahîm ile en son zikrettiğimiz Gunung Jâtî'nin adı Şerif Hidâyetullah olup, Bâ Alevî ailesinden olup soyu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanmaktadır. Gunung, milâdî on beşinci asıra Portekiz sömürgeciliği ne karşı çıkmış ve onları sahil bölgesinden kovmayı başarmıştır. Ahmed Rahmetullah İslâmiyeti yaymada ilk icraat olarak öğrenciler için ribât ve medreseler açmıştır. Fıkıh, Usûlu'l-fıkıh, akaid ve tasavvuf gibi başlıca ilimlerin okutulması gibi büyük bir ilmi miras bırakmışlardır. Geniş bilgi ve soy şeceresi için bkz. Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi*, s. 174-181; Kâf, Şeyh Hüseyin Muhammed, *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*, s. 28-31.

¹¹²⁹ İbn Hafîz, Ömer b. Muhammed b. Sâlim, *Menhecu'd-da'veti ilallâh fî medreseti Hadramevt, Mektebu'n-nûr*, y.y.y., 2010, s. 24.

bölümünün de müslüman olduğu şeklindeki tespitleri¹¹³⁰ ortaya çıkan sonucu desteklemektedir. Hicrî dokuzuncu asırda Java adasının Demâk (Demmek veya Dîmâk) şehri, İslâm ile yönetilen ilk şehir olmuş, şehir merkezinde bulunan put ve heykeller, dönemin yöneticileri tarafından kırılıp denize atılmıştır.¹¹³¹ Daha sonra Java'nın batısında bulunan Bântem ve Şerbûn¹¹³² şehirleri de İslâmiyet ile yönetilmiş, sultanlıkları da Bâ Alevîler'in soyundan ve dokuz davetçiden biri olan Şerîf Hidâyetullah'ın neslinden gelen kişiler yönetmiştir.¹¹³³ İslâmiyet'in bölgede

¹¹³⁰ İbn Batûta bölge halkı ve yöneticisi için izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: Meliklerin en faziletlisidir. Şâfî mezhebindedir. Çok sevdiği fakihler meclisinde müzakere için toplanırlardı. Kendisi ve âhâlisi cihadı severlerdi. Savaşta kâfirleri yener ve onlardan cizye alırlardı. Oldukça mutevazi olan melik, cuma namazına yürüyerek giderdi. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta: Tuḥfetu'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr*, thk. Muhammed Abdulmun'im-Mustafa el-Kassâs, Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut, 1987, s. 630; Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 26.

¹¹³¹ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 381-387.

¹¹³² Şerbûn'da İslâmiyeti ilk yayan kişi Bâ Alevî ailesine mensup, Gunung Jâtî lakabıyla bilinen Mevlânâ Şerîf Hidâyetullâh'tır. Ardından yönetilen İslâm Sultanlıkları Demmek'e tabi olmuşlardır. Java'lı tarihçiler Mevlânâ Şerîf'in istikâmet, zühd, takvâ ve verâ' ehli bir sûfî olduğunun yanı sıra, savaş ve siyaset uzmanı biri olduğunu, sultan ve emirlere yakın biri olup, kendisine sürekli danışıldığını kaydeder. Şerîf Hidâyetullah'ın kabri Jât dağının eteklerinde olup günümüzde hâlâ ziyaret edilen önemli yerlerdendir. Soy şeceresinin tamamına ulaşmak için bkz. Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 383-384.

¹¹³³ Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi*, s. 172-173.

yayılmasıyla dinî anlayış hâkim olmuş putperestlik de ciddi anlamda etkisini yitirmiştir.¹¹³⁴

Endonezya'da milâdî on beşinci ve on altıncı asırlarda müslümanların kurdukları önemli krallıklardan bazıları şunlardır:

1. **Sûmatra Krallığı:** İbn Battûta'nın ziyaret ettiği bölgedir.
2. **Bentâm Krallığı:** Java adasının batısındadır. Milâdî 1568 yılında Sultan Hasanuddin tarafından kurulmuştur. Putperest olan Fâjâjârân krallığına üstün gelmiş, onların yardımına gelen Portekizlileri de yenmişlerdir.
3. **Dîmâk, (Demmek) Krallığı:** Java'nın iç kesimlerinde bulunan bu şehir Seyyid Ramazan Fâtîmî tarafından milâdî 1428 yılında kurulmuştur.
4. **Metârâm Krallığı:** Java'nın doğusunda bulunan bu bölgede putperestlik hâkimdi. Milâdî 1583 yılında Senâfâtî adında müslüman bir zat tarafından kurulmuştur.
5. **Âtşiyah Krallığı:** Endonezya'da İslâmiyet'in ilk yayılmaya başladığı krallık olmasına rağmen Portekizlilerin baskısında olduğu için İslâmiyet yavaş yayılmıştır. Krallık, yirminci asra kadar batılılarla mücadele etmiştir.
6. **Bâlbebâniğ Krallığı:** Sultan Abdurrahim tarafından 1648 yılında kurulmuştur. İslâmiyet on sekizinci asırdan itibaren buralarda yayılmaya başlamıştır.

Günümüzde müslüman nüfusun en yoğun olarak görüldüğü Endonezya'da İslâmiyet'in yayılmasında Bâ Alevî müntesiplerinin rolü oldukça büyüktür. Avrupalı bazı tarihçiler Bâ Alevîler'in Güney Doğu Asya'da bulunan adalara ulaşma tarihlerini

¹¹³⁴ Cifri, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 375-376.

hicrî sekiz yüz olarak vermişlerse de araştırmacı-yazar Tâhir b. Alevî Haddâd bu tarihi daha gerilere çekerek hicri altı yüz hatta beş yüzlü yıllara dayandırmaktadır. Sûmetrâ adasının hicri beş yüz doksan yedi yılında, Âlu ‘Azamat Hân olarak bilinen¹¹³⁵ soyu Hz. Hüseyin’e dayanan kişilerce¹¹³⁶ İslâmî hükümlerle yönetilmesi Haddâd’ı destekleyen bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³⁷ İngiliz yazar Sarcint bu olguya dikkat çekerek Güneydoğu Asya ve civar adalara modern dönemde ilk gelenlerin Bâ Alevî ailesi olduğunun altını çizer. Endonezya İstişare Kurulu’nun 30 Nisan 1962 yılında almış olduğu kararda Endonezya’da İslâmiyet’in yayılmasının Bâ Alevî ailesi tarafından gerçekleştiği karara bağlanmıştır.¹¹³⁸ Karşılıklı fikir savaşları yaşanmışsa da adet, kültür ve ananelerini bölgede tesis etmiş, Abdullah b. Alevî Haddâd’ın zikir ve virdlerinin okunmasını sağlamışlardır. Ayderûs ailesinden Java adası ve Jakarta’da vefat eden önemli şahsiyetlerin türbelerinin olduğu kaydedilmiştir.¹¹³⁹ Bâ Alevî ailesinden Âlu Ayderûs, Âlu Haddâd, Âlu Attâs, Âlu Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Âlu’s-Sakkâf, Âlu Bâ Fakîh, Âlu Hıbşî ve Âlu Şâtirî gibi önemli sayılabilecek kollar, Endonezya ve civar

¹¹³⁵ Şâtirî, Muhammed b. Ahmed, *Sîretu’s-selef min Benî Alevî*, s. 74.

¹¹³⁶ Hindistan’da yoğun bir şekilde yaşayan bu ailenin soyu el-Fakîhu’l-Mukaddem’in amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu’l-Mirbât’a ulaşmaktadır. Zira bu aile Alevî’nin oğlu Abdülmelik’in torunlarıdır. Bkz. Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru’l-hakâik fî beyâni’t-tarâik*, s. 98; Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 646; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 521; Zebîdî, *er-Ravdu’l-celî fî ensâbi Âl Bâ Alevî*, s. 122.

¹¹³⁷ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi’l-İslâm fî ş-Şarki’l-Aksâ*, s. 278-281.

¹¹³⁸ Nedvî, *el-Murtedâ*, s. 233.

¹¹³⁹ Salih Ali Ömer Bâ Sarre, *Dirâsâtun fî Târîhi Hadramevti’l-hadis ve’l-muâsır*, Mektebetu’l-vataniyye, Aden, 2001, s. 90.

adalarında, Hindistan’da, Çin’de, Tayland’da ikamet etmektedirler.¹¹⁴⁰ Hayatın her alanında etkin bir role sahip olmalarıyla beraber emâreleri günümüze kadar gelen küçük sayılabilecek kendilerine ait krallıklar kurmuşlardır. Komor adalarındaki Memleketu Âli Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Filipinler’deki Âli Bâ Fakîh, Serret’de Memleketu Sâdâti Âli Ayderûs gibi krallıklar bunlardan bazılarıdır.¹¹⁴¹

Hadramevtilerin Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Hindistan gibi uzak diyarlara olan göçü yirminci asra kadar devam etmiş 1930 yılında yapılan nüfus sayımında sayılarının yüz bin civarında olduğu tespit edilmiştir:

Endonezya: 71335

Mâlâyâ ve Sigapur 3000

Hindistan: 10000

Doğu Afrika: 12000

Somali ve Etiyopya: 2000

Sudan: 750

Mısır: 18 olmak üzere toplam 99103 kişi oldukları tespit edilmiştir.¹¹⁴²

Hint Okyanus yolunu kullanarak Endonezya’ya göç eden Hadramevtilerin nüfuzu artmış ve buna bağlı olarak da siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatta etkileri büyümüştür. Birinci dünya savaşından önce Güney Doğu Asya’da başlarında Bâ

¹¹⁴⁰ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi l-İslâm fi ’ş-Şarki l-Aksâ*, s. 130-131.

¹¹⁴¹ Şâtirî, Muhammed, *Sîretu’s-selef min Benî Alevî*, s. 46.

¹¹⁴² Bazı kaynaklarda beşyüz bin civarında oldukları söylenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Salah Bekrî, *Târihu Hadramevti’s-siyâsî*, II, 241; Bâ Sarre, Salih Ali Ömer, *Dirâsâtun fî Târihi Hadramevti l-hadîs ve l-muâsır*, s. 90; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi l-İslâm fi ’ş-Şarki l-Aksâ*, s. 132.

Alevî ailesinden yöneticilerin olduğu sultanlıklar kurulmuştur.¹¹⁴³ Artan nüfuzları ve buna bağlı olarak da İslâmiyet'in yayılması, bölgeye daha sonra gelen sömürgeci Hollanda¹¹⁴⁴ kuvvetlerini rahatsız etmiş, bu durumu kendi varlıkları için bir tehdit olarak algılamışlardır. Artan baskılar, bunalan müslüman Araplar'ı Osmanlı'nın Singapur'daki konsoloslüğundan yardım talebinde bulunmaya mecbur etmiştir. Nihâyetinde kurdukları Endonezya Arap Hareketi ile yerli müslüman halkla beraber Hollandalıların zulümlerine son vermişlerdir.¹¹⁴⁵ Bâ Alevîler'in dikkat çeken önemli bir yönü de gittikleri diyarlarda Şâfiî mezhebini de yaymalarıdır. Hindistan'da Hanefî mezhebi hâkim olmasına rağmen, Bâ Alevî sâdâtlarının irşad için gittikleri Cerât, Ahmedâbâd ve Mâlîbâr gibi yerlerde Şâfiî mezhebi yaygındır. Diğer taraftan Güneydoğu Asya, Doğu Afrika sahilleri, Endonezya'da Şâfiî mezhebinin yaygın olmasında Bâ Alevîler'in rolü vardır.¹¹⁴⁶

¹¹⁴³ Perlak, Pasei, Siak ve Demak (veya Demmek) sultanlıkları bunlardan bazılarıdır. Geniş bilgi için bkz. Kâf, Şeyh Hüseyin Muhammed, *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*, s. 23-32.

¹¹⁴⁴ Yaklaşık üç bin adadan oluşan, yüzde doksani müslüman olan yaklaşık yetmiş milyon kişinin yaşadığı, (Hadramevt bölgesinden gelenlerin sayısı seksen bin civarındadır) üç yüz kadar farklı dilin konuşulduğu Endonezya ve adaları son derece verimli ve münbit topraklardır. Değerli yeraltı kaynaklarına sahip olduğundan Hollanda ve Portekiz gibi batılı sömürgeciler buralara üşüşmüşlerdir. Bölgeye gelen Japonlarla çarpışan Hollanda, ikinci dünya savaşının patlak vermesine kadar yaklaşık üç yüz elli yıl kadar buralarda sömürgecilik yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 393-395.

¹¹⁴⁵ Hollanda sömürgeciliğinin baskı ve zulümleri için bkz. Cevhî, Halid Hüseyin Said, *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-hayati'l-ilmiyye ve't-ticariyye*, s. 26-27; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 388-391.

¹¹⁴⁶ Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 37.

Bâ Alevîler, irşad faaliyetlerinde nefsin arzu ve isteklerinden arınma (nefis tezkiyesi), ahiret hayatına yönelme, takvâ, sünnet-i seniyyeye uyma hususlarına önem göstermişlerdir. İslâmî ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerin öğretilmesi, sahîh dîn ve akidenin yaygınlaşması ile mânevî islâh hareketleri, üzerinde durdukları temel konular olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da ders halkaları genişlemiş, ilimden, eğitimden uzak kalan bölge halkı akın akın bu zatların ders halkalarına iştirak etmiştir.¹¹⁴⁷ Endonezya’da İslâmiyet’in yayılmasında önemli rollere sahip Bâ Alevîler’in erken dönem şahsiyetlerinden Seyyid Cemâluddîn Huseyin el-Ekber, Bâ Alevî ailesinin Endonezya’ya (Java’ya) gelen ilk üyesidir. İslâmî ilimlerin neşri için oğlu İbrahim’i Açe’de¹¹⁴⁸ bırakmış, aile efradı ile birlikte Hindistan’dan Endonezya’ya gelmiş ve Tevâcu’da vefat etmiştir. Vefatının ardından oğulları ve torunları ile Çin’den gelen aile üyeleri ile birlikte İslâm hızlı bir şekilde yayılmıştır.¹¹⁴⁹ Bâ Alevî ailesinin diğer üyeleri arasında, Endonezya’da el-Cemiyetu’l-Muhammediye adında bir teşkilat kuran Hacı Ahmed Dehlân ile soyu Muhammed Ayne’l-yekîn’e dayanan Hacı

¹¹⁴⁷ Nedvî, *el-Murtedâ*, s. 234.

¹¹⁴⁸ Bâ Alevîlerden, Endonezya’da Sumatra adasının kuzey ucunda bulunan Açe’ye hicri dokuzuncu asırda ilk giren kişinin Seyyid Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir eş-Şillî olduğu kaydedilmiştir. Açe Melikesinin Vezirinin kızıyla evlenmiş çocuk ve torunları ile birlikte orada ikamet etmiştir. Hicrî bin yılında Açe’de irşad faaliyeti gösteren bir diğer kişi de Seyyid Ebû Bekir b. Hüseyin ve Seyyid Muhammed b. Ahmed b. Muammer b. Ömer b. Alevî Şâtirî’dir. Bkz. Stoddard, *Hâdiru’l-‘âlemi’l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, II, 157- 163.

¹¹⁴⁹ Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu’l-a’râs*, II, 386; Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu’l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi*, s. 186.

Halil'dir.¹¹⁵⁰ Gayri müslimlerin etkisi altında kalan sahil bölgelere nazaran Endonezya'nın iç kesimlerinde İslâm, daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bir asırlık süreçte müslüman olan Endonezyalı müslümanların sayısı milyonları geçmiştir. Dağlık ve ormanın derinlikleri gibi ulaşılması zor yerler hariç günümüzde İslâmiyet Endonezya'nın her tarafına yayılmıştır.¹¹⁵¹

Kaynaklar Hadramevt bölgesinde yetişip irşad vazifesi için Endonezya'ya yerleşip¹¹⁵² orada vefat eden bazı şahsiyetlerin varlıklarından haber vermektedir. Seyyid Muhammed b. Tâhir Haddâd (ö. 1316/1898) Java adasının Tukul bölgesinde, Seyyid Alevî b. Muhammed b. Tâhir Haddâd (ö. 1373/1953) Endonezya'nın Bûkûr şehrinde vefat etmiştir.¹¹⁵³ Bâ Alevîler'in çağdaş dönemindeki etkili şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkan Ayderûs b. Sâlim Cifrî (ö. 1389/1969) büyük bir azim ve gayretle Endonezya'nın doğusunda irşad faaliyeti yürütmüştür. Singapur'da bulunan arazilerini satın medrese ve külliyelerin inşasında harcayarak dinin yayılmasında aktif bir rol oynamıştır. Ayrıca ücra köy ve ormanlarda dolaşarak putperest ve Hristiyan toplumları İslâm'a davet etmiştir. Bölgeyi daha sonraları işgal eden Japon güçlerinin¹¹⁵⁴ zulüm ve

¹¹⁵⁰ Endonezya'da İslâm'ın yayılmasında etkili olan Ahmed b. İsa el-Muhâcir'in diğer torunları, vefat yerleri, tarihleri ve nüfuzları için bkz. Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi*, ss. 187-231; Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 37; Attâs, Ali b. Hüseyin, *Tâcu'l-a'râs*, II, 391; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fi's-Şarki'l-Aksâ* s. 278-281.

¹¹⁵¹ Mahmud Şakir, *Endonezya*, s. 29.

¹¹⁵² Geniş bilgi için bkz. Meşhûr, Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir, *Cenyu'l-kitâf*, s. 285-298.

¹¹⁵³ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 379.

¹¹⁵⁴ Ayhan Kuşculuo, *Endonezya'da Japon İşgali ve Müslümanlar*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2015.

baskılarına rağmen insanları davet etmekten geri durmamıştır. Aynı şekilde Seyyid Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd (ö. 1416/1995) İslâm'ın yayılmasında önemli bir yere sahiptir. Hadramevt bölgesinde aldığı eğitimden sonra henüz yirmili yaşlarda iken davet ve irşad seferlerine başlamıştır. Amcası Alevî b. Tâhir Haddâd ile ilk seferini Endonezya'ya yapmıştır. Doğu Afrika'da faaliyet gösterdikten sonra ahlâkî çöküntü ve fesâdın yaygın olduğu düşüncesiyle yönünü Kenya, Tanzanya ve Uganda'ya çevirmiştir. Halkın durumuna göre uygun bir şekilde irşad ve vaazlarını devam ettiren Ahmed Meşhûr, bazı bölgelerde halkın saldırgan ve tehditkâr tutumuna karşı son derece güçlü durmaya çalışmıştır. Kaldığı diyarlarda mescid, medrese ve kütüphanelerin inşasında katkıda bulunmuştur.¹¹⁵⁵ Ahmed Meşhûr, hayatının sonlarına kadar irşad ve davete devam etmiş, Afrika'nın keşfedilmemiş bölgelerinde çok sayıda putperestin İslâm dinî ile tanışmasına vesile olmuştur. Vesilesi ile İslâmiyet'e girenlerin sayısının on binlerce kişi olduğu kaydedilmiştir. Hayatının son demlerinde Cidde'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.¹¹⁵⁶ Çağdaş dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Habîb Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf, 1973 yılında irşad için Endonezya ve Singapur'a seyahatinde halkın büyük teveccühünü kazanmıştır. Gelişinden dolayı civar bölgelerden gelen halkın yüksek katılımıyla gerçekleşen ilim, zikir ve sohbet meclislerinin

¹¹⁵⁵ İslâm davetçilerinin cehaletle kavrulan bölgelerde medrese ve kütüphane gibi ilmî kurumları açması son derece önemlidir. Zira İslâm dinî ile örtüşmeyen, hatta aykırı olan bazı örf, adet ve ananelerin zaman içerisinde tekrar yaşanmaması için inşa edilen ilmî kurumların önemi büyüktür. Şekîb Arslan'ın da ifade ettiği gibi Madagaskar'da İslâmî kabul eden yerel halkın dinlerini tam yaşamaması, İslâm dinî ile alakası olmayan bazı adet ve geleneklerin hâlâ devam ediyor olmasının en büyük etkeninin müslüman davetçilerin orada medrese gibi ilmî faaliyet gösteren kurumların açmamasıdır. Geniş bilgi için bkz. Stoddard, *Hâdiru'l-'âlemi'l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, II, 120-142.

¹¹⁵⁶ Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 377-378.

kurulması, âdet haline gelen *Sahîhu'l-Buhârî* okumalarına katılımı, ülkeyi şehir şehir dolaşıp özellikle Bâ Alevî mensuplarınca bölgede kurulan mescid, medrese ve ribâtlarda irşad faaliyetlerinde bulunması, Bâ Alevî tarikatının Gündeydoğu Asya'daki etkilerinin günümüzde de devam ettiğini ortaya koyan önemli hususlardandır.¹¹⁵⁷

1.2. Hindistan

İslâm, hicrî birinci asırdan itibaren Arabistan yarımadası başta olmak üzere farklı coğrafya ve kıtalara doğru sürekli bir yayılma içerisinde olmuştur. İslâmî tebliğin ulaşım yaygınlık kazandığı ülkelerden bir tanesi de Hindistan'dır. İslâm'ın bu topraklarda etkin rol oynamasında, Arap tüccarlar, sûfî hareketler ve İslâmî fetihler gibi ana faktörler söz konusudur.¹¹⁵⁸ Çalışmanın sınırlarını aşmamak adına sadece sûfî hareket faktörü üzerinde durulacaktır.

*“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.”*¹¹⁵⁹ *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış.”*¹¹⁶⁰ âyetleri fehvasınca sûfîler irşad ve tebliğ faaliyetleri gerçekleştirmiş, Nakşibendiyye, Sühreverdiyye Çeştiyye ve Şattâriyye tarikatına bağlı mutasavvıflar Hindistan'da önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Bu bağlamda zâviye ve mescidler inşa edilerek, dinî sohbet, zikir halkaları ve kasideler icra etmiş, gayri müslimlerin İslâm'a girmelerine vesile olmuşlardır. Nitekim Massiuon'un “İslâmiyet

¹¹⁵⁷ Meşhûr, Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir, *Cenyu'l-kitâf*, s. 375-379.

¹¹⁵⁸ Emîra Ömer Mağribî, *İntişâru'l-İslâm ve eseruhu'l-hadârî fi'l-Hind*, Câmîatu Bingâzî, Bingâzî, 2013, s. 46- 60.

¹¹⁵⁹ Ali İmrân, 3/104.

¹¹⁶⁰ Nahl, 16/125

Hindistan’a savaş yolu ile değil, bilakis sũfî tarikat mensupları vasıtasıyla girmiştir.” ifadesi de sũfilerin üstlendikleri rolü ve tesirlerini ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilebilir.¹¹⁶¹

Hindistan’da İslâmiyet’in yayılması ve tebliğ faaliyetlerinde bulunan önemli bir yapı da Bâ Alevî tarikatına mensup sũfilerdir. Arapların Hindistan’da var oluşları hicretin ilk yıllarına denk gelse de¹¹⁶² Bâ Alevî ailesinden Hindistan’a ilk olarak hicri 617 yılında girilmiştir.¹¹⁶³ Hem deniz hem de kara yolları kullanılarak Bâ Alevîlerden Hindistan’a ilk göç eden Alevî b. Muhammed Sâhibu’l-Mirbât’ın oğlu Abdulmelik’tir. Hindistan’da Âlu Azamat Hân olarak bilinen Abdulmelik’in torunları ve daha sonra göç eden Ayderûs boyuna mensup Âlu Abdullah b. Şeyh Ayderûs ailesi İslâmiyet’i yayıp tarihi süreç içerisinde de hayatın ilmî, dinî ve sosyal alanlarında söz sahibi olmuşlardır.¹¹⁶⁴ İslâm tarihçisi Muhammed Bâ Matraf, göçleri 20. Yüzyıla kadar devam eden Bâ Alevî ailesinin Hindistan ve Hint adalarında İslâmiyet’in yayılmasında büyük bir rol oynadıklarını ve oralarda yerleşerek etkilerinin günümüze kadar devam ettiğinin altını çizmiştir. Zira irşad metotlarında derin bir iman, ilim, amel ve ihlâsa önem veren

¹¹⁶¹ Mağribî, Emîra Ömer, *İntişâru’l-İslâm ve eseruhu’l-hadârî fî’l-Hind*, s. 55-58; Muhammed Ebû Zehra, *ed-Da’vetu ilâ’l-İslâm*, Dâru’-fikri’l-‘arabî, Kahire, 1996, s. 77-78.

¹¹⁶² Lûbûn, *Hadâratu’l-‘arab*, trc. Adil Zuayter, s. 201.

¹¹⁶³ Stoddard, *Hâdiru’l-‘âlemi’l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, III, 162.

¹¹⁶⁴ Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru’l-hakâik* s. 98; Cemelu’l-Leyl, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye*, s. 646; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, II, 521; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi’l-İslâm fi’ş-Şarki’l-Aksâ*, s. 278-280; Bedevî, *el-İmâmu’l-Haddâd: Müceddidu’l-karnî’s-sânî ‘aşera*, s. 37; Hasan b. Muhammed Rufâî, *Kitâbu nûri’l-envâr fî fedâili ve terâcimi ve tevârîhi ve menâkibi ve mezârâtî Âli’l-Beyti’l-athâr*, Mektebetu’s-sakâfeti’d-dîniyye, 2001, s. 86-87.

Bâ Alevîler, Terim medrese ve ribâtlarında eğitimi tamamlayan öğrencilerini dünyanın farklı merkezlerine göndererek İslâm'a hizmet etmişlerdir.¹¹⁶⁵

Hindistan ve civar adalara göç eden Bâ Alevîler, yerli halk ile sıcak ilişkiler kurarak onlarla ilgilenmiş, maddi mânevî destek olmuşlardır. Söz konusu yaklaşımları karşılık bularak tebliğ faaliyetinin önünün açıldığını söylemek mümkündür. Bâ Alevîler'in bu durumu Hindistan'daki yöneticilere de yansımış, müslüman olan meliklerle gazvelere çıkmış, melik ve sultanların teveccühünü kazanmışlardır. Bâ Alevîler'in, bölgelerinde ikâmet ettikleri Hindistanlı melik ve sultanlar, müslüman olmalarıyla beraber dine, ilme ve ulemâyâ nezaketli davranmış hatta onlardan İslâmî ilimleri tahsil edenler olmuştur. ed-Deken emiri Cevher es-Sehratî, (ö. 1056/1646) Muhammed b. Ebû Bekir Şillî'den, Delhî sultanı Cihangir b. Ekber (ö. 1037/1627) Muhammed b. Abdullah Ayderûs'tan (ö. 1030/1620) ders alan meliklerdendir. Haydar Âbâd sultanlarından Mîr Osman Alihân'ın, Seyyid Ayderûs b. Hüseyin Ayderûs'un (ö. 1346/1924) cenaze merasimine katılması, Bâ Alevî ailesine karşı saygı ve ikrâmın bir tezahürü olarak kabul edilmiştir. Zira Hindistan'da bir sultanın, istisnalar dışında, raiyyesi altında bulunan kişilerin cenaze namazlarına katılmaları pek rastlanan bir durum değildir. Bu örnekler Bâ Alevîler'in bölgedeki müslüman sultan ve melikler ile olan kuvvetli bağını ve bölgedeki etkilerini göstermesi açısından önem teşkil

¹¹⁶⁵ Bâ Alevîle ailesinin irşad ve tebliğ metotları için bkz. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz, *Menhecu'd-da'veti ilallâh fî medreseti Hadramevt*, Mektebu'n-nûr, y.y.y., 2010.

etmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da Yemen'den daha fazla kişinin Hindistan'a göçünün kapısı açılmıştır.¹¹⁶⁶

Bâ Alevî ailesinden X. asırdan XIV. asra kadar Hindistan'da tebliğ ve irşad faaliyetleri gösterip ön plana çıkan bazı zatlar şunlardır:

Hicrî X. asrın ortalarında Ahmed Abâd'a göç eden Abdullah Ayderûs'un oğlu Seyyid Şeyh (ö. 990/1582) dönemin meliki 'Îmâdu'l-Mülk tarafından saygı ile karşılanmış, ilmî faaliyetlerinin yanında tarikatın Hindistan'da yayılmasını sağlamıştır. Hindistan'da otuz iki yıllık ilmî ve irşadî faaliyetlerinin ardından Ahmedabad'da vefat etmiş, yerine oğlu *en-Nûru's-sâfir* kitabının yazarı Abdulkadir b. Şeyh Ayderûs (ö. 1096/1684) geçmiştir. Ahmedabad'da doğup Sevret kentinde vefat eden Seyyid Abdulkadir, Bâ Alevîler'in bölgedeki temsilcisi olmuş yüzlerce öğrenci ve mürid yetiştirmiştir. Daha sonra torunlarından Cafer b. Mustafa Ayderûs (ö. 1142/1729) tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra, mazlumlara sahip çıkmış, Emîr Bahadır Şâh tarafından takdir edilmiş, Hindistan'ın Servat bölgesinde vefat etmiştir.¹¹⁶⁷ İmparator Hûmâyûn'un eşi Beyceyûm'un daveti ile çoğunluğu Bâ Alevî ailesinden olmak üzere 300 âlim ve şeyh Delhiye ulaşmış, orada tebliğ faaliyetleri yürütmüşlerdir. Hicrî XII. asırda Bâ Alevîler'in Hindistan'daki etkileri durmadan devam etmiş, Abdullah Haddâd'ın öğrenci ve halifelerinden olan Ahmed b. Alevî Haddâd (Abdullah Haddâd'ın kardeşi), Ahmed b. Ebû Bekir b. Abdulhâdî ve Zenelâbidîn b. Mustafa (ö. 1127/1715) bölgeye göç ederek ilmî tedrisat ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hayatını ilim tedrisatı ile geçiren

¹¹⁶⁶ Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtu 'ulemâi Hadramevt fi neşri'l-İslâm ve 'ulûmihi fi'l-Hind*, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ürdün, ts. s. 224-243; Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu 'l-a'mâli 'l-kâmile*, II, 31-35.

¹¹⁶⁷ Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 110.

Seyyid Şeyh b. Muhammed Cifrî (ö. 1222/1807) Hindistan'da kurduğu medrese ile pek çok öğrenci yetiştirmiş, İbâhîlerden Kendûtiyye tarikatı ismiyle meşhur olan müteşeyyihlere karşı çıkmış, onları ilmî bir üslupla reddetmiştir. Hindistan'da önemli görevler icra edenlerin başında şüphesiz Fadl b. Alevî'nin (ö. 1318/1900) geldiğini söylemek mümkündür. Malîbar'da irşad ve tebliğ faaliyetlerinde otorite kabul edilmiş, siyasi hayatta etkili olarak, İngilizlerin Hindistan'daki sömürgecilğine karşı öğrencileri ile birlikte mücadele etmiştir.¹¹⁶⁸ Hicrî XIV. asırda ön plana çıkan şahsiyetlerden biri de Seyyid Ahmed b. Abdurrahman Cifrî'dir (ö. 1349/1930). Hindistan'ın Kâlyekût şehrinde inşa ettirdiği el-Medresetu'l-Cifriyye isimindeki medresede binlerce mürid ve öğrenci yetiştirmiştir. Daha sonra Seylân kentine geçerek Ribâtu'l-Aleviyye el-Cifriyye adında bir ribât kurarak tebliğ ve irşad faaliyetlerine devam etmiş, Bâ Alevî tarikatının Hindistan'daki önemli temsilcilerinden biri olmuştur.¹¹⁶⁹

Bâ Alevîler Hindistan'ın tüm bölgelerinde varlık göstermişlerdir. Endonezya'da dünyaya gelen Attâsiyye kolunun kurucusu Abdullah b. Alevî Attâs (ö. 1334/1915) ve Ömer b. Ahmed Bâ Fakîh (ö. 1355/1936) Hindistan'ın doğusunda yer alan Kalkita şehrinde irşad ve tedris faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ülkenin kuzeyinde bulunan Lahor ve Delhi şehirlerinde hizmet edenlerin başında da Abdullah b. Muhammed Şâtîrî (ö. 1143/1730) ve Abdullah b. Cafer b. Alevî (ö. 1159/1745) gibi şahsiyetler gelmektedir. Bâ Alevîler'in Hindistan'ın batısında yer alan sahil bölgelerinde varlık

¹¹⁶⁸ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarikatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 138-139; Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtü 'ulemâi Hadramevt fî neşri'l-İslâm ve 'ulûmihi fî'l-Hind*, s. 224.

¹¹⁶⁹ Hindistan'da etkili olan diğer Bâ Alevî şeyhleri için Bkz. Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Meşhûr, *Şemsu'z-zahîra fî nesebi ehli'l-beyt min Benî Alevî, Âlemu'l-ma'rife*, Cidde, 1984; Münîr Sâlim Bâ Züheyr, *Lemhatun 'an devri'l-'ulemâi'l-Hadârimeti'd-da'vâ fî bilâdi'l-hind*, Erişim: 24.03.2021, <https://marebpress.net/articles.php?lng=arabic&print=18470>.

göstermeleri de XVI. asra dayanmaktadır. Gucerât şehrinde Muhammed b. Ömer Bahrak (ö. 930/1524), Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs (ö. 1021/1612) ve Muhammed b. Abdullah Ayderûs (ö. 1030/1620) ve İbrahim b. Sâlim b. Abdullah b. Alevî Haddâd (ö. 1200/178) bölgede faaliyet gösteren önemli zatların başında gelmektedir.¹¹⁷⁰

Bâ Alevîler'in Hindistan'daki önemli rollerinden biri de Şâfî mezhebinin yayılmasında gösterdikleri gayretlerdir. Hindistan'da Hanefî mezhebi hâkim olmasına rağmen, Bâ Alevî sâdâtlarının irşad için gittikleri ve etkili oldukları Cerât, Ahmedâbâd ve Mâlîbâr gibi yerlerde Şâfî mezhebinin yaygın olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁷¹

Bâ Alevîler Hindistan'da eğitim-öğretim faaliyetlerinden de geri durmamış kütüphane ve medreseler inşa ederek ülke eğitiminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Muhammed b. Ömer Bahrak'ın (ö. 930/1523) *el-Hevâşî'l-mufîde a'lâ ebyâti'l-Yâfîû' fî'l-a'kîde*, *Şerhu vecîzin 'alâ 'akîdeti'l-imâmi'l-Yâfîû'*, ve *el-'Akîdetu'l-Şâfîyye fî şerhi'l-kasîdeti'l-Yâfîyye* adlı eserleri, Şeyh b. Abdullah Ayderûs'un (990/1582) *Tuhfetu'l-mürîd* adlı tevhîd ilmîne dair manzumesi, Abdulkadir b. Şeyh Ayderûs'un (ö. 1037/1628) *Risâletun fî ş-şefâati*, Şeyh b. Muhammed Cifrî'nin (ö. 1222/1807) *Cevâbu suâlin 'ani'l-Mehdî* isimli eserleri Bâ Alevîler'in Hindistan'da kelâm ilmine dair kaleme aldıkları bazı eserlerdendir. Günümüz araştırmacı ve yazarlarından Yemenli Muhammed Bâ Zîb, Bâ Alevîler'in Hindistan'da kurdukları kütüphaneler, İslâmî ilimlerde kaleme aldıkları matbu ve yazmaları, nüshaları ile

¹¹⁷⁰ Hindistan'da daha farklı bölgelerinde tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunan diğer Bâ Alevî ailesi müntesiplerinin hayatı, eserleri ve etkileri için bkz. Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtü 'ulemâi Hadramevt fî neşri'l-İslâm ve 'ulûmihi fî'l-Hind*, s. 49-209.

¹¹⁷¹ Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtü 'ulemâi Hadramevt fî neşri'l-İslâm ve 'ulûmihi fî'l-Hind*, s. 37-39; Mustafa Hasan el-Bedevî, *el-İmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera*, s. 37.

beraber tespit ederek ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.¹¹⁷² Bununla beraber Şekîb Arslan, hicrî 1222 yılında Vehhâbîlerin Terim'i istila ederek, kütüphanelerde bulunan tefsir, fıkıh, tarih ve başka alanlarda yazılan eserleri tahrip edip kuyulara attıklarını, kütüphaneleri yaktıkları, bundan dolayı kurtarılan bazı eserlerin Yemen'in dışına farklı ülkelere aktarıldığını ifade etmiştir.¹¹⁷³

Bâ Alevîler'in etkin rol oynadığı ve çalışmamızda da değinilen Endonezya ve Hindistan'ın yanı sıra Doğu ve Batı Afrika, Güneydoğu Asya'da, Burma (Myanmar) Malezya ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinde İslâmiyet'i yayma gayreti içerisinde bulunmuşlardır.¹¹⁷⁴ Bununla beraber Bâ Alevî tarikatı ve öğretilerinin dünyanın farklı coğrafyalarında da yayılmasında etkili olmuşlardır. İslâmiyet'i zor kullanıp baskı kurmadan, sadece güzel söz ve davranışlarla yayan Bâ Alevîler, pek çok kıta ve coğrafyada halkın İslâmiyet ile tanışmasına vesile olmuştur. Bu açıdan bakıldığında tarih sahnesinde Bâ Alevî ailesi gibi dinin yayılmasında bu denli etkili başka bir ailenin olmadığı vurgulanmıştır.¹¹⁷⁵

¹¹⁷² Bâ Alevîler'in Hindistanda'ki kütüphane ve eserler için bkz. Muhammed Ebû Bekir Bâ Zîb, *İshâmâtü 'ulemâi Hadramevt fi neşri 'l-İslâm ve 'ulûmihi fi 'l-Hind*, 411-467.

¹¹⁷³ Stoddard, *Hâdiru 'l-'âlemi 'l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, III, 164.

¹¹⁷⁴ Bâ ailesinin farklı bölgelerde ön plana çıkan davetçi şahsiyetlerin vefat yerleri ve tarihleri için bkz. Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdâtü Âl Alevî el-'Uraydiyyûn el-Huseyniyyûn*, s. 371-380; Muhammed Yâsir Kodamânî, *es-Sâdetü Âl Ebî Alevî ve ğaydun min faydi akvâlihimu 'ş-şerîfe ve ehvâlihimu 'l-munîfe*, thk. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, Dâru nûri's-sabâh, Suriye, 2014.

¹¹⁷⁵ Bkz. Muhammed Nuri Emîn b. İndût, *el-Hareketü 'l-İslâmiyye fi Malezya, neş'etuhâ, menhecuhâ, tetavvuruhâ*, Dâru'l-beyârik, Beyrut, 2000; Muhammed Muhammed Zeytûn, *el-Muslimûn fi 'ş-Şarki 'l-Aksâ, Filipîn-Endonezya-Malezya*, Dâru'l-vefâ li't-tibâa', y.y.y., 1985, Alevî b. Tâhir Haddâd, *el-Medhal ilâ târihi 'l-İslâm fi 'ş-Şarki 'l-Aksâ*, thk. Seyyid Muhammed Diyâ Şihâb, 'Alemlü'l-ma'rifeti, Cidde, 1985;

1.3. Singapur

Bâ Alevîler'in İslâm dinini ve tasavvufî öğretileri yaydığı yerlerden biri de Singapur'dur. Bâ Alevîler'in bölgeye göç edip yerleşmeleri bunda etkili olmuştur. Ailenin Âlu Cüneyd olarak bilinen kolu, XVIII. Yüzyılda Singapur'a yerleşmiş, ülkenin dinî ve sosyal hayatında önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. Terim'de Alevî b. Ahmed b. Hasan b. Abdullah Haddâd, Abdullah b. Ebû Bekir Adîd ve Hasan b. Salih el-Bahr gibi dönemin önemli âlimlerinden ilim tahsilini bitirerek 1825 yılında Endonezya'ya uğradıktan sonra Singapur'a yeleşen Ömer b. Ali b. Harun el-Cüneyd, ticaret hayatına atılmış ve orada evlenmiştir. Singapur'daki hayatı hakkında malumatlar veren Abdulkadir b. Abdurrahman, kendisinin Terim'de uygulanan haftalık ve aylık programlar ve dinî ritüellerin yanı sıra günlük râtib, zikir ve evrâdları orada da aynen icra ettiğini vurgulaması, Bâ Alevî tarikatının orada yaygınlaşmasının önünü açmıştır. İcra ettiği sohbet ve irşad programları ile gayri müslimlerin İslâmiyet'i benimsemelerine ve İslâm dinine girmelerine vesile olmuştur. Bâ Alevîler'in Singapur'daki temsilcisi konumunda bulunan Ömer b. Ali, yönetimin takdirini kazanmış, suç işlemesi durumunda himayesinde bulunan kişilere dokunulmaması, aileden bazı isimlerin Singapur'daki farklı caddelere verilmiş olması, Singapur hükümetinin günümüzde de okullarda okutulan tarih kitaplarında Ömer b. Ali ile ilgili bölüm ayırması, siyasi yönden de etkinliğini ortaya koyan hususlardandır. Singapur'un farklı bölgelerinde inşa ettiği medrese ve camilerin yanı sıra, halkın anlaşmazlıklardan kaynaklanan olumsuzluklarını gidermeye çalışması, fakir ve yoksulları gözetmesi, sosyal hayatta da

Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 65, 125-150, II, 602; Stoddard, *Hâdiru'l-'âlemi'l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, II, 30-240; Sir Thomas- W. Arnold, *ed-Da'vetu ilel'-İslâm bahsun fî târîhi neşri'l-'akîdeti'l-İslâmiyye*, trc. Hüseyin İbrahim Hasan- Abdulmecîd Âbidîn- İsmail Necrâvî, Mektebetu nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1970.

etkin rol oynadığını ve halkın dinî lideri konumunda olduğunu göstermektedir. Vatani olan Hadramevt bölgesine de maddi ve mânevî desteklerde bulunan Ömer b. Ali 1852 yılında Singapur'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹¹⁷⁶ Bâ Alevîler'in Âlu Ceneyd kolundan olup Singapur'da doğan ve 1891 yılında orada vefat eden Cüneyd b. Ömer b. Ali, Singapur mahalli hükümeti tarafından Arap toplumunun lideri olarak tayin edilerek, onun onayı olmadan Arap ülkelerinden gelen hiçbir kimseye oturma iznini vermemesi dönemin hükümeti tarafından kendisine verilen bir itibar ve güvenin bir tezahürüdür.¹¹⁷⁷ Diğer taraftan Abdurrahman b. Cüneyd b. Ömer (ö. 1950), 1927 yılında Singapur'da İslâm ve Arap kültürünü yaymak için İslâmî ve Arabî ilimlerin neşrini sağlayacak Medresetu'l-Cüneydi'l-İslâmiyye adında büyük bir medrese inşa etmiş, İslâmî Davet Cemiyetinin başkanlığını üstlenmiştir.¹¹⁷⁸ Medresinin müderrisliğine de Sakkâf ailesinden olan Ebû Bekir b. Taha Sakkâf'ı getirmesi bölgede Sakkâf ailesinin de varlığını göstermektedir. Zira Alevî b. Tâhir Haddâd'ın, Singapur'daki en eski medresenin 1913 yılında Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Sakkâf'ın kurduğu Medresetu's-Sakkâf olduğunu belirtmesi bu durumu desteklemektedir. Eğitim ve irşad faaliyetleri mescid ve evlerde yapıyorken, medreselerin inşasından sonra eğitim daha sistematik bir hâl almış İslâmî öğretilerin yayılmasında hareket noktası olmuştur. Muhammed Sakkâf ayrıca 1904 yılında Singapur'daki müslümanların din işlerinde ve

¹¹⁷⁶ Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer Cüneyd, *el-'Ukûdu'l-'ascediyye fî neşri menâkibi ba'di efrâdi'l-usreti'l-Cüneydiyye*, Şirketu matbaati Kubûdu, Singapur, 1994, s. 163-180; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, II, 518-519; Salih Hasan Fadâle, *el-Cevheru'l-afîf fî marifeti'n-nesebi'n-Nebeviyyi's-şerîf*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2013, s. 622-623; https://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_847_2004-12-29.html.

¹¹⁷⁷ Cüneyd, Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer, *el-'Ukûdu'l-'ascediyye*, s. 217-259.

¹¹⁷⁸ Cüneyd, Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer, *el-'Ukûdu'l-'ascediyye*, s. 263-279.

diğer sosyal alanlarda hizmet verecek olan ve aynı zamanda ilk İslâmî dernek olma özelliği taşıyan Hayrî İşler Heyetini kurması, Sakkâf ailesinin Singapur'daki etki alanları olarak görülmüştür. Bâ Alevî kollarından olan Attâs ve el-Kâf aileleri de Singapur'da mescid inşa etmişler, Maârifî'l-İslâmiyyeti ve'd-dîniyyeti'l-İslâmiyye adında bir eğitim merkezi kurmuşlardır.¹¹⁷⁹ Abdurrahman Sakkâf b. Ahmed b. Ali el-Cüneyd'in (ö. 1301/1884) Terim'de İslâmî ilimleri tahsilinden sonra Singapur'daki irşad vazifesinin yanı sıra nikah kıyma vazifesini üstlenmesi, aşiretler arasındaki sulhu inşa etmesi¹¹⁸⁰ Bâ Alevîler'in Singapur'daki faaliyetlerinden bazılarıdır. Bâ Alevîler'in Singapur müftüsü İsa b. Muhammed b. Sumayt'ın ifadelerine göre 1980'lerin başında ülkedeki müslüman nüfusun 400.000 civarında olduğunu, müslümanların hizmetlerini karşılamak adına kurulan yaklaşık 100 derneğin 1981 yılında İslâm Davet Cemiyeti'nin çatısı altında toplandıklarını aktarmaktadır.¹¹⁸¹

Şüphesiz tüm bu veriler Bâ Alevîler'in Singapur'daki dinî, sosyo-kültürel ve siyasi alanlardaki etkisini ortaya koyan hususlardandır. Singapur hükümetinin güven ve desteğini arkasına alan Âlu Cüneyd kolu, ülkede icra ettikleri vaaz ve tebliğ faaliyetlerini sürdürerek, Bâ Alevî tarikatının Singapur'da yayılmasını sağlamışlardır.¹¹⁸²

¹¹⁷⁹ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fi 'ş-Şarki'l-Aksâ*, s. 98-101.

¹¹⁸⁰ Cüneyd, Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer, *el-'Ukûdu'l-'ascediyye*, s. 432-457.

¹¹⁸¹ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fi 'ş-Şarki'l-Aksâ*, s. 98.

¹¹⁸² Bâ Alevî tarikatının Singapur'daki etkilerini ve diğer irşad faaliyetlerinin geniş bilgisi için bkz. Cüneyd, Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer, *el-'Ukûdu'l-'ascediyye fî neşri menâkibi ba'di efrâdi'lusreti'l-Cüneydiyye*, Şirketu matbaati Kubûdu, Singapur, 1994.

1.4. Doğu Afrika

Doğu Afrika, dünyanın en fazla toplu göç alan bölgesi olarak kabul edilmektedir. Tarih boyunca insanların göçüne maruz kalması, bölgede farklı dil, din, mezhep, kültür ve medeniyetlere sahip insanların bir arada yaşamasına neden olmuştur. Özellikle Doğu Afrika halkına Habeşî denmesinin nedeninin de söz konusu çok kültürlülük olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁸³ Arabistan yarımadasının Doğu Afrika sahillerine coğrafi yakınlığı, İslâmiyet'in hicrî birinci asır gibi erken bir dönemde bu bölgeye girmesini sağlamıştır. Arabistan'dan bölgeye doğru, başta ticari olmak üzere dinî seyahatler başlamış, daha sonraları da Arap toplumu ile Doğu Afrika halkları arasında ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî alakalar devam ederek gelişmiştir.¹¹⁸⁴ Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs'un, hicrî dokuzuncu asırda, Somali'ye bağlı Zeyla' adasına gerçekleştirdiği ziyaret,¹¹⁸⁵ tarikatın ivme kazanmasının önünü açtığı söylenebilir. Zira daha sonra Bâ Alevîler, Madagaskar, Zencibar, Komor Adaları, Kenya ve Tanzania başta olmak üzere birçok Doğu Afrika ülkesine günümüze kadar devam eden ilmî, dinî ve tasavvufî seyahatler gerçekleştirmişlerdir.

Doğu Afrika'daki tarikatların başlangıç tarihi, hicri dokuzuncu asra rastlamaktadır. Bu tarihlerde Yemen'in Hadramevt bölgesinden, aralarında Bâ Alevîler'in de bulunduğu gruplar bölgeye birtakım seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Hicrî dokuzuncu asırda Hadramevt bölgesinden kırk dört kişilik bir grubun Kızıldeniz

¹¹⁸³ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdullah Nukayra, *İntişâru'l-İslâm fî şarki Afrika ve munâhedatu'l-ğarbi lehu*, Dâru'l-mirrîh li'n-neşri, Riyad, ts. s. 23-65.

¹¹⁸⁴ Komisyon, *Evdâu'l-müslimîn fî muntakati Şarki Afrika's-sâhiliyye fî'l-akdeyni'l-âhireyn (1985-2005)*, *Mu'temeru'd-düvelî el-İslâmu fî Afrika*, Cemiyetu'd-da'veti'l-İslâmiyye, Libya, 2006, s. 6.

¹¹⁸⁵ Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru's-sâfir*, s. 223.

yolunu kullanarak Somali'ye geçip İslâmî tebliğde bulunmaları bu hususu ortaya koymaktadır. İslâmî tebliğde sadece putperestler değil aynı zamanda Hristiyanların da İslâm'a daveti söz konusu olmuştur.¹¹⁸⁶

İslâm davetçileri Doğu Afrika'da mescid, medrese ve ribâtlar kurarak, Allah inancı başta olmak üzere, İslâmî öğretileri yaymışlardır. Bu durum, Hristiyan misyonerlerin, Portekiz gibi sömürgeci ülkelerin baskısından bunalan halkın İslâm dinine girmesinin önünü açmıştır. Deizm inancına sahip birçok putperestin, tevhid akidesini benimsemesinin nisbeten kolay olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁸⁷ Yemen ve Doğu Afrika arasında kültürel, siyasi ve ekonomik bağların olması Yemen sûfilerinin bölgeye girmelerinin önünü daha fazla açmış, tarikat öğretilerinin de anlatılmasıyla Bâ Alevî tarikatı yayılma göstermiştir. Varlık gösterdiği bölgelerde nüfuz sahibi olan Bâ Alevîler, İslâm dininin, Peygamber sünnetinin, Kur'ân öğretilerinin bilinip yaşanması ve korunması adına sultanlık ve krallık gibi yönetimler kurma yoluna gitmişlerdir. İngiliz seyyah James Lancaster'in 909/1503 yılında ziyaret ettiği Komor adalarının Bâ Alevîlerce yönetildiğini aktarması ve İslâmiyet'i bölgede ilk yayanların Bâ Alevîler'in olduğunu belirtmesi de bu durumu destekler mahiyettedir. Bâ Alevîler'in, Doğu Afrika'da zaman içerisinde hayatın farklı alanlarında nüfuz sahibi olduklarını, Ayderûs kolundan Muhammed b. Şeyh'in Komor adalarının parlamento ve hükümet başkanlığı

¹¹⁸⁶ Nukayra, *İntişâru'l-İslâm fî şarki Afrika*, s. 149-160; Cifrî, Hatem b. Muhammed, *es-Sâdetu Âl Alevî el 'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn*, s. 278; Cevhî, Halid Hüseyin, *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-hayati'l-ilmiyye ve 't-ticariyye*, s. 24.

¹¹⁸⁷ Nukayra, *İntişâru'l-İslâm fî şarki Afrika*, s. 148-155.

görevini yürüttüğünü aktarmıştır.¹¹⁸⁸ Tarihçi Şekîb Arslan da Doğu Afrika’da yaşayan Sakkâf, Ayderûs, Cemelu’l-Leyl, Bin Sumayt başta olmak üzere Bâ Alevîler’in on üç kolunu ortaya koyduktan sonra, Madagaskar, Komor adaları ve Zencebar’ı fetheden sultanların Bâ Alevîlerden olduklarını aktarması, tarikatın Doğu Afrika’da dinî ve siyasi etkinliğini ortaya koyan hususların başında gelmektedir.¹¹⁸⁹

Alevî b. Tâhir Haddâd, Hadramevt bölgesinden Doğu Afrika’ya İslâmiyet’i yayma ile tasavvufun neşri için giden Bâ Alevîler’in, hükümet ve dernek gibi kuruluşların desteği olmaksızın ferdî çabalarla yollarına devam ettiklerini ve bunda da başarılı olduklarını, Mâyûtâ adasında Arapça ile yazılmış bir belgede adaya gelen ilk Arap muhacirden bahsedildiğini, yine aynı adada hicrî 944 ve 995 yıllarında, mihrabında banisinin adı yazılı bir mescidin bulunduğunu aktarması Yemen’den Komor adalarına göçün hicrî X. asra kadar dayandığını göstermektedir.

Hortum Üniversitesi öğretim üyelerinden Mehâsin Abdulkadir, Hadramevt bölgesinden Doğu Afrika’ya göç eden Bâ Alevîler ve diğer davetçiler için şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bâ Alevîler’in, İslâmî kültürün Doğu Afrika’da yayılmasında çok büyük rolleri vardır. Medreseler inşa ederek dinî eğitimin yayılmasını sağlamışlardır. Sahil bölgelerinde yaşayan insanların büyük bir bölümünün ibâzîlikten kurtulup sünnî mezhebi benimsemelerine katkı sağlamışlardır.”¹¹⁹⁰

Gerek Doğu Afrika’daki medrese ve ribâtlardan, gerekse Terim ribâtından mezun olduktan sonra ülkelerine dönenlerin de etkisiyle Bâ Alevî tarikatı günümüzde

¹¹⁸⁸ Bâ Alevî ailesinin Doğu Afrika’da İslâm’ın neşri için gayret gösterenlerin isim listesi için bkz. Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi’l-İslâm fî ş-şarki’l-Aksâ*, s. 171-173.

¹¹⁸⁹ Stoddard, *Hâdiru’l-’âlemi’l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, III, 158-175.

¹¹⁹⁰ Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi’l-İslâm fî ş-şarki’l-Aksâ*, s. 176.

de Doğu Afrika’da hızlı bir şekilde yayılmaya devam etmektedir. Ebû Bekir b. Sâlim ile Cemelu’l-Leyl kollarının, Lamo/u adasında yerleşmesi, Salih b. Ali Cemelu’l-Leyl’in Lamo’da kurduğu Riyâd Eğitim Merkezi’nin günümüzde aktif olup genellikle Doğu Afrika ülkelerinden öğrenci kabul etmesi, buradan mezun olan öğrencilerin de Somali ve Uganda gibi ülkelerde dinî tebliğin yanında tarikatın öğretilerini yayması, varlık ve tesirlerinin hâlen devam ettiğini ortaya kaymaktadır.¹¹⁹¹

2. OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

Genelde Hadramevtlilerin özelde de Bâ Alevîler’in dünyanın çeşitli coğrafyalarına irşad ve tebliğ amacıyla seyahatler gerçekleştirdiklerine daha önce değinilmişti. İnsanları irşad etme konusunda oldukça yetkin olan Bâ Alevîler Osmanlı Devleti payitahtı ile de etkileşim içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti ile olumlu münasebetler kurmak, muhabbet ve ihtiram temelinde diyalog ve fikir teâtisinde bulunmak, payitahta ilmî ve dinî saiklerle seyahatler gerçekleştirmek bu etkileşim faaliyetlerinden bazılarıdır. Kaynaklar, Osmanlı Devleti’nin, Mekke’de ikamet eden Bâ Alevî şeyhlerinden Seyyid İshâk¹¹⁹² b. Akîl b. Ömer b. Yahya ile irtibat halinde olduğunu, bu zatın resmi ve devlet işlerinde Osmanlı Devleti ile iletişim halinde

¹¹⁹¹ Bel Fakîh, Abdullah b. Hasan el-Alevî, *eş-Şevâhidu’l-celiyye*, s. 96; Muhammed Ahmed Meşhûr Haddâd, *Hakâiku târihiyyetun ‘ani’l-‘arabi ve’l-İslâm fî Afrîka’ş-Şarkıyye*, Dâru’l-feth, y.y.y., 1973, s. 158-159; Haddâd, Alevî b. Tâhir, *el-Medhal ilâ târihi’l-İslâm fî’ş-şarki’l-Aksâ*, s. 172-174.

¹¹⁹² Seyyid İshâk, Âlu Yahya olarak bilinen, Delhi, Haydarabâd, Endonezya, Hadramevt, Malezya ve Afrika’da yayılan geniş bir ailenin Mekkedeki temsilcisidir (nakibidir). Bâ Alevî şeyhlerinden biri olan Seyyid İshâk, Mekke şerifi Muhammed b. Avn ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan, Osmanlı valilerinin Payitahttan aldıkları direktif ve tavsiyeleri onun aracılığı ile Hadramevt bölgesine ulaştırdıkları bir şahsiyettir. Bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra*, I, 313.

olduğunu aktarmaktadır.¹¹⁹³ Hadramevt bölgesinde bulunan Kuseyriyye Sultanlığı ile Osmanlı ilişkilerinin güçlendirilmesi konusunda, Kesâdî ve İbn Burayk Krallıklarının Hadramevt bölgesine uyguladıkları ambargonun bitirilmesi hususunda Seyyid Yahya'nın 1263/1846 yılında Payitaht tarafından görevlendirilmesi,¹¹⁹⁴ Osmanlı ve Bâ Alevî ailesi arasındaki bağı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.¹¹⁹⁵ 1849'da Mekke şerifi Muhammed b. 'Avn ve Seyyid İshâk b. Akîl Alevî tarafından Bâ Alevîlere ve Hadramevt bölgesinin yöneticilerine Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmeleri noktasında mektup göndermeleri¹¹⁹⁶ Bâ Alevîler'in Osmanlı Devleti'ne olan saygı ve güvenini gösteren önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁹⁷

Bâ Alevî ailesinin II. Abdulhamid ile olan münasebetleri, Osmanlı Devleti ile olan sıcak ilişkilerini ortaya koyan hususlardan bir tanesidir. II. Abulahmîd, Bâ Alevî ailesine mensup Medine'de Mescidi Nebevî'nin imamlığını da yapan Alevî b. Abdurrahim b. Sâlim b. Abdulkâdir b. Sâlim'i İstanbul'a davet etmiş, Sultan'a birkaç yıl boyunca terâvih namazı kıldırmıştır. Aynı zamanda Bâ Alevîler'in Medine'deki

¹¹⁹³ Söz konusu iletişimi ortaya koyan belge çalışmamızın Ekler bölümünde yer almaktadır.

¹¹⁹⁴ Seyyid Yahya bölgeyi iyi bildiğinden dolayı gönderilen birliklerin başında görevlendirilmiştir. Kuseyrîlerle anlaşılan kabilelerin savaşı terk etmesi, Hicazdan gelen askeri birliklerin bölgenin coğrafi yapısını tanımamaları, birlikler arasındaki düzensizlik ve anlaşmazlık ile doğal ve tabîi şartlar gibi nedenlerden dolayı harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bkz. Şâtirî, Muhammed, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, II, 386-387; Cevhî, Halid Hüseyin Said, *el-Hadârim fi'l-Hicaz ve devruhum fi'l-hayati'l-ilmiyye ve't-ticariyye*, s. 45.

¹¹⁹⁵ Münîr b. Sâlim b. Sa'd Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 137.

¹¹⁹⁶ İlgili belge çalışmamızın Ekler bölümünde yer almaktadır.

¹¹⁹⁷ Diğer gelişmeler için bkz. Cevhî, Halid Hüseyin Said, *el-Hadârim fi'l-Hicaz ve devruhum fi'l-hayati'l-ilmiyye ve't-ticariyye*, s. 42-44.

nakîbi olan Seyyid Alevî, padişah tarafından saygı ve takdirle muamele görmüş hatta İstanbul'da ikametini istemişse de o, Medine'ye geri dönerek 1341/1922 yılında orada vefat etmiştir.¹¹⁹⁸

Birçok padişah ile münasebeti olan, Fadli (Fazıl) Paşa olarak da bilinen Fadl b. Alevî Mevlâ'd-Devîle, Bâ Alevîler arasında Osmanlı Devleti ile en güçlü ilişkilere sahip olan kişi olarak kabul edilebilir.¹¹⁹⁹ O, Payitaht'a ilk seyahatini 1269/1852 yılında gerçekleştirerek, Sultan Abdulmecîd Hân tarafından saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Bu ziyaretin arka planında 19. Yüzyılda Kuseyriyye ile Ku'aytîlerin Hadramevt bölgesinde çarpışma ve krallık kurma amaçları vardır. Söz konusu iki kabile arasında çıkan kargaşaların etkisiyle bölgede mânevî nüfuz ve sosyal hayatlarındaki etkilerinin zedelendiğini düşünen ve başlarında Seyyid Ali b. Ömer Sakkâf, Sâlim b. Hammâd Bâ 'Ubayd Muhsin b. Alevî gibi zatların bulunduğu Bâ Alevîlerden bir heyet, o sıralarda Hicaz'da bulunan Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan Hadramevt bölgesinin Osmanlı'ya bağlanmasını talep etmişlerdir. Bu amaçla askeri ve siyasi destek sağlamak için bölgeye bir vali atanmasını istemişlerdir. Paşanın bir ferman gönderip Ali b. Ömer b. Karmûs et-Temîmî'yi vali olarak ataması, Bâ Alevîleri tatmin etmediğinden Kuseyrîlileri destekleme kararı almışlardır. Bu geniş desteklerinde farklı yollar arayan Bâ Alevîler, Hicaz eşrafının yanı sıra nüfuz sahibi oldukları Osmanlı Devleti'nden de yardım istemişlerdir.¹²⁰⁰ Bu seferki heyetin başında Seyyid Ali b. Ömer b. Mihdâr Ayderûs, Hicaz'daki nakipleri Seyyid İshâk b. Akîl Alevî, Seyyid Abdurrahman b.

¹¹⁹⁸ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 137-138.

¹¹⁹⁹ Stoddard, *Hâdiru'l-âlemi'l-İslâmî*, thk. el-Emîr Şekîb Arslân, II, 294.

¹²⁰⁰ Bu amaçla Osmanlı Devleti'nden yardım ve askeri destek isteme hususunda mektup ve heyetler göndermişlerdir.

Hüseyin b. Sehl Alevî ile Seyyid Fadl b. Alevî Mevlâ'd-Devîle bulunmaktadır. İstanbul'a gelen Seyyid Fadl, Sultan Abdulmecid ile görüşmesinde Hadramevt bölgesinin sıkıntılarını dile getirmiş, bölgede yaşanan savaş ve çarpışmalardan bahsetmiş, bu durumun bitirilmesi noktasında Kuseyrîlilerin desteklenmesini, ardından da Hadramevt bölgesinin Osmanlı hâkimiyetinin altına girmesini talep etmiştir. Yoğun görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti Hadramevt bölgesine askeri destek göndermiştir.¹²⁰¹

Birçok alandaki kabiliyet ve uzmanlığı, zekâ ve siyasi dehası¹²⁰² ile ön plana çıkan Seyyid Fadl, Sultan ile fikir alışverişinde bulunarak, ümmet-i İslâm'ın menfaatine yönelik fikirlerini sunmuş, Hindistan'daki tecrübelerini aktararak, İngiliz sömürgeciliğinin Osmanlıya karşı yürüttüğü gizli planlarından bahsetmiştir.¹²⁰³ 1287/1870 yılında Devlet-i Âli Osmâniyye'nin mühim görevleri için tekrar İstanbul'a gelen Seyyid Fadl, dönemin padişahı Sultan Abdulaziz ile birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Üçüncü kez Sultan Abdulhamid'in telegraf yolu davetiyle payitahta gelen Seyyid Fadl, Sultan Abdulhamid tarafından vezirler gönderilerek ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştır. Hatta II. Abdulhamid tarafından kendisine vezirlik görevi dahi teklif

¹²⁰¹ Cevhî, Halid Hüseyin Said, *el-Hadârim fî 'l-Hicaz ve devruhum fî 'l-Hayati 'l-ilmiyye ve 't-ticariyye*, s. 40-42.

¹²⁰² Oğlu Seyyid Ahmed hatıratında şunları söyler: Babam dönemin siyasetinde önemli bir konuma sahipti. O zamanki siyasilerin takdirini kazanmış, fikirlerinden faydalanarak istişarelerde bulunmuşlardır. Bkz. Ali b. Muhsin Sakkâf, *el-İstizâdetu min ehbâri's-sâdeti*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zib, *Dâiretu'l-mektebetil'-vataniyye*, y.y.y., 2009, II, 1127.

¹²⁰³ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu 'l-Aleviyyeti 'l-Hadramiyye*, s. 138-139.

edilmesi dikkat çeken önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁰⁴ Sultan II. Abdulhamid, hayatını ümmetin ıslâhına, eğitim ve irşada adanmış aynı zamanda bir siyasi deha olan Fadl b. Alevî'yi müsteşarlığına atamış ve kendisine Fazlı Paşa ünvanını vermiştir.¹²⁰⁵ Osmanlı Devlet ricâlinin, Osmanlı Devleti tarafından Uman'ın güneyinde Hint Okyanusu kıyısında tarihî bir şehir olan Zafâr'da¹²⁰⁶ vâililik makamına atanmış bir şahsiyet olan¹²⁰⁷ Seyyid Fadl'e olan güveni, onun da siyasi tecrübelerini paylaşması, aralarında derin ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Sultan II. Abdulahmid'e Hicaz Demir Yolu açma projesi fikir ve tavsiyesinde bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Yemen ve Arap ülkeleri başta olmak üzere İslâm ümmetinin vahdet ve birliğini koruyarak dağınıklarının önüne geçmek için Osmanlı Devleti'ne fikir ve beyanatta bulunarak müsteşarlık yapmıştır.¹²⁰⁸ “İstanbul'a din hizmeti ve müslümanlara faydalı olmak için geldim, dünyalık için gelmedim!” diyen Seyyid Fadl, geldiği son tarihten sonra İstanbul'dan ayrılmamış ve 1318/1900 yılında vefat etmiştir. İstanbul'da Sultan II.

¹²⁰⁴ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 606; Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 139.

¹²⁰⁵ Milîbârî, *Terâcimu ulemâi 'ş-Şâfiyye fî'd-diyâri 'l-Hindiyye*, s. 142.

¹²⁰⁶ Cengiz Tomar, “Zafâr”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, XLIV, 66-67.

¹²⁰⁷ Muhammed Abdulmecîd, *İmdâdu'l-fuâd bimenâkibi kutbi'l-irşâd*, s. 47.

¹²⁰⁸ Stratejik yönleri bulunan Hicaz Demir Yolu Projesinin, Haremeyn-i şerife'nin himayesi, olası düşman saldırı ve işgalinden muhafaza etmek, gönderilecek askeri birliklerin yanında erzak ve insani gibi lojistik yardımların daha hızlı bir şekilde ulaştırılması gibi önemli katkıları olmuştur. Bkz. Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 140.

Mahmud'un türbesinde defnedilmiştir.¹²⁰⁹ Ardından vefat eden eşi Aleviyye bint Seyyid Sâfi b. Seyyid Ali Hıbsî de Beşiktaş'taki Yahya Efendi türbesine defnedilmiştir.¹²¹⁰

Osmanlı padişahlarının Bâ Alevîlerle olan münasebetinin Sultan Mehmed Reşâd ile devam ettiği görülmektedir. Zira Sultan Reşâd, İstanbul'a ziyaret gerçekleştiren Seyyid Şeyh b. Muhammed Hıbsî ve Seyyid Fadl'ın oğlu Seyyid Ahmed Bey'i özel aracını göndererek onları saraya davet etmiştir. Sultan, daha sonra ziyaretlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve şükranlarını ifade etmiştir.¹²¹¹ Bâ Alevî ailesinden İstanbul'a irşad amaçlı seyahat gerçekleştiren diğer biri de Seyyid Alevî b. Abdurrahman b. Ebû Bekir el-Meşhûr'dur (ö. 1341/1922). İstanbul'da bir sene kadar duran Seyyid Alevî burada şeyhi olan Fadl b. Alevî Mevlâ'd-Devîle'den istifade etmiştir.¹²¹² İstanbul'a irşad ve tebliğ faaliyeti için gelenlerden biri de Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Şihâbuddin'dir (ö. 1341/1922). Yemen, Hicaz, Haydarabad ve Hadramevt bölgelerinde şariat ve edebiyat dersleri vermiş, mantık, kelam, fıkıh, tarih, şiir ve nesep ilimleri ile ilgili otuz civarında eser kaleme almıştır. Haydarabad'da 1922 yılında vefat eden Seyyid Ebû Bekir, Sultan Abdulhamid'i medheden kasideler de irâd

¹²⁰⁹ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 606. Fadl b. Alevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, seyahatleri ve tasavvufî görüşlerini ele alan yüksek lisans düzeyinde bir çalışma bulunmaktadır. Bkz. Maruf Toprak, *Son dönem Aleviyye şeyhlerinden Fadl B. Alevî'nin hayatı ve tasavvufî görüşleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2018.

¹²¹⁰ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 141.

¹²¹¹ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 144.

¹²¹² Hayatı ve irşad amaçlı diğer seyahatleri için bkz. Meşhûr, Ebû Bekir Adenî, *Levâmi'u'n-nûr*, I, 84-85.

etmiştir. İlmî ve edebî yönünü takdir eden padişah, kendisine kılıç hediye etmiş, ayrıca kendisini mücevher süslemeli mecîdî nişanı ile taltif etmiştir.¹²¹³

Osmanlı Devleti, Bâ Alevî ailesi ile kurduğu bütün bu münasebetlerden dolayı, yoğun olarak yaşadıkları Endonezya'nın Betâfeyâ bölgesinde bir konsolosluk açmıştır. Atılan bu adım Osmanlı Devleti ile Bâ Alevîler arasındaki ilişkileri derinleştirdiği gibi, ailenin Hicaz Demir Yolu projesinin desteklenmesinde önemli katkılarından söz edilmiştir.¹²¹⁴

Bâ Alevîlerden olup, Osmanlı Devleti'nin bazı resmi makamlarında görev yapan isimler de bulunmaktadır. Bunlardan Abdurrahman b. Muhammed ez-Zâhir b. Şihâbuddîn (ö. 1303/1885) 1870 yılında Türkiye'ye gelip İstanbul'da büyükelçi olarak görev yapmış ve Osmanlı Devleti tarafından Osmanlı nişan madalyası ile taltif edilmiştir.¹²¹⁵ Günümüzde de Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî (ö. 2001) ve Habîb Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız gibi zatlar başta olmak üzere gerek Yemen'de gerekse Hicaz bölgesinde yaşayan Bâ Alevîler, Türkiye'ye ilmî ve dinî seyahatler gerçekleştirmeye devam etmektedirler.¹²¹⁶

¹²¹³ Hayatı için bkz. Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 145; Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 156-159.

¹²¹⁴ Münîr b. Sâlim Bâ Zuheyr, *Tarîkatu'l-Aleviyyeti'l-Hadramiyye*, s. 144.

¹²¹⁵ Abdurrahman b. Muhammed ez-Zâhir'in hayatı cihâd ve savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyla el-Mücâhid lakabıyla anılır. Hollanda sömürgeciliği ile uzun zaman mücadele etmiştir. Hayatı için bkz. Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu'z-zahîra*, I, 169-174.

¹²¹⁶ Tâhir b. Ahmed b. Şihâb, *Muhtârâtun min resâile ve muhâdarâti'l-habib Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî*, Dâru'l-minhâc, Cidde, 2019, s. 27-28.

2.1. Yemen’de ilk Osmanlı Hutbesi’nin Okunması

XV. yüzyıl, Hint alt kıtası ve Kızıldeniz’de coğrafi keşif hareketlerinin başlangıcı kabul edilmektedir. Bu keşiflerle beraber İslâm ülkelerine yönelik sömürge hareketi de başlamış oluyordu. Bu bölgelere yabancı olan Portekizliler, kendilerini Endülüs’ten çıkarılan müslümanlar şeklinde tanıtan yahudi casuslardan faydalanmışlardır. Müslüman tüccar kılığına giren yahudiler, Arapça’yı ana dilleri gibi konuşmuş, denizcilik bilgileri yanında önemli bilgilere ulaşmışlardır. Elde ettikleri malumatlar Portekiz sömürgeciliğinin önünü açmıştır.¹²¹⁷

Portekizliler, XVI. yüzyılda ticaret, keşif ve sömürgecilik için Hint Okyanusu’nu aşarak Kızıldeniz’e kadar gelmişlerdir. Kendi güzergâhlarının güvenliğini sağlamak için yüzlerce kilometre uzaklıktan gelip Arap yarımadasındaki uzun kıyılara, Aden Limanı başta olmak üzere Seyhût ve el-Kışn (القشن) limanlarına saldırılar düzenlemişlerdir.¹²¹⁸ Hicrî 942 yılında on dört gemi ile eş-Şahr (الشحر) şehrine saldırı düzenleyen Portekizliler, evleri soyup yağmalayarak ateşe vermişlerdir. Birlik içinde davranan şehir halkı Portekizlileri bertaraf etmişlerdir. Kuseyrîlilerin lideri, Kanûni Sultan Süleyman’a hediye olarak gönderdiği otuz beş esirin yanı sıra ölü olarak ele geçirdiği bazı sömürgecilerin başlarını göndermesi¹²¹⁹ Osmanlı’ya gösterilen sevgi ve itaatin işareti olarak anlaşılmıştır.

¹²¹⁷ Muhammed Ali Bâr, *Aden lu’luetu’l-Yemen: Târîhu Aden ve’l-Yemen ‘abre’l-‘usûr ilâ ‘ahdi’l-‘abâdile*, Kunûzu’l-ma‘rife, Cidde, ts. II, 381

¹²¹⁸ Muhammed b. Hâşim, *Hadramevt: Târîhu’d-devleti’l-kuseyriyye*, haz. Muhammed Ali Cifrî, Nafakatu’l-hâssati’s-sultâniyye, y.y.y., 1948, I, 40-41.

¹²¹⁹ Bâ Vezîr, Said ‘Avad, *Safahâtun mine’t-târîhi’l-Hadramî*, s. 124-125; Muhammed b. Ömer et-Tayyib Bâ Fakîh, *Târîhu’ş-Şahr ve ehbâru’l-karni’l-‘âşir*, thk. Abdullah Muhammed Hibşî, Mektebetu’l-irşâd,

Portekizlilerin İslâm ülkelerine bu denli saldırıları ve söz konusu bölgelerde nüfuz sahibi olma arzuları, Kızıldeniz’e inme politikası güden Osmanlı Devleti’ni son derece rahatsız etmiştir. Hadramevt bölgesi lideri Sultan Bedr’in, Bâ Alevîler tarafından desteklenmesi ve Kanunî Sultan Süleyman ile olumlu ilişkilere sahip oluşu Osmanlı’dan yardım talep etmesinin önünü açmıştır. Bu doğrultuda Portekizlilerin Kızıldeniz ve Arap yarımadası sahillerindeki faaliyetlerine mani olmak ile Yemen’deki asayişî sağlamak adına¹²²⁰ (945/1538) yılında Mısır Beylerbeyi Arnavut Süleyman Paşa komutasında hazırlanan 40.000 kişilik büyük bir ordu, dev bir donanma ile Hindistan taraflarına yol almıştır. Hindistan’dan dönen donanma Yemen sahillerine vardıkdan sonra Süleyman Paşa, Hadramevt bölgesinde bulunan Kuseyrî lideri Sultan Bedr’e, Aden’i çarpışmasız bir şekilde ele geçirdiklerini, kendisine itaat etmeyen Aden’in son kralı olan Âmir b. Davud’u da idam ettirdiği haberini göndermiştir. Otuz kişiden oluşan Türk heyet Kanuni Sultan Süleyman’ın gönderdiği yardımı haber vermek üzere eş-Şehr’e varmış, Kanunî’nin gönderdiği iki ferman ve hıl’at Ferhat Paşa tarafından Kuseyrîliler’in kralına tören eşliğinde takdim edilmiştir. 945/1538 yılında gerçekleşen söz konusu hadise ile birlikte ilk Türk elçisi Hadramevt bölgesine ayak basmış oluyordu. Ardından Kuseyrî kralının emri ile Rabî’u’l-evvel ayının yirmi dördünde bölgede Osmanlı Sultanı adına ilk defa hutbeler okunmaya başlanmıştır. Ferhat Paşa, Kuseyrî kralının Osmanlı sultanına gönderdiği kıymetli elmas ve hediyelerle İstanbul’a geri dönmüştür. Ardından Aden’den ayrılan Süleyman Paşa, Bahram Bey’i yönetici

San’a, 1999, s. 233; Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 280; Muhammed b. Hâşim, *Târîhu’l-devleti’l-kuseyriyye*, I, 43.

¹²²⁰ Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, II, 580; İdris Bostan, “Yemen”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, XLIII, 406-412.

olarak tayin ederek maiyetine beş yüz Türk'ü de bırakmıştır.¹²²¹ Böylece Hadramevt bölgesinde Osmanlı padişahı adına ilk defa hutbeler okunmuş, Osmanlı Devleti'ne bağlılık mesajları gönderilmiştir. Bütün bunları Osmanlı Devleti'nin Yemen'de hâkimiyeti sağladığının göstergeleri olarak değerlendirmek mümkündür.

¹²²¹ Muhammed b. Hâşim, *Târîhu'd-devleti'l-kuseyriyye*, I, 43-45; Bâ Vezîr, Said 'Avad, *Safahâtun mine't-târîhi'l-Hadramî*, s. 126-127.

SONUÇ

Bâ Alevî tarikatı, Yemen tasavvufunun tarihi süreç içerisinde gelişip sistematize edilerek günümüze kadar ulaşmasındaki en büyük role sahiptir. İslâm'ın sünnî fikir anlayışına sahip olan tarikat, hicri VI. asırda el-Fakîhu'l-Mukaddem ve el-Üstâzu'l-Âzam ünvanlarıyla şöhret bulmuş, Ebû Medyen el-Mağribî'nin halifesi, Muhammed b. Ali tarafından Yemen'in Terim şehrinde kurulmuştur. Sâdetu Âl Bâ Alevî, Âl Bâ Alevî ve Aleviyye gibi farklı adlarla anılan tarikat, adını Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'dan, başka bir ifade ile bütün Bâ Alevîler'in soyunun kendisinde kesiştiği atalarından almıştır. İtikadi açıdan Eş'arî ekolüne, fıkhi yönden de Şâfiî mezhebine mensup olan Bâ Alevîler'in soyu Hz. Hüseyin (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştığından ehl-i beytten kabul edilmektedirler. Diğer taraftan tarikatın silsile zincirinin tamamının ehl-i beytinden meydana gelmesi kendisini diğer sünnî tarikatlardan ayıran en önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı Batılı araştırmacılar, bu durumu dikkate alarak tarikatın dar bir aile çevresi ile sınırlı kaldığını iddia etmişlerse de tarikatın önde gelen şahsiyetlerinin farklı tarikatlardan hırka giymesi ve Bâ Alevîler dışındaki kişilere hırka giydirmesinin tespit edilmesi bu iddianın bilimsellikten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Yemen'in Terim şehrinde kurulup dünyanın pek çok bölgesinde etkili olan Bâ Alevî tarikatı yaklaşık sekiz asırlık bir geçmişe sahiptir. Şeyh ve müntesipleri İslâm'ın sünnî yorumunu benimsemiş, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat fikirlerine bağlı, şeriat kurallarını hareket noktası olarak belirleyen, İslâm'ın neşri için büyük uğraşlar veren ve bu hususta oldukça gayretli oldukları gözlemlenen, seleflerinin izinden giden âlim ve sûfî şahsiyetlerdir. Bâ Alevî tarikatının genel yapısı, Şâzeliyye ve İmâm Gazzâlî'nin sünnî İslâm metotlarını mezceden yeni bir anlayış şeklinde ortaya çıkmıştır. Zira Bâ Alevî tarikatının zâhirîni teşkil eden ilim ve amel, Gazzâlî'nin öğretileri doğrultusunda

şekillenirken, mânevî yönünü de Şâzeliyyenin sülûk esasları oluşturmaktadır. Bununla beraber tarikatın önde gelen isimleri tarihi süreç içerisinde seyr u sülûk, halvet, niyet, mücâhede, mükâşefe, esrâr ilimleri ile hâl ve makamlara dair kendi prensiplerini ortaya koyarak tarikatın müstakil bir hüviyet kazanmasını sağlamışlardır. Zühd anlayışları, medrese ve zâviyelerde yürüttükleri faaliyetler maddi anlamda çalışmalarına engel olmamış, elde ettikleri kazançlarla da medrese, ribât, enstitü ve mescid gibi eğitim merkezleri inşa etmişler, İslâm'ın farklı coğrafyalarda yayılmasında kullanmışlardır.

Bâ Alevî tarikatı geleneksel tarikatlarla usûl bakımından aynı yol ve metodu kullanmışsa da meşrep ve Yemen kültürünün de etkisiyle tahkîm (el verme, intisap) hırka giyme-giydirme, zikir usûlleri gibi furû olarak görülen konularda kendine has bir sistem geliştirmiştir. Tarikatın öğretilerinde şeriat kuralları dışına çıkılmamasına gayret edilmiş, bu minvalde ne şeriata aykırı sekr ne de müşâhede ve tevhid esrarlarını örten sahv hali benimsenmiş, sahv ve sekr ortası mutedil bir yol izlendiği tespit edilmiştir. İlim tahsili bitirilmeden seyr u sülûk eğitime başlamamaları, şeriat-tarikat ilimlerini dengeli bir şekilde yürütmelerine zemin hazırlamıştır. Nitekim Ali b. Ebû Bekir es-Sekrân'ın Bâ Alevîler ile ilgili kullandığı; şeriat-tarikat ve hakikat ilimlerini cem' eden, kitap ve sünnete tabi, sahih akideye sahip, bid'atlardan uzak duran, mâsivâdan yüz çeviren, muhabbet ehli, müşâhede ve kâmil ahlâk sahibi kimseler şeklindeki ifadeleri konumlarını ortaya koyan hususlar olarak kaydedilmiştir. Tahkîm (el verme, intisap) ritüellerinde şeriat kurallarına uyma ve Şâfiî mezhebine bağlılıklarını dile getirmeleri, izledikleri metodu ortaya koyan hususlardandır.

Tarikatın, tarihi süreç içerisinde temhîd, tesis (teşekkül), tecdîd ve çağdaş olmak üzere dört temel döneme ayrıldığı tespit edilmiştir. Birinci dönem Ahmed b. İsa'nın hicri IV. asırda Basra'dan Yemen'e hicretinden, tarikatın kurulacağı hicrî VII. asra kadar olan dönemi kapsamaktadır. Söz konusu dönemde tarikat henüz kurulmadığından

tasavvufî hayat, ferdi ve bir zühd hareketi şeklinde yaşanmış, şeriat kurallarına özen gösterilmiştir. Daha sonra kurulacak olan tarikatın nüvelerinin atıldığından dolayı bu zaman dilimi temhid ile isimlendirilmiştir. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî'den ders alan Abdullah b. Ahmed b. İsa'nın Hadramevt bölgesinde sûfilerin terbiyesi altında ilk eğitim gören kişi olması ailenin baştan beri tasavvufla ilişkisini ortaya koymaktadır. Bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlık ve mezhepsel çarpışmalar, bir taraftan Bâ Alevîler'in ilim öğrenme, vera' ve ibadet hayatına daha sıkı sarılmalarını sağlamıştır. Bâ Alevîler'in bu dönemde icra ettikleri tebliğ ve irşad faaliyetleri ile sünnî düşünce ve fikirleri Hadramevt bölgesinde yayma gayretleri, kendilerini bölgede siyasi gücü arkalarına alarak etkin rol oynayan Hâricîler, İbâzîler, Şîî ve Râfizîlerle karşı karşıya getirmiştir. Ahmed b. İsa'nın bölgeye hicreti, ardından icra ettiği irşad ve davet metotları bölge ahalisinin takdirini kazanmasına ve davetine icabet etmelerini sağlamıştır. Söz konusu hicret, daha sonra kurulacak olan tarikat açısından bir miad ve dönüm noktası olarak kabul edilmiş, yaşanan bu durum ve gelişmeler İbâziyye fırkasının karşılaştığı ilk fikrî tehdit olarak algılanmıştır. Hicrî VII. asra kadar sürecek fikrî ve fiziki mücadelelerde bulunmaları netice vermiş, İbâzîlerin etki ve nüfuzları kırılarak Eş'arîlik ve Şâfîliği bölgede hâkim kıldıkları, şer'î mahkemelerin fetvalarını Şâfî mezhebine göre yayımlamasını, sünnî fikrin halk arasında daha çok benimsenmesini sağladıkları görülmüştür. Yaşanan tüm bu gelişmeler kurulacak olan tarikatın alt yapısını oluşturan hususlar olarak değerlendirilmektedir.

Bâ Alevî tarikatının ikinci dönemi, kuruluş tarihi kabul edilen hicrî VII. asırdan hicrî XII. asra kadar devam eden dönemdir. Muhammed b. Ali'nin, Ebû Medyen el-Mağribî'den tarikat hırkasını giymesiyle Hadramevt bölgesinde tesis dönemi de başlamış olmaktadır. Bu dönemde Hadramevt bölgesi ilmî, dinî, siyasi ve sosyo-kültürel hayatın merkezi haline gelmiştir. Bâ Alevî tarikatının birinci ve ikinci dönemlerinin tarihsel durumu incelendiğinde, Yemen tasavvufunun İslâm tasavvufunun genel tarihi

ile paralel bir şekilde geliştiği gözlemlenmektedir. Zira İslam tasavvufunun ilk asırlarda zühd ağırlıklı ve ferdî bir şekilde yaşanıp, hicrî VI. asırdan itibaren kurumsal bir boyut kazanarak tarikatlar müesseseleri bağlamında ilerlemesi bu tezi güçlendiren bir husus olmuştur. Bâ Alevî tarikatının teşekkül etmesiyle Yemen tasavvufu ilk defa sistematik bir hal alarak kurumsallaşma yoluna gitmiştir.

Hicrî IX. asırda Ayderûsiyye koluyla beraber telif hareketi de başlamış, ilk eser kaleme alan da Ayderûsiyye kolunun kurucusu Abdullah Ayderûs olmuştur. Bâ Alevîler'in ilk yazılı kaynaklarının daha çok tarikatın erkân, usûl, âdâp ve seyr u sülûk konularında kaleme alındıkları gözlemlenmişse de ilerleyen dönemlerde tabakat, fıkıh, hadis, tefsir, Arapça grameri başta olmak üzere aklî ve naklî ilimlerde pek çok eser kaleme alınmış, zengin bir literatürün ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. Tüm bu gelişmeler eğitim-öğretim faaliyetlerinin de canlanıp hız kazanmasının önünü açmıştır. Bu dönemden itibaren gerek Yemen'den gerekse başka ülkelerden gelen öğrencilerin sayısının artması, bu bağlamda Terim'de birçok ribât, zâviye, medrese, mescid, enstitü ve kütüphanelerin açılması, ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar kurulması, tedris hayatının canlılığının somut delillerinden kabul edilmektedir. Mezun olan öğrencilerin edindikleri dinî ve tasavvufî eğitimi geldikleri bölgelere de ulaştırması, Bâ Alevî tarikatının daha geniş muhitlere yayılmasını da sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Terim'deki eğitimin hem tekke hem de medreselerde paralel bir şekilde devam ettirildiği tespit edilmiştir. Terim fikir, düşünce ve ilim dünyasına pek çok âlim ve sûfî şahsiyet yetiştiren bir ilim merkezi halini almıştır. Ahkâf Kütüphanesi başta olmak üzere Terim'deki diğer kütüphanelerde yer alan ve sayıları bir milyon civarında olduğu tahmin edilen matbu ve mahtût eserler araştırmacıların ilgisini hâlen çekmektedir. Bu bağlamda Bâ Alevîler'in merkezi konumunda bulunan Terim'in, siyasi, tarihi, kültür ve medeniyetini araştırmak ve incelemek üzere yerli yabancı pek çok araştırmacının uğrak yeri olmaya devam etmektedir. Hicrî IX. ve X. asırlara

gelindiğinde Bâ Alevîler'in nüfuzu daha da hissedilmiş, eğitim ve tasavvufî hareket Terim'in yanı sıra Hadramevt bölgesinde yer alan Şibâm, Dev'an, Habbân ve Şihr gibi şehirler ve kasabalarda da yayılmıştır.

İkinci dönemi ilkinden ayıran diğer özelliğin de, Bâ Alevîler'in, Yemen'de özellikle de Hadramevt bölgesindeki faaliyetleridir. Zira Bâ Alevîler bu dönemden itibaren büyüyüp kollara ayrılarak, aralarından pek çok âlim, sûfî, şair, fakîh şahsiyet yetişmiş, böylece bölgede dinî, ilmî, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda etkin rol oynamışlardır. Bâ Alevîler'in bu dönemdeki en önemli faaliyetleri Yemen dışına gerçekleştirdikleri ilmî ve dinî amaçlı göçlerdir. İrşad ve tebliğ amacı ile dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış, Yemen'de olduğu gibi yayıldıkları bölgelerin de dinî, ilmî, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarında etkili olmayı başarmışlardır. Nitekim Hindistan ve Endonezya başta olmak üzere Pasifik Okyanusu Adaları, Malezya, Singapur ve Doğu Afrika gibi, İslâmî fetihlerin gerçekleşmediği coğrafi bölgelere deniz yoluyla yayılma göstermişler ve bölge halklarının İslâm ile tanışmasına vesile oldukları gibi tarikatın öğretilerini benimsemelerine; böylece Bâ Alevî tarikatının daha geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamışlardır.

Bâ Alevî tarikatının üçüncü dönemi, hicrî XII. asırdan XIV. asra kadar olan dönemi kapsayan, irşad ve tebliğ amacıyla Yemen dışına özellikle de Uzak Doğu, Filipinler ve Doğu Afrika'ya seyahatlerin arttığı zaman dilimidir. Tarikat, Ayderûsiyye, Attâsiyye, Bâ Fakîh ve Âlu's-Sakkâf gibi öne çıkan kolları sayesinde hem geniş kitlelere yayılma imkânına sahip olmuş hem de dini ve ictimâî etkileri hız kesmeden devam etmiştir. Hicrî XII. asır tarikatın tüm yönleri ile zirve yaptığı dönem aralığıdır. Zira Abdullah Haddâd eser, fikir ve düşünceleriyle tarikata bir ivme kazandırmıştır. Haddâd, tarikata yeni metotlar kazandırmış, müridin ihsan makamına erişebilmesinin, hayati imaniyesinin ihyasına bağlı olduğunu düşüncesini kazandırarak

bu minvalde Bâ Alevî tarikatının adını “Tarîkatu Ehli’l-Yemen” olarak güncellemiştir. Hayatını ilme, tebliğ ve irşada adanarak, insanlara şefkat ve sühulet ile yaklaşılması gerektiğini, kendi dönemini kastederek, artan gündelik uğraşlardan dolayı insanların riyâzet ve mücâhede gibi ağır şartları olan uygulamaları yerine getiremeyeceği kanaatine varmıştır. Abdullah Haddâd’ın tarikata kazandırdığı manzum ve mensur fikir ve düşüncelerinin farklı dillere çevirilmesi sayesinde Bâ Alevî tarikatı yükselişe geçmiş, şiir ve evrâdlarının Afrika, Kenya, Tanzanya, Asya, Endonezya, Malezya, Singapur hatta Avrupa’da bile hâlâ okunuyor olması etkisini ortaya koyan başlıca hususlardandır.

Bâ Alevî tarikatının dördüncü dönemi, hicrî XIV. asırdan günümüze kadar uzanan dönemi ifade etmektedir. Günümüzde yaşayan Bâ Alevî şeyh ve müntesiplerinin seleflerinden devraldığı ilim tedrisatı, tebliğ ve irşad faaliyetlerine devam ettikleri ve onların mânevî mirasına sahip çıktıkları gözlemlenmişse de bir önceki dönemin canlılığından bahsetmek oldukça güçtür. Dünyanın farklı coğrafyalarında özellikle de Yemen’de yaşanan siyasi, askeri, ekonomi ve insani krizlerin, ideolojik yaklaşımların Bâ Alevîler’in etki alanlarını ve mücadelelerini olumsuz etkilediği inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla beraber günümüz Bâ Alevî şeyhleri ve müntesiplerinin, seleflerinin davet güzargâhları olan Hicaz Bölgesi, Hint alt kıtası ülke ve adaları, Doğu Afrika ve Komor Adaları gibi bölgelere dinî ve ilmî saiklerle seyahat ettikleri ve etkilerinin de hâlen devam ettiği tespit edilmiştir.

Bâ Alevîler selef-i salihinin eserlerine ayrı bir önem verdikleri, hem ferdi olarak mütalaa edilip okunmasını hem ders tarzında okutulmasını tavsiye ettikleri görülmüştür. Söz konusu eserler arasında da Gazzâlî’nin *İhyâ* adlı eserinin Bâ Alevîlerde önemli bir yer tuttuğu ve onun etkisi altında kaldıkları tespit edilmiştir. Zira *İhyâ*’yı Kur’ân ve sünnetin şerhi, şariat ve tarikat âdâplarını içeren, selevin mânevî mirasını barındıran, hakikat bilgilerini içeren şekilde tarif etmeleri, günlük *İhyâ* okuma geleneğinin

günümüzde de devam ettirilmesi, hatta ezberlenmesi, bunun da tarikatın hususiyyeti kabul edilişı gibi tespitler bu tezi güçlendirmektedir. Diğer taraftan “Tarikat ilimlerini Gazzâlî eğirmiş, Şa’rânî dokumuş, Haddâd kısaltmış, Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir de açıklamış.” şeklindeki ifadeleri de Bâ Alevî tarikatının Gazzâlî’ye verdikleri önemi göstermektedir. Bâ Alevîler tasavvufun amel ve pratik yönüne ağırlık verdiklerinden dolayı felsefe ağırlıklı bir tarzda kaleme alınan İbnu’l-Arab’nin *Fütûhâtü’l-Mekkiyye* ile *Fusûsu’l-Hikem* adlı eserlerine biraz daha temkinli yaklaşmışlar hatta ehil olmayan kişilerin bu tür eserleri okumasını yasaklamışlardır. Zira bu tür eserlerin ancak “erbâbu’n-nihâye” olarak adlandırdıkları seyr u sülûkunu bitirmiş havasların, irfan ve mânevî zevk ehli zatların okuyup anlayabileceğini savunmuşlardır. Bunun altında yatan nedenin ise okuyucunun, yazarın muradını tam olarak anlayamaması veya yanlış yorumlamaya gidebileceği endişesi taşımalarıdır.

Bâ Alevîler tarikatlarını belirli esaslar üzerine bina etmiş, tasavvuf düşüncesine dair fikirlerini eserlerinde kaleme almışlardır. İlim, amel, vera‘, havf ve ihlâs tarikatın temel öğretileri olarak benimsenmiş ve bu beş temel esas üzerine bina edilmiştir. Temel esaslarından biri olan ilim ve amel konularına ayrı bir önem göstermiş, faaliyete geçirdikleri medrese, ribât ve zaviyeler bunun bir tezahürü olarak görülmüştür. Zâhirî ve ledün ilimlerinin değerlendirilmesi hususunda mutedil bir tutum sergileyen Bâ Alevîler, toptan ve genelleyici bir yaklaşım tarzını benimsememişlerdir. Ledün ilmini kökten reddedip sadece zâhir ilmin varlığını kabul edenler ile hakiki ilmin sadece ledünden ibaret olduğunu savunup zâhirî ilimlere ihtiyaç olmadığı görüşünü savunanların aksine, ifrât ve tefritten uzak bir görüş içinde oldukları görülmüştür. Zira onlar, şeriat ve zâhir ilimlerin asıl, ledün ilmin ise o ilimlerin ferî’ olduğunu, şeriat ve zâhirî ilimlere vâkıf olunmadan ledün ilmine ulaşamayacağı kanaatine varmışlardır. Sûfilerin yolunun ilim ve amel ile katedilebileceğini vurgulayan ve zâhir ilmi olmadan hakikate ulaşamayacağı fikrini benimseyen İmâm Gazzâlî ile görüş birliği içerisinde

olmuşlardır. Tasavvuf eğitiminde de sohbet, halvet, niyet, râbîta, semâ, riyâzet ve mücâhede gibi başlıca esaslar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bâ Alevîler'in ayrıca belirli periyodlarla aylara, haftalara ve günlere ait icra ettikleri kendilerine has uyguladıkları dinî ve ilmî ritüelleri de tatbik etmişlerdir.

Vahdet-i vücûd konusunda ise her ne kadar ilk dönemde bu fikrin desteklendiği veya reddedildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşamamışsa da tesis döneminin ortalarından itibaren bu konuda tarikatın önde gelenlerinin vahdet-i vücûd felsefesini benimsediklerine dair fikirlerini belirtmeye başladıkları tespit edilmiştir. Zira yazılı kaynaklarında vahdet-i vücûd düşüncesini ortaya koyan ifadelerin bulunması, İbnu'l-Arabî'nin düşünce sistemi, fikir ve felsefesinin etkisi altında kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Bâ Alevîler'in zikri nasıl icra ettikleri konusuna gelecek olursak; zikir, vird ve râtib uygulamalarının genellikle cehrî ve toplu bir şekilde icra edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Ömer b. Abdurrahman Attâs ve Ali b. Hasan Attâs'ın zikir ve râtiblerini sessizce okumaları da tespit edilmiştir. Cehrî ve hafî zikir arasında bir değerlendirmede bulunan Abdullah Haddâd, iki zikir çeşidi arasında hangisinin faziletli olduğu noktasında keskin bir çizgi çekmediği, riyâdan korkanların hafî, aksi durumda cehrî zikrin uygulanabilirliğini, bu durumun da kişiye göre değişen bir hâl olduğunu aktarmıştır. Fakat paragrafın başında da belirtildiği gibi bu tarikatta kurulduğundan itibaren günümüze kadar cehrî zikrin yaygın olduğu bilinmektedir.

Yemen'de hayatın birçok alanında etkin rol oynayan Bâ Alevîler'in genel olarak siyasi ve politik bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira tarikatın temel özelliklerinden bir tanesi olan olan siyaset hayatına girmemek, yöneticilerden mümkün derecede uzak durmaktır. Bununla birlikte zaman zaman Yemen'de İbâzî ve Yâfiî gibi gruplarla siyasi çatışmalara girdikleri ve bunlara karşı oluşan sünnî bloğu

destekledikleri görülmüştür. Yine Endonezya, Malezya ve Doğu Afrika’da İslâm’ın yayılmasını sağlamak adına beylikler ve krallıklar kurmuşlardır.

Bâ Alevîler, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olmuş, dinî ve siyasi alanlarda münasebetler geliştirmişlerdir. Hicazdaki Osmanlı valilerinin Payitahttan aldıkları talimat ve direktifleri, Bâ Alevîler’in Mekke’deki temsilcisi Seyyid İshâk vasıtasıyla Hadramevt bölgesine aktarmaları, Osmanlı Devleti’nin Hadramevt bölgesinde uygulanan ambargonun kaldırılması için kurduğu heyetin Bâ Alevîlerden olması, ailenin Osmanlı ile olan ilişkisini ortaya koyan hususlar olmuştur. Aynı şekilde Bâ Alevîler’in son temsilcilerinden Fadl b. Alevî ile Bâ Alevîler’in Osmanlı Devleti ile münasebetleri zirve yapmıştır. Sultan II. Abdulahmid tarafından Osmanlı Paşa’sı olarak görevlendirilmiş, Hindistan’da İngiliz sömürüsüne karşı mücadele etmiş ve dönemin Osmanlı padişahlarına İngiliz faaliyetleri hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. II. Abdülhamid’in müsteşarlık görevinde ve Zafâr valiliği görevlerinde de bulunan Fadl b. Alevî pek çok önemli siyasi meselede Osmanlı Devleti’nin yanında olduğu gibi, Hicaz Demir Yolu açma projesi fikrini tavsiye etmiştir. Günümüzde de az da olsa Bâ Alevî şeyhleri ve müntesiplerinin Türkiye’ye tebliğ ve irşad amaçlı seyahatler gerçekleştirmekte, geçmişte kurdukları derin diyalogu bugün de Anadolu insanı ile devam ettirme gayreti içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir Bâ Alevî, *Mecmûu'l-habîb Abdullah b. Hüseyin b.*

Tâhir Bâ Alevî, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2008.

Abdunnûr, Muhammed Yeslim, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karni's-sâbi'*

ve's-sâmin li'l-hicreti, İsdârâtu Terim, Terim, 2010.

Abdunnûr, Muhammed Yeslim, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Terim fî'l-karni'l-âşiri'l-hicrî*,

Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2010.

Abdurrahman b. Ali b. Hassân, *el-Behâu fî târihi Hadramevt*, thk. Abdullah

Muhammed Habeşî, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., 2020.

Abdurrauf, Abduh Ömer, “Ulemâu Cuzuri'l-Kamar ve devruhum fî neşri't-ta'limi'l-

'arabiyyi'l-İslâmî ve tatvîrihi fî'l-Cuzur”, *Mecelletu Kırâât*, S. 17, Recep, 1434/2013.

Acem, Refik, *Mustalahâtu't-tasavvufi'l-İslâmî*, 1. bsk. Mektebetu'l-Lübnan, Beyrut,

1999.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-ilbâs 'amme'stehera mine'l-*

ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, Mektebetu'l-kudsî, Kahire, h. 1351.

Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *Divânu'l-Adenî el-müsemmâ*

divânu mahacceti's-sâlik ve hucceti'-nâsik, thk. Ahmed Muhammed Berekât,

Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2011.

Adenî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, *el-Cûzu'l-latîf fî't-tehkîmi's-şerîf*

(*Divânu'l-Adenî*, *Mehecetu's-sâlik ve huccetu'n-nâsik* içerisinde), Dâru'l-hâvî,

Beyrut, 2011.

Affî, Ahmed Câbir, *el-Mavsû'atu'l-Yemeniyye*, thk. Humeyd Mutî', Müessesetu'l-'affî's-sekâfiyye, San'a, 2002.

Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer. b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Menşûrâtü'l-mektebeti'l-haydariyye, Necef, 1964.

Alexandre Popovic-Gilles Veinstein, *İslâm dünyasında tarikatlar*, trc. Osman Türer, Sûfi yayınları, İstanbul, 2004.

Algül, Hüseyin, “*Hadramut*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997.

Altıntaş, Hayranî, “*Tasavvuf*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, Ankara, 1981.

Âlûsî, Muhammed el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-'arabi, Beyrut, ts.

Anonim: *Kısmu'l-Behsi'l-İlmî Lidârî'l-Usûl*, *Eğlâ'l-cevâhir el-müntekâ min terâcimi hâvî cemû'l-mefâhir Ebî Bekir b. Sâlim tâci'l-ekâbir*, y.y.y., ts.

Arif Ahmed Abdulğani, *el-Cevheru's-şeffâf fî ensâbi's-sâdeti'l-eşrâf*, Dâru kinân, Dimaşk, 1997.

Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1959.

Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf tarihi literatürü*, İz yayıncılık, İstanbul, 2015.

Atâsî, Muhammed Hâlid, *Şerhu'l-mecelle*, thk. Muhammed Tâhir el-Atâsî, Mektebetu reşîdiyye, ts.

Ateş, Süleyman, “*İhlâs*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000.

Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *el-Burûku'l-lâmia' ve'l-envâru's-sâtia' ve'l-evrâdu'n-nâfia'*, Matbaatu'l-kuleymiyye, Kalküta, h. 1321.

Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *el-İlmu'n-nebrâs fî't-tenbîhi 'alâ menheci'l-ekyâs*, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmiyye, Havta, ts.

Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Sebîlu'l-muhtedîn fî zikri edi'yyeti ashâbi'l-yemîn*, Zâviyetu'l-Ayderûsiyyeti'l-ilmiyye, Terim, ts.

Attâs, Abdullah b. Alevî b. Hasan, *Zuhûru'l-hakâik fî beyâni't-tarâik*, Matbau' gülizâr hasenî, Hindistan, h. 1313.

Attâs, Abkariyu'l-müceddid el-imâm Ali b. Hasan, <https://annibras.weebly.com/>, (<https://annibras.weebly.com/1575160415931576160215851610-157516041605158015831583-157516041573160515751605-159316041610-15761606-158115871606-157516041593159115751587.html>), Erişim tarihi: 15.02.2021.

Attâs, Ahmed b. Hasan b. Abdullah, *es-Sefînetu'l-mecmûa' fî ensâbi ba'di'l-kânitîne fî Hadramevt ve mesâkinihim*, thk. Muhammed Yeslem Abdunnûr, Dâru Hadramevt li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Mikellâ-Hadramvet, 2014.

Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *A'lâmu ve meşâhîru'l-usreti'l-Attâsiyye*, y.y.y., ts.

Attâs, Ahmed b. Ömer b. Tâlib, *Dîvânu'l-Habîb Cafer b. Muhammed Attâs*, y.y.y., h. 1438.

Attâs, Ali b. Hasan b. Abdullah b. Hüseyin b. Ömer, *el-Kirtâs şerhu râtibî'l-imâm Ömer b. Abdurrahman Attâs*, Matbaatu'l-medenî, 1966.

Attâs, Ali b. Hasan b. Abdullah, *el-‘Âtiyyetu’l-heniyye ve’l-vasiyyetu’l-mardiyye*, Matbaatu’l-medenî, Kahire, ts.

Attâs, Ali b. Hasan, *el-Kirtâs fî menâkibi’l-Attâs tercümetu’l-habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts.

Attâs, Ali b. Hasan, *Kalâidu’l-hisân ve ferâidu’l-lisân (Dîvân)*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts.

Attâs, Ali b. Hasan, *Sefînetu’l-bedâyi‘ ve damîmetu’d-devâyi‘*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., ts.

Attâs, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Cafer, *Tâcu’l-a‘râs ‘alâ menâkibi’l-habîbi’l-kutbi Salih b. Abdullah Attâs*, Matbaatu minâratî kuds, Cakarta-Endonezya, ts.

Attâs, Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah, *el-Behsu ‘ani’l-hakîkati fî neş’eti’l-Fakîhi’l-Mukaddem Muhammed b. Ali Bâ Alevî ve ulûmihi ve usûlihi ve tarîkatihî*, y.y.y., 2013.

Attâs, Mustafa b. Abdurrahman, *Safhâtun mechûletun min târihi Hadramevt*, thk. Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah Attâs, Dâru’l-kutub, San‘a, 2005.

Attâs, Seyyid Ferîd, *el-Hedârim fî’l-muhîti’l-Hindî ishâmâtun fî muctemai‘ ve iktisâdi Cenûbi Şarki Asya*, trc. Abdullah Abdurrahman el-Kâf, el-Mektebeu’l-Hadramiyye, Terim, 2018.

Attâs, Ubeydullah b. Muhsin b. Ömer, *el-Înâs Muktetafâtun min sîreti’l-ilmi’n-nebrâs el-Habîb Ömer b. Abdurrahman Attâs*, y.y.y., ts.

Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûru's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'âsir*, thk. Ahmed Hâlû –Mahmu el-Anavût-Ekrem el-Bûşî, Dâru sâdir, Beyrut, 2001.

Ayderûs, Abdullah b. Ebû Bekir, *el-Kibrîtu'l-ehmar ve'l-iksîru'l-ekber fî ma'rîfeti esrâri's-sulûk ilâ meliki'l-mulûk*, thk. Muhammed Seyyid Sultan, Dâru cevâmîi'l-kelim, Kahire, h. 1423.

Ayderûs, Abdullah b. Ebû Bekir, *Risâletun fî duhûli'l-halveti ve'l-erba'îniyye*, (Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, evrâduhu kasâiduhu kutubuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu içerisinde), Dâru't-turâs, Terim, 2017.

Ayderûs, Abdurrahman b. Mustafa, *en-Nefhâtu'l-kuddûsiyye fî beyâni't-tarîkati'l-Ayderûsiyye*, Zâviyetu'l-Ayderûs, y.y.y., Terim, ts.

Ayderûs, Ali Muhammed Abdullah, *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî fî Hadramevt menhecuhum ve ârâuhum ve cuhûduhum fî'l-'akîdeti*, Câmiatu Sûdân, Sudan, 2019.

Ayderûs, Ali Muhammed Hüseyin, *el-Ûdu'l-Hasan el-Âtirî fî zikri ba'di ahhâri Hasan b. Abdullah b. Ömer Şâtirî*, Dâru'l-Îmâmi'l-Gazzâlî, 2004.

Ayderûs, Hüseyin b. Şeyh b. Abdulkadir, *en-Nekâbetu'l-useriyye fî Hadramevt: Nekâbetu'l-Aleviyyîn ve devruhâ fî'd-dabtî'l-userî ve'l-ictimâî fî Hadramevt*, Merkezu Hadramevt li'd-dirâsâti't-târihiyye, Terim, 2021.

Ayderûs, Muhammed b. Alevî, *Nutefu'z-zamân fî ehhâri mâ kad kâne*, Dâru'l-ilmi ve'd-da've, Terim, 2005.

Ayderûs, Şeyh b. Abdullah b. Şeyh, *el-Fevzu ve'l-büşrâ fî'd-dünyâ ve'l-uhrâ şerhu'l-akîdeti'z-zehrâ*, Mektebetu'l-ahkâf, No: 2912, Terim, h. 1279.

Bâ Alevî, Muhammed b. Abdullah b. Şeyh Ayderûs, *Îdâhu esrârî ulûmi'l-mukarrabîn*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1995.

Bâ Fakîh, Muhammed b. Ömer et-Tayyib, *Târîhu 'ş-şahr* ve ehbâru'l-karnî'l-âşir, thk. Abdullah Muhammed Hibşî, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 1999.

Bâ Hannân, Muhammed b. Ali b. 'Avad, *Cevâhiru târîhi'l-Ahkâf*, Dâru'l-minhâc, Cidde, 2008.

Bâ Kuseyr, Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Kenedî, *Rihletu'l-eşvâki'l-kaviyye ilâ mevâtini's-sâdeti'l-Aleviyye*, Matbaatu'l-'ulûm bişâri'i'l-Halîc, Zengibâr, h. 1358.

Bâ Mahrame, Ebû Muhammed et-Tabîb b. Abdullah b. Ahmed b. Ali el-Hadramî eş-Şâfiî, *Kilâdetu'n-nehri fî vefiyyâti A'yâni'd-dehri*, Dâru'l-minhâc, 1. bsk., Cidde, 2008.

Bâ Mü'min, Kerâme Mübârek Süleyman, *el-Fikru ve'l-mucteme' fî Hadramevt*, y.y.y., el-Cumhûriyyetu'l-Yemeniyye, ts.

Bâ Sarre, Salih Ali Ömer, *Dirâsâtun fî târîhi Hadramevti'l-hadîs ve'l-muâsir*, Mektebetu'l-vataniyye, Aden, 2001.

Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Cevâhiru'l-enfâs ve zahâiru'l-ermâs fî menâkibi'l-habîb Ali bin Hasan bin Abdullah Attâs*, thk. Ahmed b. Ömer b. Tâlib Attâs, y.y.y., el-Ehsâ', h. 1431.

Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Metâliu'l-envâr şerhu raşefâti's-sâdâti'l-ebrâr ve beyânu evsâfihimi'l-celîleti'l-mikdâr*, Dâru'l-usûl, Terim, ts.

Bâ Sûdân, Abdullah b. Ahmed, *Zahîratu'l-ma'âd bişerhi râtibi'l-Haddâd*, Matbaatu lecneti'l-beyânî'l-arabî, thk. Hüseyin Muhammed mahlûf, Kahire, 1959.

Bâ Vezîr, Said 'Avad, *Safahâtun mine't-târîhi'l-Hadramî*, Mektebetu's-sakâfe, Aden, ts.

Bâ Zîb, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah, *Cuhûdu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-mezhebi's-Şâfîi*, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., ts.

Bâ Zîb, Muhammed Ebû Bekir, *İshâmâtu 'ulemâu Hadramevt fî neşri'l-İslâm ve 'ulûmihi fî'l-Hind*, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ürdün, ts.

Ba Zîb, Ömer Ebû Bekir Abdullah, *Nuzhetu't-tâlib fî ravdati'r-râtib*, Daru'l-Medîneti'l-Münevvera, Medine, 2000.

Bâ Zuheyr, Münîr b. Sâlim b. Sa'd, *Tarîkatu'l-Aleviyyetu'l-Hadramiyye en-neş'etu ve'l-imtidâd*, thk. Ebû Bekir Adenî b. Ali Meşhûr-Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafîz, Mektebetu Terim'i-hadîse, Terim, 2014.

Bâ Zûheyr, Münîr Sâlim, *Lemhatun 'an devri'l-'ulemâi'l-Hadârimeti'd-da'vâ fî bilâdi'l-hind*, Erişim: 24.03.2021.
<https://marebpress.net/articles.php?lng=arabic&print=18470>.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm ve ehbâru muhaddîsihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâ min ğayri ehlihâ ve vâridihâ*, thk. Beşşâr 'Îvâd Marûf, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Müessesetu't-târîhi'l-'arabî, İstanbul, 1951.

Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid Diyâuddin el-Müceddidî el-Hâlidî, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hadreti Hâlid*, (*Kitâbu buğyeti'l-vâcid* içerisinde), haz. Muhammed Es'ad Sâhibzâde, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk, h. 1334.

Bağdâdî, Safiyuddin Abdülmü'min b. Abdülhak, *Merâsidu'l-ittıla' 'alâ esmai'l-emkineti ve'l-buka'*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Daru'l-cîl, Beyrut, 1992.

Bâr, Habîb Ömer b. Abdurrahman, Vasâyâ'l-ashâb ve hedâyâ'l-ahbâb, Zâviyetu seyyidinâ Ayderûs, ts.

Bâr, Muhammed Ali, *Aden lu'l-uetu'l-Yemen: Târîhu Aden ve'l-Yemen 'abre'l-'usûr ilâ 'ahdi'l-'abâdile*, Kunûzu'l-ma'rife, Cidde, ts.

Baytâr, Abdurrezzak, *Hilyetu'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlisi 'aşer*, Dâru sâdir, thk. Muhammed Behce el-Baytâr, Beyrut, 1993.

Bedevî, Abdurrahman, *Şatahâtu's-sûfiyye*, Vekâletu'l-matbû'ât, Kuveyt, ts.

Bedevî, Mustafa Hasan, *el-Îmâmu'l-Haddâd: Müceddidu'l-karni's-sânî 'aşera'l-hicrî sîretuhu ve menhecuhu*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994.

Bedrüdîn 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Musa b. Ahmed, *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Bel Fakîh, Abdullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Bâ Alevî, *en-Nefesâtu'r-Rahmâniyye fî şerhi'l-manzûmeti'n-nûrâniyye fî'l-akîdeti'l-Kur'âniyye*, thk. Ali b. Hasan b. Zeyn Bel Fakîh, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2017.

Bel Fakîh, Abdullah b. Hasan el-Alevî, *eş-Şevâhidu'l-celiyye 'an medâ'l-hulfî fî'l-kâideti'l-Haldûniyye*, y.y.y., ts.

Bel Fakîh, Abdullah b. Hasan, *Tezkiratu'l-bâhisi'l-muhtât fî şuûni ve târîhi'r-ribât*, Matbaatu'l-fucâleti'l-cedîde, Kahire, ts.

Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *Fethu basâiri'l-ihvân fî şerhi devâiri'l-İslâm ve'l-îmân ve'l-ihsân ve'l-irfân*, thk. Ali b. Hasan b. zeyn Bel Fakîh, Merkezu'n-nûr li'd-dirâsâti ve'l-ebhâs, Terim, 2008.

Bel Fakîh, Abdurrahman b. Abdullah, *Mecmûu'l-a'mâli'l-kâmile li müellefâti ve fetâvâ ve resâili'l-imâm Abdurrahman b. Abdullah Bel Fakîh*, Dâru't-turâs, Terim, 2015.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî, *Şu'abu'l-îmân*, thk. Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu'r-rüşdi li'n-neşri ve't-tevzî', Riyad, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsnedu'l-Bezzâr el-menşûr bi ismi'l-bahri'z-zehhâr*, thk. Mahfûz Abdurrahman vd., Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, el-Medînetu'l-Münevvera, 2009.

Bîcânî, Muhammed. Sâlim, *Eşi'aatu'l-envâr 'alâ merviyâtî'l-ahyâr fî sîreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, İdâratu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Katar, 1986.

Bilgin, Caner, *Tasavvufî tarikatlarda seyr-ü sülûk âdâbı ve tasavvufî bir kavram olarak nefis*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2020.

Bostan, İdris, “Yemen”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, *Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru tevki'n-necât, Dimaşk, 2001.

- Buxton**, Amin, *Imams of the Valley*, DTI publishhing house, South Africa, 2021.
- Cebecioğlu**, Ethem, “Prof. Nicholson’un kronolojik esaslı tasavvuf tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, XXIX, Ankara, 1987.
- Cebecioğlu**, Ethem, *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, 6. bsk. Otto yay. Ankara, 2014.
- Cebûrî**, Kâmil Selmân, *Mu‘cemu’l-udebâ’ liasri’l-câhilî hatte seneti 2002*, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2003.
- Cemâluddîn Ahmed b. Anber**, ‘*Umdetu’t-tâlib fî nesebi Âl Ebî Tâlib*, Mektebetu’t-tövbeti, 1. bsk. Riyad, 2003.
- Cemelu’l-Leyl**, Yusuf b. Abdullah, *eş-Şeceretu’z-zekiyye fî’l-ensâbi ve siyeri âli beyti’n-Nubuvve*, Mektebetu’t-tevbe, Riyad, h. 1422.
- Cemîh**, Muhammed, “Terim: Medînetu’l-mesâcidi ve’l-kusûri’l-Yemeniyyeti’t-tîniyye”, *Cerîdetu şarki’l-avsat*, S. 11685, Zilhicce, Londra, 2010.
- Cevherî**, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu’l-luğati ve sihâhi’l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru’l-ilmî li’l-melâyîn, Beyrut, 1984.
- Cevhî**, Halid Hüseyin Said, *el-Hadârim fî’l-Hicaz ve devruhum fî’l-hayati’l-ilmîyye ve’t-ticâriyye*, Silsiletu isdârâti merkezi Melik Selmân, Riyad, 2017.
- Ceyhan**, Semih, “*Semâ*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009.
- Cifrî**, Alevî Şeyh b. Muhammed, *Kenzu’l-berâhîni’l-kesbiyye ve’l-esrâri’l-vehbiyyeti’l-ğaybiyye*, Terim li’d-dirâseti ve’n-neşr, Terim, h. 1281.

Cifrî, Hatem b. Muhammed b. Alevî Âlu Şeyhân, *es-Sâdetu Âl Alevî el-‘Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn usûluhum ensâbuhum, a‘lâmuhum tarîkatuhum*, Menşûru difâf, Beyrut, 2017.

Cubrân, Mesûd, *er-Râid: Mu‘cemun luğaviyyun asriyyun*, Dâru‘l-ilmî li‘l-melâyîn, Beyrut, 1967.

Cühenî, Mânî‘ b. Hammâd, *el-Mevsûatu‘l-müeyssera fî‘l-ediyâni ve‘l-mezâhibi ve‘l-ehzâbi‘l-muâ‘sara*, Dâru‘n-nedveti‘l-‘âlemiyye, Riyad, h. 1418.

Cüneyd, Abdulkadir b. Abdurrahman b. Ömer, *el-‘Ukûdu‘l-‘ascediyye fî neşri menâkibi ba‘di efrâdi‘l-usreti‘l-Cüneydiyye*, Şirketu matbaati Kubûdu, Singapur, 1994.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Mu‘cemu‘t-ta‘rîfât*, thk. Muhammed Sıddık Minşavî, Dâru‘l fadîle, Kahire, ts.

Çubukçu, İbrahim Ağâh, *İslâm düşüncesi hakkında araştırmalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara, 1972.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Herâm, *Müsnedu‘d-Dârimî el-ma‘rûf bisüneni‘d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru‘l-muğnî, Riyad, 2000.

Dav‘anî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Bâ Atiyye, *ed-Durretu‘l-yetîme şerhu‘l-subheti‘s-semîne nazmu‘s-sefîne*, Mektebetu Terim el-hedîse, Hadramevt, 2014.

Demirli, Ekrem, *“Vahdet-i vücûd”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012.

Dernîka, Muhammed Ahmed, *Mu‘cemu‘l-müellifîne‘s-sûfiyyîn*, el-Müessesetü‘l-hadîse li‘l-küttâb, Trablus-Lübnan, 2006.

Dimaşkî, Ebû Abdullah Muhammed Ebû Tâlib el-Ensârî, *Nuhbetu'd-dehr fî 'acâibi'l-berri ve'l-bahr*, Matbaatu'l-akâdemiyyeti'l-imparâtûriyye, Patarburg, 1865.

Ebû Bekir b. Ömer b. Abdullah b. Ömer, *el-Mevâid fî şettâ'l-fevâid*, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmîyye, Terim, ts.

Ebû Bekir b. Sâlim Bâ Alevî el-Hüseynî, *Mi'râcu'l-ervâh ve'l-menhecu'l-vaddâh*, y.y.y., h. 990.

Ebû Bekir b. Sâlim, *Fethu bâbi'l-mevâhib ve buğyetu matlabi'l-metâlib*, thk. Şeyh Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Lübnan, 2019.

Ebû Bekir b. Sâlim, *Miftâhu's-serâir ve kenzu'z-zehâir*, haz. Abdullah b. Ahmed b. Abdullah Heddâr, Matbaatu'l-medenî, Kahire, 1965.

Ebû Harb, Muhammed Hayr, *el-Mu'cemu'l-medresî*, el-Cumhûriyyetu'l-'arabiyyetu's-Sûriye, thk. Nedve Nûrî, Suriye, 2007.

Ebû Zehra, Muhammed, *ed-Da'vetu ilâ'l-İslâm*, Dâru'-fikri'l-'arabî, Kahire, 1996.

Ebû Zehra, Muhammed, *eş-Şâfî: hayâtuhu ve 'âsruhu, ârâuhu ve fikhuhu*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire, 1978.

Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fî's-siyâseti ve'l-'akâidi ve târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire, ts.

Ehdel, Bedruddin Ebû Abdullah Hüseyin b. Abdurrahman b. Muhammed el-Yemenî, *Tuhfetuz-zemân fî târîhi sâdâti'l-Yemen*, thk. Abdullah Muhammed Hıbşî, Merkezu'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-Yemenî, Yemen, 2004.

Ekinci, Ahmet, *Zeydî Fıkhnın gelişimi ve hâdî ile'l-hak*, Kitap dünyası yay., İstanbul, 2019.

Ekrem Mübarek Usbân, *Seyâhatun fî tasavvufî Hadramevt*, y.y.y., ts.

Ekva', İsmail b. Ali, *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekadâtuhâ*, Mektebetu'l-cîli'l-cedîd, San'a, 2007.

Elbânî, İsmail b. Muhammed Emîn Bağdâdî, *Îdâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, thk. Muallim Rıfat el-Kilîsî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, ts.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve tarikatler*, Marifet yayınları, İstanbul, 1990.

Erginli, Zafer, *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*, Kalem yayınevi, İstanbul, 2006.

Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*, Otto yayınları, Ankara, 2017.

Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i vücud ve İbn Arabî*, İstanbul, 1978.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa*, Dâru'l-Mısıryye li't-te'lîf ve't-terceme, Kahire, ts.

Fadâle, Salih Hasan, *el-Cevheru'l-afîf fî marifeti'n-nesebi'n-Nebeviyyi's-şerîf*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2013.

Fâris Muhammed Ebû Bâria', *Nefehâtu'l-miski'l-'âtirî bi sebtî ve esânîdî şeyhinâ Sâlim b. Abdullah b. Ömer Şâtirî*, y.y.y., 2009.

- Fâsî**, Abdulhafîz b. Muhammed Tâhir b. Abdulkerîm, *Mu‘cemu’s-şuyûh el-musemmâ riyâdu’l-Cenneti*, thk. Abdulmecîd Hayâlî, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2002.
- Ferâhîdî**, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2003.
- Fettâh**, İrfan Abdülhamîd, “*Eş‘arî, Ebû’l-Hasan*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995.
- Feyyûmî**, Muhammed İbrahim, *Târîhu’l-firaki’l-İslâmiyyeti’s-siyâsî ve’d-dînî şeyhu Ehli’s-sünneti ve’l-cemâati el-İmâm Ebû’l-Hasan el-Eş‘arî*, Dâru’l-fikri’l-‘arabî, Kahire, 2003.
- Fiğlalı**, Ethem Ruhi, “*İbâziyye*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999.
- Firuzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-muhît*, el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-‘âmme, 1979.
- Firuzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-muhît*, Müessesetu’r-risâle, Beyrut, 2005.
- Fuâd Ömer b. Şeyh Ebû Bekir**, *el-Ehkâmu’s-şer‘iyye li ba’di’l-‘âdâti’l-Hadramiyye*, Mektebetu Terimi’l-hedîse, Terim, 2013.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi, *İhyâu’ulûmi’d-dîn*, Dâru’l-minhâc, Cidde, 2011.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid, *el-Münkız mine’d-dalâl ve’l-mûsıl ilâ zi’l-‘izzeti ve’l-celâl*, thk. Kâmil ‘Îyâd, Dâru’l-Endülüs, Beyrut, 1967.

- Gazzî**, Necmuddin Muhammed b. Muhammed, *Kevâkibu's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşira*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1997.
- Geylânî**, Abdülkâdir, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-faydu'r-Rahmânî*, Dâru'r-reyyân li't-turâs, Kahire, ts.
- Geylânî**, Seyyid Ömer b. Hâmid, *Müşâreketu fukahâi Hadramevt fî hizmeti'l-fikhi's-Şâfiî*, Nedvetu'l-üstâz Abdulaziz er-Rufâî, Riyad, h. 1418.
- Gökalp**, Yusuf, “Zeydiyye”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013.
- Göktaş**, Vahit, *Tasavvuf yazıları*, İlahiyat yayınevi, Ankara, 2014.
- Göztepe**, Yüksel, *Abülkerîm Kuşeyrî'de hâller ve makâmlar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Gümüşhanevî**, Ahmed Ziyâüddîn, *Câmiu'l-usûl fî'l-evliyâ*, thk. Edip Nasrullah, Muessesetu'l-intişârî'l-'arabî, Beyrut, 1997.
- Gündüz**, İrfan, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 19, 2007.
- Habîb Zeyn b. İbrahim b. Sumayt**, *el-Menhecu's-seviyyu şerhu usûli tarikati's-sâdeti Âl Bâ Alevî*, Dâru'l-ilmi ve'd-da'veti, Terim, 2012.
- Haddâd**, Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Hadramî eş-Şâfiî, *Risâletu'l-muâvene ve'l-muzâharati ve'l-muâzare li'l-râğibîne mine'l-mü'minîn fî sulûki tariki'l-âhireti*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994.

Haddâd, Abdullah b. Alevî b. Muhammed, *Dîvânu'l-Îmâmi'l-Haddâd el-musemmâ ed-durru'l-menzûm li zevi'l-'ukûli ve'l-fuhûm*, nşr. Abdulkadir Geylânî b. Sâlim el-Hard, y.y.y., ts.

Haddâd, Abdullah b. Alevî b. Muhammed, *Tesbîtu'l-fuâd bi zikri kelâmi mecâlisi'l-Îmâm Abdullah b. Alevî Haddâd*, thk. Ahmed b. Abdulkirim el-Hesâvî eş-Şeccâr- Ahmed b. Hasan b. Abdullah Haddâd, Fistâk nâşîyûnel firîbe lîmîted, Singapur, 1999.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *el-Fusûlu'l-ilmiyye ve'l-usûlu'l-hikemiyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1998.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nefâisu'l-'ulviyye fî'l-mesâli's-sûfiyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1993.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *en-Nesâihu'd-dîniyye ve'l-vesâyâ'l-îmâniyye*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1999.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Îthâfu's-sâil bicevâbi'l-mesâil*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1993.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu âdâbi sulûki'l-mürîd*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1994.

Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Risâletu'l-müzâkera me'a'l-ihvâni'l-muhîbbîn min ehli'l-hayri ve'd-dîn*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 1998.

Haddâd, Ahmed b. Şeyh Hasan b. Abdullah b. Alevî b. Muhammed, *el-Fevâidu's-seniyye fî zikri nebzetin min fedâili nisbeti men yentesibu ile silsilei'n-nebeviyye*, Merkezu'n-nûr, Terim, 2008.

Haddâd, Ahmed Meşhûr b. Tâhâ, *Miftâhu'l-Cenneh*, thk. Mustafa Hasan Bedevî, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2000.

Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan b. Abdullah b. Alevî, *Şerhu râtibî'l-Haddâd: Buğyetu ehli'l-ibâdeti ve'l-evrâd ve fevâidu tenevvuri'l-kalbi ve'l-fuâd,* Makâmu'l-imâmi'l-Haddâd, Terim, 1993.

Haddâd, Alevî b. Ahmed b. Hasan, *el-Mevâhibu ve'l-minen fî menâkibi kutbi 'z-zemen el-Hasan,* Makâmu'l-imami'l-Haddâd, Terim, 2011.

Haddâd, Alevî b. Tâhir b. Abdullah b. Taha, *eş-Şâmil fî târihi Hadramevt ve muhâlifihâ,* thk. Muhammed Ebû Bekir, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, y.y.y., 2017.

Haddâd, Alevî b. Tâhir b. Abdullah el-Hadramî, *'Ukûdu'l-elmâs bi menâkibi'l-imâm el-habîb Ahmed bin Hasan Attâs,* Matbaatu'l-medenî, 1968.

Haddâd, Alevî b. Tâhir b. Abdullah, *Ceniyyu's-şemârih: Cevâbu es'iletin fî't-târih,* Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, 2012.

Haddâd, Alevî b. Tâhir b. Abdullah, *el-Medhal ilâ târihi'l-İslâm fî's-Şarki'l-Aksâ,* thk. Seyyid Muhammed Diyâ Şihâb, 'Aleml-ma'rifeti, Cidde, 1985.

Haddâd, Ebû Abdullah Mahmud b. Muhammed, *Tehrîcu ehâdisu İhyâi 'ulumi'd-dîn li'l-İrâkî ve İbni's-Subkî ve'z-Zebîdî,* Dâru'l-'asimeti li'n-neşri, Riyad, 1987.

Haddâd, Hâmid b. Ahmed Meşhûr b. Tâhâ b. Ali, *Ahmed Meşhûr Haddâd: Safahâtun min hayâtihi ve da'vetihi,* Dâru'l-fethi li'd-dirâsâti ve'n-neşri, Umman, 2003.

Haddâd, Muhammed Ahmed Meşhûr, *Hakâiku târihiyyetun 'ani'l-'arabi ve'l-İslâm fî Afrîka's-Şarkîyye,* Dâru'l-feth, y.y.y., 1973.

Haddâd, Muhammed Yahya, *Târihu'l-Yemeni's-siyâsî: Târihu'l-Yemen kable'l-İslâm,* Dâru vehedân, Kahire, 1968.

Hadramî, Abdullah b. Sa‘d b. Sumayr, *Kilâdetu’n-nehr fî menâkibi’l-Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, Dâru’t-turâs, Terim, ts.

Hadramî, Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt el-Alevî, *Tuhfetu’l-lebîb şerhu lâmiyyeti’l-habîb*, Dâru’l-kutubi’l-‘arabiyyeti’l-kübrâ, Mısır, ts.

Hadramî, Fehmî b. Ali b. ‘Ubeyd et-Terimî, *ed-Durru’l-mendûd fî ehbâri kabri ve ziyâreti’n-nebiyyi Hûd*, Dâru’l-fakîh, Terim, 1998.

Hadramî, Hasan b. Avad Zeyn b. Muhaddem, *Kitâbu’l-asdâf ‘alâ cevâhiri’l-eşrâf: Şerhu’l-hikem li’l-habîb Abdurrahman b. Mustafa Ayderûs*.

Hadramî, Muhammed b. Ömer Bahrak, *Mevâhibu’l-kuddûs fî menâkibi ibni’l-Ayderûs*, Zâviyetu’l-Ayderûsi’l-ilmiyye, Terim, h. 1363.

Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn, *ed-Delîlu’l-kavîm fî zikri şey’in min ‘âdâti Terim*, Mektebetu Terim el-Hedîse, Terim, 2015.

Hânî, Abdulmecîd b. Muhammed, *el-Hedâiku’l-verdiyye fî hakâiki ecillâi’n-Nakşibendiyye*, Cihan neşriyat ve matbaacılık, İstanbul, h. 1296.

Hânî, Şeyh Muhammed b. Abdullah, *el-Behcetü’s-seniyye fî âdâbi’t-tarîkati’l-‘aliyyeti’l-hâlidiyyeti’n-nakşibendiyye*, İhlas vakfi yay. İstanbul, 2002.

Hard, Muhammed b. Ali b. Alevî Bâ Alevî, *el-Gurer: Gururu’l-behâi’d-daviy ve dururu’l-cemâli’l-bedî’i’l-behiy*, y.y.y., ts.

Harîrîzâde, Kemâleddin, *Tibyânu’l-vesâili’l-hakâ’ik*, Süleymâniye Kütüphanesi, (İbrahim Efendi), nr. 430.

Hasanî, Abdulhey, *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Müessesetu hendâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012.

Hatîb, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevheru's-şeffâf fi menâkibi's-sâdeti'l-eşrâf*.

Hatîb, Said b. Ahmed b. Muhammed, *'Arâisu'l-vucûd ve mir'âtu's-şuhûd fi ba'di menâkibi arifi billâh şeyh Said b. İsa el-Amûdî*.

Haydarîzâde, İbrahim Fasih Efendî, *el-Mecdu't-talîd fi menâkibi eş-şeyh Hâlid*, Dâru'l-matbaati'i-âmirati, İstanbul, h. 1292.

Hecrî, Muhammed b. Ahmed el-Yemenî, *Mecmû' buldâni'l-Yemen ve Kabâilihâ*, thk. İsmail b. Ali el-Ekva', Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, San'a, 1996.

Heddâr, Abdullah b. Ahmed b. Abdullah, *el-Cevâhir fi menâkibi Şeyh Ebî Bekir tâci'l-ekâbir*, Dâru'l-fikri'l-hadîs, Kahire, 1971.

Heddâr, Hüseyin b. Muhammed, *Hidâyetu'l-ehyâr fi sîreti'd-dâi ilâ'llâh Muhammed Heddâr*, Ribâtu'l-Heddâr li'l-'ulûmi's-şer'îyye, Baydâ, 1999.

Heddâr, Muhammed b. Abdullah, *Cevâhiru'l-cevâhir mine'l-ezkirati'l-vârideti ve dea'vâti'l-ekâbir*, Zâviyetu'l-Ayderûsi'l-ilmiyye, Terim, ts.

Heddâr, Muhammed b. Abdullah, *el-Meşrebu's-sâfi fi'l-heniyy*, thk. Ahmed b. Muhammed Heddâr-Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed Heddâr, Dâru'n-nûri'l-mubîn, Ürdün, 2011.

Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Yakub, *Sıfatu cezîrati'l-'arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 1990.

Hemevî, Şehâbuddîn Ebû Abdullah Yakût b. Abdullah, er-Rûmî, el-Bağdâdî, *Mu‘cemu’l-buldân*, Dâru sâdır, Beyrut, ts.

Herevî, Abdullah Ensarî, *Menâzilu’s-sâirîn*, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1988.

Herevî, Ali b. Hüseyin, *Reşahât-u ‘ayni’l-hayât*, trc. Muhammed Muad b. Abdullah el-Kazânî, Mektebetu’l-Mahmudiyye, İstanbul, 2004.

Hıbşî, Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah b. Şeyh, *el-‘Ukûdu’l-lu’luiyye fî beyâni tarîkati’s-sâdeti’l-Aleviyye*, thk. Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin, Zâviyetu’l-Ayderûsi’l-ilmiyye, Terim, h. 1289.

Hıbşî, Abdullah b. Muhammed, *es-Sûfiyye ve’l-fukahâ’ fî’l-Yemen*, Mektebetu’l-cî’li’l-cedîd, San‘a, 1976.

Hıbşî, Abdullah Muhammed, *Masâdiru’l-fikri’l-İslâmî fî’l-Yemen*, el-Mecmeu’s-sakâfî, Abudabi, 2004.

Hıbşî, Abdullah Muhammed, *Mu‘cemu’l-ulemâ ve’l-meşâhîr*, el-Mecmeu’s-sakâfî, Abudabi, 2009.

Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *el-Makâsidu’s-sâliha fî şerhi şeyin min ‘ulûmi’l-fâtîha*, Dâru makâmi’l-imâm Ahmed b. Zeyn, el-Havta, 2014.

Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *el-Mesleku’s-seviyy fî cemi‘ fevâide mühimmetin mine’l-meşrei’r-revî*, Dâru makâmi’l-imâm Ahmed b. Zeyn, Havta-Hadramevt, 2004.

Hıbşî, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *el-Mevâridu’r-reviyyeti’l-heniyyeti fî şerhi’l-ebyâti’l-menzûmeti fî’l-vasiyye*, Dâru’l-hâvî, el-Havta, 2004.

- Hıbşî**, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *er-Risâletu'l-câmia' ve't-tezkiratu'n-nâfia'*, Dârul-minhâc, Cidde, 2009.
- Hıbşî**, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Sebîlu'r-ruşdi ve'l-hidâye ilâ şerhi'l-ebyâti'l-manzûmeti fî vasiyyeti ehli'l-bidâye*, Dâru makâmi'l-imâm Ahmed b. Zeyn, el-Havta, 2008.
- Hıbşî**, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Şerhu'l-'ayniyye nazmu'l-habîb Abdullah b. Alevî Haddâd Bâ Alevî*, Matbaatu Karaçi el-mahdûde, Singapur, ts.
- Hıbşî**, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Tebsiratu'l-velî bi tarîki's-sâdeti Âl Ebî Alevî*, Makâmu'l-Îmâm Ahmed b. Zeyn Hıbşî, Hadramevt, 2003.
- Hıbşî**, Ahmed b. Zeyn b. Alevî, *Tiryâku'l-kulûb ve'l-epsâr bi't-tenbîhi 'alâ'l'ulûmi'l-letî tedammenehâ seyyidu'l-istiğfâr*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, Dâru'l-feth li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ummân, 2003.
- Hıbşî**, Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Dîvânu'l-Îmâmi'l-Hıbşî el-müsemma el-cevheru'l-meknûn ve's-sirru'l-masûn*, Mektebetu turâsi'l-imâmi'l-Hıbşî, Sey'ûn, ts.
- Hıbşî**, Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kunûzu's-saâdeti'l-ebediyyeti fî'l-enfâsi'l-'aliyyeti'l-hıbşıyye*, thk. Muhsin b. Abdullah b. Musin Sakkâf, Terim li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Terim, ts.
- Hıbşî**, Ayderûs b. Ömer b. Ayderûs el-Alevî, *Minhatu'l-Fettâhi'l-Fâtur bi zikri esânîdi's-sâdeti'l-ekâbir*, thk. Abdullah Muhammed Hıbşî, Dârul'fakîh li'n-neşri ve't-tevzî', Terim, 1998.

Hıbşî, Ayderûs b. Ömer, *‘İkdu’l-yevâkîti’l-cevheriyye ve simtu’l-‘ayni’z-zehebiyye bi zikri tarîki’s-sâdâti’l-Aleviyye*, thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bâ Zîb, Dâru’-ilmi ve’d-da‘veti, Terim, 2009.

Hıbşî, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zeyn, *Mecmeu’l-esrâr fî edi‘yeti ve evrâdi’s-sâdeti’l-ehyâr*, y.y.y., h. 1426.

Hıfnî, Abdu’l-Mun‘im, *Mu‘cemu mustalâhâti’s-sûfiyye*, Dâru’l-meysera, Beyrut, 1987.

Hüseyin Abdulaziz Hüseyin Şâfiî, *el-Erbitatu bi Mekketi’l-Mükerreme fî’l-ahdi’l-Osmânî dirâsetun târîhiyyetun hadâriyyetun*, Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, Mekke, 2001.

İbn Acîbe, Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Behru’l-medîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî, Matâbiu’l-hey’eti’l-Misriyyeti’l-‘âmme, Kahire, 1999.

İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hâtemî, *el-Fütûhâtu’l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemsuddîn, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 1999.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Rihletu İbn Battûta: Tuḥfetu’n-nüzzâr fî garâ’ibi’l-emsâr ve ‘acâ’ibi’l-esfâr*, thk. Muhammed Abdulmun‘im-Mustafa el-Kassâs, Dâru ihyâi’l-ulûm, Beyrut, 1987.

İbn Hafîz, Ömer b. Muhammed b. Sâlim, *Hulâsatu’l-mededi’n-Nebevî mine’l-ezkâr ve’l-edi‘yeti’l-me’sûra*, Merkezu’n-nûr li’d-dirâsâti ve’l-ebhâs, ts.

İbn Hafız, Ömer b. Muhammed b. Sâlim, *İs'âfu tâlibî ridâ'l-hallâk bi beyâni mekârîmi'l-ahlâk*, Merkezu'n-nûr li'd-dirâsâti ve'l-ebhâs, Terim, 2003.

İbn Hafız, Ömer b. Muhammed b. Sâlim, *Menhecu'd-da'veti ilallâh fî medreseti Hadramevt*, Mektebu'n-nûr, y.y.y., 2010.

İbn Humeyd, Sâlim b. Muhammed b. Sâlim, *Târîhu Hadramevt el-Müsemma bi'l-'uddeti'l-mufîdeti'l-câma' li tevârih kadime ve hedîse*, thk. Abdullah Muhammed Hibşî, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 2003.

İbn Kurkûl, İbrahim b. Yusuf b. İbrahim el-Hemzi el-Vehrânî, *Metâli'u'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*, Dâru'l-felâh li'l-bahsi'l-ilmiyyi ve tahkîki't-turâs, Katar, 2012.

İbn Manzûr, Ebû'l Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali Kebîr- Muhammed Ahmed Hasbullah- Haşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-maârif, Kahire, h. 1119.

İbn Sumayt, Ahmed b. Ebû Bekir, *Menhelu'l-vurrâd min faydi'l-imdâd bişerhi ebyâti'l-kutbi Abdullah b. Alevî Haddâd*, y.y.y., h. 1315.

İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn b. Alevî, *Behcetü'z-zamân ve selvetu'l-ehzân fî zikri tâifein min'l-a'yân ve'l-ashâb ve'l-akrân*, Matbaatu İsa'l-bâbî el-Halebî, ts.

İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *el-Kevâkibu'd-durriyye şerhu'l-ebyâti'l-Haddâdiyye el-müsemma bi'n-nefheti'l-'anberiyye fî's-sâati's-seheriyye*, Dâru'l-ilmi ve'd-da've, Terim, 2009.

İbn Sumayt, Muhammed b. Zeyn, *Gâyetü'l-kasdi ve'l-murâd fî menâkibi'l-Îmâmi'l-Haddâd*, haz. Ali b. İsa Haddâd, Mısır, ts.

İbnu'l-İmâd, Abdulheyî b. Ahmed b. Muhammed el-‘akrî el-Henbelî ed-Dimaşkî, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1993.

İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebî'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdulkirim b. Abdulvâhid e-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-târih*, thk. Ebûl-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1987.

İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Daru'l ma‘rife, Beyrut, ts.

Kâdirî, Hâmid, *Kifâhu ebnâi'l-'arab bi dıddi'l-isti'mâri'l-Hollandî fî Endonezya*, trc. Zeki Bâ Süleyman, Dâru Câmîati Aden, Aden, 1998.

Kâf, Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir, *el-Habâyâ fî zikri'z-zevâyâ*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2001.

Kâf, Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir, *Hulâsatu'l-haber 'an ba'di e'yâni'l-karneyni''âşiri ve'l-hâdi 'aşer*, thk. Ömer b. Hâmid Geylânî, Dâru'l-minhâc, 2002.

Kâf, Ömer b. Alevî b. Ebû Bekir, *Tuhfetu'l-ehbâb ve tezkiratu uli'l-elbâb bi zikri nezrin min menâkıbi Alevî b. Abdullah b. Ayderûs b. Muhammed Şihâb*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2002.

Kâf, Ömer b. Alevî, *Tabakâtu'l-ferâidi'l-cevheriyye*, thk. Ayderûs b. Ömer b. Alevî el-Kâf, y.y.y., ts.

Kâf, Sakkâf Ali, *Hadramevt 'İbra arbaate 'aşera karnen*, Mektebetu Usâme, Beyrut, 1990.

Kâf, Şeyh Hüseyin Muhammed, *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*, Merkezu'l-mustebzirîn, y.y.y., t.s.

Kara, Mustafa, “*Fenâ*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995.

Kara, Mustafa, “*Havf*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997.

Kara, Mustafa, “*Vird*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995.

Karagöz, İsmail, *Dinî kavramlar sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara, 2005.

Kâşânî, Abdurrezzâk, *Letâifu'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Mektebetu's-sakâfati'd-dîniyye, Kahire, 2005.

Kâşânî, Abdurrezzak, *Mu'cemu istilâhati's-sûfiyye*, thk. Abdulâlî Şâhîn, Dâru'l-menâr, Kahire, 1992.

Kavas, Ahmet, “*Komor Adaları*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002.

Kebbâşî, Gunye Yâsir Abdullah el-Kaysî, *Eseru'l-İslâm 'lâ'n-nahdati'l-fikriyye fî hakki Cenûbi Şarki Asya fî'l-'usûri'l-İslâmiyyeti'l-muteahhira*, Câmiatu Bağdat, Bağdat, 2003.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn terâcumu musanifi'l-kutubi'l-'arabiyye*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1993.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Buhârî, *Kitâbu't-taarruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf*, Mektebetu'l-hancî, Kahire, 1994.

Kenedî, Ebû Abdullah Bahâuddîn Muhammed b. Yusuf b. Yakûb, *es-Sulûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mulûk*, thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-ekva', Mektebetu'l-irşâd, San'a, 1993.

Kettânî, Abdulhey b. Abdulkebîr, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-meâ'cim ve'l-meşîhât ve'l-muselselât*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982.

Kodamânî, Muhammed Yâsir, *es-Sâdetu Âl Ebî Alevî ve ğaydun min faydi akvâlihimu's-şerîfe ve ehvâlihimu'l-munîfe*, thk. Ömer b. Muhammed b. Sâlim b. Hafız, Dâru nûri's-sabâh, Suriye, 2014.

Komisyon, *el-Kâmûs*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2005.

Komisyon, *Evdâu'l-müslimîn fî muntikati Şarki Afrika's-sâhiliyye fî'l-akdeyni'l-âhireyn (1985-2005)*, Mu'temeru'd-düvelî el-İslâmu fî Afrika, Cemiyetu'd-da'veti'l-İslâmiyye, Libya, 2006.

Komisyon, *Mecmû'u'l-imâm Abdullah b. Ebû Bekir Ayderûs, evrâduhu kasâiduhu kutubuhu meşverâtuhu vasâyâhu mukâtebâtuhu kelâmuhu*, Dâru't-turâs, Terim, 2017.

Komisyon, *Mu'cemü'l-vasît*, Mektebet's-şurûku'd-duveliyye, Kahire, 2004.

Komisyon, *Tezkîru'n-nâs kelâmu'l-habîb Ahmed b. Hasan Attâs, Zâviyetu'l-Ayderûsiyyeti'l-ilmîyye*, Terim, h. 1393.

Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2011.

Kuşculuo, Ayhan, *Endonezya'da Japon İşgali ve Müslümanlar*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokora Tezi, Kayseri, 2015.

Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Tertîbu's-sülûk fî tarîki'llâhi Teâlâ*, thk. İbrahim Besyûnî, Turâsu's-sûfî, y.y.y.. ts.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletu'l-kuşeyriyye*, thk. Halil Mansûr, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2001.

Kutbî, İbrahim Hasan Muhammed, *el-Ağsân li müşeccerâti ensâbi Adnan ve Kahtân*, Mektebetu'l-azîziyyeti, Riyad, 1995.

Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh yay, İstanbul, 1980.

Lûbûn, Gûstâf, *Hadâratu'l-'arab*, trc. Adil Zuayter, Müessesetu hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfeti, Kahire, 2012.

Luvis Ma'lûf, *el-Muncid fî'l-luga*, İntişârâtü'l İslâm, Tahran, h. 1379.

Mağribî, Emîra Ömer, *İntişâru'l-İslâm ve eseruhu'l-Hadârî fî'l-Hind*, Câmiatu Bingâzî, Bingâzî, 2013.

Mağribî, Yusuf b. Abidîn b. Muhammed el-Fâsî, *Rihletu İbn Âbid el-Fâsî mine'l-Mağrib İlâ Hadramevt*, thk. İbrahim es-Sâmirâî-Abdullah Muhammed Hıbsî, Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.

Mahmud Abdurrauf Kasım, *el-Keşfu 'an hakîkati's-sûfiyye li evveli merretin fî't-târîh*, Dârü's-sahâbe, Beyrut, 1987.

Mahmud Şakir, *Endonezya*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1979.

Makhefî, İbrahim Ahmed, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabâili'l-Yemeniyye*, Dârü'l-kelîmeti, San'a, 2002.

Mar‘âşî, Yusuf, *Nesru’l-cevâhiri ve’d-durer fî ulemâi’l-karni’r-râbi’i’l-‘aşar*, Dâru’l-ma‘rife, Beyrut, 2006.

Massignon, Louis, “*Tarikat*”, MEB, İslâm Ansiklopedisi, Eskişehir, 2001.

Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye, *Kûtu’l-kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî, Mektebetu dâri’t-turâs, Kahire, 2001.

Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî hayatı, eserleri halifeleri ve Anadolu’da Hâlidîlik*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin b. Ömer Bâ Alevî, *Buğyetu’l-musterşidîn fî telhisi fetâvâ ba’di’l-eimmeti mine’l-ulemâi’l-muteahhirîn*, Dâru’l-fikr, Beyrut, ts.

Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *el-Menhelu’l-‘acîbi’s-sâf fî fadîleti ve keyfiyyeti hadrati’s-şeyh Abdurrahman Sakkâf*, y.y.y., ts.

Meşhûr, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, *Şemsu’z-zahîra fî nesebi ehli’l-beyt min benî Alevî*, Âlemu’l-ma‘rife, Cidde, 1984.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû bekir, *el-Ebniyetu’l-fikriyye: el-Câmiatu li sevâbiti’t-tarîkati’l-Aleviyye*, Cidde, 2001.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali b. Ebû Bekir, *Levâmi’u’n-nûr nuhbetun min a’lâmi Hadremavt min hilâli tercemeti Seyyid Alevî b. Abdurrahman el-Meşhûr*, Mektebetu dâri’l-muhâcir, San‘a, ts.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *el-İtru'l-Amûdî fî tercemeti Şeyh Said b. İsa el-Amûdî*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *eş-Şeyhatu Sultânetu'z-Zubeydiyye*, Fer'û'd-dirâsâti ve hidmeti't-turâs, Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Metâli'u'l-is'âd fî nazmi sîreti'l-imâmi'l-Haddâd*, Dâru makâmi'l-imâmi'l-Haddâd, Terim, ts.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt Celâu'l-hemmi ve'l-huzni bizikri tercemeti sâhibi Aden el-İmam Ebû Bekir Adenî b. Abdullah Ayderûs*, Fer'û'd-dirâsâti ve hizmeti'-t-turâs, Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt Ayderûsu'l-ekber; şeyh Abdullah b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt el-İmam Şeyh Abdurrahman Sakkâf*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt el-İmam Şeyh Ömer el-Mihdâr*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir Adenî b. Ali, *Silsiletu a'lâmi Hadramevt el-Üstâzu'l-Âzam el-Fakîhu'l-Mukaddem*, Fer'û'd-dirâsât ve hizmetu't-turâs, 1. bsk., Aden, 2002.

Meşhûr, Ebû Bekir b. Ali b. Ebû Bekir, *Cenyu'l-kitâf min menâkibi ve ahvâli'l-İmam Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir Sakkâf*, Dâru'l-muhâcir li'n-neşri ve't-tevzî', Medine, 1998.

Mevlâ ‘Aydîd, Muhammed b. Hasan b. Ahmed, *İthâfu’l-müstefîd bi zikri men aheze ‘anhum ve vâhâhum es-Seyyid Muhammed b. Hasan ‘Aydîd*, thk. Hasan b. Salih b. Ali el-Kâf, Merkezu’n-nûr li’d-dirâseti ve’l-ebhâs, Terim, 2012.

Mevlâ’d-Devîle, Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl Bâ Alevî, *Şerhu viridi’l-imâmi’l-Haddâd ve râtibuhu’s-şehîr*, Matbaatu’l-medenî, Kahire, 1961.

Mevlâ’d-Devîle, Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl el-Alevî, *Îdâhü’l-esrâri’l-‘ulviyye ve minhâcü’s-sâdeti’l-Aleviyye*, Matbaatü’l-âdâbi ve’l-mueyyed, Mısır, h. 1316.

Mevlevî, Tâhir, *Şerh-i Mesnevi*, trc. Tâhir-ul- Mevlevî, Şamil yayınevi, İstanbul, ts.

Mihdâr, Mustafa b. Ahmed, *Havâtiru ve efkârü ve hikemu ve esrâr*, thk. Muhammed Abdullah b. Hasan Mihdâr, Terim li’d-dirâsâti ve’n-neşr, Terim, 2007.

Milîbârî, Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfîî, *Terâcimu ulemâi’s-Şâfîiyye fî’d-diyâri’l-Hindiyye*, Dâru’l-feth, ts.

Mollâ, Ebû Bekir b. Muhammed b. Ömer el-Ehsâî, *Nubzetun mulahhasatun min mecâlisi’l-Haddâd*, thk. Yahya b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Mollâ, Dâru’l-feth li’d-dirâseti ve’n-neşr, Ürdün, 2016.

Muhammed Abdulmecîd b. Muhammed, *İmdâdu’l-fuâd bimenâkibi kutbi’l-irşâd*, Dâru’l-kalem, Hindistan, ts.

Muhammed b. Hâşim, *Hadramevt: Târîhu’d-devleti’l-kuseyriyye*, haz. Muhammed Ali Cifrî, Nafakatu’l-hâssati’s-sultâniyye, y.y.y., 1948.

Muhammed b. Sâlim b. Hafîz b. Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, *Nefhu’t-tîb min menâkibi’l-imam Abdullah b. Ömer Şâtirî*, y.y.y., ts.

Muhammed Diyâ Şihâb-Abdullah b. Nuh, *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b.*

Muhammed mâ lehû ve lineslihi ve li'l-eimmeti min eslâfihi mine'l-fedâili ve'l-meâsir, Dâru's-şurûk, el-Memeleketu'l-'Arabiyyeti's-Suûdiyye, 1980.

Muhammed Nuri Emîn b. İndût, *el-Hareketu'l-İslâmiyye fî Malezya, neş'etuhâ, menhecuhâ, tetavvuruhâ*, Dâru'l-beyârik, Beyrut, 2000.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlullah b. Muhibbiddîn b. Muhammed, *Hulâsatu'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdi 'aşar*, el-Matbaatu'l-vehbiyye, y.y.y., h. 1284.

Murâdî, Muhammed Halil b. Ali, *Silku'd-durer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*, Dâru İbn Hazım, Beyrut, 1988.

Musa Abdulcelîl Abdulaziz Amr, *et-Turuku's-sûfiyye fî'l-Ürdün: Dirâsetun tahlîliyyetun nakdiyyetun mukâranetun*, Câmiatu'l-'ulûmi'l-İslâmiyyel-'âlemiyye, Ürdün, 2014.

Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay. İstanbul, 1995.

Nâhî, Abdullah b. Ahmed b. Muhsin, *el-Kavlu'l-muhtâr fîmâ li âli'l-Amûdî mine'l-ehyâr*, thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bâ Zîb, Dâru'l-feth Li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Ürdün, 2005.

Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*, Merkezu Ehl-i sünneti berakât razâ, thk. İbrahim Utvatu 'İvad, Hindistan, 2001.

Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, *Riyâdu'l-Cenneti fî ezkâri'l-Kitâbi ve's-Sünne*, thk. 'Îmâd 'Alâvî, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Beyrut, 1990.

Nedvî, Ebû Hasan Ali el-Hasanî, *el-Murtedâ sîretu emîri'l-mü'minîn seyyidînâ Ebi'l-Hasan Ali b. Abî Tâlib*, Dâru'l-kalem, Dimaşk, 1989.

- Neşvendeli**, Ebû Saîd, *Adrihatu Hadramevti 'l-mukaddeseti*, y.y.y., Hadramevt, 2010.
- Nicholson**, Reynold, *Fî't-tasavvuf'i'l-İslâmî ve târîhihi*, trc. Ebû'l-Alâ el-Affî, Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-tercemeti ve'n-neşr, Kahire, 1947.
- Nîsâbûrî**, Müslim b. Haccâc Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Müsnedu's-sahîhi'l-muhtasar bi nakli'l-adli 'ni'l-'adli ilâ rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, ts.
- Nukayra**, Muhammed Abdullah, *İntişâru'l-İslâm fî şarki Afrika ve munâhedatu'l-ğarbi lehu*, Dâru'l-mirrîh li'n-neşri, Riyad, ts.
- Öngören**, Reşat, “Şeyh”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010.
- Öngören**, Reşat, “Zikir”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013.
- Punar**, Büşra Betül, *Abdullah b. Alevî Haddâd: hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ünstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Redhouse**, James W, *Müntahabât-ı lügât-i Osmâniyye*, haz. Recep Toparlı-Betül Eyövgö Yılmaz-Yaşar Yılmaz, 2. bsk., Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 2016.
- Rıdvânî**, Mahmûd Abdurrezzâk, *el-Mu'cemu's-sûfî*, y.y.y., ts.
- Rufâî**, Hasan b. Muhammed, *Kitâbu nûri'l-envâr fî fedâili ve terâcimi ve tevârîhi ve menâkibi ve mezârâtî Âli'l-Beyti'l-athâr*, Mektebetu's-sakâfeti'd-dîniyye, y.y.y., 2001.

Sa'dî, Emin b. Ahmed b. Abdullah, *es-Sûfiyyetu fî Hadramevt neş'etuhâ usûluhâ âsâruhâ*, Dâru't-tevhîd li'n-neşri, Riyad, 2008.

Sâhibu'l-Hamrâ, Ömer b. Abdurrahman, *Fethu'r-Rahîmu'r-Rahmân fî menâkibi's-şeyh'l-ârifi billâh Ayderûs Abdullah*, y.y.y., ts.

Sakkâf, Abdullah b. Muhammed b. Hâmid b. Ömer, *Târîhu's-şuarâi'l-Hadramiyyîn*, Matbaatu'l-'ulûm bi şârii'l-Halîc, y.y.y., h. 1356.

Sakkâf, Abdurrahman b. Abdullah, *Nesîmun hâcirun fî te'kîdi kavley 'an mezhebi'l-Muhâcir*, Sûfiyyetu Hadramevt, y.y.y., h. 1367.

Sakkâf, Abdurrahman b. Ali b. Ömer, *el-Barku'l-mudîu mine'l-kelâmi'n-nesrî ve's-şî'rî li'l-imâm Hasan b. Salih el-Bahr Cifrî*, San'a, 2013.

Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah, *Îdâmu'l-kût fî zikri buldâni Hadramevt*, Dâru'l-minhâc, Beyrut, 2005.

Sakkâf, Ahmed b. Abdullah, *Hidmetu'l-'aşîra bitertîbi ve telhîsi ve tezyîli şemsi'z-zahîra*, Cakarta-Endonezya, 1964.

Sakkâf, Ahmed b. Hasan b. Salih, *Menhecu İmam Abdullah b. Alevî Haddâd fî'l-Akîde*, y.y.y., ts.

Sakkâf, Ali b. Muhsin, *el-İstizâdetu min ehbâri's-sâdeti*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, Dâiretu'l-mektebetil'-vataniyye, y.y.y., 2009.

Sakkâf, Hasan b. Sakkâf, *Neşru mehâsini'l-evsâf fî zikri menâkibi Sakkâf b. Muhammed b. Ömer Sakkâf*, Dâru'l-hâvî, Beyrut, 2001.

Sakkâf, Muhsin b. Alevî, *Ta'rifu'l-halef bisîreti's-selef*, thk. Sakkâf b. Alevî b. Abdullah Sakkâf, y.y.y., 1989.

Sakkâf, Tâhâ b. Hasan b. Abdurrahman, *el-Envârü's-sâtia' ve'l-fevâidü'l-câmia' fî'l-hissi ve't-terğîbi fî talebi'l-ulûmi'n-nâfia'*, Dâru'l-hâvî, Medine, h. 1429.

Sakkâr, Sâmî, “*Bâ Âlevî*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991.

Salih Hamid, *Târîhu Hadramevt*, Mektebetu'l-irşâd, San'a, 2003.

Salihyye, Muhammed İsa, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsi'l-'arabiyyi'l-matbû'*, Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-'arabiyye, Kahire, 1993.

Sâlim b. Hafîz b. Abdullah b. Şeyh Ebû Bekir, *Minhatu'l-Îlâh fî'l-ittisâl bi ba'di evliyâh*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, *el-Makâsid li't-tibâati ve'n-neşr*, Terim, 2005.

Sâmîr, Faysal, *Sevratu'z-Zenc*, Dâru'l-medâ, Dimaşk, 2000.

Sarâyira, Mahâ Hasan, *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî Hadramevt fî'l-karneyni'l-evveli ve's-sânî'l-hicriyeyn*, Câmiatu Mute, Mute, 2006.

Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ, *el-Kavâi'du'l-mer'iyye fî usûli't-tarîkati'r-Rufâi'yye*, Matbaatu Muhammed Efendi Mustafa, ts.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Şemsuddîn, *el-Î'lânu bit-tevbîh limen zemme ehle't-târîh*, Müessesetü'r-risâle, 1. bsk., Beyrut, 1986.

Sekrân, Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf, *ed-Durru'l-müdhişi'l-behiyyi fî menâkibi Şeyh Sa'd b. Ali el-Hadramî et-Terimî*.

Sekrân, Ali b. Ebû Bekir b. Abdurrahman Sakkâf, *Me'âricu'l-hidâye ilâ zevkin şehide cenye semerâti'l-muâmelâti fî'n-nihâye*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Mısır, ts.

Sekrân, Ali b. Ebû Bekir b. Şeyh Abdurrahman Sakkâf, *el-Burkatu'l-meşika fî zikri libâsi'l-hırkati'l-enîkati*, nşr. Seyyid Ali b. Abdurrahman b. Sehl Cemelu'l-Leyl Bâ Alevî, y.y.y., Mısır, h. 1347.

Serhendî, İmam Rabbânî, Ahmed Faruk, *Mektûbât*, Sıraç kitabevi, İstanbul, 2006.

Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-matbûâti'l-arabiyyeti ve'l-mu'arrebeti*, Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts.

Sir Thomas- W. Arnold, *ed-Da'vetu ile'l-İslâm bahsun fî târîhi neşri'l-'akîdeti'l-İslâmiyye*, trc. Hüseyin İbrahim Hasan- Abdulmecîd Âbidîn-İsmail Necrâvî, Mektebetu nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1970.

Sitârek, Ferya, *el-Bevvâbatu'l-cenûbiye li Cezîrati'l-'arab rihletun ilâ Hadramevt 1934*, trc. Vefâ ez-Zehebî, thk. Ahmed İbiş, Dâru'l-kutubi'l-vataniyye, Abudabi, 2013.

Stoddard, Lothrop, *Hâdiru'l-'âlemi'l-İslâmî*, trc. ve thk. 'Acâc Nuveyid, el-Emîr Şekîb Arslân, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1973.

Subkî, Tâcuddiîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'arabiyye, y.y.y., ts.

Sühreverdî, Ebû'n-Necîb Abdulkâhir b. Abdullah b. Muhammed, *Âdâbu'l-mürîdîn*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1971.

Sühreverdî, Şihâbuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Avârifü'l-meârif*, el-Meketbetu'l-'âlâmiyye, Mısır, 1939.

Sülemî, Abdurrahman, *Kitâbu's-semâ*, (*Mecmû'â-i âsâri Ebû Abdurrahman Sülemî* içerisinde) nşr. Nasrullah Pürcevâdî-Muhammed Surî, Merkezu tahkîkâtî kambiyotri 'ulûmi İslâmî, Tahran, h. 1388.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî, *el-Kibrîtu'l-ehmar fî beyâni 'ulûmi's-şeyhi'l-ekber*, thk. Abdullah Mahmud-Muhammed Ömer, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.

Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Envâru'l-kudsiyye fî ma'rifeti kavâi'di's-sûfiyye*, thk. Tâhâ Abdulbâki Surûr, Mektebetu'l-maâ'rif, Beyrut, 1988.

Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısırî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhîr fî beyâni akâidi'l-ekâbir*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, ts.

Şâliyâtî, Ahmed, *Şerhu'l-irşâdâtî'l-Cifriyye fî'r-reddi 'alâ'd-dalâlatî'n-Necdiyye*, Publishing yayınevi, Hindistan, h. 1347.

Şâmî, Yahya, *Mavsû'atu'l-'arabiyyeti ve'l-İslâmiyye*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Beyrut, 1993.

Şâtîrî, Abdullah b. Ömer, *Dîvânu's-Şâtîrî*, el-Berâmicu'l-mektebiyye, 2018.

Şâtîrî, Muhammed b. Ahmed b. Ömer, *Edvâru't-târîhi'l-Hadramî*, Mektebetu Terim el-hedîse, Terim, 1994.

Şâtirî, Muhammed b. Ahmed b. Ömer, *el-Mu‘cemu’l-latîf li esbâbi’l-alkâbi ve’l-kinâ fi’n-nesebi’ş-şerîf li kabâile ve butûni’s-sâdâti Benî Alevî*, Âlemu’l-ma‘rife, Cidde, 1986.

Şâtirî, Muhammed b. Ahmed, *Dirâsetun muhtasaratun şâmileton ‘ani’l-hicreti’l-letî yekûmu bihâ ebnâu’l-arab ve fî mukaddemetihim el-Hadârime*.

Şâtirî, Muhammed b. Ahmed, *Sîretu’s-selef min benî Alevî el-Hüseyniyyîn*, Dâru’l-hâvî, t.s.

Şehristânî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdulkерim, *el-Milel ve’n-nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1992.

Şenbel, Ahmed b. Abdullah, *Târîhu Hadramevt el-ma‘rûf bi târîhi Şenbel*, thk. Abdullah Muhammed Hıbşî, Mektebetu San‘a el-eseriyye, San‘a, 2003.

Şerkâvî, Hasan, *Mu‘cemu elfâzi’s-sûfiyye*, Müessesetu muhtâr, Kahire, 1987.

Şibâmî, Muhammed Cübrân b. ‘Avad Cübrân, *er-Rihletu’s-Sumayetiyye ile’l-erâdi’l-Hadramiyye: Rihletu Ömer b. Ahmed b. Sumayt*, thk. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah Bâ Zîb, Dâru’l-ilmi ve’d-da‘veti, Terim, 2008.

Şillî, Muhammed b. Ebû Bekir Bâ Alevî, *el-Meşre‘u’r-revî fî menâkibi’s-sâdâti’l-kirâm Âli Ebî Alevî*, 1. bsk, Matbaatu’l-âmmeti’ş-şerefiyye, h. 1319.

Şillî, Muhammed b. Ebû Bekir el-Hadramî el-Mekkî, *‘Ikdu’l-cevâhiri ve’d-durer fî ehbâri’l-karni’l-hâdi ‘aşar*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Müzenî, Merkezü’l-melik Faysal li’l-buhûsi ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, Riyad, 2014.

Şimşirgil, Ahmet-Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2008.

Şucâ‘, Abdurrahman Abdulvâhid, *el-Hayâtu’l-ilmiyye fî’-Yemen fî’l-karneyni’l-sâlisi ve’r-râbi’ li’l-hicreti*, İsdârâtü vizâreti’s-sekâfeti ve’s-sibâhe, San’a, 2004.

Taha Hüseyin ‘İvad Hudeyl, “*Hadramevt fî zılli’l-vucûdi’l-Eyyûbî (575-621/ 1179-1224)*”, *el-Mu’temeru’l-ilmiyyi’l-evvel: et-Târîhu ve’l-muerrihûne’l-Hadârime mine’l-karni’s-sâdisi hattâ’l-karni’t-tâsii’-hicriyyen*, Merkezu Hadramevt li’d-dirâsâti’t-târihiyye, Mikellâ, 2019.

Tâhir b. Ahmed b. Şihâb, *Muhtârâtun min resâile ve muhâdarâti’l-habîb Muhammed b. Ahmed b. Ömer Şâtirî*, Dâru’l-minhâc, 2019.

Takkûş, Muhammed Suhel, *Târîhu’l-Devleti’l-Abbâsiyye*, Dâru’n-nefâis, 7. bsk, Beyrut, 2009.

Taşpınar, Kadir, *Tasavvufu mürşid râbitası*, Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2010.

Tâzî, Abdulhadi, “Rihletu Mağribiyyin ilâ Hadramevt: 865/1460”, *el-Mivred dergisi*, 21/1, Vizâretü’s-sakâfati ve’l-a’lâm, Irak, 1993.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsû’atu Keşşafî istalahâti’l-funûn ve’l-‘ulûm*, thk. Ali Dahrûc vd., Mektebetü’l-Lübnan, Lübnan, 1996.

The Guardian, Ali Alatas, Indonesian diplomat who helped to broker peace in Cambodia, 17 December 2008. Erişim tarihi: 25.01.2021.
<https://www.theguardian.com/world/2008/dec/17/ali-alatas-obituary-indonesia-cambodia>.

Tilimsânî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endülüsi’r-ratîb*, thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut, 1968.

Tirmizî, Hakîm, *Âdâbu'l-mürîdîn ve beyânü'l-kesbi*, thk. Abdulfettâh Abdullah Berake, Matbaatu's-saâde, y.y.y., ts.

Tomar, Cengiz, *“Zafâr”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013.

Toprak, Maruf, *Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl B. Alevî'nin hayatı ve tasavvufî görüşleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2018.

Tosun, Necdet, *“Râbîta”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007.

Tosun, Necdet, *Bahaeddin Nakşbend hayatı, görüşleri, tarîkatı*, İnsan yay., İstanbul, 2015.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lûma'*, thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulkaki Surur, Dâru'l-kutubi'l-hedîse, Mısır, 1960.

Türer, Osman, *“Biât”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992.

Türer, Osman, *Ana hatlarıyla tasavvuf tarihi*, Ataç yay. İstanbul, 2015.

Uludağ, Süleyman, *“Aleviyye”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989.

Uludağ, Süleyman, *“Ayderûsiyye”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991.

Uludağ, Süleyman, *“Hırka”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998.

Uludağ, Süleyman, *“Mürîd”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006.

Uludağ, Süleyman, *“Sülûk”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010.

Uludağ, Süleyman, *İslâm açısından mûsikî ve semâ*, Uludağ yayınları, Bursa, 1992.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf terimleri sözlüğü*, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2005.

Ulupınar, Hamide, *Ebû Medyen el-Mağribî hayatı eserleri tasavvufî görüşleri ve Medyeniyye tarîkatı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2012.

Yâfiî, Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad el-Yemenî, *Ravzu'r-reyâhîn fî hikâyâtî's-sâlihîn*, thk. Adnan Abdu Rabihi- Muhammed Edip el-Câvir, Dâru'l-beşâir, y.y.y., ts.

Yemânî, Muhammed Kâzım b. Ebî'l-Fütûh b. Süleyman, *en-Nefhatu'l-'anberiyye fî ensâbi hayri'l-beriyye*, thk. Seyyid Mehdî er-Recâî, y.y.y., ts.

Yemânî, Tâcuddîn Abdalbaki b. Abdulmecîd, *Târîhu'l-Yemen el-musemmâ Behcetü'z-zemen fî târihi'l-Yemen*, thk. Abdullah Muhammed el-Hubsî-Muhammed Ahmed es-Senebânî, Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, San'a, 1988.

Yıldız, Mehmet, *“Ebû Bekir b. Sâlim”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarîkatlar*, Ensar yay., İstanbul, 2017.

Zebâra, Muhammed b. Muhammed Yahya, *Eimmetu'l-Yemen bi'l-karni'r-râbi'* *'aşara li'l-hicra*, Matbaatu's-selefiyye ve mektebetuhâ, Kahire, ts.

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif eş-Şercî, *Tabakâtu'l-havâs ehli's-sıdkî ve'l-ihlâs*, Dâru'l-menâhil, Beyrut, 1986.

Zebîdî, Ebû'd-Diyâ Abdurrahman b. Ali er-Rabî' eş-Şeybânî, *Kurretu'l-'uyûn bi ehbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva', Mektebetu Ebû Zer el-Gifârî, San'a, 1988.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî el-Mürtedâ, *İthâfu's-sâdeti'l-muttekîn bi şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*, Müessesetu't-târîhi'l-'arabî, Beyrut, 1994.

Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, et-Turâsu'l-'arabî, thk. Abdulalîm et-Tahâvî, Kuveyt, 2000.

Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Matbaatu hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1977.

Zebîdî, Seyyid Murtedâ, *er-Ravdu'l-celî fî ensâbi Âl Bâ Alevî*, thk. Arif Ahmed Abdulğani, Dâru kinân li'n-neşri ve't-tevzî', Dimaşk, 2010.

Zekkâr, Süheyl, *el-Câmiu' fî ehbâri'l-karâmite fî'l-ehsâi Şam*, Irak, Yemen, Dâru Hassân, Dimaşk, 1987.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1998.

Zeytûn, Muhammed Muhammed, *el-Muslimûn fî ş-Şarki'l-Aksâ, Filipîn-Endonezya-Malezya*, Dâru'l-vefâ li't-tibâa', y.y.y., 1985.

Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, Beyrut, 2002.

EKLER

**EK- 1: Basra'dan Hadramevt Bölgesine ilk Gelen Bâ Alevîler'in Büyük
Dedesi Ahmed b. İsa'nın Kabri**

EK- 2: Ahmed b. İsa'nın Türbesi

EK- 3: Bâ Alevî Tarikatının Kurucusu Muhammed b. Ali'nin (el-Fakîhu'l-Mukaddem) Terim'deki Kabri

EK- 4: AbdullahAyderrûs'un Halvet Giriş Kapısı

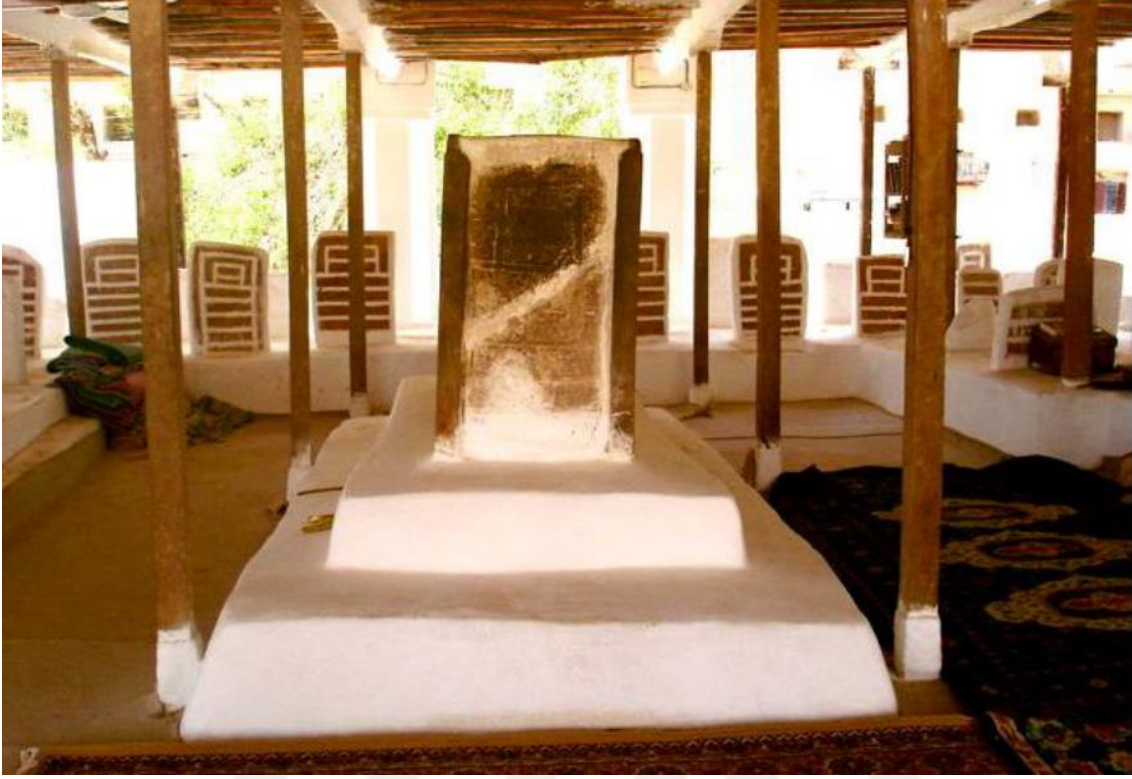
EK- 5: Abdullah Ayderûs'un Halvet Yeri

EK- 6: Abdullah Ayderûs'un Sandukası

EK- 7: Abdullah Haddâd'ın Terim'deki Kabri

EK- 8: Abdullah Haddâd'ın Makamı Mescidu'l-Feth, Terim

**EK- 9: Abdullah Haddâd'ın Ravza-i Mutahhara'da Sergilenen ve
Peygamber Efendimiz'in Ahkâkını Yansıtan Mısrası**

EK- 10: Mescidu Âl Bâ Alevî (Terim'deki Bâ Alevîler'in Meşhur Mescidi)

**EK- 11: Abdullah Haddâd'ın İçerisinde Ders Verdiği Mescidu'l-Evvâbîn
Zâviyesi**

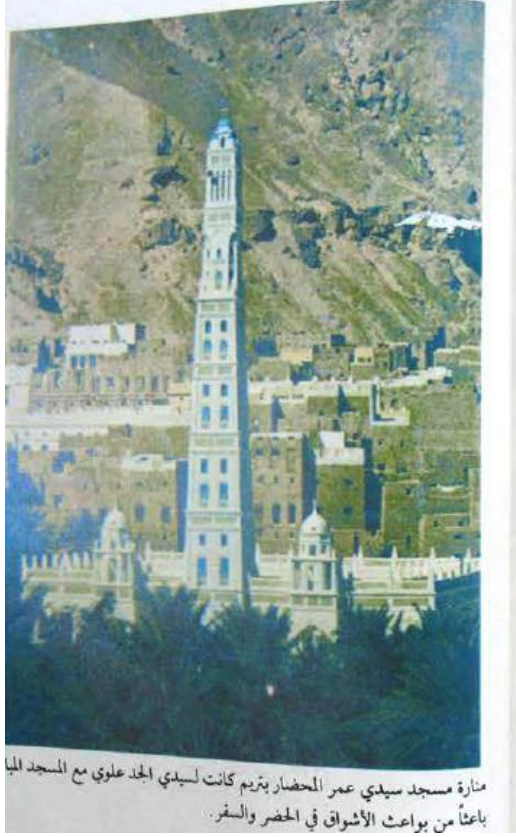
EK- 12: Abdullah Ayderûs'un Terim'deki Mescid ve Zaviyesi

EK- 13: Terim Ribât'ı

EK- 14: Terim'deki Ömer Mihdâr'ın Mescid ve Minaresi. Minare 53 metre uzunluğuna sahip, kilden yapılmış dünyanın en yüksek minaresidir.

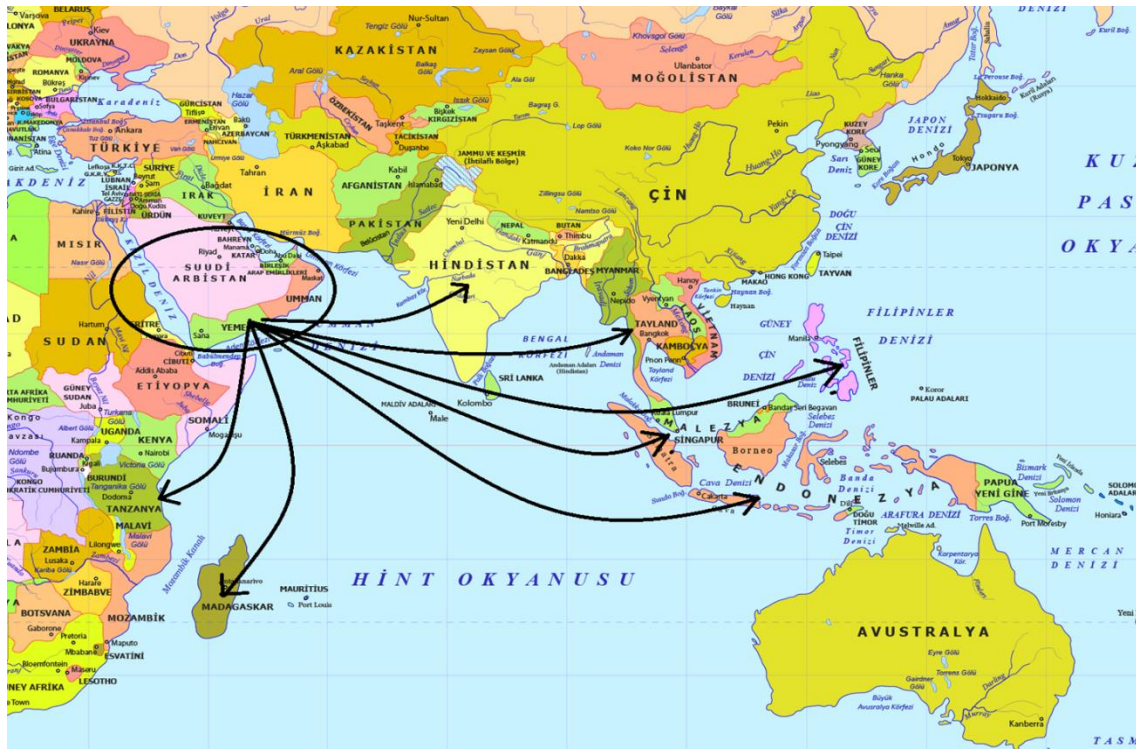
EK- 15: Ahkâf Üniversitesi'ne Bağlı Terim'de Kurulan Külliyyetü'sh-Şerîa'

**EK- 16: Bâ Alevîler Tarafından Yıllık gerçekleştirilen Hz. Hûd'un (a.s.)
Kabrinin Ziyareti**

EK- 17: Bâ Alevîler'in Yayıldıkları Bölgeler

EK- 18: Bâ Alevîler'in Güney Hindistan'daki Dergâhı

EK- 19: Bâ Alevîler'in Sri Lanka'da Sahîh Buhârî Okuma Hatim Programı

Davetiyesi

MADURASATH-UL-BUKHARY
GALLE ROAD MAGGONA
26th Year Grand Kandoory Festival
The 26th Annual
Bukhary Kandoory Feast
Will take place at the premises of the
Madurasathul-Bukhary Arabic Institution
AT
GALLE ROAD, MAGGONA.
on Saturday 31st May 1969 at 11 a.m.
MOWLOOD SHARIF RECITAL WILL COMMENCE AT 11 A.M.
After the dua is recited Kathamat Kur'an will be recited in memory of
The Late President AL-HAJ A. R. M. THUSSIM, S.P.C.
The Late AL-HAJ S. A. C. HASHIM JIFFRY of Colombo and
The Late A. M. M. KALEEL of Galle.
The Bukhary will be read and explained as usual
All are Cordially Invited.
Patron:
His Holiness Azraiyath Ahmadi bin Abu Bakr bin Umar bin
Abu Rahman al-Madani Mawlana
(MUHADDAMIL-MUKADDAMAH, CHIEF OF THE TULUNA)
RAFAIE RATHEEB
on Friday 30th May 1969 at 8 p.m.
President:
M. Anwar Thameem
Albion Press Ltd., 157, Jayanthi Weerasekara Mawatha,
Maradana, Colombo.
- حفل اختتام صحيح البخاري بمدينة (مكون) بسيلان حضره أمير البلاد وحضره
العم أحمد بن أبي بكر المشهور كما هو مكتوب في البرنامج أعلاه -
- حضره العم أحمد بن أبي بكر المشهور كما هو مكتوب في البرنامج أعلاه -
برنامج احتفال في (سيرلنكا) حضره السيد أحمد بن أبي بكر المشهور كما هو مبين في
البرنامج .
- ٤١٢ -

**EK- 20: Ömer b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt'ın Komor Adaları
Banknotlarına Basılan Resmi**

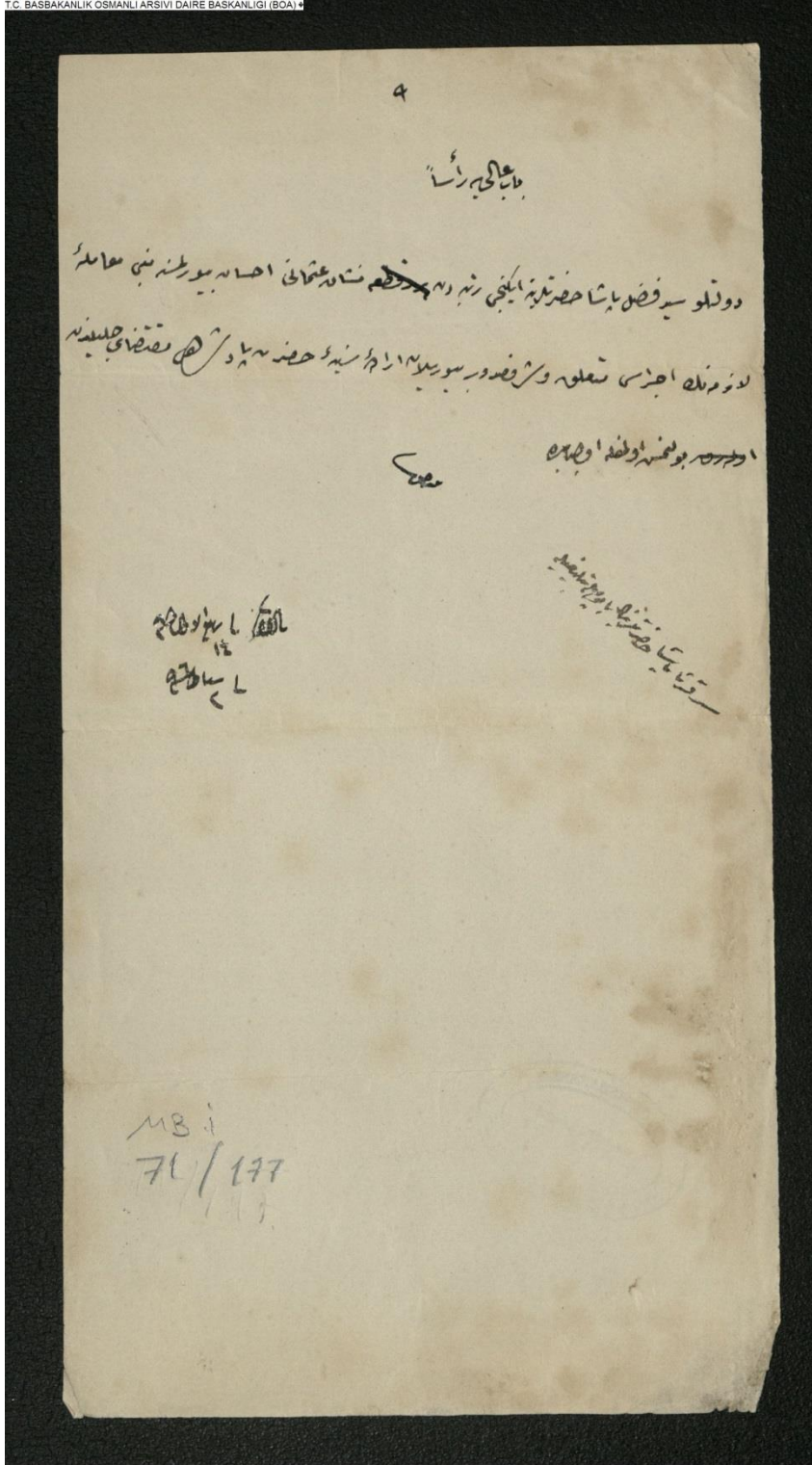
EK- 21: Ömer b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumayt'ın Yaşadığı Evin Eğitim ve Araştırma Merkezi'ne Dönüştürme Açılış Programı. Resimde Takımadaları Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Bakanlar ve Üst Düzey Katılımcılar Yer Almaktadır.

**EK- 22: Fadl b. Alevî'nin (Fâzıl Paşa) İstanbul'da Sultan II. Abulhamid
Türbesindeki Kabri**

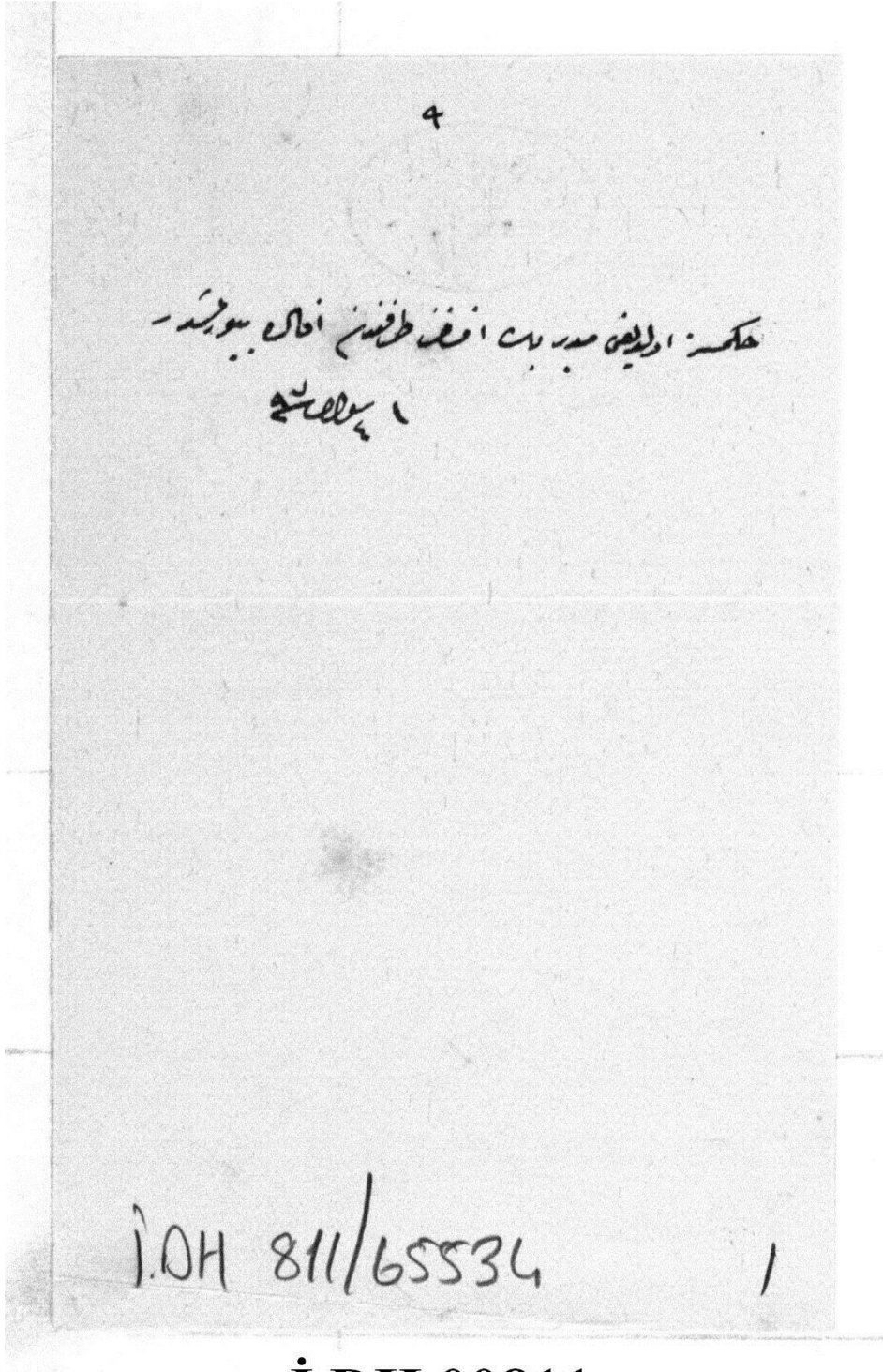

EK- 23: Seyyid Fazıl Paşa'ya İkinci Rütbeden Nişan-ı Osmani Verildiğini
Gösteren Belge

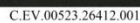
MB.İ.00071.00177.001

EK- 24: Fâzıl Paşa'nın Osmanlı Devleti Vezaretine Atandığını Gösteren
Belge

İ.DH.00811

Belge

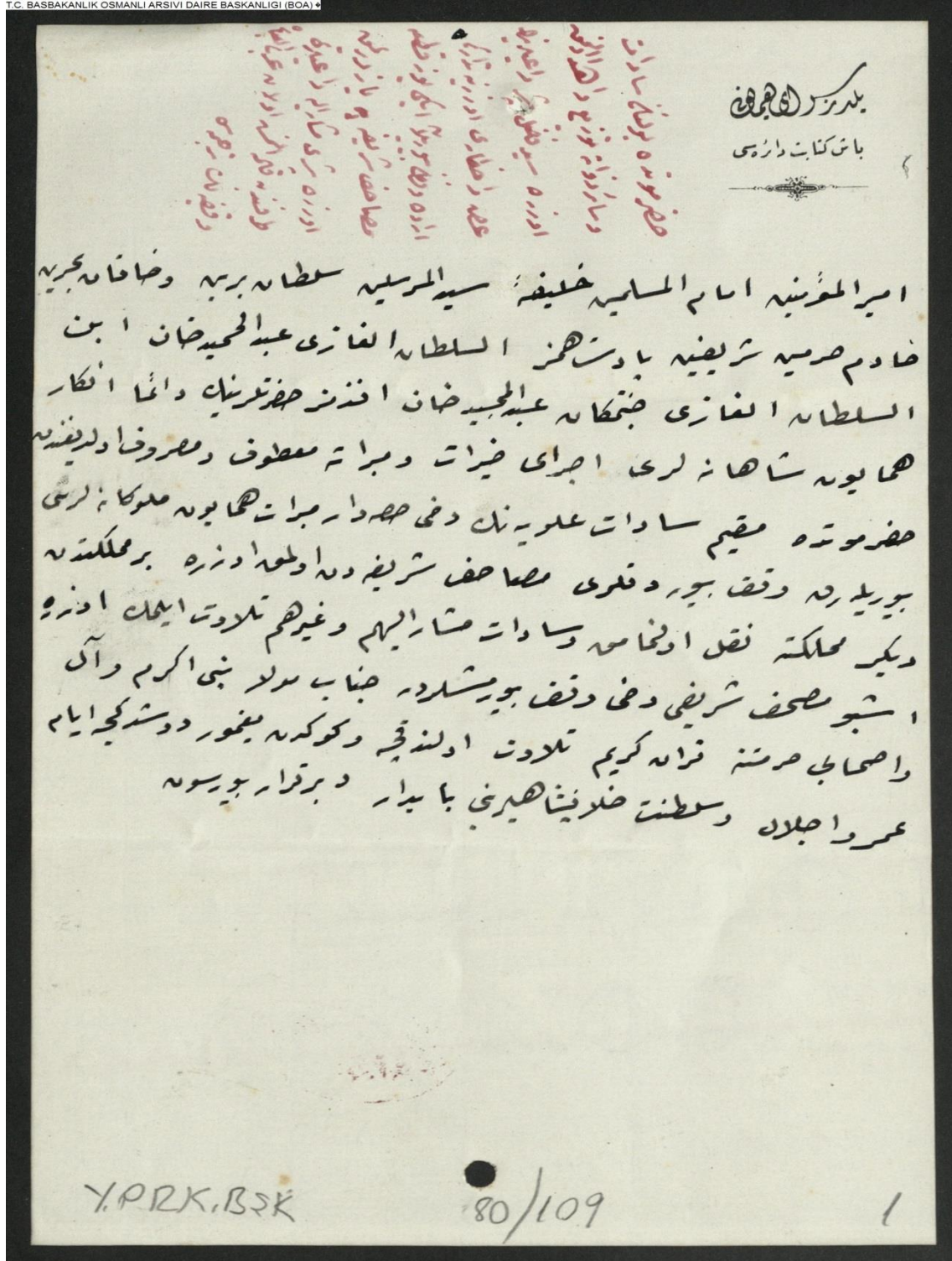
Tarafından Yönetilmesine Dair Yaptıkları Başvurunun Belgesi

OSMANLI ARŞIVI
A.Ş. MKT
160 103

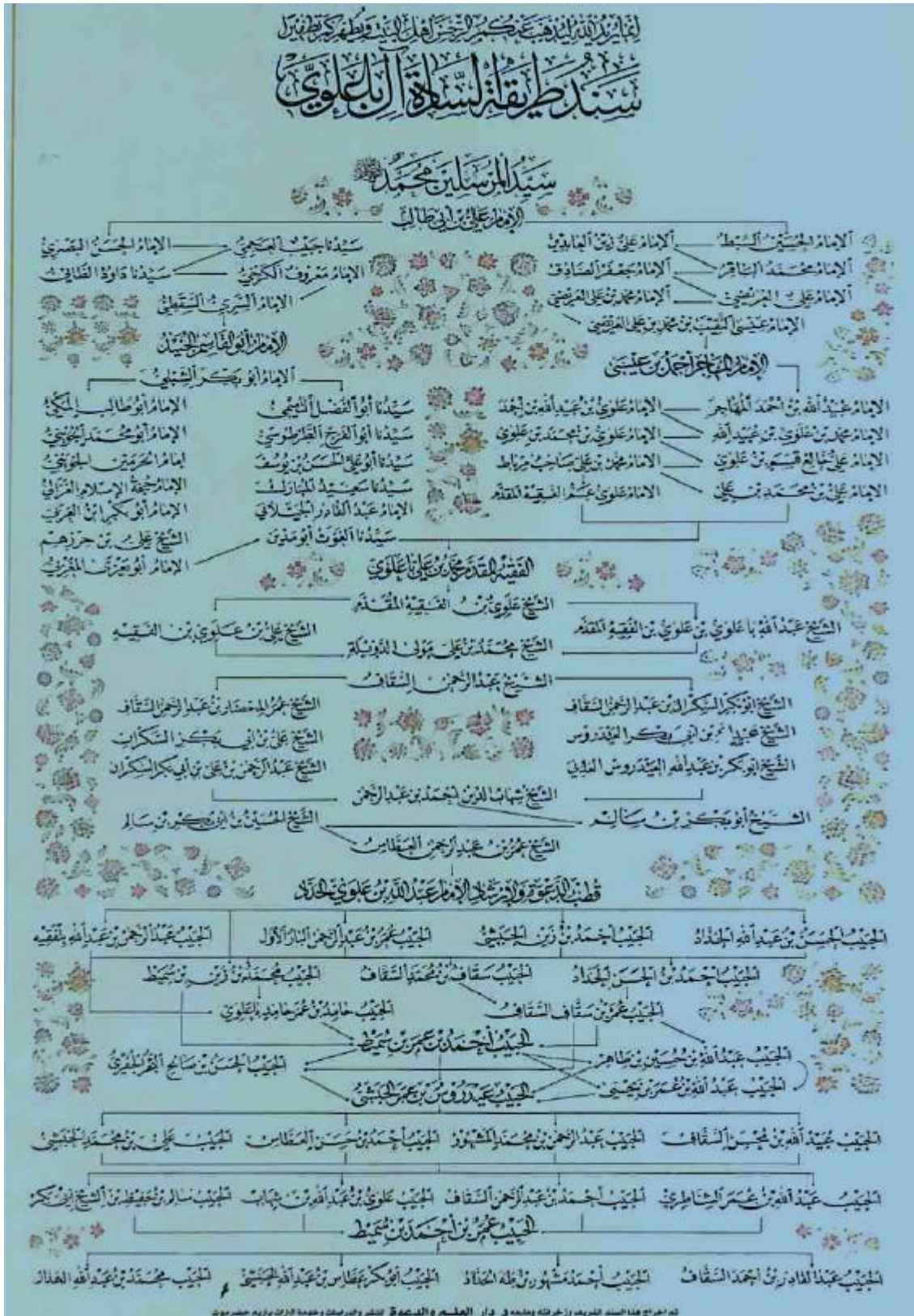
EK- 28: Sultan II. Abdulhamid Tarafından Kaleme Alınan ve Hadramevt

Bölgesi Şeyhlerine Gönderilecek Kur'ân-ı Kerimlere Yazdırılacak

Vakfiyesi ve Onun Tercümesi

Y.PRK.BŞK.00080.00109.001

EK- 30: Terim'deki Dâru'l-Mustafa Eğitim Merkezinin İç ve Dış Görünümü.

**EK- 31: Bâ Alevîler'in 2017 Yılında Türkiye'de İrşad Amaçlı
Gerçekleştirdikleri Programlarından İki Kare.**

ÖZET

BEKÇİ, Semih. BÂ ALEVÎ TARİKATI VE TEMEL ESASLARI, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ, Nisan, 2022, 461 s.

Bu Çalışmada hicrî VII. asırda Yemen'in Terim şehrinde kurulan Bâ Alevî tarikatı, kolları, şeyhlerinin eser ve tasavvufî görüşleri incelenmiştir. Tarikatın kurucusu, el-Fakîhu'l-Mukaddem ve el-Üstâzu'l-Âzam lakaplarıyla tanınan Muhammed b. Ali'dir. Tarikat, Alevî b. Abdullah b. Ahmed b. İsa'ya nisbetle Bâ Alevî veya Aleviyye adını almıştır. Temel öğretileri ilim, amel, vera', havf ve ihlâs olan tarikat, kendine has âdâp, usûl ve erkânlarla müstakil bir hüviyet kazanmıştır. Şâzeliyye ve İmâm Gazzâlî'nin sünnî İslâm metotlarını mezceden yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Silsilesinin tamamının ehl-i beyten meydana gelmesi kendisini diğer tarikatlardan ayıran başlıca özelliklerindendir.

Yaklaşık sekiz asır kadar bir geçmişe sahip olan tarikat, zaman içerisinde Âlu's-Sakkâf, Ayderûsiyye, Haddâdiyye, Attâsiyye ve Bâ Fakîh gibi kollara ayrılmış, bu kollar içerisinde de pek çok âlim, sûfî, şair ve düşünür yetişmiştir. İslâmî ilimlere dair özellikle de tasavvuf alanında kaleme aldıkları eserler, İslâm düşünce literatürüne büyük katkı sağlamıştır. Bâ Alevî tarikatı şeyhleri, itikâdî açıdan Eş'arî, fikhî yönden de Şâfiî mezhebine mensupturlar. Sünnî din anlayışına sahip olan tarikat şeyhleri İslâm'ın yayılması için büyük uğraşlar vermişlerdir. Hindistan, Endonezya, Singapur, Malezya ve Doğu Afrika başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde etkili olmayı başararak pek çok kişinin İslâm dini ile tanışmasına vesile oldukları gibi tarikatın o bölgelerde de yayılmasını sağlamışlardır. Pâyitaht'a ilmî seyahatler düzenleyerek Osmanlı Devleti ile de etkileşim içerisinde olan Bâ Alevîler günümüzde az da olsa bu etkileşimi devam ettirmektedirler. Bâ Alevîler, kurdukları medrese, zâviye ve ribâtlarla günümüzde

Yemen, Suudi Arabistan, Doğu Afrika, Doğu Asya ve Hint alt kıtası ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde varlığını devam ettirmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bâ Alevî, Aleviyye Tarikatı, Yemen, Terim, Hadramevt, Ayderûsiyye, Haddâdiyye, Attâsiyye.

ABSTRACT

BEKÇİ, Semih. BÂ 'ALAWIYYE ORDER AND ITS PRINCIPLES, Ph. D. Thesis, Supervisor: Prof Dr. Vahit GÖKTAŞ, April, 2022, 461 p.

In this study, the works, mystical views, branches, and postnishins of the Bâ Alawiyya order, which were established in the city of Terim in the Hadramaut region of Yemen in the 7th century, were examined. The founder of the order is Muhammed b Ali, known by the nicknames Fakîhu'l-Mukaddem and Ustazu'l-'Azam. The order has named as Bâ 'Alawiyya or Alewiyya after Alevi b Abdullah b Ahmed b Isa. basic teachings of the order are knowledge, deeds, vera', havf and sincerity. It has gained an independent identity with its own manners, methods and erkans. The order has revealed a new understanding that combines the Sunni Islamic methods of Shazeliyye and Imam Ghazali. One of the main features that distinguishes it from other sects is that its entire lineage is composed of Ahl al-Bayt.

The sect, which has a history of about eight centuries, was divided into branches such as Âlu's-Sakkâf, Ayderûsiyya, Haddâdiyya, Attâsiyya and Bâ Fakîh. Many scholars, sufis, poets and thinkers were raised from these branches. The books they wrote on Islamic knowledge, especially in the field of Sufism, made a great contribution to the literature of Islamic thought. The sheikhs of the Bâ 'Alawiyya order belong to the Ash'ari school in terms of creed and the Shafi'i school of Islamic law. The followers of the order, who have a Sunni understanding of religion, have made great efforts for the spread of Islam. They succeeded to be influential in different parts of the world, especially in India, Indonesia, Singapore, Malaysia and East Africa, and they enabled many people to meet the religion of Islam and also enabled the order to spread in those regions. Bâ Alawiyya continue their existence in many parts of the world, especially in

Yemen, Saudi Arabia, East Africa, East Asia and Indian, with the madrasahs, zaviyes and ribat they established.

Keywords: Sufism, Bâ ‘Alawiyye, ‘Alawiyya Order, Yemen, Tarim, Hadramawt, Aydarûsiyye, Haddâdiyya, Attâsiyya.

